

Litikon

ČASOPIS PRE VÝSKUM LITERATÚRY
JOURNAL FOR LITERATURE RESEARCH

Litikon • 2024 • ročník 9 • číslo 2

Hlavný redaktor / Editor-in-Chief
doc. PhDr. Dušan Teplan, PhD.

Redaktori / Editors
doc. PhDr. Jozef Brunclík, PhD., PhDr. Martina Taneski, PhD.

Redakčná rada / Editorial Board
prof. dr hab. Bogusław Bakula (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)
doc. PaedDr. Kristián Benyovszky, PhD. (Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre)
prof. dr hab. Joanna Czaplińska (Uniwersytet Opolski)
doc. Mgr. et Mgr. Ján Gavura, PhD. (Prešovská univerzita v Prešove)
doc. Mgr. Róbert Gáfrik, PhD. (Slovenská akadémia vied)
doc. PhDr. Petr Hrtánek, Ph.D. (Ostravská univerzita)
doc. Mgr. Magda Kučerková, PhD. (Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre)
doc. PhDr. Silvia Lauková, PhD. (Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre)
doc. PhDr. Libor Martinek, Ph.D. (Slezská univerzita v Opavě)
doc. PhDr. Zvonko Taneski, PhD. (Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre)
prof. PhDr. Anna Valcerová, CSc. (Prešovská univerzita v Prešove)
prof. PhDr. Ján Zambor, CSc. (Univerzita Komenského v Bratislave)
prof. PhDr. Tibor Žilka, DrSc. (Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre)

Vydavateľ / Publisher
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Trieda Andreja Hlinku 1, 949 01 Nitra, Slovenská republika

Redakcia / Editorial Office
Katedra slovanských filológií, Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre,
Štefánikova 67, 949 01 Nitra, Slovenská republika

E-mail: litikon@ukf.sk

Webová stránka: <https://litikon.wordpress.com>

Všetky štúdie sú recenzované. (All articles are peer-reviewed.)

Toto číslo vyšlo v novembri 2024.

Periodicita vydávania: 2x ročne
IČO vydavateľa: 00157716
EV 5380/16
ISSN 2453-8507

Obsah / Table of Contents

ŠTÚDIE / ARTICLES

.....

- 7 **Tři marxistické apropriace Čapkovy Války s mloky**
Three Marxist Appropriations of Čapek's War with the Newts
David Jirsa
- 14 **Na pomezí ideologie a lidského přesvědčení**
On the Border Between Ideology and Human Belief
Jaroslav Vlnka

INTERDISCIPLINARITA / SUPPLEMENTUM

.....

- 23 **V priesečníku rusistiky, slovistiky a všeobecnej jazykovedy**
(Úvodné informácie)
- 25 **Historizmy a historická lexika ruského jazyka v porovnávacom aspekte**
Historical Words and Historical Lexicon of the Russian Language in a Comparative
Aspect
Lubomír Guzi
- 35 **Komunikačno-pragmatické súvislosti v dynamike konceptu SMIECH**
na porovnaní slovenského, ruského a španielskeho jazyka
Communication-Pragmatic Connections in the Dynamics of the LAUGHTER
Concept on a Comparison of the Slovak, Russian and Spanish Languages
Zuzana Kováčová
- 51 **Metonymia v rusko-slovenských medzijazykových homonymách**
Metonymy in Russian-Slovak Interlingual Homonyms
Lukáš Gajarský
- 58 **Komparácia onomaziologických charakteristík ruských neologizmov**
prelomu 19./20. storočia a 20./21. storočia
Comparison of Onomasiological Characteristics of Russian Neologisms at the Turn
of the 20th Century and 21st Century
Ján Teodor Gajdoš
- 65 **Jazyková a štýlová heterogénnosť v súčasnom mediálnom diskurze (na materiáli**
slovenskej internetovej komunikácie s akcentom na sociálne siete)
Language and Style Heterogeneity in Contemporary Media Discourse (on the
Material of Slovak Internet Communication with an Emphasis on Social Networks)
Ján Gallo

- 76 **Text ako prostriedok komunikácie a edukácie**
The Text as a Means of Stylistic Communication and Education
Renáta Hlavatá
- 85 **Analýza neverbálnej komunikácie ako súčasť multimodálnej analýzy textu**
Analysis of Nonverbal Communication as Part of Multimodal Text Analysis
Nina Lacová
- 92 **Život jedného eufemizmu**
Pragmatické a sémantické aspekty výrazu „specialnaja vojennaja operacija“
The Life of One Euphemism
Pragmatic and Semantic Aspects of the Expression „Special Military Operation“
Janka Lenčesová
- 105 **Problematika nesklonovania obchodného názvu Ikea**
The Issue of Non-declension of the Trade Name Ikea
Patrik Petráš
- 114 **Interkultúrne aspekty pragmatických markerov v slovenčine a angličtine**
Intercultural Aspects of Pragmatic Markers in Slovak and English
Augustín Sokol
- 121 **Biblizmy v súčasnej slovenskej a ruskej publicistike**
Biblicisms in Contemporary Slovak and Russian Journalism
Lucia Vieriková
- 129 **Kultúrno-historické podmienky vzniku poučiteľných textov pre ľud v gréckokatolíckej cirkvi pod Karpatmi v 18. storočí**
Cultural-historical Conditions for the Emergence of Didactical Texts for the People in the Greek-Catholic Church under the Carpathians in the 18th Century
Peter Žeňuch – Svetlana Žeňuchová Šašerina
- 139 **Lexical Semantics and Grammatical Aspects of a Czech Text from the Perspective of a Rule-Based Machine Translation for the Czech-Slovak Language Pair**
Martin Diweg-Pukanec
- 148 **Н. О. Лосский как языковая личность (на материале мемуаров)**
N. O. Lossky as a Linguistic Personality (a Case Study of His Memoirs)
Jevgenij Vladimirovič Jevpak
- 154 **Влияние языковой личности на жанровую организацию медиатекстов**
The Influence of Linguistic Personality on the Genre Organization of Media Texts
Alena Kalechyts
- 170 **Языковая личность vs речевая или коммуникативная личность?**
Language Personality vs Speech or Communicative Personality?
Bohdana Kravchenko

- 178 **Иноязычные слова с удвоенными согласными и их графическая адаптация в русском, чешском и польском языках**
Foreign Language Words with Double Consonants and Their Graphic Adaptation in Russian, Czech and Polish Languages
Lukáš Maršík
- 186 **Лексико-семантическая группа «близкие родственники» в современном медиатексте (на примере российских молодежных журналов начала XXI века)**
Lexico-Semantic Group 'Close Relatives' in Contemporary Media Texts (in Russian Youth Magazines Published in the 2000s)
Jekaterina Jevgenievna Matušenko

Tři marxistické apropriace Čapkovy Války s mloky

David Jirsa

Katedra bohemistiky

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Three Marxist Appropriations of Čapek's War with the Newts

Litikon, 2024, Vol. 9, No. 2, pp. 7-13

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3799-5622>

The aim of this paper is to map the way in which official Marxist criticism after 1948 attempted to appropriate Čapek's novel War with the Newts for the purposes of communist propaganda. We will present three different approaches to the text. Zdeněk Pešat's study is an honest work of literary criticism accompanied by several blatherings about the regime, František Buriánek's study is on the borderline between a scholarly and a propaganda text, while Jan Cigánek's study is mere propaganda and a misuse of Čapek's literary legacy.

Keywords: Karel Čapek, Zdeněk Pešat, František Buriánek, Jan Cigánek, War with the Newts

Při studiu literatury oficiálně vydávané mezi lety 1948 a 1989 se všichni čas od času potýkáme se situací, kdy narazíme na literárněkritický text, opět, oficiálně publikovaný, a ten na první pohled poučeně a sofistikovaně vykládá nějaké literární dílo, ale zároveň je plný různých výrazů náležejících do hantýrky komunistických propagandistů. Nemá samozřejmě smysl takové texty automaticky odkládat a odsuzovat, případně od jejich užívání odrazovat studenty literatury. Není nikterak problematické tvrzení, že marxistická literární teorie, jak ji známe dejme tomu od Gyorga Lukáče či Terryho Eagletona, má důležitou roli ve světovém myšlení o literatuře 20. století, a v našem domácím prostředí byla zase řada autorů hlásících se oficiálně k marxismu ovlivněna strukturalismem Felixe Vodičky a Jana Mukařovského. Ostatně různá svědectví Mukařovského studentů nám dokládají, že se užívání strukturalistických metod při výuce nevzdal ani poté, co se strukturalismu veřejně zřekl (srov. Sládek, 2015).

Je tedy nutné odlišovat od sebe různé typy autorů spjatých s oficiální literaturou socialistické éry. Na jedné straně máme Vítězslava Ržounka, Ladislava Štolla a další kritiky, pro které vždy stála literatura až na druhém místě. Nejdůležitější bylo prosazování politické ideologie. Zároveň však existuje množství autorů, jejichž texty jsou sice plné fráží o americkém imperialismu, bratrském Sovětském svazu a pracující inteligenci, ovšem za těmito úlitbami režimu se

ukrývá vynikající literárněvědná práce. A existují samozřejmě i autoři někde na pomezí, tedy takoví, kteří alespoň nějakou dobu režimu skutečně věrně sloužili, ovšem jejich zájem o literaturu a snahu poctivě ji vyložit také nelze zapřít.

Pro účely této studie jsem se rozhodl vybrat tři texty zabývající se Čapkovým románem *Válka s mloky*, s tím, že všichni tři autoři, František Buriánek, Jan Cigánek a Zdeněk Pešat, reprezentují tři typy marxistického uvažování o literatuře. Překladatel Jan Cigánek vykládá Čapka zcela ideologicky, František Buriánek se snaží udržet ideologickou a literární složku takřkajíc „fifty fifty“ a Pešatův výklad je ideologický pouze na povrchu, znovu použiji frázi, že propagandistický slovník je v jeho případě spíše úlitbou (Z. Pešat ostatně patřil ke zmiňovaným žákům Jana Mukařovského). Na úvod ještě doplním, že všechny tři texty vyšly jako paratexty (předmluva nebo doslov) ke knižním vydáním *Války s mloky*, Buriánkův poprvé v roce 1955 a později ve stejném znění za normalizace, Cigánkův roku 1958 a Pešatův v roce 1981.¹

Z. Pešat otevírá svůj text tradičně: zasazuje *Válku s mloky* do kontextu Čapkovy tvorby, připomíná, že náleží do linie fantaskních textů a nikoli do řady filozofujících děl s převážně noetickou tematikou, s tím, že u fantaskních textů zdůrazňuje jejich apelativnost, snahu nějak působit na čtenáře a ovlivnit jejich praktické životy, varovat je před něčím, v Čapkově případě především před fašismem a technologiemi. Autor také zdůrazňuje výsměšný charakter *Mloků*, typickou Čapkovu ironii, srovnává text s *Krakatitem* a s *RUR*. Jediné, co nám může napovědět jistou náklonnost k marxismu, je fakt, že Z. Pešat označuje továrníka Bondyho jako „zástupce kapitálu“. Tím ovšem nijak nezkrusluje vykládanou knihu. Koneckonců Bondy je očividně představitelem kapitálu; vlastní továrnu a mloky využívá k tomu, aby vydělal peníze. Zacházení s mloky skutečně můžeme bez obav nazvat „vykořisťováním“.

V dalším odstavci si pak v souladu s nejlepší marxistickou tradicí, tedy nikoli tou vulgární, ale spíše lukácsovskou, všímá Z. Pešat toho, že na rozdíl od ostatních svých utopií se K. Čapek velice očividně inspiroval realitou světa, ve kterém v té době sám žil, že nevytvářel jen filozoficko-literární dílo odtržené od doby svého vzniku, ale že naopak *Válku s mloky* nelze číst mimo kontext své doby, respektive že by se jednalo o jeho hrubou dezinterpretaci. A na tomto místě už by se Z. Pešat sice střetl s některými jinými literárními školami, dejme tomu s formalistickou kritikou, ovšem takový střet by nevycházel primárně z politické ideologie, nýbrž pouze z rozdílných metodologických východisek. Oba přístupy k literatuře mají své opodstatnění, tedy ignorování historických souvislostí i jejich začleňování do interpretace textu lze obhájit.

Ve zbytku relativně rozsáhlé studie se pak Z. Pešat věnuje postavám, formální výstavbě textu, hlouběji analyzuje způsoby, jimiž K. Čapek osciluje mezi realitou a fikcí, rozmýšlí se nad tím, do jaké míry se jedná o románový fejeton či fejetonistický román, nebo zmiňuje prvky knihy parodující brakové žánry. Ve výsledku se jedná o velice hlubokou, zasvěcenou a poučnou studii. A pokud jde o ty již několikrát zmíněné úlitby režimu, tak v případě této studie nemůžeme Z. Pešata obviňovat z toho, že by byl jakkoli neupřímný, že by čtenáře nějak klamal a v pasážích okořeněných marxistickou terminologií by říkal něco, co by nebyla pravda, pokud by tu ostentativně marxistickou hantýrku nepoužil. Dejme tomu v následující pasáži: „Tak jako Čapkův výsměch ve své totálnosti postihuje širokou rozlohu společenských vztahů soudobého buržoazního světa od praktik imperialismu, kolonialismu a nacionalismu až po oblasti

¹ Doslov k vydání z roku 1973 (Československý spisovatel) napsala Alena Hájková. Ta se však snažila spíše o žánrové vymezení knihy a zařazení *Války s mloky* do kontextu světového anti-utopického románu.

morálky, školství, vědy a kultury, tak také komplexní, vzájemně se doplňující a proměňující jsou prostředky jeho satiry“ (Pešat, 1981, s. 266) Zde nacházíme hned několik dobových frází, Pešatovo konstatování však není nepravdivé a Čapkův vypravěč ve *Válce s mloky* se skutečně vysmívá kolonialismu, nacionalismu, imperialismu i vztahům soudobého buržoazního světa. Samozřejmě, že Z. Pešat taktně opomíjí, že praktiky imperialismu a částečně i kolonialismu zhusta užíval i Sovětský svaz, ovšem to si tam dovedl dobový poučený čtenář sám celkem snadno dosadit. Je navíc pravda i to, že K. Čapek skutečně ve *Válce s mloky* Sovětský svaz ani jednou nezmíní.²

Druhá věc, kterou možno na citovaném úryvku ocenit, je to, že Z. Pešat nepoužil pasáž prostě jen k tomu, aby si kopl do předválečného Západu, nebo aby jen popsal, co všechno K. Čapek v knize kritizuje, ale že do stejného souvětí vložil též zdůraznění toho, že Čapkova různorodost se netýká jen kritiky ideologií, ale že je typická i pro metody jeho satiry. A tedy opět – i v této pasáži, která by se podle použitého slovníku zdála být poplatná zájmům komunistickému režimu, nedělá Z. Pešat nic jiného, než že se snaží odhalovat různé vrstvy celkové struktury textu, jejich vzájemné působení, napětí, případně čtenářský dojem, který takové působení vytváří.

Abych tedy nějak uzavřel první část referátu, konstatuji, že Z. Pešat napsal za hluboké normalizace studii o *Válce s mloky*, která je dodnes zcela funkční, je nepochybně upřímná, poučená a není důvod pokoušet se z ní cokoli odfiltrovat. Konečně termíny jako buržoazie či imperialismus nejsou nijak závadné, spíše mají takříkajíc pokaženou pověst proto, že je nadužívali ideologičtí kritikové vulgárního marxismu.

Druhý text, který nás bude zajímat, napsal František Buriánek. Zde již musíme být opatrnější. Stejně jako v Pešatově případě nám toho mnoho odhalí již první odstavec studie, kde autor nejdříve zcela správně konstatuje, že celým Čapkovým dílem prostupovala snaha po odhalování gnoseologických otázek, jinými slovy snaha hledat pravdu, ovšem hned po tomto konstatování dodává, že „tato cesta za poznáním pravdy nebyla dost důsledná, byla často ovlivněna filozofickými názory, které se rodily z buržoazní úpadkové společnosti – relativismem a pragmatismem, Čapek už ze své povahy a pak jistě i vlivem společenského prostředí zavíral oči před základním faktem své doby, před třídními rozpory a třídním bojem“ (Buriánek, 1955, s. 7).

Toto souvětí nám toho o zkoumaném textu říká skutečně hodně. V první řadě je zde již poplatnost režimu velice očividná. V tomhle případě už se jedná o ten útočný marxismus, který známe z řeči různých fanatiků působících především v padesátých letech. Autor nemluví už jen o kritice kapitalismu či o problémech třídního boje, ale užívá agresivnější rétoriku – třídní boj není jen nástrojem interpretace, ale očividně je mu nejdůležitějším východiskem, nazývá ho základním faktem své doby a jeho ignorování považuje v Čapkově případě za očividnou chybu. Jinými slovy nevyužívá problematiku třídního boje jako jednu ze složek společnosti, ale jako základní měřítko společenské funkce literatury.

Z toho pak logicky vyplývá i to, že také společenskou funkci umění chápe jako jeho nejdůležitější úlohu. Na rozdíl od Z. Pešata, který v ní viděl jen jednu z mnoha vrstev celkové struktury. Pro estetickou funkci umění, zdá se, nezbyvá místo. A opět, i tímto přístupem přestává být z literatury umění, jakkoli umění reflektující společenskou situaci, a stává se z ní pouze nástroj propagandy.

² Zmiňuje ovšem Rusko.

Chtěl bych ovšem upozornit i na to, co jsem zmiňoval na začátku referátu – přítomnost vulgárně marxistické rétoriky je sice varovné znamení, ale zároveň neznamená, že by takové texty automaticky postrádaly relevanci a jejich autoři by neměli co říct. Co vlastně F. Buriánek říká, pokud si odmyslíme slovník, kterým to říká? Upozorňuje na to, že Čapkova cesta za hledáním pravdy prostřednictvím relativismu a pragmatismu zkrátka do nějaké míry selhala. A to podle mého názoru není nikterak kontroverzní tvrzení. I já se domnívám, že Čapkův relativismus byl až příliš ostentativní a příliš důsledně prosazovaný, ve výsledku proto svazující. Za totéž ho ostatně kritizovali jeho odpůrci i v meziválečné době, ať už to byli katoličtí kritici Bedřich Fučík (srov. Fučík, 1998) a Jaroslav Durych (srov. Durych, 1928), nebo levicověji smýšlející Karel Teige (srov. Teige, 1971) a A. M. Píša (srov. Píša, 1922). A co jiného jsou pak *Válka s mloky*, *Bílá nemoc* či *Matka*, když ne přiznání vlastního selhání v diskurzu gnozeologických úvah? Přiznání toho, že s relativismem a pragmatismem si nevystačíme, je-li nutno vzdorovat takovému nepříteli, jako je fašismus.

A mohu-li si dovolit úvahovou odbočku: k čemu by byl Čapkův relativismus, gnozeologický skepticismus, kdyby nežil v době, která mu přála? Protože ono není tak obtížné být relativista a pragmatik, pokud žijeme v relativně demokratické a relativně svobodné společnosti, jejíž prezident patří k našim blízkým přátelům. Co ale kdyby se K. Čapek narodil někdy ve dvacátých letech a do literárního světa by vstoupil na začátku let padesátých? Jak bychom se dneska asi dívali na autora, který by na pozadí vykonstruovaných procesů, politických vražd a totální nepsobdy psal o tom, že pravdu nemá nikdo, že každý názor má svoji váhu, a že pravdu je dobré hledat, ale není možné ji najít. A já tím samozřejmě neříkám, že by to K. Čapek dělal. Pustíme-li se teď na pole alternativní historie, tak kdyby K. Čapek přežil válku, buď by skončil ve vězení, nebo by z exilu spolu s Ferdinandem Peroutkou a dalšími mluvil ze Svobodné Evropy. Nicméně má F. Buriánek pravdu v tom, že Čapkův gnozeologický skepticismus skutečně vyrostl z doby, v níž K. Čapek žil, a koneckonců ze stejného důvodu ho sám zavrhnul, když pochopil, že tváří v tvář fašistické moci zkrátka potřebuje nějaký radikálnější systém. A podíváme-li se na situaci marxistickou, komunistickou perspektivou, je snadné prezentovat narativ, že zatímco československé nižší třídy bojovaly na začátku třicátých let s chudobou a nezaměstnaností, K. Čapek seděl ve své krásné vile a „špekuloval“ o tom, kam že se to podělo Hordubalovo srdce a kdo byl asi ten záhadný zraněný letec v *Povětrní*. Jakkoli je tedy F. Buriánek očividně motivovaný snahou ukázat, že K. Čapek dělal chyby proto, že nebyl komunista, tak to zároveň neznamená, že by některé nedostatky Čapkova uvažování nepopsal relativně výstižně.

Ve stejném stylu pak pokračuje F. Buriánek i v následujícím odstavci, kde opět na jedné straně celkem výstižně pojmenovává něco, co se týká Čapkovy tvorby, ale zároveň to obaluje z vědeckého pohledu zbytečným ideologickým pláštěm: „To vše sice překáželo Čapkovi na jeho cestě za pravdou, to vše způsobovalo, že jeho cesta nebyla přímá a že teprve v závěru pevně zamířila správným směrem, ale nemění to nic na tom, že Čapek se jako málokterý spisovatel zamýšlel nad světem a člověkem a snažil se právě ve své umělecké tvorbě řešit si svůj vztah k němu a postihnout pravdu“ (Buriánek, 1955, s. 7). I zde je na první pohled patrný Buriánkův apodiktický tón, tedy kritik zkrátka ví, co je pravda a jaký směr uvažování je správný, a v podstatě zde bohorovně poučuje chybujícího spisovatele K. Čapka. Zároveň mu ale přiznává dobré úmysly, které byly jen dočasně zamlžené jeho buržoazním původem, vlivem Masarykovy politiky či mylnou orientací na pragmatismus a noetický skepticismus. A co má kritik na mysli, když říká, že v závěru života zamířilo Čapkovo uvažování správným směrem? Jednak to, že se

vzdal noetického skepticismu a začal otevřeně kritizovat fašismus, respektive nacismus, ale nejspíš také to, že krátce před smrtí napsal *První partu*, tedy prózu z dělnického prostředí, která mimo jiné tematizuje špatnou sociální situaci meziválečných dělníků a horníků. Takže opět, kdyby se F. Buriánek nevyjadřoval apodikticky, kdyby nepovažoval za axiom, že marxistické uvažování je to jediné možné a správné, mohl by citovaný odstavec být zcela neproblematický a v podstatě pravdivý. Tedy v případě, že by pouze konstatoval, že se K. Čapek odklonil od noetických témat a začal kritizovat fašismus, slabost meziválečných demokracií či mizerné sociální podmínky v nich tehdy vládoucí. Nebýt té hodnotící složky, neměli bychom F. Buriánkovi v podstatě co vyčítat.

Ve stejném duchu se nese i zbytek studie. Autor pojmenovává témata Čapkových prací i jeho umělecké postupy, ovšem hodnotí je primárně prostřednictvím ideologie. Zároveň pořád drží svou rétoriku na té úrovni, že K. Čapek se sice v něčem zmýlil ideologicky, ale nic to neubírá umělecké kvalitě textů či obdivuhodnosti jeho věčného hledání pomíjivé pravdy. Obě citované pasáže později slouží Buriánkovi k tomu, aby mu mohl „jako by“ dát za pravdu sám K. Čapek, když i ten přece na konci života prohlédl a uvědomil si neužitečnost noetického skepticismu, nebezpečí fašismu a potřebu psát knihy o proletariátu, rozuměj *První partu*. Tak mimo jiné kritik zmiňuje, že v *RUR* K. Čapek správně popsal nebezpečí technologií, správně popsal, jaké nebezpečí může přinést společnost ovládaná pravidly kapitalistické výroby, rozuměj volného trhu, ve kterém je výdělek vždycky na prvním místě. Nicméně měl selhat v ocenění úlohy dělnické třídy. Je to překvapivé konstatování, vezmeme-li v úvahu, že roboti v dramatu ušetří pouze postavu Alquista, tedy posledního pracujícího člověka. Stejně tak v *Krakatitu* a *Továrně na absolutno* K. Čapek nastavuje pravdivé zrcadlo kapitalismu a buržoazii, ale opět zde opomíjí vůdčí úlohu dělnického hnutí, tedy domnívá se, že pokud nás před kapitalismem nezachrání buržoazie, tak není žádné jiné řešení. A ve stejném duchu pokračuje studie i nadále. Tedy F. Buriánek vyčítá K. Čapkovi různá osobní, politická nebo filozofická selhání, ale vždy ho omlouvá tím, že se pouze mýlil, byl svedený na špatnou cestu Masarykem a jinými, a že jeho politická selhání vždy zachraňoval jeho upřímný zájem o člověka a láska k člověku.

Autor textu nakonec vidí vrchol Čapkovy tvorby v *První partě*, o které píše: „Srovnáme-li hrdiny jeho prvních povídek a románů s hrdiny románu *První parta*, vidíme, jak se charakter hrdinů měnil z maloměstského k dělnickému a jak Čapkův humanismus krystalizoval do stále demokratičtějších forem. Právě *První parta*, i když nevytvořila zcela typické dělnické postavy, ukázala zároveň, že Čapkův hrdina, dosud až zoufale osamocený, začíná hledat a nalézat oporu v kolektivu dělníků. A do těchto hrdinů, spojených solidaritou společné práce, vložil Čapek nesporně všechny své představy zdraví, síly, moudrosti, optimismu a lidskosti“ (s. 10). Tato citace je důležitá především v tom smyslu, že v ní už vidíme vulgární marxismus v jeho nejčistší podobě. Tedy v tomto odstavci zcela ustupuje literární kritik F. Buriánek a nastupuje ideolog, kterého zajímají jen ideologické složky literatury. Jakkoli se samozřejmě jedná o subjektivní názor, tak snad jen těžko můžeme prohlásit zrovna *První partu* za vrchol Čapkova díla. Kdybychom se stovky čtenářů zeptali, jaká je jejich oblíbená Čapkova kniha, byl bych překvapený, pokud by *První partu* jmenoval alespoň jeden respondent. A F. Buriánek samozřejmě toto všechno věděl, protože z jeho textů je naprosto očividné, že to byl vnímavý čtenář a dokázal ocenit umělecké a estetické kvality literárních textů. Mohu-li si dovolit malou a nejspíše trochu patetickou osobní vložku, řekl bych, že se jedná o další malý střípek doplňující obraz zrůdnosti minulého režimu. Protože když psali ideologické a propagandistické bláboly lidé, kteří neměli

dostatek citu alespoň pro základní analýzu, no tak prosím, byla to pro ně jediná možnost, jak se realizovat, ale když to dělal i sečtělý a citlivý teoretik, tak to zkrátka svědčí o tom, kolik času a talentu socialistické Československo vyplývalo. A to samozřejmě mluvím jen o jeho relativně marginální složce, tedy literární kritice.

A na závěr bych se chtěl alespoň v rychlosti podívat na třetí případ vulgárně marxistické kritiky, na překladatele J. Cigánka a jeho esej *Fantasie a pravda mloků*. Na rozdíl od Z. Pešata či F. Buriánka už se J. Cigánek nesnaží ani předstírat, že píše literární studii, a od začátku je jasné, že je to jen propagandistický článek. Zatímco v Buriánkově marxistické hantýrce se ve výsledku ukrývaly pravdivé postřehy o Čapkově životě a díle, u J. Cigánka je to pouhopouhá manipulace, případně nepochopení textu vyplývající z přílišného autorova zaslepení ideologií.

Podobně jako v případě prvních dvou textů, i zde nám toho hodně napoví hned první věta, kde J. Cigánek konstatuje, že „by bylo nošením dříví do lesa, kdybychom [...]“. Užívání pořekadel, floskulí či přísloví hraničících s klišé je pro jazyk propagandy typické a v prepisech proslovů komunistických pohlavářů se neustále opakuje, že kdo seje vítr, sklízí bouři, tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až se ucho utrhne, a kdo s čím zachází, tím také schází.

Chtěl jsem původně na tomto místě, stejně jako u dvou dříve probíraných kritiků, odcitovat nějakou pasáž z první stránky studie, abych ilustroval atmosféru textu. Jenže problém je, že vlastně nemám nic, co by stálo za citaci. Nejen že J. Cigánek nenapiše nic zajímavého, ale dokonce ani nic, co by bylo nějakou očividnou ideologickou dezinterpretací K. Čapka. Autor prostě jen „plácá“. Nejdřív napíše, že *Válkou s mloky* se K. Čapek posunul k tématu kritiky fašismu, ale zároveň dodává, že to z něj rozhodně neudělalo přes noc nějakého mluvčího proletariátu. Pak zase zopakuje stokrát opakovanou frázi o Čapkově humanismu, jeho lásce k lidem, zmíní, že už jako dítě pozoroval v čekárně svého otce (lékaře) utrpení běžných lidí. I zde se musíme ptát, jakou má takové konstatování hodnotu. Kdo totiž nepozoroval v životě utrpení běžných lidí, když údělem běžných lidí bylo trpět v jakékoli době a pod jakýmkoli režimem? A když se pak J. Cigánek posune k Čapkově ideologii, protože mluvení o samé knížce by bylo „nošením dříví do lesa“, rozuměj ideolog J. Cigánek by to nejspíš ani pořádně nedokázal, tak i při řečech o Čapkově ideologii kritik jednak neříká skoro nic, jednak to „nic“ okořeňuje různými rádoby sarkastickými atributy. Takže například K. Čapek spojil svoji tvorbu s „atrofickou“ Masarykovou demokracií, evropské meziválečné demokracie byly „chudokrevné“ či „vypelichané“, ve *Válce s Mloky* ale „rozdává jizlivé rány americké tuposti“. Věda je zprostituovaná, ideologie čachru je bezuzdná, sobectví kapitálu je bezohledné a kulisy humanismu opotřebované. Toto všechno je samozřejmě směšné jazykově, ale je to dost průhledné i ideologicky. Můžeme přistoupit na to, že meziválečné evropské demokracie byly slabé, ale pořád byly v lepším stavu než Stalinův Sovětský svaz. O tom se už ale mlčí. A K. Čapek se ve *Válce* skutečně vysmívá Američanům, jenže on se tam vysmívá úplně všem, takže proč zdůraznit jen a pouze Američany? Musím J. Cigánkovi přiznat aspoň to, že ve *Válce s mloky* je Čapkova kritika demokracií a žurnalistiky do velké míry nástrojem sebeironie. Ačkoli to není žádné velké odhalení, je to přeci jen nějaký hlubší náhled do autorského procesu než všechno ostatní, o čem J. Cigánek píše.

Jak jsem již zmiňoval, Z. Pešat i F. Buriánek dokázali ideologickou hantýrku využít velice solidně, tak, aby nemuseli říkat žádné nesmysly. J. Cigánek se však pokouší hledat marxismus právě tam, kde ho příliš není. Zmiňuje třeba panoptikální postupy, kde se rychle střídají obrazy z různých míst planety i společenských vrstev, a říká o tom následující: „V tom monotónním seřazení, kde za kapitolou o amerických výletních na moři je scéna z londýnské zoo a pak venkovský

výjev z posvícení v Novém Strašecí, je cosi fatálního. Na amerických výletnících i českém poutovém podvodníkovi (jenž mimochodem přijde s mloky pozdě) je něco z beznadějně zchátralosti i hlouposti společnosti třídně rozdělené, signalizující marnost své existence“ (Cigánek, 1958, s. 259). A abych řekl pravdu, nejsem si ani jistý, zda vlastně chápu, co tím chtěl autor říct. Je pravda, že K. Čapek popisuje společnost panoramaticky, nerozumím ale tomu, jakým způsobem to kritizuje třídně rozdělenou společnost, jakým způsobem má signalizovat marnost třídní existence to, že vidíme v rychlém sledu obrazy bohatých Američanů, Britů ze střední třídy a chudých Čechů. Protože ano, všem se jim K. Čapek vysmívá, ale nikde tam nenacházím žádný náznak toho, že by jejich hloupost mělo vyřešit to, kdyby žili v beztřídní společnosti. Zní to, jako by se J. Cigánek domníval, že kdyby v Americe zavládl komunismus, hloupí Američané by přestali být hloupí a čeští podvodníci by přestali podvádět. *Válka s mloky* poskytuje marxistům spoustu potenciálního materiálu na propagaci vlastní ideologie, ale J. Cigánkovi se podařilo najít zrovna ta místa, kde je obtížné nějakou takovou ideologii vyhrabat.

V podobném duchu opět pokračuje i zbytek celého článku. Autor samozřejmě upozorní na to, že K. Čapek nekritizuje pouze SSSR, že si dělá legraci z cenzury komunistických manifestů demokratickými režimy, nebo že mloci jsou tak úspěšní díky tomu, že žijí v beztřídní společnosti a jsou to v podstatě všechno proletáři. Tedy nic, co bychom nečekali, a nic, co by jakýmkoli způsobem překračovalo hranice povrchní četby, které je schopný každý člověk, který se naučil ve škole číst, ovšem nenaučil se číst mezi řádky.

LITERATURA

- BURIÁNEK, František. 1955. Předmluva. In: ČAPEK, Karel. *Válka s mloky*. Praha: SNKLHU, 1955, s. 7–16.
- CIGÁNEK, Jan. 1958. Fantasie a pravda mloků. In: ČAPEK, Karel. *Válka s mloky*. Praha: Československý spisovatel, 1958, s. 256–262.
- DURYCH, Jaroslav. 1928. Svět Karla Čapka. In: *Ejhle člověk!* Praha: Ladislav Kuncíř, 1928, s. 39–76.
- FUČÍK, Bedřich. 1998. Dramatické řemeslo. In: *Kritické příležitosti I*. Praha: Melantrich, 1998, s. 37–48.
- PEŠAT, Zdeněk. 1981. Doslov. In: ČAPEK, Karel. *Válka s mloky*. Praha: Československý spisovatel, 1981, s. 263–273.
- PÍŠA, Antonín Matěj. 1922. Ze života hmyzu. In: *Soudy, boje a výzvy*. Praha: Čin, 1922, s. 148–152.
- SLÁDEK, Ondřej. 2015. *Jan Mukařovský. Život a dílo*. Brno: Host, 2015. ISBN 978-80-7491-531-4.
- TEIGE, Karel. 1971. S novou generací. In: VLAŠÍN, Štěpán (ed.). *Avantgarda známá a neznámá I*. Praha: Svoboda, 1971, s. 134–147.

.....

Mgr. David Jirsa, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Křížkovského 10
779 00 Olomouc
Česká republika
david.jirsa@upol.cz

Na pomedzí ideológie a ľudského presvedčenia

(Rudolf Jašík: *Námestie svätej Alžbety*)

Jaroslav Vlnka

Katedra slovenského jazyka a literatúry
Pedagogická fakulta Univerzity J. Selyeho v Komárne

On the Border Between Ideology and Human Belief

(Rudolf Jašík: *Námestie svätej Alžbety*)

Litikon, 2024, Vol. 9, No. 2, pp. 14-21

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6006-8937>

The study deals with ideological distortions and their revelation in the narration of Rudolf Jašík's novel *Námestie svätej Alžbety* [The Square of St. Elizabeth], which are mainly manifested in the plan of the minor characters. These typified characters, transparently divided into good and bad, participate in the formation of the young novel hero against the backdrop of the Second World War, in the context of historical circumstances and the impetus of socio-political measures. The study asks to what extent authentic experience, (natural) human conviction and idealism enter into the (ideological) intention of the author.

Keywords: ideology, propaganda, novel, characters, theme of war

Rudolf Jašík v románe *Námestie svätej Alžbety* (1958) využíva kontrastný kompozičný princíp. Pracuje so základnými protikladmi ako život a smrť, dobro a zlo, láska a nenávisť alebo noc a deň. Lyrizovaný príbeh zasadený do obdobia 2. svetovej vojny však prináša nielen univerzálne humanistické posolstvo.

Autor v tomto románe, ktorého nosnou témou je tragický príbeh lásky mladého páru v čase druhej svetovej vojny (pozri Barborík, 2006, s. 157), uplatňuje motív smrti, aby v protiklade k nemu zvýraznil hodnotu ľudského života. Motív smrti zahŕňa viacero modifikácií. Má podobu predčasnej smrti z dôvodu zabitia, brutálnej vraždy, popravy, smutného skoncu po nevyliciteľnej chorobe či samovraždy. R. Jašík zobrazuje individuálnu i kolektívnu, resp. hromadnú smrť a následne skľučujúce prežívanie človeka, ktorý stratil milované osoby a nadobúda pocit ne-života, duševného umŕtvenia v dôsledku svojho žiaľu.

Viacero postáv v čase vojny stihne osud predčasnej smrti a diferencovaný je ich postoj k tomuto faktu. Smrť je chápaná ako obeta alebo služba, či v podobe samovraždy je riešením „absurdnej situácie“ (Camus, 1985, s. 101). Násilná smrť vzbudzuje u preživších pocit viny, ktorá má rôzne podoby (Števček, 1987). Za neželané odchody zo sveta je v románe nesená

zodpovednosť, ba spoznávame i jednoznačného vinníka, ktorého pomenuje románový hrdina v poslednom rozhovore s nešťastným otcom nebohej Evy, ktorý jej smrť pripisuje svojej pasivite a zdržanlivosti. Nie on, ale „Fašisti ju zabili“ (Jašík, 1962, s. 219), zaznie jasne. R. Jašík tak zreteľne spojí zhubnú ideológiu fašizmu s praktikami usmrcovania nevinných, čím navádza k uvedomeniu si skutočných hodnôt života, a ideologicky orientuje pozornosť k opačnému pólu.

Protiklad života a smrti, okrem spomínaného podtextu, má apelatívnu funkciu. Autor v emocionálne vypätom príbehu upozorňuje na temnú, krutú a zločinnú podstatu fašizmu (Plintovič, 1986, s. 321) a ukazuje, že „v spoločensky najbeznadejnejšej, najtemnejšej situácii svieti [...] slnce odboja, povstávajú bojovníci a dvíhajú červenú zástavu revolúcie“ (Petrík, 1980, s. 270).

Fašistická ideológia slúži ako odstrašujúci príklad devastácie ľudskosti a utvrdzuje správnosť komunistickej ideológie, ktorú autor postupne propaguje. Z drastických okolností príbehu logicky vyplýva ako prirodzená voľba. Temnú dobu R. Jašík presvetľuje unikátnou nádejou na zmenu k lepšiemu. Poznanie oboch propagánd súvisí so životnou skúsenosťou autora, ktorý v mladosti vzdoroval tradičným konzervatívnym pravidlám a na fašizmus si vyhranil názor v období, keď bol iba potenciálnou hrozbou.

R. Jašík v románe aplikuje čiernobiely videnie v čase vojny, ktorá prinášala nevyhnutnosť výberu. Z vojnového konfliktu vyvstáva pocit premeny sveta ako sociálna a politická téma, ktorú autor stvára „podľa miery človeka, jeho inštinktov, jeho túžby vymaniť sa z času a zakotviť v krásnom a večnom“ (Števček, 1971, s. 22). Autorská stratégia je evidentná, na pozadí závažného historického diania sú vykreslené ideologicky nasledovaniahodné vzory.

S čiernobielym videním súvisí protikladnosť dňa a noci, bielej a čiernej farby. Román zachytáva krátky časový úsek a vyznačuje sa stiesneným ohraničením priestoru. Prevažná časť deja sa odohráva počas dňa, pričom denné svetlo je spojené s kladnými postavami. Aj farebná symbolika má výpovednú hodnotu. Svetlé tóny farebného spektra sú symbolom vnútornej čistoty. Tmavé farebné odtiene naopak označujú „čierne duše vlkov“ (Jašík, 1962, s. 195) a vypovedajú „o temnom období fašizmu, o jeho krvavom pochode za svetovládou“ (Špitzer, 1962, s. 235). Po príchode nemeckých vojakov na mesto dopadnú tieň hákových krížov a pre obyvateľov obrazne nastane noc. Autor refrénovito opisuje fašistov ako rozliezajúci sa „špinavozelený a čierny hmyz“ (Jašík, 1962, s. 169), zaznamenáva uvádzanie norimberských zákonov do praxe, zachytáva perzekúciu „rasovo menejcenného obyvateľstva“.

Aj postavy vymedzuje protiklad, vzájomne kontrastujú a sú rozčlenené na kladné, záporné a neutrálne. Zvyčajne vstupujú do deja s predispozíciami dobra alebo zla, sú identifikovateľné s vlastnou bytostnou podstatou, rozdeľuje ich hodnota ľudského života. Pod vplyvom spoločenských zmien a historických udalostí sa ich atribúty väčšmi zvýraznia. Kladné postavy sa ľudsky prehľbujú a svoju ľudskosť prejavujú formou nezištnej pomoci. Rozvíjajú ideály dobra a lásky, sú ideologicky sformované alebo sa ideologicky vyformujú. Záporné postavy sú zhýralé, myslia na svoj prospech a ľudský život diskriminovaných považujú za bezcenný. Neutrálne postavy sú vnímané protikladne z perspektívy kladných i záporných postáv, avšak ich neutralita má krátke trvanie. Ide najmä o členov židovskej komunity, ktorí sú postupne zatáňovaní do diania, zažívajú hrôzy nacistického útlaku a uvedomujú si zhubnosť fašizmu.

Rozdelenie postáv spočiatku vzbudzuje dojem prirodzeného spoločenského rozvrstvenia, ale časom sa stáva propagandisticky vyhranené. Ušľachtilí hrdinovia trpia, preto aj lepšie chápu

utrpenie iných. Antihrdinovia vzbudzujú klamlivý dojem normálnosti, lenže ich „zdanlivá morálnosť a zdanlivá ušľachtilosť sú často len kepienkom pre brutálnosť, ľahostajnosť, využívanie“ a v skutočnosti „majú iné ciele, chcú sa obohacovať na úkor ostatných ľudí“ (Truhlár, 1969, s. 149).

V románe pôsobia protikladné sily. Fašisti: nemeckí nacisti, slovenskí fašisti, gardisti a ich prisluhovači (Flórik, Haso, Žltý Dodo, farár) – na opačnej strane sú antifašisti, resp. ľudia, ktorí vedia alebo sa dozvedia, aké reálne zlo fašizmus predstavuje. Medzi nimi vyniká spravodlivý komunista Maguš a mladík Igor otvárajúci sa jeho vplyvu, šlachetná Eva, protestujúci Maxi a napokon fatálne i celá židovská komunita. Tieto sily dobra a zla sú „podopreté žánrovými stereotypmi rozprávky a westernu“ (Cieľ, 1999, s. 72): dobrý radca (Maguš), čiernokňažník (farár), škodca (Flórik) atď. Stretnutie protikladných síl je prevažne imanentné, realizuje sa obvykle prostredníctvom „komplementárneho kontrastu. Jeho princíp spočíva v operatívnom včlenení jedného sémantického obsahu do opačného, pričom sa akcentuje buď ich absolútna protikladnosť, alebo naopak, možná príbuznosť v rôznorodosti“ (Prušková, 2006, s. 7).

V historickom rámci figurujú aj kolektívni hrdinovia, resp. antihrdinovia, ktorých tvoria dve skupiny ľudí, židovská komunita a nacisti, pričom zástupcovia židovskej komunity sú spočiatku vnímaní ako celok, v perspektíve rozprávača naznačujúceho vplyv norimberských zákonov. Pod tlakom silnejúcich represálií sa psychologicky diferencujú a individuálne vyhraňovať.

Kladné románové postavy stoja na strane života a sú vo vnútornom konflikte so smrťou, ktorá je synonymom fašizmu. Odmietajú rasistické prejavy, ponižovanie, vykorisťovanie a tyranii. Hodnotová hranica je zreteľne určená: „Všetko je dnes jednoduché ... My, alebo oni! Život, alebo smrť!“ (Jašík, 1962, s. 93).

Lyrická energia a humanistické ideály sú v danom časopriestore systematicky zneuctované a ničené. Autor neustále zdôrazňuje nízky vek zaľúbených, symbolizujúcich mladosť. Krehký vzťah moderuje pochmúrna atmosféra balady, ktorá je v intenciách žánru aj tragicky zavŕšená. Láska – „exaltovaná a glorifikovaná ako citové absolútno [...] ako šťastie a nádej v niečo väčšie“ (Matuška, 1964, s. 45) – tak zostáva jedinou relevantnou hodnotou.

Keďže podstatou románu je príbeh lásky v čase vojny a rasovej nenávisťi, R. Jašík prostredníctvom ľúbostného vzťahu Igora a Evy zobrazuje variáciu univerzálneho protikladu (láska a nenávisť) a konfrontuje vzácnu lásku mladých milencov z námestia s krutou realitou 2. svetovej vojny, ktorej príčinou je nenávidený „špinavozelený a čierny hmyz“ – fašizmus.

Autor sa o to intenzívnejšie (a empaticky) zaujíma o psychiku (najmä kladných) postáv, pozoruje emocionálne prežívanie a preniká do ich vnútorného sveta (Bagin, 1978, s. 192). Štylizuje sa do pozície skúseného mentora, ktorý sa prihovára k postavám, komunikuje s nimi, spätne komentuje ich skutky, vyjadruje osobnú sympatiu a účasť. Tieto príhovory majú formu dialógu s výlučnou iniciatívou autora, kde postava neodpovedá, ale do určitej miery sa riadi danými podnetmi. Autorský rozprávač svoje naliehavé usmernenia adresuje prevažne hlavnému protagonistovi, voči jeho odporcom prechováva animozitu.

Identifikácia krízového stavu prežívania postavy v románe anticipuje tragické zavŕšenie. Tento kompozičný postup je evidentný najmä v kapitole *Nesvätý Ján Krstiteľ*, keď si Igor nebezpečenstvo fašizmu spojí s bezprostredným ohrozením života Evy.

Kladné postavy sú výrazne poľudšťované, často zidealizované. Reprezentujú ideologicky správnu (komunistickú) orientáciu, ktorú propagujú priamo i sprostredkované, devastačným

pôsobením fašizmu na nich. To je prípad Evy Weimannovej, ktorá je lyricky vykreslená ako ušľachtilá a krásna ľudská bytosť v odtieňoch žiarivého denného svetla.

Román obsahuje niekoľko kontrastov, ktoré sa vytvárajú v súvislosti s Evou. S povahovým a hodnotovým zobrazením Evy kontrastuje vyobrazenie fašistov, ktorí prichádzajú z tmy a šíria temnotu. Opakované prirovnávanie fašistov k otravnému hmyzu vystihuje odpornú podstatu a nákazlivosť fašistickej ideológie a propagandy. Autor v interakciách s postavou Evy dáva do protikladu svetlo a tmu, čistotu a špinavosť, život a smrť, dobro a zlo, často aj veľmi explicitne, formou prístupnou pre mládež, akoby naplňal významnú úlohu jej vzdelávania v „duchu humanitných ideálov socializmu“. Kontrastný princíp kompozície zaniká takmer v samotnom závere románu tragickou smrťou Evy, ktorá sa stáva výrazom obludnosti rasovej neznášanlivosti.

Postavy v románe sú rozdelené aj vo vzťahu k Igorovi. Perspektívny mladík na prahu dospelosti ľudsky dozrieva, ideovo sa formuje a čoskoro je z neho zrelý muž. Tieto procesy urýchľuje vojna, séria ťažkých životných skúšok a rodinné tragédie. Premena nastane tak rýchlo, že „on svoju mužnosť ani nepobadal“ (Jašík, 1962, s. 111). R. Jašík premyslene vzbudzuje sympatie k románovému hrdinovi, ktorého na základe biografických črt buduje ako autentického človeka. Súčasne prebúdzia sociálne cítenie a hlbokú spoluúčasť, napríklad opisom jeho starostlivosti o chorú matku. Strategicky ho umiestňuje doprostred rôznych svetonázorových i politických prúdov, životných skúseností a kultúr, aby zaznamenal jeho názorovú premenu a osobnostný rast.

Stimuly urýchľujúce premenu na muža spôsobujú aj zrodenie lásky k Eve na báze dôverného priateľstva. Po smrti matky už predstavuje Eva celý emocionálny svet mladého hrdinu. Vojna lásku berie, ale i dáva – aj napriek obrovskému vynaloženému úsiliu na jej záchranu. Ťažká životná pozícia učí Igora rozlišovať dobro od zla, rozpoznať statočnosť človeka, pričom ideálom sa stáva silný, odvážny vnútorne zocelený jedinec, ktorý vie, že „slabosť je zo všetkých vlastností najstrašnejšia, lebo volá, vábi a má sladkastú príchuť“ (s. 82). Angažovaný rozprávač v rámci autenticity formovania osobnosti zachytáva, ako sa poučil na vlastných chybách. Ukazuje, že aj v okamihu zlyhania jestvuje stále šanca a možnosť. R. Jašík svoje autorstvo chápe ako sociálnu rolu (Domorák, 2018), a preto, povedané jazykom doby, na báze „sociálneho inžinierstva, ktorej jedným z dominantných emblémov je predstava o spisovateľovi ako o konštruktérovi nového človeka“ (Bílik, 1994, s. 55), prostredníctvom postavy komunistu Maguša, ideologicky formuje a zoceluje protagonistu. R. Jašík vo vzťahu k Igorovi umocňuje výchovné pôsobenie, „otcovský princíp“ využíva aj v autorskej reči, zhovievavo hovoriac: „Choď, vydaj sa na cestu a kráčaj. Človeku je súdené ísť a ísť“ (Jašík, 1962, s. 82).

Mladík Igor je v medziach realisticky motivovaného vojnového príbehu vcelku uveriteľnou postavou, to však s istotou neplatí o Magušovi, hoci má reálny predobraz v osobe majstra, resp. predáka v obuvníckom priemysle. Napriek autobiografickej inšpirácii autora je rozhladený obuvník účelovo vytvorená, ideologicky skreslená, zidealizovaná postava, ktorá bezvýhradne slúži komunistickej propagande. Tento objektívny pozorovateľ historického diania, bystrý analytik spoločenskej situácie a úspešný prognostik predstavuje vzor nového socialistického človeka i symbol optimistickej budúcnosti (Nečasová, 2018).

Pracovitý a chápatý Maguš, ktorý sa vyzná v ľudoch, zohráva nielen v živote, ale i v otázke politickej orientácie ešte nevyhraného Igora ideologicky pozitívnu úlohu. Nahrádza jeho zosnulého otca, reprezentuje rozprávkového múdrego radcu, vplýva na jeho osobnostný rozvoj, vychováva z neho „uvedomelého a zušľachteného Slováka“ (Cieľ, 2017, s. 25).

Podstatu obuvníka tvorí ušľachtilý ľudský základ, autor ho prezentuje ako v kolektíve obľúbeného, dobrého človeka, ktorý predstavuje prirodzenú autoritu. „Obuvníka celé námestie malo v úcte a vážil si ho aj Igor“ (Jašík, 1962, s. 43), píše autor a pokračuje enumeráciou jeho morálnych kvalít: „Lebo, čo robí Maguš, všetko je akosi čisté, pekné“ (s. 48). Pritom nezabudne vyzdvihnúť vysoko vyvinuté sociálne cítenie a hlboko zakorenený odpor voči fašizmu, ktorý šíri len skazu a smrť. Obuvník sa stáva nositeľom protikladného vitálneho princípu, preto platí: „Tam, kde je Maguš, musí byť život“ (s. 48).

Životaschopný obuvník zastupuje robotnícku triedu, nastolenie ozdravných procesov v spoločnosti, je symbolom obnovy života, ktorého podmienky nebojácne mení a vylepšuje. „Obuvník akoby sa vysmieval smrti rovno do tváre [...] a smrti sa môže vysmiať len život“ (Jašík, 1962, s. 49). Pre Igora má toto priateľstvo mimoriadny význam. „Až takú hrdosť pocítil, keď si uvedomil, že ho môže pokladať za svojho priateľa“ (s. 48). Obuvník správne interpretuje aktuálne udalosti, vcelku presne predvída budúce deje a história mu dáva za pravdu, keď napríklad tvrdí, že „so Židmi to podľa mňa, chlapče, neskončí, len začne, ale neskončí. Po nich prídu na rad nežidia“ (s. 91). Jeho politická orientácia je očividná, hrdo sa hlási k svojmu presvedčeniu: „Ja sa nebojím, Igor! Ja som komunista!“ A biblická paralela: „Ja som komunista, a nech to pre mňa počuje aj archanjel Gabriel“ (s. 92) poukazuje na ochranu a pomoc, ktorú Maguš poskytuje Igorovi v zlomových chvíľach ťažkých rozhodnutí. V súvislosti s obuvníkom používa autor patetický štýl, aby podčiarkol jeho výnimočnosť, rozumné názory a dobré skutky.

Autor využíva rozprávkový princíp trojstupňovej gradácie, konkretizovaný ako séria dobrých rád múdreho, skúseného a láskavého muža, pomáhajúcemu Igorovi, ktorý zdoláva rôzne prekážky pre záchranu života Evy. Maguš sa flexibilne prispôsobuje zmenám, operatívne ponúka nápadité riešenia a čoraz väčšími sa angažuje. Igorov prvý pokus o záchranu Evy zlyhá pre zbabelosť miestneho farára. Druhý pokus prekazí nemecká armáda nečakaným príchodom do mestečka. Na konci tejto ikonické triády je zachránený sám Igor, keď nadobudne nový zmysel života a osvojí si socialistický svetonázor.

Aj apriórne záporné postavy sú v románe spravidla použité na propagandistické účely ako odstrašujúci príklad. Žltý Dodo, farár, Haso a Flórik umocňujú správnosť ideológie a propagandy realizovanej v línii kladných postáv. R. Jašík na zvýraznenie svojich cieľov aplikuje aj princíp personálneho antagonizmu. Žltý Dodo je románový antagonista Igora a predstavuje typ mladého človeka, ktorý sa nechal zlákať na spoluprácu s fašistami. K záporným hodnotám ho rozprávač predurčuje v expozícii príbehu. Prívlastok „žltý“ Doda bližšie charakterizuje a má pejoratívny význam. Tento bezcharakterný udavač sa podieľa na tragédii židovského obyvateľstva označeného žltou hviezdou.

Zápornou postavou využitou na propagandistické ciele je tiež epizodická postava farára, ktorý reprezentuje cirkev. Igor sa s ním skontaktuje so zámerom zachrániť Evu prostredníctvom krstu. Vykreslenie farára názorne súvisí so známou tézou: „náboženstvo je ópium ľudstva“ – pochádzajúcou z diela K. Marxa *Úvod ku kritike Hegelovej filozofie práva*, ktorú často citovala komunistická propaganda. Šťastie, porozumenie a nezištná pomoc, ktoré majú byť poslaním každého božieho služobníka, sú ilúziou vzdialenou od skutočnosti a poukazujú na jeho skrytú identitu čiernokňažníka. Hanebný farár, čo sa chcel obohatiť na cudzom nešťastí a nakoniec dostal strach, implikuje kritiku cirkevnej pretvárk, počas vojny i nadčasovo. Z ideologického hľadiska sa stáva symbolom úpadku cirkvi. V premyslenej kompozícii románu, vystavanej na

kontrastnom princípe, Igor prichádza k farárovi bezprostredne po stretnutí s Magušom, čím vzniká svetonázorový protiklad, konfrontácia komunizmu s náboženstvom.

V skupine slovenských fašistov nachádzame kľúčové záporné postavy románu. Fašistický teoretik, zástupca tajomníka HSĽS, nadporučík Haso, ale najmä holič Ján Flórik vystupujú z roja „čierneho hmyzu“ (gardisti), ktorý autor používa ako frekventovanú metaforu prívržencov fašistickej ideológie. Vo fašistickom tábore počas stupňovania represálií na židovskom obyvateľstve tiež dochádza k názorovej diferenciacii, čoho dôkazom je práve Haso. Pomýlený ideológ, čo vníma fašizmus od kancelárskeho stola ako projekt lepšieho usporiadania sveta, je postupne konfrontovaný s praxou fašizmu, no s otrasným zistením sa nestotožní. „V izbe zadunel výstrel. Z Hasovej hlavy vystrekla krv, sfarbuje žltú dlážku. Na čierne [...] Mám rád fašistov – mŕtvych“ (Jašík, 1962, s. 212). Autorský rozprávač privíta jeho samovraždu v duchu hesla: „Smrť fašizmu!“ a jeho priam vulgárnej konkretizácie: mŕtvy fašista, dobrý fašista. Nadporučík Haso tak zosobňuje fatálnu tragédiu ideologického omylu.

Zákerný holič Flórik ako nemilosrdný škodca je antagonistom sympatického Maguša. Zatiaľ čo Haso zachraňujúc ľudskú dôstojnosť platí za svoj omyl vlastným životom, Flórik na smrti inkasuje a jeho zlé vlastnosti sa vplyvom okolností ešte zhoršujú. Cestu k bohatstvu a moci začína diskriminačným oznamom v holičstve a pokračuje beštiálnou vraždou. Negativizmus postavy je legitimizovaný vojnou a posmeľovaný politikou Slovenského štátu, tolerujúceho zločiny proti ľudskosti. Holič, ktorému sa naskytne možnosť, nezaváha a vyvraždí rodinu kožušníka Helderu. Fakt, že je reálnou príčinou Evinej smrti, ho katapultuje na pozíciu hlavného antihrdinu románu, spraví z neho stelesnenie fašizmu, zla a smrti, následne i terč Igorovej pomsty. Autor využíva biblické symboly a prvky, scénu zabitia Flórika vykresľuje takmer ako boží trest s alúziou na boj dobra a zla: „Veci majú súvislosť, veci i ľudia – navzájom sa to zbíha k plešatej hlave s diabolsky čiernymi škrutkami nad ušami“ (Jašík, 1962, s. 230). Vzápätí nastáva vyjasnenie, že dôvody tohto zadosťučinenia sú nesprávne: „Vec si zabil, vec s holou hlavou, a preto nemáš mier v duši“ (s. 232). Argumentácia je zarážajúca, keďže Igor „zabil jednotlivého človeka bez toho aby sa dotkol fašizmu [...], nemôže znamenať preň pomsta oslobodenie, katarziu“ (Števec, 1987, s. 122). Nie náhodou autor do nasledujúcej scény Igorovej samovraždy, zdôrazňujúcej výsledný defetizmus, zakomponuje čestného Maguša, ktorý sa zjaví v poslednej chvíli a povie: „Pod Igor, pod! – ťahá ho, chce ho odtrhnúť od zábradlia“ (Jašík, 1962, s. 233). Až transparentne smerodajný je fakt, že Maguš sa vracia z roznášky ilegálnych komunistických letákov, podáva Igorovi pomocnú ruku a nabáda ho, aby prehodnotil svoje úmysly: „A má to cenu?“ (s. 315). Položená otázka predpokladá odpoveď. Väčšiu cenu má život a cesta, ktorú uvedomelý obuvník zúfalému mladíkovi ukazuje, je cestou k víťazstvu nad temnými mocnosťami smrti (Plintovič, 1986, s. 320).

Napriek záverečnému konštatovaniu: „je ešte noc. Noc...“ (Jašík, 1962, s. 235) a tragickému vyzneniu príbehu „je konkrétne a dobové pre Jašíka zdrojom historicko-spoločenského optimizmu“ (Petrík, 1980, s. 270). V intenciách rozprávkových postupov, ktoré si osvojil aj socialistický realizmus, zlo je potrestané. Aj biblické chápanie všeobecného trestu, ktoré involujú záverečné kapitoly *Posledná večera* a *Milenec s tvárou satana*, „sa tu modifikuje do podoby trestu pre nepriateľov“ (Bilík, 1994, s. 48). Beštiálny vrah Flórik je popravený mladým ľavicovým pomstiteľom, nadporučík Haso dá pred životom v hanbe prednosť čestnej smrti a Žltý Dodo stratí akúkoľvek životnú perspektívu. Zle skončí takisto „špinavozelený hmyz“ (nemeckí vojaci), resp. fašizmus. „Na fronte ich Rusi pozabíjajú“ (Jašík, 1962, s. 221). Prorockú

myšlienku o porážke fašizmu v blízkej budúcnosti vysloví Evin desaťročný brat, umierajúci na otravu strychnínom. Smrť uzatvárajúca rodinnú tragédiu zvýrazní ideologicky podfarbené slová: „Rusi sú dobrí, pravda...“ (Jašík, 1962, s. 221).

Román *Námestie svätej Alžbety* sleduje i výchovno-vzdelávacie ciele, má poznávaciu funkciu, pomáha odlíšiť pravdu od nepravdy, utvárať socialistický svetonázor v konfrontácii s odstrašujúcim príkladom fašizmu. Podľa Vladimíra Petríka chápal R. Jašík „socialistickú premenu spoločenského poriadku [...] ako predpoklad ľudskej premeny, ako predpoklad konečného oslobodenia človeka a jeho ďalšieho rozvoja“ (Petrík, 1980, s. 267).

V románe sa objavuje i protiklad: MY, dobrí ľudia, predstavitelia historickej pravdy ~ ONI, zlí fašisti, o čom svedčí ich nadužívané prirovnávanie k špinavozelenému a čiernemu hmyzu (Jašík, 1962, s. 173, 174, 186, 197, 208, 209 atď.). Farebnú symboliku autorovi vnukli farby nacistickej a gardistickej uniformy, akú nosia „špinavozelení vojaci s čiernymi gardistami a prinášajú smrť“ (s. 171), ktorá je silným mementom a neustálou pripomienkou, že zlé činy zbavujú človeka ľudskosti a dehumanizujú spoločnosť. Dotýka sa to najmä Nemcov, ktorí vystupujú ako jednofarebná nediferencovaná masa. R. Jašík na ich adresu poznamená: „fašizmus ich zdisciplinoval, že sa už ani na ľudí neponášajú“ (s. 75). Brutalita fašistov má stúpajúcu tendenciu, gradácia je anticipovaná metaforou: „Špinavozelený hmyz vystiera krídla k letu“ (s. 208). V tejto hmyzej, resp. zvieracej perspektíve (nacisti sú prirovnávaní aj k nenásytným vlkom) akoby nepriateľ nebol človek, ale kolektívny antihrdina – bez ohľadu na to, kto to je, za akých okolností bojuje a pod. Značne iný prístup zvolil Alfonz Bednár v zbierke noviel *Hodiny a minúty* (1956).

Na pozadí uvedených protikladov autor tematizuje ideologické tézy marxizmu, prostredníctvom ktorých vytvára predstavu sociálnej reformy spoločnosti a premeny charakteru človeka (Arendt, 1996, s. 476). Hoci je Jašíkov pohľad na človeka komplikovanejší a má viacero vrstiev, dielom preniká polarizácia síl. Fašistická totalitná moc sa stretáva s komunistickou propagandou. R. Jašík prostredníctvom literatúry pomáha, povedané slovami dobovej kritiky, „svoju ľudu v boji proti fašizmu, v jeho budovateľskej práci na výstavbe spravodlivého socialistického zriadenia“ (Špitzer, 1962, s. 237). Pritom sa opiera o autentické zážitky a „mravné hodnoty vlastného bytia“ začleňuje do „životných osudov hrdinov“ (Vaško, 1979, s. 10). Využíva silné argumenty: napáchané zverstvá fašizmu, aby vyzdvihol unikátnosť jedného z jeho oponentov.

LITERATÚRA

- ARENDE, Hannah. 1996. *Původ totalitarismu I – III*. Praha: Oikymenh, 1996. ISBN 80-86005-13-5.
- BAGIN, Albín. 1978. *Literatúra v premenách času*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1978.
- BARBORÍK, Vladimír. 2006. *Jašík, Rudolf (1919 – 1960). Námestie svätej Alžbety*. In: CHMEL, Rudolf a kol. *Slovník diel slovenskej literatúry 20. storočia*. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2006, s. 157 – 160. ISBN 80-7149-918-8.
- BÍLIK, René. 1994. *Industrializovaná literatúra (1945 – 1956)*. Bratislava: Proxy, 1994. ISBN 80-88746-04-3.
- CAMUS, Albert. 1985. *Le Mythe de Sisyphe*. Paris: Gallimard, 1985.
- CIEL, Martin. 1999. Hraný film v 50-tych rokoch na Slovensku. Model D–V–Z. RAK, 1999, roč. 4, č. 1, s. 71 – 76. ISSN 1335-1702.
- CIEL, Martin. 2017. *Film a politika. Ideológia a propaganda v slovenskom filme 1939 – 1989*. Bratislava: Občianske združenie Vlna – Drewa a srd, 2017. ISBN 978-80-8955028-9.

- ČÚZY, Ladislav – DAROVEC, Peter – HOCHÉL, Igor – Zuzana KÁKOŠOVÁ. 2006. *Panoráma slovenskej literatúry III*. Bratislava: SPN, 2006. ISBN 80-10-00846-X.
- DOMORÁK, Daniel. 2018. Spisovateľ ako sociálna rola – svedomie národa, inžinier ľudských duší alebo niekto iný. *Slovenská literatúra*, 2018, roč. 65, č. 2, s. 160 – 161. ISSN 0037-6973.
- JAŠÍK, Rudolf. 1962. *Námestie svätej Alžbety*. Bratislava: SVKL, 1962.
- MARX, Karel. 1956. Úvod ke kritice Hegelovy filosofie práva. In: MARX, Karel – ENGELS, Bedřich. *Spisy I*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury 1956, s. 401 – 414.
- MATUŠKA, Alexander. 1964. *Rudolf Jašík*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1964.
- NEČASOVÁ, Denisa. 2018. *Nový socialistický človek*. Brno: Host, 2018. ISBN 978-80-7577-185-8.
- PETRÍK, Vladimír. 1980. Jašíkov človek v dobe a v čase. In: PETRÍK, Vladimír. *Hodnoty a podnety*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1980, s. 264 – 272.
- PLINTOVIČ, Ivan. 1986. Jašíkovo námestie svätej Alžbety In: JAŠÍK, Rudolf. *Námestie svätej Alžbety*. 3. vyd. Bratislava: Tatran, 1986, s. 317 – 323.
- PRUŠKOVÁ, Zora. 2006. Medzi ideológiou a dobrodružstvom (Rudolf Jašík: Mŕtvi nespievajú). *Slovenská literatúra*, 2006, roč. 53, č. 1, s. 1 – 10. ISSN 0037-6973.
- ŠPITZER, Juraj. 1962. Doslov. In: JAŠÍK, Rudolf. *Námestie svätej Alžbety*. 2. vyd. Bratislava: SVKL, 1962, s. 235 – 240.
- ŠTEVČEK, Ján a kol. 1987. *Dejiny slovenskej literatúry IV*. Bratislava: SPN, 1987.
- ŠTEVČEK, Ján. 1971. Jašík, romantik v próze. *Slovenské pohľady*, 1971, roč. 87, č. 12, s. 21 – 25.
- ŠTEVČEK, Ján. 1987. *Súčasný slovenský román*. Bratislava: Tatran, 1987.
- TOMČÍK, Miloš. 1980. *Epické súradnice*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1980.
- TRUHLÁŘ, Břetislav. 1969. *Tri portréty*. Bratislava: Nakladatelství EPOCHA, 1969.
- VAŠKO, Imrich. 1979. Veriť v človeka In: JAŠÍK, Rudolf. *Dielo I*. Bratislava: Tatran, 1979, s. 9 – 15.

.....

PaedDr. Jaroslav Vlnka, PhD.
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Pedagogická fakulta Univerzity J. Selyeho v Komárne
Bratislavská cesta 3322
945 01 Komárno
Slovenská republika
vlnkaj@ujjs.sk

V priesečníku rusistiky, slovakistiky a všeobecnej jazykovedy

Príspevky odznali 12. septembra 2024 na konferencii *V priesečníku rusistiky, slovakistiky a všeobecnej jazykovedy*, konanej na pôde Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre pri príležitosti životného jubilea prof. PhDr. Jany Sokolovej, CSc.

Editor

Mgr. Vlastimil Pulčár, PhD.

Vedecký výbor konferencie

Prof. Mgr. Martin Diweg-Pukanec, PhD. (FF UKF v Nitre)

Prof. PhDr. Natália Korina, CSc. (FF UKF v Nitre)

Prof. PaedDr. Zuzana Kováčová, PhD. (FF UKF v Nitre)

Prof. PhDr. Lubomír Guzi, PhD. (FF PU v Prešove)

Organizačný výbor konferencie

Mgr. Vlastimil Pulčár, PhD.

Mgr. Lucia Vieriková, PhD.

Mgr. Milan Kolesík, PhD.

Mgr. Bohdana Kravchenko

Mgr. Martin Pavlov

Recenzenti príspevkov

Doc. Mgr. Anna Petříková, PhD. (FF PU v Prešove)

PhDr. Jindřich Kesner, CSc. (PdF UHK)

Jazyková korektúra

Slovenský jazyk:

Mgr. Milan Kolesík, PhD.

Mgr. Dominik Vančo, PhD.

Ruský jazyk:

Prof. PhDr. Natália Korina, CSc.

Anglický jazyk:

Mgr. Lucia Vieriková, PhD.

Historizmy a historická lexika ruského jazyka v porovnávacom aspekte

Lubomír Guzi

Inštitút rusistiky

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove

Historical Words and Historical Lexicon of the Russian Language in a Comparative Aspect

Litikon, 2024, Vol. 9, No. 2, pp. 25-34

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2395-2875>

In the present paper, we focus on the characteristics of historical terms and the definition of their place in the language, or in the vocabulary system. We also present some broader definitions related to the historical lexicon in general, which refer to the description of historical facts in works of literary fiction, contemporary journalism, and, also, in modern film documentaries. We also refer to historical realities, which in the form of words or phrases name and characterize sections of the historical development of a certain nation, typical of that nation and absent in other national groups. Using selected examples, we demonstrate the description of given historical terms and some historical realities, facts and institutions, focusing mainly, from this point of view, on a very creative period – the period of formation of the Moscow centralized state. We also focus on the comparison of some historical terms regarding their interpretation and on the search for suitable translation equivalents in other languages.

Keywords: historicisms („history words”) in Russian language, Russian history, lexicon of Russian

V povedomí nositeľov jazyka je historická pamäť hlboko zakorenená. Vyplýva to už zo samotnej podstaty vnímania reality, tak rečovej, ako aj osobnostno-kolektívnej, veď aj jedna zo základných časových rovín, vyjadrovaná okrem iného kategóriou času a aspektu, je – minulosť. Neprekvapuje preto, že entita prežitého, dejinného, toho, čo sa stalo, je neustále konfrontovaná s práve prebiehajúcimi stavmi jednotlivca a spoločnosti. Tento logicko-priestorový chronotop sa, samozrejme, odráža aj v štruktúre jazyka, a to v mnohých jeho výrazových rovinách. Z väčšej časti sa však uskutočňuje prostredníctvom textu – objektívnej prítomnosti znakov – a v texte „zakódovaného“ komunikačného objektu (akási medzisubjektová danosť vzájomného chápania). Ako podotýka H. White, existujúci, resp. vytvorený a realizovaný jazykový prejav sa pohybuje „sem a tam“ medzi prijatým zakódovaním existencie a neusporiadánym húfom

javov, ktoré sa vzpierajú začleneniu do škály konvenčných pojmov, akými sú „skutočnosť“, „pravda“ alebo „možnosť“ (White, 2010, s. 13). Existuje aj názor, že sa tento prejav pohybuje „dopredu a naspäť“ ako kyvadlová doprava, a to medzi alternatívnymi spôsobmi kódovania reality, z ktorých niektoré môžu pochádzať z tradícií diskurzu prevládajúcich v danej oblasti skúmania, iné môžu zase byť autorským idiolektom. Samotná realizácia, ako aj prijímanie jednotiek jazykového kódu spojeného s minulosťou temporálnou osou sú dodnes sprevádzané rôznou mierou zvýšenej pozornosti a určitej opatrnosti.

Používanie lexiky, ktorá kedysi tvorila fundament spomínaného kódu, odrážalo a stále odráža samotný „fakt spoločenskej zmluvy o zmysle slov“, na ktorý upozornil P. Sériot (1986, s. 119) a ktorý taktiež odkrýva prognózovanie typovej komunikačnej reakcie zo strany hovoriaceho a isté *abstrahovanie sa* zo strany adresáta. Používanie historizmov, historických slov, t. j. slov dokreslujúcich historickú „realitu“, má v každom kultúrnom areáli svoje osobitosti. Výnimkou nie je ani ruský jazyk, ako ani celostné zoskupenie jedincov hovoriacich po rusky, či už v pozícii rodených hovoriacich, bilingvov alebo osôb ovládajúcich ruský jazyk. Ruský jazyk disponuje vo svojej pasívnej aj aktívnej slovnej zásobe veľmi bohatými zásobami zastaraných slov a slov, ktoré stratili svoj denotát, t. j. historizmov. Tie pochádzajú z obdobia formovania prvého štátneho útvaru, potom však hlavne z období ruského vrcholného stredoveku a novoveku, ktoré sú späté s budovaním Moskovského centralizovaného štátu – „*Moskovije*“ (Moskovského cárstva) a následne, od dvadsiatych rokov 18. storočia, Ruského impéria. Samozrejme, osobitými prameňmi zastaranej a historickej lexiky ruského jazyka sú 19. a 20. storočie, ktoré predstavujú osobitú a originálnu etapu etablovania sa a existencie tzv. sovietskeho jazyka sovietskeho obdobia. P. Filková a A. Gradinarová správne podotýkajú, že spisovná ruština si počas celého 20. storočia zachováva svoje jazykové normy, ktoré pre ňu boli charakteristické v 19. storočí, synchrónne však dochádza k podstatným zmenám, zaznamenávajú sa nové vývinové tendencie, aktivizuje sa celý rad procesov (Filková – Gradinarová, 1999, s. 182). Jazyk, samozrejme, neprestáva byť samým sebou a rovnako ani nestráca svoje funkcionálne a funkčné potencie, skôr naopak, prispôsobuje ich novému stavu a spoločnosti, ako to charakterizoval V. G. Kostomarov (1994, s. 227). Rusko a po rusky hovoriace spoločenstvá zaznamenali v 20. storočí dve zlomové obdobia, ktoré mali za následok vystriedanie sa troch spoločensko-ekonomických formácií. V prevratových dňoch, mesiacoch i rokoch je jazyk sám osebe komplikovaným činiteľom, ak nie dokonca samostatným, vyprofilovaným hráčom. Slová a symboly sa správajú ako „komunikačné kódy, ktorých signály slúžia na sankcionovanie a oprávnenie činnosti nás, jazyk definuje spoločného nepriateľa, vyzdvihuje princípy a generuje autoritu a oprávnenosť jednotlivých vodcov“ (Figes – Kolonitski, 1999, s. 3).

Proces tzv. historizácie (termín O. N. Jemeljanovovej, 2003, s. 147) je podmienený zväčša mimojazykovými faktormi – absenciou označovaných predmetov a javov reálnej každodennosti, čo N. M. Šanskij podporuje jednoduchým konštatovaním, že príčiny vytratenia sa slov z aktívneho používania do sféry historizmov sú úplne jasné a nepotrebujú žiadne bližšie vysvetlenie (Šanskij, 1957, s. 99). Zastaranosť môžeme charakterizovať ako proces krátkodobý, ale aj dlhodobý. Podľa stupňa zastaranosti vydeľujeme slová: – začínajúce zastarávať (ich frekvencia používania je nižšia); – zastarané slová, ktorých pochopenie významu nevyvoláva žiadne komplikácie; – zastarané slová, ktoré už nie sú známe väčšine nositeľov jazyka, a preto sú na hranici vypadnutia z lexikálnej zásoby a, nakoniec, – slová, ktoré vypadli z lexikálnej zásoby súčasného ruského jazyka (Jemeljanová, 2006, s. 262). Najviac zaužívaným prístupom pri klasifikácii

zastaraných slov, ako uvádza G. S. Kolesnik (1977), je stanovenie príčin prechodu slov zo skupiny aktívnej slovnej zásoby do skupiny pasívnej slovnej zásoby. „Proces historizácie je determinovaný extralingvistickými príčinami (neaktuálnosti predmetov a javov skutočnosti) a proces archaizácie – vnútrolingvistickými príčinami (existenciou synonym)“ (Kolesnik, 1977). Avšak existuje aj iný pohľad na klasifikáciu zastaranej lexiky: klasifikovať (roztriediť) zastaranú slovnú zásobu na základe príčin zastaranosti nie je možné, pretože archaizmy a historizmy môžu vymiznúť z používania predovšetkým na základe extralingvistických faktorov.

Historizmy sú slová, ktoré vypadli z každodenného používania v dôsledku toho, že predmety a javy, ktoré označovali, sú už pre používateľov jazyka neznáme (Rozental, 2002). Čo sa týka súvzťažnosti historizmov a sovielizmov, rozlišujeme historizmy z hľadiska ich zastaranosti ako lexikálne jednotky dávnych čias (глашатай – *glašataj*, изгой – *izgoj*, епанча – *jepanča*) a tzv. sovielizmy prvého a druhého obdobia (изба-читальня – *izba-čitalňa*, комбед – *kombed*, неплан – *neplan*; пионер – *pioner*, комсомолец – *komsomolec*, ликбез – *likbez*). Samotný termín „sovielizmus“ bol prvýkrát použitý v druhej polovici 50. rokov práve na styku kultúrnych areálov pri problematike prekladu bezekvivalentnej lexiky, v rámci teórie prekladu, keď G. V. Černov nazval sovielizmami jednotky, „ktoré vznikli v ruskom jazyku, alebo nadobudli nový význam v sovietskom období, po VOSR, teda po októbri 1917“ (Černov, 1958, s. 120). V tom čase sa ešte názov neujal, hoci množstvo slov ranného sovietskeho obdobia prešlo do pasívnej slovnej zásoby, ani u N. M. Šanského (1957, s. 100) ešte nečítame o sovielizmoch, iba o historizmoch ako zastaraných slovách, súčasť pasívnej slovnej zásoby spolu s archaizmami [napr. fonetický archaizmus *afeizm* (Puškin, 1949, s. 356) a novotvar *ateizm*, no (*naučnyj*) *ateizm* – už sovielizmus (Mokijenko-Nikitina, 2005, s. 8, 21)]. Preto by sme o sovielizmoch mohli uvažovať len ako o súčasť historizmov. V naratívnom diskurze slovná zásoba odráža všetky procesy historického vývoja spoločnosti. Predstavuje najväčšie zmeny v jazyku, ktoré sú výrazne sledovateľné. Avšak zaradenie slov k tej či onej jazykovej vrstve, rovnako aj miera ich štylistickej príznakovosti môžu svoju valentnosť nadobúdať len postupne a v súvzťažnosti s historickým vývojom spoločnosti a vznikom nových spoločenských podmienok. Také v ruských podmienkach nastali po prevrate bolševikov, keď sa niektoré slová nielenže stali historizmami, no niektoré z nich zasa sebedovomo nazvali exotizmami, opisujúcimi javy, ktoré už nie sú a nebudú vlastné krajine soviетov, zostanú navždy súčasťou cudzej reality. Medzi také slová J. S. Maslov zaradil napríklad lexikálne jednotky ako *soslovie*, *dvorianin*, *pomeščik*, *pomestie*, *lakej* a pod. – „používajú sa vo svojich priamych významoch, keď sa hovorí o minulosti našej krajiny, alebo keď sa hovorí o krajinách, v ktorých existuje stavovské usporiadanie“ (Maslov, 1975, s. 248 – 249).

Čo sa týka zloženia a tematického vymedzenia historizmov v súčasnom ruskom jazyku, tvoria pomerne obširný plast slovníka. Vzhľadom na rozmanitosť a často aj veľké výkyvy a zlomy v ruskom historickom vývoji môže sa tento jazykový plast dobovo rátať na stáročia, napr. slová ako *obrok*, *smerd*, *seunč*, *izgoj* a pod., tak aj niekoľkými desaťročiami, tu stačí spomenúť napríklad slová sovietskeho obdobia vo vývoji ruských dejín. Je pochopiteľné, že historizmy viažuce sa k určitým obdobiam sa pomerne často objavujú hlavne v publicistických textoch a textoch patriacich k rôznym žánrom umeleckej literatúry. Rovnako aj v procese vyučovania alebo štúdia cudzieho jazyka sa za účelom sémantizácie historizmov vytvárajú ich rôzne klasifikácie na základe pojmového a pojmotvorného princípu. Svoju úlohu tu zohráva aj frekvenčnosť výskytu historizmov v spomínaných oblastiach, hlavne však v publicistike a mediálnom diskurze, rovnako

ako aj v umeleckej literatúre. Na základe toho môžeme v zhode s niektorými slovníkovými prácami rôznej proveniencie (*Slovar russkich istorizmov*, *Webster's Revised Dictionary*, *The American Heritage Dictionary of English Language*, *Oxford Dictionary of British History*) za účelom zjednodušenej pracovnej (aj učebnej) schémy vyčleniť niekoľko tematických okruhov: – územné jednotky (территориальные единицы, Territorial Units), – mocenské orgány (Regulatory Bodies), kultúra a tradície (Culture and Tradition), – sociálne skupiny a stratifikácia spoločnosti (Social Groups), – predmety každodenného života (Items of Everyday Life), – vojenská výzbroj (Armament), – historické dokumenty a pramene (Primary Source), – dane a poplatky (Taxes and Payment) a pod. Takéto usporiadanie historizmov do zjednodušených tematických okruhov (porov. členenie: Arkadieva, 2005, s. 178 – 197; Arkadieva – Fedotova – Čurikov, 2016) je založené na analýze bloku všetkých historizmov a môžeme ho navrhnúť pre zjednodušenie procedúry cudzojazyčných historizmov v procese čítania cudzojazyčnej literatúry a prvotného oboznamovania sa s kultúrou národa – nositeľa daného jazyka. Okrem zmienených okruhov Meňajlo a kol. vyčleňujú ešte ďalšie tri „zjednodušené“ tematické skupiny: – historické osobnosti (Иван Грозный, птенцы гнезда Петрова, Потемкинская деревня), – historická udalosť (стояние на Угре, Куликовская битва) a po tretie: – druhotné nominácie historizmu, ktoré môžu byť k historizmom zaradené podmiennečne, no sú nevyhnutné, lebo sa viažu k historickým epochám, resp. k istým historickým asociáciám (Полтава, Бородино).

Zjednodušené klasifikácie umožňujú pomerne kvalitne vysvetľovať historizmy, pretože preklad viacerých z nich do iného jazyka je takmer nemožný alebo sa spája so značnými informačno-emocionálnymi stratami a rovnako aj s narušením úzu daného jazyka, do ktorého sa daný historizmus prekladá. Okrem toho, možnosť zjednodušenej a pohotovej klasifikácie v procese percepcie literárneho, dokumentaristického či krajinovedného charakteru napomáha ich osvojovaniu si, resp. zaradeniu do pasívnej aj aktívnej slovnej zásoby recipienta.

V súčasnej dobe máme možnosť pozorovať aktualizáciu jednej skupiny lexikálnych zdrojov a deaktiváciu druhých. E. V. Kakorinová vo svojej štúdii uvádza dôvody návratu k lexike, ktorá sa už nepoužívala. Autorka poznamenáva, že dôvodom návratu, a tým aj používania takýchto slov, je určite ich používanie v spoločnosti v dôsledku oživenia duchovných tradícií, kultúrnych hodnôt a spoločenských reálií, ktoré sa prestali v priebehu dejín používať. Z toho vyplýva, že lexikálne historizmy, ktoré sa používajú na označenie nových skutočností (дума – *duma*, губернатор – *gouverneur*, лицей – *lyceum* a i.), slúžia predovšetkým na vyplnenie medzier, ktoré vznikli. Ďalším dôvodom je, že určitý význam má aj sociokultúrny a koncepčný rozmer ako prehodnotenie historickej cesty rozvoja spoločnosti (Ruska) a smerovania v ďalšom vývoji krajiny. Nedostatok jasnej sociálnej orientácie núti používať precedensy z histórie, čím prináša do publicistiky historickú tému (Kakorina, 1996, s. 67).

Význačnou mierou koloritu sa vyznačujú tzv. reálie v jazyku alebo jazykové reálie. Často sa radia k bezekvivalentnej lexike, to znamená, že sa neprekladajú. Reálie, historické nevynímajúc, sú však obsiahnuté vo východiskovom texte, preto aj ich preklad, resp. sprostredkovanie je jednou z dôležitých podmienok adekvátnosti prekladu textu, ako aj jeho chápania. Ak by sme chceli jazykové reálie charakterizovať vo všeobecnosti, potom máme na mysli predmety, veci, t. j. predmety zväčša materiálnej kultúry, ktoré v danom jazykovom prostredí existovali alebo aktuálne existujú. V jazykovede teda máme na mysli slová, ktoré označujú dané predmety, ako aj ustálené slovné spojenia, obsahujúc takéto slová.

Ak hovoríme o používaní a percepcii historizmov v súčasnom texte, dôležitou podmienkou pre dosiahnutie vzájomného porozumenia medzi tvorcom textu a tým, komu je adresovaný, je explicitné alebo implicitné používanie takej informácie, ktorá je známa obidvom účastníkom komunikácie. Explicitne vyjadrená informácia, ktorá je spoločná pre obidvoch či všetkých účastníkov komunikačného aktu, predstavuje *de facto* jednotný kód, ktorý používajú, t. j. samotný jazyk. Autor používa a využíva prostriedky v súlade s ich všeobecne prijatým významom a zrozumiteľným statusom pre dané etnolingvistické i sociálne prostredie. V texte získavajú explicitné vyjadrenie s tou či onou mierou úplnosti (od krátkej zmienky až po vyčerpávajúci opis) prvky (elementy) – artefakty kultúry národa a krajiny, nositeľom jazyka ktorej je aj samotný autor. Avšak pri tvorbe textu doň autor zvyčajne neumiestňuje všetky prvky, nevyhnutné pre jeho chápanie zahraničným čitateľom a recipientom – vypúšťa elementy, ktoré sú podľa neho čitateľovi dobre známe, predpokladá totiž určité znalosti jazyka a kultúry cudzieho jazyka. Takýto postup sa týka predovšetkým prístupu k reáliám, konotačnej časovo (temporálne) vyjadrenej (маркированной) lexike. Náležitá a exaktné chápanie textu v procese jeho prijímania nie je možné bez rekonštrukcie tej časti jeho obsahovej úrovne, ktorá v texte nie je priamo vyjadrená, no predpokladá sa, že príjemca – recipient disponuje o nej dostatočnými poznatkami a predostiera sa mu v podobe vytvárania jeho vlastnej kreujúcej „textovej projekcie“. Vtedy dochádza k žiadanému výsledku prijímania a chápania textu recipientom. Práve takýto prístup aplikovania historizmov do textu umožňuje žiadanú dialogickosť procesu prijímania textu, čím sa stáva neoddeliteľnou súčasťou komunikačného aktu, komunikačnej podstaty samotného textu. Preto musí recipient byť adekvátne pripravený a oboznámený s daným jazykovým plastom, musí sa mu maximálne presne ozrejmiť a klasifikovať a následne sémantizovať alebo vysvetliť daný historizmus, s ktorým je v danom texte konfrontovaný, aby dosiahol adekvátne chápanie textu.

Výskyt a úloha historizmov ako jazykového plastu v súčasnom texte môže byť defragmentovaná podľa sfér ich používania. Pre potreby našej práce sme analyzovali niekoľko najtypickejších oblastí ich používania: – historizmy v klasických literárnych dielach, – historizmy v súčasných literárnych dielach a dielach alternatívnej historickej prózy, – historizmy v mediálnom a politickom diskurze a historizmy v televíznej dokumentaristike.

Na rozdiel napríklad od termínov sú charakteristické pre jazyk umeleckej literatúry a komunikačných prostriedkov, sú všeobecne používané v jazyku daného národa a absentujú v ostatných jazykoch (aj keď v niektorých kultúrach a jazykoch sa môžu vyskytovať alebo byť súzvučné – barszcz – борщ – борщ – polsk., rus., ukr.). Termíny takúto národnú koloratúru nemajú a sú typické pre odborný jazyk, vytvárané utilitárne za účelom presného názvu alebo javu, s postupným rozšírením ktorých získavajú rozšírenosť aj ony. Niektoré reálie sú zhodné s vlastnými podstatnými menami, napríklad známe postavy z rozprávok (Дед Мороз, Кощей Бессмертный, Царевна Лягушка a i.), môžu to však byť aj dialektizmy, jednotky zníženého štýlu, hovorovej reči (простопечия), žargón či slangové výrazy. Reálie sa môžu klasifikovať rôzne.

Z predmetnej roviny môžu byť reálie: – geografické, t. j. názvy objektov fyzickej geografie (*step, mistrál, pasát, tajga*); názvy objektov spojených s činnosťou človeka (*ranč, duval – дувал* / дувал / – u národov strednej Ázie, živý plot oddelujúci obydlia), názvy endemických rastlín a živočíchov (*sekvoja, leguán*); – etnografické reálie predstavujú pojmy patriace do sféry každodenného života (быта) a kultúry národa: predmety každodennej potreby (*kaftan,*

sarafan); – pracovné (*jal*, rus. ял alebo ялик, ялика, prípadne йол, prebraté z holand. jol – ľahká, asi 5,5 m dlhá plachetnica; ďalej napr. *udarnik* a pod.); – výrazy z oblasti kultúry a umenia (*bohatier* – богатырь, *balalajka*); – pomenovania etník (*kozák* – казак, alebo *Gót*, resp. *Yankee*, rus. янки); názvy meny (peňazí) a – jednotky miery (*sažeň*, *versta*, *funt* a i.); – spoločensko-politické reálie: pojmy týkajúce sa administratívno-územného usporiadania (*chutor* – хутор, *gubernia* – губерния, *újezd* – уезд, *volost'* (obec) – волость, *zemstvo* – земство); – mená nositeľov a orgánov moci (*veče*, *rada*, *duma*); – vojenské hodnosti a pojmy (*bohatier* – витязь, батыр, богатырь, *konung* – кунинг); – názvy organizácií, hodností, titulov, vrstiev spoločností, kást a pod. (*knieža* – князь, *paholok* – батрак, *bojar*; zo známych anglických napr. *earl* – эрл, *yeomen* – иомен a pod.). Reálie sa môžu klasifikovať tak medzi pólmi „vlastné“ a „cudzie“ v rámci dvoch rôznych krajín, ako aj vnútri jedného, toho istého jazykového prostredia. Reč potom ide o národných reáliách (známych všetkým obyvateľom štátu, celému národu), miestnych (charakteristických pre jedno nárečie alebo jeden dialekt) alebo dokonca o reáliách mikroareálnych, charakteristických pre úzku skupinu ľudí, prípadne mikroregión na úrovni mestečka alebo obce.

Každý národ disponuje svojráznym pojmovo-kategoriálnym aparátom, ktorý demonštruje určité historické obdobie, môžeme povedať, že veľmi presne, takmer na úrovni termínu, opisuje danú reáliu. Z dnešného pohľadu historizmu, no v období svojho vzniku potenciálne slová alebo priamo neologizmy, vznikali v procese zrodu výrazných prelomových období. Išlo o obdobia, keď sa postupne vytvárali nové štátne usporiadania, ktorých nie je až tak veľa, striedali sa však s reformnými úsiliami každého nového panovníka, resp. politickej garnitúry. V ruských dejinách po období Kyjevskej Rusi a nestabilnom období takzvanej *Udeľnej Rusi* (Удельной Руси), sprevádzanom existenciou Zlatej Hordy a pozvoľným zhromažďovaním staroruských území moskovskými kniežatami, nastalo obdobie etablovania „Tretieho Ríma“, niekedy v polovici a koncom 15. storočia. V tom čase sa doslova rodil moskovský centralizovaný štát, ktorý za vlády Ivana IV. Vasilieviča Hrozného dostal presnú administratívno-územnú hierarchizáciu, bol schopný pripájať nové územia, ktoré do sféry vplyvu tzv. staroruských území nikdy nepatrili, čím pristúpil k „pripájaniu, doslova zhromažďovaniu území Zlatej Hordy“ (собираание золотоордынских земель – sobiraniye zolotoordynskich zemel') (Kappeler, 2005, s. 18). Práve v tom čase vzniká pevná štruktúra a názvoslovie pre najdôležitejšie oblasti novovzniknutého útvaru, veľmi významnú a pevnú časť ktorého predstavovala mocenská hierarchia štátnej administratívy a cárovi blízkych ľudí. V ruskom štátnom systéme sa od konca 15. storočia objavujú hodnosti, ktoré dovoľujú zúčastňovať sa na zasadnutiach Bojarskej dumy, najvyššieho poradného orgánu už od 10. storočia – do začiatku 18. storočia samotná *duma* a dvorné hodnosti mali v rôznom období rozličný význam. Okrem klasickej feudálnej šľachtickej triády v severovýchodných oblastiach Rusi v 14. – 15. storočí mohli byť v *dume* aj bojari, ktorí zodpovedali za rôzne rezorty (пути, избы, neskôr приказы) dvornej kniežacej správy (tzv. путные бояре), a taktiež *tyjsjackij* (тысяцкий), *dvoreckij* (дворецкий), *okolničij* (окольныйчий) a ďalšie osoby z kniežacej a inej administratívy. Od konca 15. storočia sa *duma* stáva stálym poradným orgánom najvyššej moci panovníka. Boli v nej zastúpení hlavne bojari, окольничие, od začiatku 16. storočia „дети боярские, которые в Думе жили“, teda думные дворяне → *dumskí dvorania* či šľachta a neskôr aj думные дяки – *dumskí slúžni*. Za verné služby mohli vyššie postúpiť стольник (*stolnik*) či постельный (*postelnyj*), čo však bolo sprevádzané kritikou vyšších hodností, ktoré takmer okamžite vytvorili cárovmu protežantovi – выдвиженцы

opozíciu; → *dvoreckij* (дворецкий) – spočiatku hlava palácovej správy, neskôr, od 17. storočia dvorný titul, nakoniec správca domu šľachty; → *kaznačej* (казначей) – „pokladník“ – správca pokladnice, klenotov, od polovice 15. storočia vedúci centrálnej finančnej správy; → *okolničij* (окольный) – dvorný titul aj funkcia od 13. do začiatku 18. storočia, mohol viesť pluk, celý úrad – приказ; → *oružničij* (оружничий) – mal na starosti cársku zbrojnú pokladnicu, od 17. storočia hlava Оружейного приказа (výroba, úschova a nákup zbraní a výzbroje); → *jaseľničij* (ясельничий) – dvorný titul od 15. do 17. storočia, pomocník konjušeho (Попов, 1890, s. 54); zodpovedal za kone a poľovačky, neskôr viedol Конюшенный приказ; → *sokolničij* (сокольный) – hodnosť pri dvore, viedol poľovačky a neskôr stál v čele Сокольного приказа; → *lovčij* (ловчий) – hodnosť pri dvore v 16. – 17. storočí, neskôr ich v 18. storočí vystriedali *jegermejsteri* (егермейстер); → *postelničij* (постельничий) – významná hodnosť pri dvore 15. – 17. storočia, po prvýkrát sa spomína v roku 1495. Mal na starosti celú „postelnú komoru“ kniežata, neskôr cára: ikony, kríže, biele plátna, oblečenie cárskej rodiny; zodpovedal za cársku pečať, často viedol aj jeho kanceláriu. Bol najbližším panovníkovým sluhom, zväčša funkciu neprijímali urodzené osoby. Keďže sa staral o odev cárskej rodiny, viedol aj dielňu dvorných tkáčov. Na hierarchickej stupnici stál za оружничим; → *stolník* (стольник) – hodnosť pri dvore, v ruskom štáte 13. – 17. storočia. Spočiatku išlo o akéhosi sluhu, ktorý obsluhoval veľkoknieža počas veľkých hostín. Postupne *stolníkov* začali vymenúvať na vojenské, vyslanecké, príkazné a iné zodpovedné miesta.

Zoznámiť sa s prehľadom a významom týchto hodností je dôležité z toho dôvodu, aby sme lepšie pochopili význam úradu, ktorý sa vytvoril niekedy v polovici 16. storočia. Doba si totiž žiadala inštitúciu, ktorá sa z dnešného pohľadu považuje za bezprostredného predchodcu rezortu zahraničných vecí v Rusku. Bol ním Посольский приказ. Dodnes nie je známy presný rok založenia tejto „služby pre zahraničné záležitosti“, podobná štátna agenda existovala už od začiatku 16. storočia, významnou hodnosťou a funkciou bol taktiež status → *striapčeho* (стряпчий, tvar стряпчиха, samozrejme len vo funkcii manželka *striapčeho*, napr. Petrov, 1885, s. 56 – 57), teda dvorného úradníka pre hospodárske záležitosti, ktorý neskôr, niekedy v 18. a na začiatku 19. storočia prerástol do funkcie pomocníka alebo zástupcu prokurátora (!), tesne pred zánikom monarchie a impéria už vystupoval vo význame skromného právneho zástupcu (Veľký rusko-slovenský slovník, 1968, s. 742). V takomto význame danú lexému fixuje aj maďarčina v podobe slova *prókátor* – vo význame ruského частный поверенный, teda už v čisto právnom význame (Galdi, 1987, s. 623).

Znalosti a orientácia v oblasti historickej lexiky a historizmov je dôležitá v prvom rade nielen pre historikov, u nich ide o apriórnu záležitosť, ale taktiež pre odborníkov z oblasti prekladu, zo strany tvorcov umeleckej literatúry s historickou tematikou, tvorcov filmových historických dokumentov a pod. Historizmy totiž predstavujú zväčša bezekvivalentnú lexiku, avšak komparatívna analýza dokáže prispieť k vyhľadaniu správneho prekladového ekvivalentu. Aj keď, napríklad, slovenská a ruská historická tradícia patria do rôznych geopolitických súvislostí, hlavne čo sa týka stredoveku, jednoducho môžeme nachádzať určité styčné body – kresťanská tradícia (aj keď nezhodný rítus a hierarchická orientácia), podobné východiská stredovekého usporiadania spoločnosti, ktorá sa čím bližšie k novoveku stávala stále viac podobnou, preberanie prvkov vedecko-technického rozvoja (aj keď opäť s časovými odchýlkami), reakcia na tzv. „vyspelú západnú civilizáciu“, so všetkými ekonomicko-politickými a spoločensko-kultúrnymi osobitosťami a dôsledkami vývoja oboch krajín. Pritom máme na mysli štáty so

spoločnými slovanskými koreňmi a jazykmi, hoci slovenské prostredie sa orientovalo na latinskú tradíciu s vývojom v maďarskom štáte, kde však v oficiálnom styku prevládala až do neskorého novoveku latinčina, ruský areál zasa predstavuje grécke dedičstvo a sformovanie sa ortodoxnej autokefálnej cirkvi, vplyv orientu a začlenenie sa neruských národov do hierarchie a štruktúry štátu, neskôr taktiež vyhotovovanie oficiálnej dokumentácie po latinsky, prechod elity na západoeurópsky životný štýl (od konca 17. storočia).

Pri hľadaní ekvivalentov k vyššie uvedenej lexike je nutné zohľadňovať paralelný historický vývoj a s ním spojenú ekvivalentnú lexiku. Aj to však môže byť z hľadiska diachrónneho prístupu ošemetné. Napríklad spomínaný historizmus тысяцкий (*tysiackij*), označujúci už od čias staroruského štátu vojenského veliteľa mestskej domobrany, ktorá mala približne tisíc príslušníkov a ktorá sa mohla ďalej deliť na stotiny, na čele ktorých stáli сотские (*sotskije*) alebo сотники (*sotniki*). Je jasné, že pozícia *tisícnika* nebola neznáma ani v iných stredovekých štátoch, keďže bola pôvodne motivovaná gréckym slovom *chiliarch*. Postupne sa mohla prekladať aj ako všeobecne známy ekvivalent *dux* alebo v nemeckom prostredí ako *herzog*. Slovenský ekvivalent je predstavený tvarom тысяцкий, *tisícnik* (vojenský veliteľ) alebo presnejším historickým významom *obecny staršina* (Veľký rusko-slovenský slovník, 1970, s. 149). Je však nutné mať na pamäti, že tento titul sa postupne v Moskovskom kniežatstve odbúraval, no oveľa dlhšie pretrval v Novgorodskej bojarskej republike, kde bol od 17. storočia volenou hodnosťou. Doloženou historickou postavou je napríklad тысяцкий Путята (*tysiackij Putata*) z konca 10. alebo prvej polovice 11. storočia, zmienený v Ioakimovskom letopise, konkrétnejšie až v jeho odpise zo 17., resp. 18. storočia, ktorý uvádza V. N. Tatiščev. Práve od neho sa dozvedáme, že „Сего дела людие поносят Новгородцев: Путята крестил мечом, а Добрыня огнем“ (Tatiščev, 1768, s. 40). Ďalšou pomerne dobre prekladanou jednotkou je tvar столъник (slovenský ekvivalent *stolník*, Veľký rusko-slovenský slovník, 1968, s. 716) – pozícia na moskovskom kniežacom a cárskom dvore, zastávajúca povinnosti prípravy jedla a postupne, niekedy od 13. storočia, zabezpečovania určitých ceremoniálnych záležitostí. Podobné hodnosti boli aj v susednom Poľsku (*Stolnik wielki koronny*) a Litve (*stalininkas*), v Anglickom kráľovstve mu zodpovedala hodnosť *pantera* (starofr. *Panetrie a Middle English – panterere*). V oficiálne ustanovenom Moskovskom štáte sa hodnosť stolníka od 16. do 17. storočia postupne stáva piatou najvyššou hodnosťou ruského administratívno-byrokratického systému po *bojaroch*, *okolničích*, *dumскей šľachte* a *dumských diakoch*. Pomerne veľkú prekladovú škálu ponúka taká prestížna pozícia ako *okoličnyj* (aj *okololičnyj*, slovenský slovníkový ekvivalent *okolník* od tvaru *окольнічний*; Veľký rusko-slovenský slovník, 1963, s. 786), *ключник* – *kľučník* (tamže, s. 63) alebo *конюший* – *koňušij*. Pri týchto hodnostiach a pozíciách je pri ich súčasnom preklade nutné zohľadňovať epochu, v ktorej lexéma vystupuje. Napríklad pri slove *конюший* – *koňušij* (slov. *koniarnik*, Veľký rusko-slovenský slovník, 1963, s. 103), ktoré je pomerne rozšírené vo viacerých variantoch, prakticky nie je problém s prekladovým ekvivalentom, keďže ide o hodnosť presne vytyčenú od čias rímskej ríše – *Magister equitum*, resp. *praefectus stabuli*. V známej staroruskej *Ruskej pravde* je známa pozícia aj ako kniežací *конюший тиун* (*koňušij tiun*), od 15. storočia bol náčelníkom *конюшего приказа* (*koňušego prikaza*). Keďže všetky európske krajiny prešli fázou štátneho monarchizmu, takmer všade, a v doteraz fungujúcich monarchiách zvlášť, existuje hodnosť a pozícia pre *конюшего* (*koňušego*), napr. v Británii je to *Master of Horse*, v kráľovskom Švédsku *Riksstallmästare*, republikánskom Francúzsku *Grand Équyer* alebo *Monsieur le grand* či v Španielsku *Caballerizo mayor*.

Aj keď historizmy patria do kategórie pasívnej slovnej zásoby, pomerne často sa aktivizujú aj v súčasnom jazyku, a to hlavne pri opisoch a charakteristike naliehavých a rušivých zmien v spoločnosti. Je pravda, že historizmy predoktóbrového (1917) vývoja nedosahujú takú mieru axiologickej validity ako sovietyzmy, sú však nemennou zložkou slovnej zásoby ako takej. Percepcia a dekodovanie zmyslového faktora historizmov je podmienená všeobecne intelektuálnou prípravou samotných recipientov, miestami aj používateľov danej skupiny slov spisovného jazyka. Výraznú originalitu v ich používaní však nezaznamenávame. Výnimkou sú diela umeleckej literatúry, publicistika a historická dokumentaristika, ktoré však často sledujú určitý konkrétny cieľ a vymykajú sa exaktnej exemplifikácii a aplikácii. Obdobie kreovania Moskovského štátu poskytuje veľmi cenný a hlavne efektívny materiál historizmov, s chápaním ktorých by nemal mať stredne štatistický recipient v ruskom prostredí problém. Na materiáloch spomínaného obdobia ďalej stavali reformné úsilie prvých Romanovovcov, nový impulz však dodali reformy Petra I. Aleksejeviča a sčasti aj takzvané „popetrovské obdobie“ a pôsobenie Kataríny II. Zo súčasného pohľadu sa zdrojom historizmov v oblasti organizácie štátu a administratívy stala mnohokrát obmieňaná Tabuľka hodností (Hodnostná tabuľka) Petra I., platná prakticky do konca impéria. Posledná významná reforma, z ktorej čerpáme značnú časť historizmov predstavujúcich Ruské impérium v 19. a na začiatku 20. storočia, je spojená s administratívnymi reformami Alexandra I. Odrasovým mostíkom historizmov z dnešného pohľadu však jednoznačne zostáva obdobie vytvárania Moskovského centralizovaného štátu, nerozlučne späté s ústrednou postavou tej doby Ivanom IV. Vasilievičom, ktorá len dokrešľuje kolorit doby, a to aj z pohľadu jej mnohorakého spracovania v umeleckej a odbornej historickej literatúre.

LITERATÚRA

- ARKADIEVA, Tatiana Grigorievna. 2005. *Slovar russkich istorizmov*. Moskva: FLUP, Vysšaja škola, 2005. ISBN 5-06-005084-X.
- ARKADIEVA, Tatiana Grigorievna – FEDOTOVA, Nadežda Sergejevna – ČURIKOV, Sergej Aleksandrovič. 2016. Archaizmy, istorizmy: aktualizacija ustarevšej leksiki v sovremennoj socio-kulturnoj i jazykovoj situacii. In: *Gumanitarnyje, socialno-ekonomičeskije i obščestvennyje nauky*. Krasnodar: Nauka i obrazovanie, 2016, s. 22 – 25. ISSN 2221-1373.
- ČERNOV, Geli (Ghelly). 1958. *Voprosy perevoda bezekivalentnoj leksiki na anglijskij jazyk (na materiale perevodov sovetskoj publicistiki)*: autoref. dis. kand. filol. nauk. Moskva: 1-yj Mosk. gos. ped. in-t inostr. jazykov, 1958.
- FIGES, Orlando – KOLONITSKI, Boris. 1999. *Interpreting the Russian Revolution. The Language and Symbols of 1917*. New Haven, London: Yale University, 1999. ISBN 0300-1614-5-X.
- FILKOVA, Penka Dimitrova – GRADINAROVA, Alla Anatolievna. 1999. *Istorija russkogo literaturnogo jazyka*. Sofija: „Paradigma“, 1999.
- GALDI, Laslo (red.). 1987. *Vengersko-russkij slovar*. Moskva, Budapešt: „Russkij slovar“, Izdatelstvo Akademii nauk Vengrii, 1987.
- JEMELIANOVA, Oľga Nikolajevna. 2003. Istorizm. In: *Stilističeskij enciklopedičeskij slovar russkogo jazyka*. Moskva: Flinta, 2003, s. 146 – 148. ISBN 978-5-89349-342-9.
- JEMELIANOVA, Oľga Nikolajevna. 2006. Ustarevšie slova. In: *Stilističeskij enciklopedičeskij slovar russkogo jazyka*. Moskva: Flinta, 2006, s. 562 – 563. ISBN 5-89349-342-7.
- KAKORINA, Jekaterina Viktorovna 1996. *Russkij jazyk konca XX stoletija (1985-1995). Transformacija leksičeskoj semantiki i sočetajemosti (Na materiale jazyka gazet)*. Moskva: Nauka, 1996. ISBN 5-7859-0001-7.

- KAPPELER, Andreas. 2005. *Rosija jak polietnična imperija: Vynnykneňna. Istorija. Rospad*. Lviv: Vydavnyctvo Ukrajinskoho Katolačného Universitetu, 2005. ISBN 966-8197-06-2.
- KOSTOMAROV, Vitalij Grigorievič. 1994. *Jazykovej vkus epochy*. Moskva: Nauka, 1994. ISBN 978-5-86547-810-2.
- KOLESNIK, Grigorij Sergejevič. 1977. K probleme leksičeskich istorizmov v sovremennom nemeckom jazyke. In: *Voprosy germanskoj filologii*. Kalinin: Kalininskij gos. universitet, 1977, s. 75 – 82.
- MASLOV, Jurij Sergejevič. 1975. *Vvedenije v jazykoznanije*, Moskva: Vysšaja škola, 1975.
- MOKIJENKO, Valerij Michajlovič – NIKITINA, Tatiana Grigorievna. 2005. *Tolkovyj slovar Sovdepii*. Moskva: „AST“, „ASTREL“, 2005. ISBN 5-17-029252-X.
- PETROV, Piotr Nikolajevič. 1885. *Istorija rodov Russkago Dvorianstva*. T. 1. 336 prozvanij. S.-Peterburg: Knigoizdatelstvo, German Goppe, 1885.
- POPOV, Nil Aleksandrovič. 1890. *Akty Moskovskago Gosudarstva. Tom 1. Razriadnyj prikaz*. Moskovskij stol. 1571–1636. Sanktpeterburg: Tipografija Imperatorskoj akademii nauk, 1890.
- PUŠKIN, Aleksandr Sergejevič. 1949. Aleksandr Radiščev. In: *Polnoje sobranije sočinenij v desiati tomach. T.VII*. Moskva, 1949, s. 350 – 366.
- ROZENTAL, Ditmar Eliaševič. 2002. *Sovremennij russkij jazyk*. Moskva: Ajris-Press, 2002. ISBN 5-94010-008-2.
- TATIŠČEV, Vasilij Nikitič. 1768. *Istorija Rossijskaja s samych drevnejšich vremion. Kniga pervaja*. Moskva: Napečatana pri Imperatorskom Moskovskom Universitete, 1768.
- SÉRIOT, Patrick. 1986. Langue russe et discours politique soviétique: analyse des nominalisations. *Langages*, č. 81, 1986, s. 11 – 41. ISSN 0458-726X.
- ŠANSKIJ, Nikolaj Maksimovič. 1957. *Leksika i frazeologija sovremennogo russkogo jazyka*. Moskva: Gosud. Uč.–ped. izd-vo Min. Prosv. RSFSR, Moskva 1957.
- VELKÝ RUSKO-SLOVENSKÝ SLOVNÍK. 1963. Dorotjaková-Lapárová, Viktória a kol. (1960 – I. diel, 1963 – II. diel, 1965 – III. diel, 1968 – IV. diel, 1970 – V. diel). Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1963.
- WHITE, Hayden. 2010. *Tropika diskurzu. Kulturně kritické eseje*. Praha: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1123-5.

.....

prof. PhDr. Ľubomír Guzi, PhD.
 Inštitút rusistiky
 Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
 Ul. 17. novembra 1
 080 01 Prešov
 Slovenská republika
 lubomir.guzi@unipo.sk

Komunikačno-pragmatické súvislosti v dynamike konceptu SMIECH na porovnaní slovenského, ruského a španielskeho jazyka

Zuzana Kováčová

Katedra slovanských filológií

Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre

Communication-Pragmatic Connections in the Dynamics of the LAUGHTER Concept on a Comparison of the Slovak, Russian and Spanish Languages

Litikon, 2024, Vol. 9, No. 2, pp. 35-50

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4092-0509>

One of the most interesting, but at the same time also the most complex areas of research into linguistic and cultural specificities is the expression of emotions and their semantic shifts in communication. Laughter and its emotional component are conceptualized in the mental space of a person as a conceptual image and a conceptual scenario. The image is based on a complex of indirect nominations that describe people's ideas about laughter and its subject – the bearer of a certain emotional state. The mental script includes the components of the emotional-evaluative situation leading to laughter and the ways of interaction between the participants of the communication. The goal of the study is to identify metaphorical images that represent the figurative component of the researched concepts as mental structures. LAUGHTER is conceptualized in languages as a living creature. The specificity of these anthropomorphic figurative nominations is demonstrated by comparing the Slovak, Russian and Spanish languages.

Keywords: narrativized aspect, self-presentation, addressee, addresser, communication, pragmatics

Úvod / Smiech – humor – vtíp

Smiech je fyziologickou reakciou človeka na podnet, v základe ktorého stojí nejaký – zvyčajne neočakávaný paradox, vtipná situácia či dôvtipná reakcia na nie príliš logickú otázku či iný podnet. Smiech je spontánna reflexia na podnet z vonkajšieho prostredia, no jeho prítomnosť či frekvencia závisia od tzv. „zmyslu pre humor“.

Z psychologického hľadiska je humor definovaný ako „radostný citový vzťah vyvolaný komickou myšlienkou, nápadom, reakciou na situáciu či samotnou situáciou“ (Heretik, 2019, s. 21). Slovo *humor* je latinského pôvodu – označuje štyri telesné šťavy a znamená vlhkosť alebo tekutina. Až do neskorého stredoveku pretrvával názor, že narušenie rovnováhy medzi štyrmi základnými šťavami, ktorými sú: krv, žltá žľč, čierna žľč a hlien v tele človeka, je príčinou

chorôb. Nerovnováha telesných štiav sa venoval aj zakladateľ modernej medicíny Hippokrates – otec modernej medicíny. Zároveň rozdelil ľudí na typy osobnosti podľa toho, ktorá zo základných štiav človeka ovláda, z čoho sa neskôr stala teória štyroch temperamentov, t. j. ľudí podľa ich temperamentu¹ vnímal ako: sangvinikov, cholerikov, melancholikov a flegmatikov. Samotné slovo *temperament* – pochádza z lat. *temperare*, čo znamená *miešať*. Teóriu štyroch temperamentov po Hippokratovi rozpracoval lekár Galénos.² V ideálnej osobnosti mali byť uvedené vlastnosti dobre vyvážené.

V neskorších dobách sa spomenuté telesné šťavy nazývali slovom humor a to isté slovo sa začalo používať aj na označenie nálady či povahy. V angličtine sa v tomto zmysle používa dodnes, ak má niekto zlú náladu, povie sa, že je *in bad humor*. V alžbetínskej dobe anglický dramatik Ben Johnson napísal hru, v ktorej vystupujú len postavy prináležiace danému typu temperamentu s názvom *Every Man in His Humor* (v preklade *Každý podľa svojej nálady/povahy*). Hra bola nielen úspešná, ale stala sa aj akýmsi prototypom zábavy, vznikali podobné hry, ktoré boli spravidla komédie a postavy boli divákovi smiešne, pretože prezentovali len jednu konkrétnu osobnostnú črtu, čím sa dostávali do ostrého kontrastu a vyvolávali u divákov búrlivý smiech. V dôsledku toho sa slovo humor začalo používať aj vo význame smiešny, zábavný.

„R. A. Martin definuje šesť dimenzií zmyslu pre humor: a) kognitívna schopnosť (porozumenie, tvorenie, zapamätanie si humoru); b) estetická reakcia (ocenenie humoru, pobavenie sa na humore); c) habituálne schémy správania (tendencia často sa smiať, hovoriť a počúvať vtipy, baviť druhých); d) temperamentálne, emočné črty (napr. veselosť, energickosť); e) postoje (napr. uvoľnený pohľad na svet, pozitívny vzťah k humoru); f) kopingová stratégia alebo obranný mechanizmus (tendencia čeliť s humorom nepriazni osudu). Zmysel pre humor je teda u jednotlivca originálnym prienikom všetkých týchto faktorov plus jeho životnej histórie a skúseností“ (Martin, cit. podľa Heretik, 2019, s. 23 – 24).

S. Freud udáva vzťah medzi humorom a komicnosťou, resp. komicnom v práci *Totem a tabu*. Vtip a jeho vzťah k nevedomí takto: „Humor je najskromnejším druhom komicna. Môže sa uskutočňovať už v jednotlivcovi, účasť ďalšej osoby k nemu nič nového nepridáva. Nevieme jednoducho povedať, čo sa pri vzniku humoristickej slasti v jednotlivcovi deje, určitý pohľad však získame, keď preskúmame prípady zdieľaného humoru“ (Freud, 1991, s. 157).

Vtip či žart je podstatou anekdoty ako krátkeho textového útvaru. Anekdota sa vyznačuje prvkami narácie, je založená na textovej skratke a neočakávanej humornej pointe (Luther, 2011).

Anekdoty stavajú na osvedčených (tradičných) princípoch: poslucháč si musí význam domyslieť, lebo humorný obsah je skrytý a treba ho pochopiť, výstavba anekdoty je podriadená nečakanému, vtipnému rozuzleniu (pointe). Na vyvolaní reakcie v podobe smiechu u adresáta má veľký podiel aj spôsob interpretácie. To znamená, že adresant môže byť výborný alebo

¹ Sangvinik – od lat. *sanguis* – krv; cholerik – od gr. *chloe* – žltá žľč; melancholik – od gr. *melan-chole* – čierna žľč; flegmatik – od gr. *phlegma* – hlien.

² Galénos hľadal fyziologické príčiny rôzneho správania sa ľudí a rozdelil ich na: horúce – studené a suché a vlhké prevzaté zo štyroch živlov. Východiskom mu boli idey starogréckych lekárov, ktorí spomenuté základné telesné šťavy odvodzovali od filozofického chápania sveta, v ktorom sa štyri telesné šťavy prepájali so štyrmi elementmi a štyrmi ročnými obdobiami. Krv – považovaná za horúcu a vlhkú zodpovedala jari; žltá žľč – považovaná za horúcu a suchú zodpovedala letu; čierna žľč – studená a suchá zodpovedala jeseni; hlien – studený a vlhký zodpovedal zime.

menej dobrý rozprávač vtipov. Samotný text anekdoty je zasadený tak do aktuálneho komunikačného kontextu, ako aj dobového kontextu. Do jazykového obrazu sveta sa premietajú dobové súvislosti, nálady, vzťahy. Obyčajne ide o tie súvislosti, ktoré sú v povedomí adresáta či adresátov aktuálne alebo aspoň ešte živé. V nejakom zmysle či súvislosti môžu byť staršie udalosti revitalizované dobovým diskurzom v záujme vyvolania pobavenia či smiechu.

Folkloristický záujem sa dosiaľ zameriaval na tradičné anekdoty, ktoré dlhodobo kolujú v ústnom podaní v určitom regióne (napr. o banskoštiavnickom Náckovi), alebo putujú a sú u rôznych národov zaznamenané v rôznych zbierkach a variantoch. Medzi nimi sú zaznamenané zhodné tematické okruhy, napríklad o čudáckych chytrákoch (príbehy o Kocúrkove), o manželskom súžití, hlúpej žene, starej dievke, klamároch, mudrlantoch a ďalšie.

Metodologické východiská pri skúmaní konceptu SMIECH v komunikačno-pragmatických súvislostiach

Predmetom skúmania sú texty anekdot, v ktorých dominuje naratívny režim. Túto rozsiahlu množinu vtipov a anekdot sme zámerné zúžili: sústredenie sa na skupinu krátkych textových vtipných útvarov s naratívnym režimom znamená, že neberieme do úvahy aforizmy, ale ani paremiologické útvary, frazémy a frazeologizované spojenia či inovované a aktualizované frazémy, ktoré sú súčasťou mnohých (aj keď vtipných) reklamných útvarov.

Predmetom skúmania sú anekdoty, ktoré sú komponované tak, že je v nich možné identifikovať narativizovaný aspekt hovoriaceho. Terminologicky sa opierame o pojmy, ktoré sa etablovali s nástupom pragmatiky v lingvistike. Cieľom je na súbore vybraných ukážok identifikovať reflexiu sociálnej egoprezentácie a adresácie. S týmto cieľom súvisí otázka, aký pragmaticko-komunikačný potenciál majú anekdoty istého typu, t. j. či a v akej miere je v ich texte implicitne obsiahnutá dispozícia projektovať adresáta/adresátov, adresanta/hovoriaceho a v akej miere sa táto projekcia stáva súčasťou informačnej a pragmatickej funkcie anekdoty. Anekdotu, resp. vtip chápeme ako prehovor, ktorý je alebo interpretovaný interpretom (ten, kto vtip hovorí), alebo ho ako text recipuje čitateľ. Otázka spôsobu interpretácie anekdoty, t. j. jej prednesenia nie je súčasťou nasledujúcich analýz, pretože jej skúmanie (aj napriek tomu, že na primárny účinok pointy má vplyv) patrí skôr do rétoriky než pragmatiky. Používame pojmy aktéri = v texte anekdoty účinkujúce/vystupujúce a konajúce osoby, ktoré sú identifikované najčastejšie hypokoristikami, zriedkavejšie apelatívami. Identifikácia aktéra na základe jeho pomenovania a pochopenie komunikačných konvencií, resp. ich nepochopenie niektorým z aktérov je kľúčové pre pointu anekdoty. Komunikačný aspekt analýz sa vždy vzťahuje na tie komunikačne javy, ktoré sú relevantné pre identifikáciu hovoriaceho (ako aktéra), adresáta (ako aktéra) alebo inej osoby (aktéra).

Komunikačný aspekt analýz smeruje k určeniu komunikačnej roly, sociálnej roly aktérov, ako aj na určenie ich vzájomných vzťahov: etických, rodových či osobnostných. Komunikačný aspekt analýz obracia pozornosť na samotných aktérov: ich meno, vek, pohlavie, národnú či etnickú príslušnosť, príslušnosť k menšine a vzťah k väčšinovému etniku, na jeho jazyko-vo-komunikačné zručnosti, morálku, sociálne postavenie a z neho plynúci rešpekt či, naopak, dešpekt väčšinovej society, ako aj poznanie kultúry jazykového spoločenstva, v ktorom je anekdotou sprostredkovaný konflikt situovaný. Z komunikačno-pragmatického hľadiska jazykovej reflexie sociálnej egoprezentácie a adresácie má veľkú výpovednú hodnotu osobné meno aktérov anekdoty s naratívnym režimom. Osobné meno je pre adresáta – toho, kto vtip počúva

alebo číta – prvým indikátorom intencie vývoja vzťahov medzi aktérmi. Rovnako interpret svoj prednes modifikuje na základe takejto informácie.

V poslednej časti štúdie stručne predstavíme zmeny, ktoré v ostatných rokoch koncept smiechu, resp. lexikálno-sémantickú skupinu výrazov z jazykového obrazu SMIECHU dynamizujú v spoločenskom diskurze. Lexikálne jednotky, ktoré patria do lexikálno-sémantickej skupiny výrazov z jazykového obrazu SMIECHU a zmeny v tejto skupine dokladáme z korpusových databáz: výkladových slovníkov slovenského jazyka, ruského jazyka, španielskeho jazyka a zo Slovenského národného korpusu.

Spôsoby adresácie v textoch anekdot/vtipov

Adresácia pri rozprávaní vtipu môže byť skúmaná z dvoch aspektov. Prvý aspekt: vtip sa skúma ako rečový žáner, ktorý je konštruovaný tak, aby vyvolal bezprostrednú reakciu adresáta/adresátov v podobe smiechu. To znamená, že adresácia je kľúčová pre tento rečový žáner.

Druhý aspekt: aktéri anekdot sa obracajú jeden na druhého, pričom sa musia nejakým spôsobom oslovovať. Oslovujú sa oficiálnym alebo neoficiálnym spôsobom, ale aj viac-menej intímnymi hypokoristikami. Môže ísť o oficiálne oslovenie Vy/Vás, oslovenie krstným menom, zdobeninou krstného mena či familiárnym spôsobom. Oficiálne oslovenie v ruskom jazyku je oslovenie krstným menom a priezviskom po otcovi (tzv. „otčestvo“), t. j. обращение по имени или имени-отчеству. Z uvedeného vyplýva, že oslovenie je jeden z kľúčových prvkov pri vytváraní rečového a behaviorálneho portréту postáv vo vtipoch, a to pravdepodobne vo všetkých jazykoch. Už v samotnom oslovení niektorého z aktérov anekdoty je premietnutá komunikačná stratégia smerujúca k pointe vtipu. Táto stratégia môže, ale aj nemusí byť zrejماً adresátovi/adresátom vyrozprávanej anekdoty od samého začiatku. Do oslovenia ako komunikačného stereotypu či komunikačného vzorca sa premietajú jazykovo-kultúrne osobitosti národného spoločenstva. Ich znalosť či, naopak, neznalosť sa podieľa na porozumení zmyslu vtipu, teda aj na miere konečnej zábavy.

Autorská dvojica E. Shmeleva a A. Shmelev (2002, s. 197) analyzovala dva spôsoby oslovovania pri rozprávaní vtipu: na jednej strane je to reč rozprávača anekdoty adresovaná príjemcom – je to povinné zadávanie metatextu; na druhej strane je to reč aktérov mikropříbehu (adresovaná jedným aktérom inému aktérovi).

Metatextový vstup je zvyčajne priamym oslovením adresátov/poslucháčov rozprávača – adresanta anekdoty a jeho zmyslom je zistiť záujem adresátov o tému zamýšľanej interpretovanej anekdoty. Inými slovami, rozprávač – interpret anekdoty – zisťuje, či je pre adresátov daná anekdota známa alebo, naopak, nová. Z aspektu kognitívnej psychológie sa využíva princíp nového, resp. neznámeho, čo vzbudzuje zvedavosť u adresátov, a teda aj motiváciu pre pozorné načúvanie. Ak je anekdota adresátom známa, nemá zmysel ju interpretovať.

Metatextové vstupy môžu obsahovať predbežné otázky, ktoré sú apelom na komplex poznatkov o hlavnej téme anekdoty, aby sa predišlo následnému „dovysvetľovaniu“ pointy, čo je spoločensky aj komunikačne neprijemné tak pre adresáta anekdoty, ako aj interpreta, t. j. adresanta. Metatextové vstupy obyčajne končia priamym apelom na adresáta/adresátov zisťovacou otázkou typu: *Počul si ten vtip?, Poznáš ten vtip?*

Metatextový vstup či vstupná otázka môžu byť v istom type anekdot aktualizované ako súčasť samotného textu anekdoty, čo zodpovedá interaktívnemu režimu rozprávaného. V tejto

štúdiu sa však zameriavame na vyššie spomenutý druhý aspekt analýzy anekdoty, a to na typ oslovenia aktérov vystupujúcich v krátkom dialógu či príbehu anekdoty.

Predmetom nasledujúcich analýz sú predovšetkým formy oslovenia, ktoré sú ovplyvňované pravidlami etikety reči. Patria sem oslovenia, ktoré majú podobu apelatíva, ale aj antroponymá, oslovenie zdobneninou mena, oslovenie menom a priezviskom, ale aj „láskavé“ oslovenia v súkromnom či intímnom diskurze, familiárne použitie substantivizovaného adjektíva na oslovenie, resp. oslovenia s opačným expresívnym príznakom, keď sa apelatívum – všeobecné substantívum na označenie neindividualizovaného (v tomto prípade) zvierata používa ako „zámenné“ (ako zámena za priame označenie, ale nie pronominum) oslovenie osoby (napr. pes, baran, vól, zmija a pod.).

Komunikačno-pragmatická funkcia Ty/Vy/vy v ruskom, slovenskom a španielskom rečovom diskurze modelovanom v anekdote

Vo väčšine vtipov v slovenskom, ruskom a španielskom jazyku sa používajú oslovenia v súlade s bežnou jazykovo-rečovou praxou, v intenciách jazykovej normy a rečovej etikety. Oslovenie ako iniciácia pozornosti adresáta adresantom sa používa v bežnom diskurze, v komunikačnej interakcii s ľuďmi, ktorých poznáme, ale aj pri oslovovaní ľudí, ktorých nepoznáme – neznámych ľudí. V oficiálnom komunikačnom styku v (zmysle adresovanosti a v kontexte diskurzívne používaných prostriedkov z množiny možných egocentrických) starším ľuďom vykáme a pri ich oslovovaní používame zámeno vy/Vy, v ruskom jazyku podobne вы/ Вы. Ľudí, ktorých poznáme, tykáme a oslovujeme ты/Ты/ты/Ты; v španielskom jazyku Usted/Ustedes (zámeno 3. osoba sg./zámeno 3. osoba pl.).

V prípade anekdot sa však ustálili isté komunikačné stereotypy v závislosti od témy či modelovaného diskurzívneho prostredia v mikrotexte anekdoty. Napríklad v slovenčine, ak začína anekdota menom *Móricko* (môže to byť forma vokatívu – *Móricko, povedz mi...*, ale aj nemusí – *Móricko sa pýta...*), je to prvá informácia pre adresáta, že má očakávať niečo smiešne, vtipné, paradoxné. Často ide o anekdoty z prostredia školy, konkrétne sa anticipuje kategória mladších žiakov. *Mórickovi* pani učiteľka tyká, pani učiteľke *Móricko* vyká. Zatiaľ čo v prípade žiaka sa jeho uveriteľnosť (a s ňou aj uveriteľnosť mikropříbehu) pre adresáta posilňuje „modelovanou propriálizáciou“, pani učiteľke neprislúcha proprium, jej osoba a úloha aktéra v anekdote sa interpretuje neutrálne, čomu zodpovedá aj zmienené apelatívum. V anekdotách z ruského prostredia je žiak spravidla *Вовочка* a pani učiteľka je *Марья Ивановна*, t. j. v prípade obidvoch aktérov sa štandardne používa proprium. *Марья Ивановна* oslovuje *Вовочку* ты, *Вовочка* pani učiteľku oslovuje вы. V španielskom jazykovom diskurze zo školského prostredia dominujú mená žiakov *Jaimito*, *Pedrito* a žiačky *Carlota*.

V slovenskej aj v ruskej rečovej etikete sa zámená Vy/vy, Vás/vás používajú tak na oslovenie jednotlivca pri vykaní, ako aj pri oslovovaní viacerých adresátov a ich formálna zhoda v rečovej realizácii sama osebe môže byť zdrojom zábavnej pointy v anekdote. Nasledujúci príklad sa vyskytuje identicky v obidvoch jazykoch:

- Товарищ прапорщик! К тебе жена пришла!
- Не «к тебе», а «к вам».
- Не-е-ет, к нам она вчера приходила, а сегодня к тебе.

V slovenčine:

- *Práporčík Kolomazník, prišla za Tebou žena.*
- *Snád' za Vami³ prišla žena.*
- *Nie, nie, u nás bola už včera.*

V prípade španielskeho jazyka k podobnej zámene chápania Vy a vy nedochádza. V španiel-skej rečovej etikete je dvojaké vykanie, a to podľa toho, či sa vyká jednej osobe, alebo viacerým osobám. Ak sa vyká jednej osobe, použije sa 3. osoba sg. a zámeno „*Usted*“. Ak sa vyká viace-rým osobám naraz, použije sa 3. osoba pl. a zámeno „*Ustedes*“. Napríklad:

- *Fuma usted, señor Sánchez?* znamená *Fajčíte, pán Sánchez?* (vykanie pánovi Sánchezovi).
- *Fuman ustedes, señores?* čo znamená *Fajčíte, páni?* (vykanie niekoľkým osobám = zmena formy zámena).

Neznalosť rečovej etikety môže brániť porozumeniu vtipu, ale súčasne sa aj táto komunikačná bariéra stáva predmetom vtipov. V súvislosti s neznalosťou ruskej rečovej etikety vzniklo veľa anekdot o „Čukčoch“, v ruskom jazyku *чукчи*. V skutočnosti ide o Čukčov – jeden z pôvod-ných malých národov, ktorého príslušníci predstavujú väčšinové obyvateľstvo na polostrove Čukotka. V súvislosti s ovládaním, resp. s neznalosťou ruskej rečovej etikety sa predmetom vtipov stal ich prejav v ruštine, ktorý rodený ruský hovoriaci vníma ako komický, pretože mu pripomína reč malého dieťaťa. O sebe hovoria v 3. osobe, akoby na seba nazerali zvonka a ču-dujú sa mnohým veciam podobne ako malé dieťa, keď začína poznávať svet.⁴

Podobne sa predmetom anekdot stávajú mnohí cudzinci, ktorí ešte detailne nepoznajú re-čovú etiketu, a to tak v slovenčine, ako aj v ruštine a používajú *ty* namiesto *vy*, čo sa reflektuje aj v prípade imperatívu slovesa a pre rodeného hovoriaceho to znamená nezdvorilé správanie.

Komunikačno-pragmatická funkcia antroponým v ruskom, slovenskom a španielskom re-čovom diskurze modelovanom v anekdote

V slovenskom spoločenskom diskurze a v situácii, ktorá smeruje k pobaveniu, sú signifikantné propriá *Araňa*, *Aranka* a *Dežo*, *Dežko*. Identifikujú anekdoty o Rómoch a ich vzťahu k väčši-novému národu. Reflektujú tak ich špecifickú mentalitu, ako aj ďalšie spoločenské kontexty. Do anekdot sa dostávajú síce situácie, ktoré majú hodnotu opakujúceho sa vzorca správania, ale nemožno ho rozšíriť či absolutizovať na celú národnostnú menšinu. V kontexte anekdot o Rómoch je explicitná aj istá miera prekárania sa a podpichovania. Rómovia sa vymedzujú voči väčšinovému obyvateľstvu, ktoré pomenovali *gadžovia/gadžovky* a ktoré identifikujú sub-stantivizovaným adjektívom (vo funkcii antroponyma) *biely/bieli* ako opozitum oproti nim – Rómom, napríklad:

³ Aktér v anekdote sa dožaduje vykiania.

⁴ Čukčovia sa ohradili proti ich nazvaniu v ruskom výkladovom slovníku a žiadajú uvádzať svoje po-menovanie výrazom *Luoravetlan*, t. j. („ozajstní ľudia“). Pomenovanie Čukča vzniklo skomolením výrazu čauča („ten, kto má veľa sobov“). Čukotčina (nazývaná tiež čukčtina) patrí medzi paleosibír-ske jazyky. Dostupné na: <https://www.idnes.cz/nastavenisouhlasu?url=https%253a%252f%252fwww.idnes.cz%252fzpravny%252fzahranicni%252fspor-o-cest-cukcove-cukotka> (cit. 10. 08. 2024).

- *Prišla Araňa na poštu s úsmevom na tvári a hovorí zamestnankyni pošty za okienkom:*
- *Prišla som po love. Dneska dvadsiateho. Sociálka.*
- *Peňazí niet a ani viacej nebudú! - hovorí zamestnankyňa pošty.*
- *Čo sa stalo? Gadžovia prestali robiť?*

Koncept bieleho ako zamestnaného a pracujúceho človeka sa prehĺbuje v anekdotách o práci a pracovitosti Rómov, napríklad:

- Dvaja Rómovia kradnú na stavbe a jeden spadne do vápna a zúfalo kričí:*
- *Čo mám teraz robiť?*
- *Jó, dyk, ešte len chvíľu si biely a už by si chcel robiť!*

Ale tento koncept sa preniesol aj do reality, rečový akt sa odohráva medzi samotnými Rómami, ale skutočným adresátom je zamestnávateľ – predstaviteľ verejnej správy. Starosta obce zamestnal na verejno-prospešných prácach miestnych Rómov. Popoludní si prebrali výplatu a chodbou sa ozýva: „*Pane Bože, spadol som do vápna, spadol som do vápna!*“ V domnienke, že sa stal pracovný úraz, vybehne starosta z pracovne: „*Dežo, prečo kričíš?*“ Ten mu ukazuje výplatnú pásku, na ktorej má 2400 SK, ale predtým, keď nepracoval, dostával podporu 3000 SK. V tomto prípade sú dvaja adresáti: primárnym a gramatikalizovaným adresátom – lokútorom výroku bol sám adresant – Róm, ktorý bedáka nad tým, čo sa mu prihodilo: musí pracovať za menej peňazí, než dostával, keď nepracoval. Sekundárnym adresátom – nelokútorom bol zamestnávateľ.

Popri signifikantných osloveníach špecifickými vyššie spomenutými proprietami v anekdotách o Rómoch sa Rómovi tyká, ale Róm inému aktérovi v anekdote alebo vyká, napríklad policajtovi, učiteľke, alebo tyká, ak je to bežný človek, čo zvyčajne signalizuje komunikačnú nezdvorilosť, keď komunikačným partnerom je výrazne staršia osoba.

V španielskom jazyku anekdoty vznikajú ako reflexia rečovej reality, keď Španieli ťažko rozumejú anglickej výslovnosti. Nasledujúci príklad je založený na vnímaní hlásky *h* v slove *help*:

- En un barco viaja un español y un inglés. El inglés se cae al agua y grita:*
- *Help! Help! Help!*
- Entonces el español contesta:*
- *Gel no tengo, pero si quieres shampoo...*

V slovenskom preklade:

- Španiel a Angličan cestujú na lodi. Angličan spadne do vody a kričí:*
- *Pomoc! Pomoc! Pomoc!*
- Španiel odpovie:*
- *Nemám gél, ale ak chcete, mám šampón...*
- (namiesto help počuje gel).*

Vykanie a tykanie v jednom komunikačnom akte v intenciách rečovej etikety reflektuje vzťah starší a mladší, čoho príkladom je aj nasledujúca ruská anekdota, ktorá však má analógiu aj v slovenskom rodinnom diskurze:

Звонок в дверь. Мужик открывает, а там тёща.

– *Здравствуйте, мама, вы к нам надолго?*

– *Пока не надоем.*

– *А что, даже чаю не попьёте?*

Do rečovej etikety sa premieta poznanie širšieho kontextu: dobových súvislostí, historických udalostí, kultúrnych či politických udalostí.

Významné politické osobnosti a vodcovia zo sovietskej éry ako aktéri anekdot bývajú oslovení vlastným menom a priezviskom po otcovi, t. j. по имени-отчеству: *Владимир Ильич, Никита Сергеевич, Леонид Ильич*.⁵ Identifikácia konkrétnej osoby, resp. narážka na inú osobnosť v dôsledku zhody krstného mena a priezviska po otcovi, sú nevyhnutné pre porozumenie zmyslu vtipu aj v nasledujúcom prípade:

К Брежневу обращаются товарищ Брежнев, а он говорит:

– *Зачем же так официально? Называйте меня просто: Ильич.*

Vtip spočíva v tom, že hlavný aktér sa viac-menej stotožňuje s V. I. Leninom, poukazujúc tým na svoju významnosť.

V anekdotách o politických osobnostiach sa môže premietat aj krutosť vodcov či neutešený charakter doby, v ktorej žili, čím sa anekdoty posúvajú na hranicu čierneho humoru:

Зоснулы Ленин в súvislosti со spoločenskýми zmenami osloví familiárne Stalina:

– *Но чо, Коба, по́jde луд за тобой?*

– *Кто nepо́jde за мноу, по́jde за тобой.*

Aj v anekdotách o politických osobnostiach sa vyskytujú hypokoristiká:

Лежит Брежнев с любовницей в постели, она ему говорит:

– *А почему бы тебе не открыть границы и не разрешить всем, кто хочет, уехать?*

– *Ах, шалунья, ты хочешь, чтобы мы с тобой вдвоем остались?*

– *Нет, Ленечка, ты один останешься.*

Najmä anekdoty, ktoré sú novšie, odrážajú viac-menej situáciu aktuálnych spoločensko-politických pomerov, obsahujú oslovenia neutrálne, t. j. také, ktoré zodpovedajú postaveniu – funkcii konkrétneho politika (napr. *пán prezident, пán premiér, пán minister* a pod.). Zo slovenského prostredia:

Premiér príde domov a hovorí:

– *„Drahá, dnes nám predseda parlamentu povedal, že odteraz budeme platení len od vykonanej práce.“*

Pani Premiérová zalomí rukami:

– *„Preboha, z čoho budeme potom žiť?“*

⁵ Ide o osobnosti: Vladimír Iljič Lenin, Nikita Sergejevič Chruščov, Leonid Iljič Brežnev.

V španielskom diskurze sa politici v porovnaní s ruským, ale aj slovenským, neoslovujú propriami, ako sme to uviedli vyššie, ale komunikačnú funkciu oslovenia plnia apelatíva: premiér, politik a pod. Istý výnimku predstavuje obdobie vlády generála Franka, keď sa nepriamo naráža na tento časový interval.

Veľa anekdot vzniká z nepoznania komunikačných stereotypov, ktoré majú charakter komunikačných fráz, môžu byť pripísané blondínkam, pretože ich inteligencia je v takomto diskurze tradične spochybňovaná:

Dve blondínky cestujú vlakom. Oproti nim sedí jeden prešedivený, bradatý muž. Jedna hovorí:

– Ty počuj, to nie je kráľ Štefan?

– Šibe ti, veď ten zomrel pred 100 rokmi.

O nejaký čas vojde do kupé muž a hovorí: – Hello Štefan! Ako sa máš? 100 rokov som ťa nevidel.

Na to blondínka: – No...? Komu tu šibe?

Pointa spočíva v použití frázy *trvá to 100 rokov*, *bolo to pred 100 rokmi*, ktorú treba chápať v zmysle veľmi dávno; tak dávno, že je zbytočné ten čas kvantifikovať; v slovenčine je v podobnom postavení vyjadrovanie frekvencie použitím frazeologizovaného spojenia *raz za uhorský rok*.

Použitie apelatívum v časti, ktorá uvádza komunikačnú situáciu – blondínky, má informačnú hodnotu. Pomenovanie blondína/blondínka/blondínky znamená pre adresáta definujúci klasifikačný znak, ukazovateľ. Ide o identifikátor anticipujúci pomalšie či nelogické uvažovanie danej množiny aktérov, teda ide o typ indifferenčného funkčno-sémantického ukazovateľa, na základe ktorého je adresátom „definovaný“ a paralelne aj posudzovaný objekt. V prvom rade tu vyniká epistemická ľahostajnosť či neangažovanosť. Trieda blondínok – trieda X – je preddefinovaná nejakým kategorickým atribútom ako objekt, množina jednotiek, definovaných nejakým kategorickým atribútom. Samotné apelatívum blondínka je teda akýkoľvek z objektov patriacich do triedy X.

Tento definujúci klasifikačný znak, na základe ktorého sú v spoločnosti konvencionalizované funkčno-sémantické typy indifferenčných ukazovateľov, je signifikantný pre celú skupinu anekdot o blondínkach. Stali sa prototypom naivity a v dôsledku toho vnímajú metaforické transpozície doslovne, a to býva akcentované použitím frazeologizovaných spojení (ako súčasti modelovanej situácie), napríklad: *Viete, prečo blondínka stojí na chodníku a vyhadzuje do vzduchu hodinky? Aby videla, ako ten čas letí*. Podobne to je v prípade polysémie. Za jej vznikom obyčajne tiež stojí metafora alebo metonymia, ktorá je však lexikalizovaná či uzualizovaná, ba až zautomatizovaná v rečovej praxi. Napríklad v slovenčine slovo *druhý/druhý/druhý* je numerálium a označuje poradie. Používa sa však aj na vyjadrenie významu *iný/iná/iné*:

Blondínka ide po chodníku a na opačnej strane cesty vidí priateľku, tiež blondínu a kričí:

– Pod' na druhú stranu.

– Pod' ty, ja už som na druhej.

Polysémia sa vyskytuje v anekdotách v každom jazykovo-kultúrnom spoločenstve a keďže rozpad polysémie vedie k vzniku homonymie, nájdeme aj vtipy vychádzajúce zo zvukovej či pravej homonymie. Příklad zo španielskeho jazyka založený na polysémii slova *cobra*: 1. *had kobra*, 2. *sloveso účtovať si*:

- *Me acaba de picar una serpiente!*
- *Cobra?*
- *No, gratis.*⁶

Iný príklad – slovo *mono* znamená: 1. opica; 2. pekný:

*Qué le dice un mono a otro mono? – Qué monos somos!*⁷

Dynamické zmeny v sémantickom poli konceptu SMIECH

V sémantickom poli SMIECH sa v každom prirodzenom jazyku ustálila istá lexikálna makroparadigma. V nej sa reflektujú dynamické procesy spojené so zmenami v živote spoločnosti a s nimi súvisiace zmeny v postojoch jednotlivcov i celého spoločenstva. Sémantické pole odráža jazykový obraz sveta jednotlivca – bežného rodeného hovoriaceho, v tomto prípade predovšetkým sloves smiať sa, zabávať sa, baviť sa, ale aj ich expresívne synonymá, so sémantikou slovesa smiať sa súvisiace substantíva, adjektíva, príslovky a citoslovčia. V sémantickom poli SMIECH prebiehajú procesy – pohyby, ktoré sa týkajú zmien v istej lexikálno-sémantickej skupine vo vnútri celého sémantického poľa. Ide predovšetkým o slovesá a podstatné mená. V dôsledku zmien na jednej strane pribúdajú nové lexémy a nové významy a súčasne sa niektoré „tradičné“ pomenovania zo sémantického poľa SMIECH dostávajú na perifériu slovnej zásoby.

V ruskom jazykovom obraze smiechu k lexémam, ktoré pomenovávajú činnosť človeka vyvolávajúcu smiech, zábavu, popri *дурачиться, развлекать, забавлять, чудить, балагурить, шутить, валять дурака, балаганить, фиглярить*, pribudlo aj nové slovo *петросянить*. S. A. Popova uvádza: „[...] слово *петросянить*, образованное от фамилии известного русского юмориста“ (Popova, 2014, s. 92). Uvádza tieto príklady:

- *Дмитрий, хватит петросянить. Уже как-то не смешно;*⁸
- *Опять петросянишь. Взрослый человек, а все ерунду говоришь* (Popova, 2014, s. 93).

Slovo *петросянить*⁹ nadobudlo negatívne konotácie. Kvalita humoru E. Petrosjana je hodnotená nízko.

Sémantické pole SMIECH sa tak v slovenskom, ako aj v ruskom jazyku rozširuje preberaním nových lexém z anglického jazyka, a to najmä a) *smajlík/usmievačik*, v ruskom jazyku *улыбка* – z anglického *smile* = grafický zjednodušený obraz tváre usmievajúceho sa človeka, v ostatnom čase sa týmto slovom označujú všetky emotikony, ktoré znázorňujú ktorúkoľvek emóciu, používa sa najmä v elektronickej komunikácii; b) *Lol/lol*, v ruskom jazyku *ЛОЛ* – vzniklo z anglického *laughing out loud*, ale aj *laugh out loud*, čo znamená hlučne, nahlas sa smiať; ale aj z *lots of laughs*, čo znamená veľa zábavy. Lexéma LOL sa využíva v písomnej komunikácii. Anglické slovo LOL je od roku 2011 súčasťou Oxfordského slovníka anglického jazyka, v ruskom a slovenskom jazyku je

⁶ – Práve ma uštipol had! – Kobra? – Nie, zadarmo.

⁷ Čo hovorí opica inej opici? Aké sme pekné!

⁸ ... petrosjaniš = už to nie je vtipné.

⁹ Pribúdajú odvodeniny *петросянить, петросянство* или *петросяница* vo význame nie smiešny, hlúpy humor.

považované za slangové slovo a môže byť súčasťou elektronických slovníkov, resp. o jeho komunikačných funkciách vypovedajú kontextové realizácie v korpusoch národného jazyka.

Do sémantického poľa SMIECH v ruskom jazyku pribudli к насмехаться, высмеивать, шутить (во 2-м значении «смеяться над кем-то»), дразнить, забавляться, осмеивать, передразни slová *прикалываться, стегать, стебать, выстегиывать*. Z porovnania staršieho a novšieho vydania slovníka je zrejmé, že do novšieho vydania slovníka k uvedeným, pôvodne monosémantickým slovám pribudli ďalšie významy, ktoré majú charakter slangových výrazov a vyjadrujú iróniu, tak je to v prípade *Прикол (2) (жарг.) – шутка, розыгрыш* a v prípade *Стебать (обл.) – хлестать, стегать, бить плеткой, прутком*. V prípade tejto lexémy ide o metaforu: „Стебать или стегать – смеяться над кем-то, высмеивать кого-то. Это метафора, основанием которой служит сема ‘меткое воздействие чем-либо острым’; стегать – это шить иголкой, стегать – остричь, подкалывать, как иголкой“ (Popova, 2014, s. 94).

V Synonymickom slovníku slovenského jazyka (2004) heslo *smiech* zahŕňa až 76 významov spolu s ich kontextovým použitím a štylistickou či expresívnou hodnotou.

V španielskom výkladovom slovníku (2005) je k slovu *risa* (v slovenčine smiech) je uvedených 31 významov aj s ich kontextovým použitím.

SMIECH v slovenskom národnom korpuse – webový korpus – výsledky vyhľadávania v SNK: verzia web-7.0 (Slovak Web Corpus 7.0)

Výraz lol (príp. LOL alebo LoL) sa vyskytuje v slovenskom webovom korpuse web-7.0 vyše šesťnásťtisícpäťstokrát (presne 16 577, 3,13 na milión, ženské meno Lola bolo odfiltrované). Ide o rôzne diskusné fóra, komentáre a blogové príspevky.

Príklad č. 1 poukazuje na využívanie smajlíka :-) a výrazu lol v živej hovorovej reči z prostredia internetu. Autori taktiež využívajú subštandardné slová a sú tu aj ďalšie odchýlky od spisovnej normy – miestami chýbajúca diakritika a nesprávna interpunkcia.

Príklad č. 1: Využívanie :-) a lol v internetovej diskusii

Pripočítaj k tomu napr. chodníky Slnecná, Komenského, Ústianska, Hlúbika, Ružová ...V minulom roku napr. veľké parkovisko Na Hlinách...Ak by si potreboval dá sa pokračovať. Exaktne, pravdivo...

lol, je to možné no zaujímavé že sú to ulice čo by si najmenej čakal...na periférii (nie je to zvláštne :-) ??) v centre je to ostuda, ak si z TT tak v centre je dlažba len sem tam, všade sú dodrbané x krát poprelievané, porezané a opat opravované asfalty a o ešte komunistických lampách zo 60 rokov (štefanikova napr., alebo žiadne halenárska napr....) ani nehovorím. (Zdroj: SNK, <http://www.trnava-live.sk>)

Zdroj: Slovenský národný korpus

Príklad č. 2 je príspevok v internetovej diskusii. Autor tu využíva LOL a zároveň ROFL, čo je skratka pre *rolling on the floor laughing* – šúľať sa zemi od smiechu. Zároveň autor používa emotikony a xD, čo znamená veľký smiech, ktorý je umocnený prehnánym množstvom D.

Príklad č. 2: Používanie LOL, ROFL a xD v internetovej diskusii

Zdroj: Archív autorky

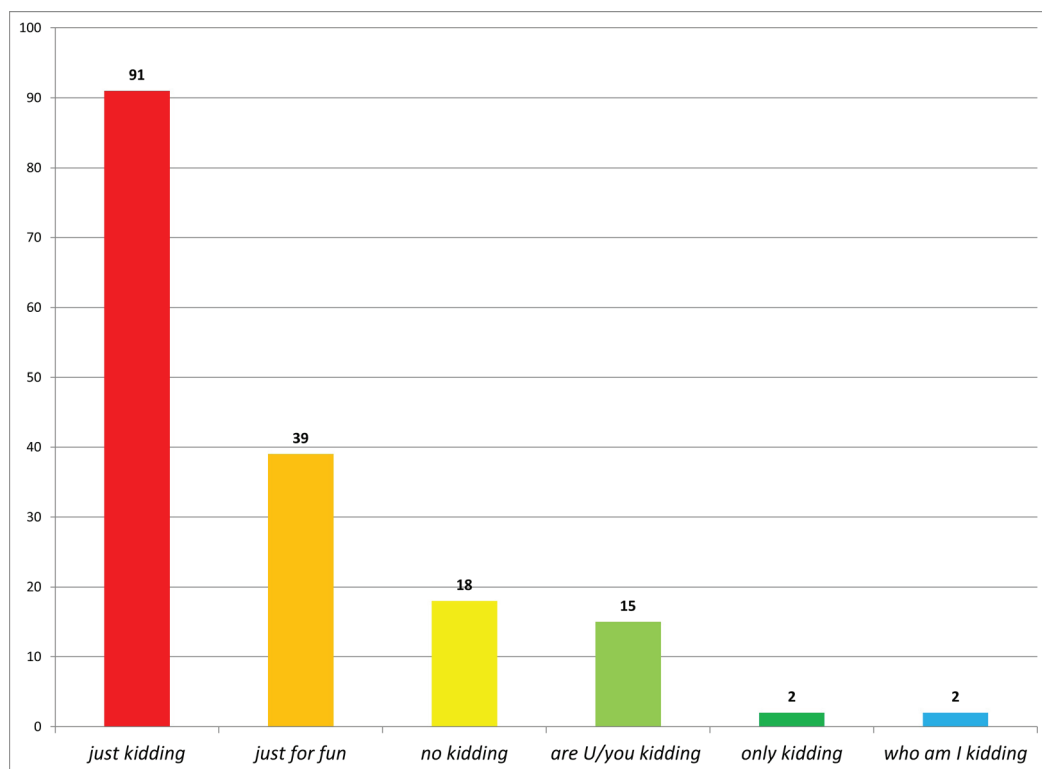
[illegible]

Príklad č. 3: Využitie výrazov LMAO a :D, xD v internetovom denníku školáčky. (V korpuse zachované, no dnes už na webe nedostupné.)

Zdroj: Slovenský národný korpus

Iné anglické skratky a výrazy vyjadrujúce zábavu sú JK (just kidding – len žartujem/len vtipkujem) a J4F (just for fun – len pre zábavu). No tieto sa v skratkovej podobe v slovenskom webovom korpuse nevyskytujú. Používajú sa však v neskrátenej forme. *Just kidding* sa vyskytuje v korpuse deväťdesiatjedenkrát (0,02 na milión) a *just for fun* tridsaťdeväťkrát (0,01 na milión). Ďalšie používané frázy sú: *only kidding*, *no kidding*, *who am I kidding*, *are U/you kidding*. Ide o anglické frázy, ktoré sa vyskytujú v slovenských textoch. Frázy *you gotta be kidding me* (musíš si zo mňa robiť žarty) a *I am kidding* (vtipkujem) sa vyskytovali raz.

Graf 1: Využívanie anglických fráz vo webovom korpuse SNK

Zdroj: Vlastné spracovanie

Záver

V súvislosti s analýzou anekdot z komunikačno-pragmatického hľadiska sa potvrdila téza J. Sokolovej: „V lingvistickej sémantike hovoriaci aj adresát figurujú v zmysle osoby a komunikačnej roly. Oba sú behaviorálno-akčné bytosti, ktoré sú situované v sociálnom kontexte, majú osobnú skúsenosť, osobné záujmy, hodnoty, potreby, ciele a pri svojich životných aktivitách ťažia z koordinácie spontánneho správania a cieľavedomého konania. Ich jazykové aktivity (t. j. jazykové správania a konania) zahŕňajú akvizičné, komunikačno-operačné a recepčné praktiky [...]. Hovoriaci aj adresát sú členmi jazykového spoločenstva – majú svoj sociálny status a sociálnu rolu – aktérmi komunikačnej udalosti, explicitne alebo implicitne vyjadrenými

participantami v propozícii, vo výpovedi alebo v texte, disponujúcimi komplexami skúseností a znalostí“ (Sokolová, 2021, s. 152 – 153).

Výstavba textu anekdoty/vtipu je špecifická zdvojenou komunikáciou, ktorá prebieha simultánne. Na jednej strane je to reálne sa odohrávajúci komunikačný akt medzi interpretom anekdoty/tým, kto ju deklaruje, resp. neznámym pôvodným tvorcom a adresátom – aktuálne načúvajúcim interpretovanému či reinterpretovanému textu. Na druhej strane to môže byť jeden z aktérov anekdoty s narativizovaným režimom. Ten je účastníkom rečového aktu modelovaného v anekdote, má gramatikalizovanú podobu. J. Sokolová vo svojich početných vedeckých štúdiách a monografiách používa pojem lokútor ako „spoločné označenie pre personického účastníka komunikácie – hovoriaceho (prvú osobu) a adresáta (druhú osobu)“ (Sokolová, 2021, s. 153). V prípade krátkeho textu anekdoty nelokútorom je interpret anekdoty, ale jeden z lokútorov je ten, ktorý nesprávne porozumel použitiu zámena vy (2. osoba pl.) a dožadoval sa ním anticipovaného Vy – konvencie vykania ako komunikačnej zdvorilosti. Podobne je to v prípade interakcie komunikujúcich aktérov, ktorí sa nepoznajú, tu je pre komunikačnú konvenciu signifikantné situovanie rečového aktu do verejného priestoru (ulica, autobusová zastávka, dopravný prostriedok: vo vlaku, v lietadle a pod.).

V anekdotách zo školského prostredia je tykanie a vykanie indikátorom sociálnej roly aktérov, a to roly žiaka, ktorému sa tyká, a roly učiteľky/učiteľa, ktorej/ktorému sa vyká. Ide primárne o reflexiu statusu učiteľa, pretože v dialógoch medzi rodičom a dieťaťom je tykanie zastúpené symetricky.

Spoločenský status sa reflektuje tykaním (zámerným obchádzaním vykania) v prípade anekdot o Rómoch, ale aj záhorákoch, východniaroch, v prípade ruského jazyka sú opísané vtipy o Čukčoch, ale aj Gruzíncoch. Motivácia pochádza z ich vlastného rečového prejavu, nedokonalého zvládnutia gramatického systému a komunikačnej zdvorilosti nimi samými v bežnej reči. „Komunikácia predpokladá jednak znalosť triedy proprií, do ktorej spomínaný objekt patrí, jednak realizáciu referenčného vzťahu. Vedenie o onymickom objekte má teda v komunikácii dve zložky. Prvým stupňom poznania je uvedenie si triedy jeho onymických objektov, do ktorej pomenovacia lexéma patrí, druhou zložkou je realizácia referenčného vzťahu k danému onymickému objektu, ktorá implikuje viac-menej širokú znalosť o jeho povahe, vlastnostiach a charakteristických znakoch“ (Blanár, 2004, s. 11). V prípade anekdot s témou porozumenia Angličanovi španielsky hovoriacim je motiváciou pointy neschopnosť dekódovať zmysel výpovede Angličanov, pretože španielsky jazyk má inú zvukovú realizáciu fonémy *h* a inú zvukovú realizáciu fonémy *ch*.

V komunikačno-pragmatickej analýze anekdoty je zjavné, že vtip, resp. zmysel anekdoty sa buduje na znalosti či neznalosti, resp. neuplatňovaní deklaratívnych znalostí a procedurálnych znalostí súvisiacich s rečovým aktom (vyobrazovaným v anekdote) a so širším jazykovo-kultúrnym kontextom daného jazykového spoločenstva, napríklad fungovania antroponým. Deklaratívne znalosti, t. j. *vedieť čo*, a procedurálne znalosti, t. j. *vedieť ako* dané znalosti aplikovať, uplatňovať. Pre účastníkov komunikačnej interakcie, a to tak priamej, ako aj nepriamej – modelovanej v texte – má dôsledky, na základe ktorých niektorý z aktérov anticipuje, resp. tvrdí. J. Sokolová hovorí, že „znaková a funkčná disponibilita antroponým má pre neho charakter presupozície a referenčnej identifikácie“ (2021, s. 154). Osobné mená, ktoré sa vyskytujú v tu prezentovaných anekdotách, plnia funkciu fatickú: odrážajú stránku vzťahovosti: na osi nadriadený – podriadený (poručík – vojak, učiteľ – žiak), na osi oficiálny – neoficiálny (anekdoty o politikoch), expresívno-emocionálny (zať a svokra). V anekdotách o politikoch a osobnostiach verejného života hovoriaci aktér sa orientuje

v kontexte, ktorý má východisko v spoločensko-politickej realite, a oslovenie používa v zmysle konvencií a zachováva istú mieru oficiálnosti (Lenin, Iljič, Leonid Iljič Brežnev).

V anekdotách sa používajú bežné propriá – krstné mená mužov a žien tak, ako je to v reálnom diskurze uzualizované (je to súčasť komunikačnej stratégie smerujúcej k uveriteľnosti paradoxu ako podstaty vtipu), identifikujú hovoriaceho aktéra a aktéra – adresáta, ale nemajú konkretizačný potenciál, neplnia individualizačno-určujúcu funkciu. Vlastné meno tu znamená neurčitú osobu, ktorá je nositeľom signifikantných znakov osôb danej triedy: *Móricko*, *Dežko*, *Jano*, *Mara* a pod. Ide o použitie mena ako prototypu a identifikácia partnera vo vyobrazenej komunikačnej interakcii je jeho zdanlivou verifikáciou, čo však adresát anekdoty vie. Tu platí: „Referenčná identifikácia sa uskutočňuje pomocou jazykového pomenovania, ktoré je ako formálna stránka komunikačného onymického znaku nositeľom encyklopedickej informácie o onymickom objekte. Pri vedeckej rekonštrukcii onymickej sémantiky (modelovej hodnoty v systéme) referenčná identifikácia ustupuje do úzadia“ (Blanár, 2004, s. 11).

V súvislosti s anekdotami o politikoch treba spomenúť aj novovznikajúce, ktoré politika ani priamo a oficiálne nepomenujú, ale zachovávajú krstné meno a vytvoria nové priezvisko, v ktorom sa premietajú signifikantné vlastnosti danej osobnosti, resp. status, ktorý mu societa dala, takým príkladom je pomenovanie *Igor Všemúdry* z knihy *Igor a jeho družina*. Tu tiež platí, že „voľba a dávanie mena predstavujú sociálno-psychologickú kategóriu mentálnosti ako duchovno-duševnej dispozície, ktorú nemožno objektívne empiricky uchopiť“ (Debus, 1995, s. 345, cit. podľa Blanár, 2004, s. 11 – 12).

Príklady používaných abreviácií v internetovej komunikácii a ich frekvencia, ako to ukazuje Graf 1 zostrojený na základe vyhľadávania v SNK, sú dôkazom toho, že s meniacou sa sémantickou skupinou konceptu *SMIECH* sa mení aj kultúra zábavy a súčasne časť foriem tradičnej kultúry ustupuje, ba až zaniká.

Všetko, čo táto štúdia na základe analýzy len istej vzorky anekdot priblížila, poskytuje len všeobecný a čiastočne schematický obraz o spôsoboch oslovenia, ktoré používajú aktéri vtipov. No ukázalo sa, že komunikačná interakcia aktérov – postáv anekdoty nie je o nič menej dôležitá ako komunikačná interakcia medzi rozprávačom a poslucháčmi. Príklady sme vyberali na základe princípu *pars pro toto*, t. j. sú orientačné. Jednoznačne však možno tvrdiť, že oslovovanie vo vtipe patrí do epicentra pozornosti adresáta aj adresanta a je podmienkou pochopenia pointy, t. j. toho, čo sa nazýva aj „solou“ vtipu.

LITERATÚRA

Sekundárna literatúra

- АПРЕСЯН, Юрий Дереникович. 2003. Лингвистическая терминология Словаря. In: *Новый объяснительный словарь русского языка. Издание 2-ое, исправленное и дополненное*. Москва: Школа „Языки славянской культуры“, 2003, с. XXII – LII. ISBN 5-88766-035-X.
- BLANÁR, Vincent. 2004. Pragmatickolingvistické metódy a problematika v onomastike. *Jazykovedný časopis*, 2004, roč. 55, č. 1, s. 3 – 19. ISSN 1338-4287.
- BLECUA PERDICES, José Manuel. 2005. *Diccionario avanzado de sinónimos y antónimos de la lengua española*. Barcelona: SPES Editorial, s. L., 2005. ISBN 88-08-06791-2.
- FREUD, Sigmund. 1991. *Totem a tabu. Vtip a jeho vztah k nevědomí (teoretická část)*. Praha: Práh. 1991. ISBN 80-900835-1-X.

- HERETIK, Anton. 2019. *Humor. Psychológia a psychopatológia komiky*. Bratislava: Ikar, a. s., 2019. ISBN 978-80-551-6652-0.
- KRÁLIK, Lubor. 2015. *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda, 2015. ISBN 978-80-224-1493-7.
- КУЗНЕЦОВ, Сергей Александрович. 2000. *Большой толковый словарь русского языка*. СПб: Норинт, 2000. ISBN 5-7711-0015-3.
- LUTHER, Daniel a kol. 2011. Anekdota. Centrum pre tradičnú ľudovú kultúru. Elektronická encyklopédia [online]. 2011 [cit. 2024-08-16]. Dostupné na internete: <https://www.ludovakultura.sk/polozka-encyklopedie/anedkoda/>.
- PISÁRČIKOVÁ, Mária a kol. 2004. *Synonymický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda, 2004. ISBN 80-224-0801-8.
- ПОПОВА, Светлана Андреевна. 2014. Динамические процессы в семантическом поле «смех» (на материале русского языка). *Вестник Новосибирского государственного педагогического университета*, 3 (19), с. 91 – 97. ISSN 2226-3365.
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA. 1992. *Diccionario de la lengua española. Vigésima primera edición. Tomo II. H-Z*. Madrid: Espasa, 1992. ISBN 84-239-9418-X.
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA. 2005. *Diccionario del estudiante*. Barcelona: Santillana Ediciones Generales, S. L. 2005. ISBN 84-294-0547-X.
- SOKOLOVÁ, Jana. 2021. Antroponymá v pragmaticko-komunikačných súvislostiach. *Jazykovedný časopis*, 2001, roč. 72, č. 1, s. 151 – 166. ISSN 1338-4287.
- ШМЕЛЕВА, Елена – ШМЕЛЕВ, Александр. 2002. Русский анекдот как текст и как речевой жанр. *Русский язык в научном освещении*, 2002, 2 (4), с. 194 – 210. ISSN 2658-5022 (online).
- УШАКОВ, Дмитрий Николаевич. 2004. *Толковый словарь русского языка*. Москва: Астрель, 2004. ISBN 5-271-00378-7.

Pramene

- ADAMECKÝ, Peter. 2020. *Igor. Neuveriteľné príbehy chrabrého vládcu a jeho družiny*. Žilina: Vydavateľstvo Artis Omnis, 2020. ISBN 978-80-8201-081-0.
- KREKÁNOVÁ, Ivana. 2022. *Etymológia záhadná aj zábavná. Pôvod slov od algoritmu po zavináč*. Český Těšín: MAMAŠ, 2022. ISBN 978-80-8268-040-2.
- Los 100 mejores (o peores) chistes que encontrarás en Internet. Dostupné na: Los 100 mejores (o peores) chistes que encontrarás en Internet (lasexta.com)
- Vtipy a zábavy na Rehot.sk. Dostupné na: <https://www.rehot.sk/>.

Poznámka

Štúdia bola podporená Vedeckou grantovou agentúrou – *projekt VEGA 1/0195/22 s názvom Prirodzené tlmočnické zručnosti u dvojazyčných a viacjazyčných detí*.

.....

prof. PaedDr. Zuzana Kováčová, PhD.

Katedra slovanských filológií

Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre

Štefánikova 67

949 01 Nitra

Slovenská republika

zkovacova@ukf.sk

Metonymia v rusko-slovenských medzijazykových homonymách

Lukáš Gajarský

Katedra rusistiky

Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave

Metonymy in Russian-Slovak Interlingual Homonyms

Litikon, 2024, Vol. 9, No. 2, pp. 51-57

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8090-6977>

This article investigates the role of metonymy in the formation of Russian-Slovak interlingual homonyms, highlighting its frequent occurrence as a key factor in interlingual homonymy. The study explores the types of semantic relationships that emerge, both from a synchronic perspective, analyzing current Russian-Slovak interactions, and from a diachronic viewpoint, tracing the evolution of meanings and relationships back to their Proto-Slavic origins. This dual approach provides a comprehensive understanding of the semantic dynamics at play in these linguistic phenomena.

Keywords: metonymy, metaphor, interlingual homonymy, semantics, linguistics

Medzijazyková homonymia je jav, s ktorým sa často stretávajú prekladatelia, učitelia cudzích jazykov a lingvisti zaoberajúci sa kontrastívnym výskumom. Vyhnúť sa nástrahám, ktoré tento fenomén prináša, je náročná úloha nielen pre tých, ktorí si osvojujú cudzí jazyk, ale aj pre skúsených prekladateľov. To platí rovnako pre príbuzné aj nepríbuzné jazyky.

O medzijazykovej homonymii hovoríme vtedy, keď sú formy dvoch alebo viacerých jazykových jednotiek z rôznych jazykov (či už príbuzných alebo nepríbuzných) analogické, pričom ich významy sa odlišujú – inými slovami, ide o analógiu formy dvoch (alebo viacerých) jazykových jednotiek a nezuhu (alebo neúplnú zhodu) lexikálneho významu, resp. v niektorých prípadoch iba významu konotácií. D. Kollár pod medzijazykovou homonymiou chápe „akustickú alebo grafickú, resp. akustickú a grafickú zhodu slov s rozdielnym významom v rámci dvoch alebo viacerých jazykových systémov“ (Kollár, 1987, s. 223).

V. V. Dubičinskij navrhol označovať tieto javy ako lexikálne paralely. Ruskí lingvisti používajú na označenie tohto fenoménu rôzne termíny, ako napríklad ложные аналогии (A. D. Švejcer), лжеаналоги (L. K. Latyšev), ложные эквиваленты (A. V. Fiodorov), псевдоинтернационализмы alebo псевдоинтернациональные слова (Ja. I. Recker), квазиэквиваленты alebo квазиинтернациональные слова (L. I. Sidorova, V. I. Tchorik),

асимметричные диалексемы (N. K. Grabovskij) a мнимые друзья переводчика (A. I. Pachotin). N. D. Ignatjeva uvádza aj ďalšie termíny, ako тавтонимы, коварные слова, межъязыковые относительные синонимы, межъязыковая (двуязычная) полисемия a трансидиоматизмы. V slovenčine a češtine sa tieto jednotky často označujú ako falošní priatelia, zradné slová (M. Pančíková, E. Lotko) alebo medzijazykové či interlingválne homonymy (T. Grigorjanová). V angličtine okrem najznámejšieho termínu *false friends* existujú aj označenia ako *false cognates*, *false equivalents*, *false pairs*, *misleading words*, *deceptive words*, *deceptive cognates* a *treacherous twins*. Vo francúzštine sa používajú výrazy *faux amis*, v nemčine *falsche Freunde des Übersetzers*, v češtine *falešní přátelé*, v poľštine *falszywi przyjaciele*, *pułapki leksykalne* alebo *aprosymaty* (Gajarský, 2021, s. 30 – 31).

Pri skúmaní medzijazykovej homonymie a paronymie v príbuzných jazykoch je dôležité zamerať sa aj na pôvod ich lexikálnych zdrojov. Keď hovoríme o pôvode slovanských jazykov, hovoríme o ich spoločnom „predchodcovi“ – prajazyku, z ktorého sa počas posledných 1500 rokov slovanské jazyky vyvíjali v rozličných sociálnych, historických a jazykových podmienkach.

Je známe, že vývoj praslovanskej slovnej zásoby v jednotlivých slovanských jazykoch bol nerovnomerný a popisuje sa prostredníctvom dvoch hlavných, no zároveň protichodných procesov – konverencie a divergencie (Маркова, 2007, s. 6). Konvergenca predstavuje proces, pri ktorom dochádza k zblížovaniu jazykov alebo k narastajúcej podobnosti medzi nimi, zatiaľ čo divergencia označuje pokles miery podobnosti medzi dialektmi alebo jazykmi, čo vedie k ich väčšej rozmanitosti a odlišnosti. Po rozpade praslovanského jazyka prešli slovanské jazyky výraznou diferenciáciou na všetkých úrovniach jazykového systému (Маркова – Григорянова, 2016, s. 16).

Môžeme tvrdiť, že počet medzijazykových homoným je priamo úmerný príbuznosti jazykov. Tento názor zdieľa aj E. Lotko, ktorý navyše uvádza, že v prípade jazykov nepríbuzných sa homonymia najčastejšie vyskytuje pri internacionalizmach (Lotko, 1992). Výskum na vzorke viac ako 600 rusko-slovenských medzijazykových homoným dokázal, že len približne 5 % všetkých dvojíc je tvorených internacionálnou lexikou a prevažná väčšina medzijazykových homoným vykazuje príbuznosť z diachrónneho aspektu (majú spoločného predka) (Gajarský, 2021).

Mnohé významy slov sa rozvíjajú na základe metaforických a metonymických prenosov. Tieto typy sémantických vzťahov je možné identifikovať ako synchronne (v prípade ruštiny a slovenčiny), tak aj diachrónne, keď ide o ich významy a vzťahy k významom pôvodnej lexikálnej jednotky, ktorá je v našom prípade najčastejšie praslovanská.

Metafora a metonymia zohrávajú veľmi dôležitú úlohu pri nominácii vo všetkých jazykoch. A. A. Zalizňak uvádza, že ide o „два самых богатых источника лексической многозначности“ a vystupujú do popredia najmä pri skúmaní sémantickej evolúcie lexém príbuzných jazykov (Зализняк, 2013, s. 51). Aj keď je hlavnou témou tohto článku metonymia a metonymické posuny vo významoch, často ju môžeme pozorovať v úzkom vzťahu s metaforou a posunmi založenými na nej. Preto považujeme za vhodné na úvod uviesť definície oboch týchto javov a ďalej pokračovať metonymiou.

Pod metaforou (z gréčtiny *μεταφορά* – prenos), ktorá je jedným z hlavných zdrojov nových významov slova, sa v lingvistike obvyčajne chápe „typ trópu“ alebo „použitie slova“, ktoré označuje „určitú triedu objektov, javov, činností alebo vlastností, na charakterizovanie alebo nomináciu iného, podobného objektu z tejto triedy alebo jednotlivca“ (Апутьюнова, 2020, s. 349). Iní autori definujú metaforu ako „použitie slova v súvislosti s novým, mimojazykovým

objektom, ktorý je podobný starému denotátu“ (Кронгауз, 2005, s. 129) alebo „prenesenie pomenovania na základe podobnosti“ (Тихонов, 2008, s. 410), alebo „na základe analógie“ (Ахманова, 1969, s. 231) atď.

Metonymia (od gréckeho μετωνυμία – premenovanie) je použitie slova na označenie predmetu alebo javu, ktorý je nejakým spôsobom spojený s predmetom alebo javom, ktorý sa týmto slovom zvyčajne označuje. A. A. Reformatskij definuje metonymiu ako „перенос названия, который совершается не на основании внешних и внутренних признаков прежней вещи и новой, а на основании смежности, т.е. соприкасания вещей в пространстве или во времени“ (1967, s. 80). Inými slovami, ide o použitie slova vo vzťahu k nejakému novému mimojazykovému objektu, ktorý je v časovom alebo priestorovom vzťahu s pôvodným denotátom alebo je s ním zapojený do rovnakej situácie (Кронгауз, 2005, s. 129).

Najznámejšie metonymické modely sú napríklad proces – výsledok, materiál – výrobok, nástroj – činnosť (alebo výsledok činnosti), nádoba – obsah, miesto – jeho obyvatelia alebo inštitúcie, objekt – jeho funkcia, autor – jeho dielo, príčina – následok, výrobca – produkt, miesto – jeho funkcia, dejisko – udalosť, nástroj – výsledok. Tieto modely ilustrujú, ako môže byť význam slova flexibilne posunutý alebo rozšírený na základe rôznych druhov asociácií alebo vzťahov, ktoré existujú medzi predmetmi, vlastnosťami, funkciami, časťami a celkami.

Samostatným typom metonymie je synekdocha, pri ktorej ide o prenos z celku na časť a opačne (hruška ako strom, ale aj plod atď.). Inými slovami, ide o prenos pomenovania na základe princípu súvislosti z menšieho na väčšie a naopak (Апутьюнова, 2020, s. 352). Výskumníci poukazujú na špecifiku metonymických prenosov ako ich pravidelnosť, predovšetkým na pozadí metaforických prenosov (Апресян, 1995, s. 190 – 191).

V kognitívnej lingvistike sú oba uvedené javy chápané ako konceptuálne, spontánne a často nevedomé ľudské aktivity založené na myslení a základných skúsenostiach v ľudskom mozgu. V tomto zmysle môžu byť metafora a metonymia chápané ako spôsoby myslenia (Zhou – Li, 2021). Kognitívna metafora prepojuje dve odlišné domény na základe podobnosti, pričom vytvára nové porozumenie cieľovej domény. Kognitívna metonymia funguje v rámci jednej domény, kde používa jeden aspekt konceptu na reprezentáciu celého konceptu alebo iného súvisiaceho aspektu. Metafora sú dôležité pre abstraktné myslenie a komunikáciu zložitých myšlienok, zatiaľ čo metonymie umožňujú rýchlu a efektívnu komunikáciu prostredníctvom už existujúcich asociácií a vzťahov v rámci tej istej konceptuálnej oblasti (Evans – Green, 2006).

Metaforické a metonymické prenosy môžu byť skúmané nielen synchrónne, ale aj diachrónne. Najskôr sa pozrieme na situáciu, keď sú významy rusko-slovenských medzijazykových homonym v metonymickom vzťahu z pohľadu *synchrónneho aspektu*:

Ruské slovo болото v priamom význame znamená „vodná plocha so stojatou vodou, porastená vlhkomilnými rastlinami; močaristé, mokré miesto“. Tento význam dal vzniknúť ďalšiemu významu, ktorý je výsledkom metaforického prenosu: „prostredie, stav alebo situácia, kde prevláda rigidnosť, stagnácia“ (провинциальное болото) (БТСРЯ). Tento význam sa pôvodne objavil v ruštine ako kalk z francúzštiny (Аникин). Porov. tiež zastarané slovo s pôvodom v staroslovienčine блато „močiar“ (ССРЛЯ). Slovenské slovo blato znamená „zem, prach rozmоченé vodou“ (KSSJ). Pôvodný význam praslovanského *bolto, podľa P. J. Černycha, bol „buď ‚močiar bez rias...‘, alebo ‚čistý močiar‘, bez zarastov..., alebo dokonca ‚biely močiar“ (ИЭССРЯ). Podľa A. Je. Anikina *bolto znamenalo „močiar, špina“, ešte skôr malo význam „biely“ – „možno podľa bielej farby v močiarnej vegetácii“ (Аникин). Ako je vidieť, ruské

болото a slovenské *blato* si zachovali z praslovanskej epochy dva pôvodné významy, ktoré sú medzi sebou v metonymickom vzťahu (ako je známe, kde je močiar, tam je aj blato).

V metonymickom vzťahu môžu byť významy slov v porovnaní s významami ich „predka“ resp. spoločného etymónu (*diachrónny aspekt*):

Ruské slovo ваза ktoré označuje „dekoratívnu alebo praktickú nádobu na ovocie, kvety a podobne“ (БТСРЯ), má v súčasnom jazyku širší význam než slovenské *váza*, ktoré označuje „dekoratívnu nádobu na kvety“ (KSSJ). Význam „ваза для фруктов“ zodpovedá slovenskému *misa* (porov. s ruským миска). Okrem toho je v ruštine možné aj spojenie ночная ваза (pre ktoré je slovenským ekvivalentom slovo *nočník* (KSSJ)). Slová majú svoj pôvod v nemeckom *vase*, ktoré sa odvodzuje od latinského *vas* „nádobu, riad“ (Аникин). Významy rusko-slovenskej dvojice odhaľujú medzi sebou metonymické vzťahy a v tomto vzťahu sú aj voči významu pôvodnej jednotky – teda v diachronickom aspekte.

Analýza rusko-slovenských párov medzijazykových homoným ukazuje, že vo vzťahu k pôvodnej praslovanskej jednotke (ako aj k jednotkám neslovanského pôvodu) sú súčasné lexikálne jednotky slovanských jazykov často výsledkom pôsobenia rôznych modelov sémantického prenosu. V nasledujúcej časti sa bližšie pozrieme na najviac produktívne modely:

Priamy nominatívny význam ruského slova стреха je „dolný visiaci okraj strechy (zvyčajne chalupy, chaty)“ a vznikol na základe metonymického prenosu, založenom na modeli časť – celok z pôvodného významu „strecha (chalupy, chaty)“ (БТСРЯ). V slovenčine priamy nominatívny význam slova *strecha* je „kryt na vrchnej časti budovy“. Ďalšie významy slova sú „krytina“ (s poznámkou knižné) a „prístrešok“; na základe primárneho významu v dôsledku metonymie vznikli významy „vrch, pokrývka“ (KSSJ). M. Vasmer predpokladá príbuznosť praslovanského **strexā* so **strijь* (z ktorého vzniklo ruské строить) (ФАСМЕР); starší význam slova **strijь* je „niečo pokryté, pripravené (na státie)“, „udupaná alebo pokrytá podlaha“ a pod. (ИЭССРЯ).

Pôvodný význam ruského slova палец je „jedna z piatich pohyblivých častí ruky alebo nohy u človeka“ (БТСРЯ). Slovenské *palec* znamená „najhrubší prst na ruke alebo nohe“ (KSSJ) (v ruštine je tento význam vyjadrený spojením большой палец). P. J. Černych uvádza, že v staroruskom jazyku палець znamenalo (rovnako ako dnes bulharské палец, slovinské palec, hornolužické palc a ďalšie) tiež „palec“ (V. I. Daľ v 19. storočí tento fakt zaznamenal v jednom z dialektov), zatiaľ čo význam „prst“ bol v ruštine vyjadrený dnes už zastaraným slovom перст (ИЭССРЯ). V ruštine sa na základe pôvodného významu slova палец v dôsledku metonymie vyvinul význam „časť rukavice, ktorá sa nosí na prstoch ruky“ (БТСРЯ), analogický proces je charakteristický aj pre slovenčinu (s tou výnimkou, že takto je označovaná časť rukavice len pre palec) (KSSJ). Metaforický prenos (na základe podobnosti formy) dal základ vzniku významu „valec alebo tyč okrúhleho tvaru, upevnená na konci jednej z pohyblivých častí mechanizmu a slúžiaca ako os otáčania pre inú, s ňou spojenú časť“ (БТСРЯ). V slovenčine sa na základe metonymie (podľa modelu objekt – jeho veľkosť) vyvinul špeciálny význam *palec* – merná jednotka (KSSJ), ktorý sa v ruštine realizuje slovom дюйм. Spoločným etymónom je praslovanské *palъc* (zachované v ruských slovách беспальный, шестипальный), ktoré vzniklo z indoeurópskeho koreňa *pol-* s významom „hrubý“, „veľký“ (ИЭССРЯ).

Ruské мрак má hlavný význam „absolútna absencia svetla, osvetlenia, tma, temnota“, na základe ktorého metaforicky vznikol význam „zlý, beznádejný stav niekoho“ (БТСРЯ). Slovenské *mrak* má hlavný význam „oblak“ a v dôsledku metafory na jeho základe vznikli prenesené významy „mračno, chmára, mrak“ (v spojení ako *mrak obavy*), „kúdol“ (*mrak sadzí*), ako aj

na základe metonymie „súmrak, temnota“ (KSSJ). Pochádza od praslovanského **morkъ* (tak isto ako aj ruské меркнуть – „zhasínať, postupne strácať jas, žiaru“ (ИЭССРЯ)). Vzťah medzi rusko-slovenskou dvojicou homoným je založený na základe metonymického modelu predmet – sprievodný príznak (oblak zatienuje slnko, prichádza tma). Ruské slovo má abstraktný význam na rozdiel od slovenského, ktoré má význam konkrétny. Staroruské мракъ malo širšiu sémantiku, znamenalo „úplná absencia svetla, temnota, niečo čierne, temné (dym, mrak atď.)“.

Zložitú sémantickú štruktúru majú ruské homonymá свет¹ a свет², ktoré vznikli v dôsledku rozpadu polysémie. Свет¹ v priamom nominatívnom význame označuje „elektromagnetické vlnenie vo forme lúčov ... vnímané okom, umožňujúce vidieť okolitý svet“. V dôsledku metonymického prenosu sa rozvinul význam „miesto, odkiaľ ide osvetlenie, osvetlené miesto; zdroj osvetlenia a zariadenie na osvetlenie v domoch a na uliciach“. Má tiež význam „východ slnka“, označený ako hovorový. Metaforický posun z pôvodného významu umožnil vzniknúť významu „symbol pravdy, rozumu, osvietenstva, radosti, šťastia“ a niektoré ďalšie (БТСРЯ). Свет² má priamy nominatívny význam „zem so všetkým, čo je na nej“; „svet“; „vesmír“. Výsledkom metonymického prenosu bol vznik významu „spoločnosť, vybraný kruh dvoranov a vplyvné vrstvy buržoázie“ (БТСРЯ). Sémantika slova svet s významom „vesmír, kozmos“ (KSSJ) sa v slovenskom jazyku zhoduje so sémantikou ruského свет², no tiež sa s ním nachádza v metonymickom vzťahu k významu „spoločnosť, ľudia, národ“ (ako priestor a jeho obsah) a niektoré ďalšie. V slovenskom jazyku je význam „energia vo forme lúčov ako protiklad tmy“ prvotný (význam slovenského svetlo, ktoré zodpovedá ruskému свет¹). Významy „zem“, „svet“, „vesmír“ sú neskoršie, no stále sa vyvinuli ešte v období praslovanskom a oba pôvodné významy (свет¹ a свет²) sa zachovali len v ruskom jazyku (ИЭССРЯ).

Praslovanské **blěskъ* (od *blěsknouti* „lesknúť sa“) s pôvodným významom „lesk“, „trblietanie“, „žiara“ (Аникин) dalo základ vzniku rusko-slovenskému páru medzijazykových homoným блеск – *blesk*. Ruské блеск má základný nominatívny význam „jasné, iskrivé, žiariace svetlo, odraz“, pričom výsledkom metonymického prenosu je význam „lesk na pery, ktorý dodáva takýto odraz“, a výsledkom metaforického prenosu je „nádhra, výrazný prejav niečoho“ (напр. блеск бала) (БТСРЯ). Staroruské блескъ znamenalo „lesk, farba, blesk, éter“ (Аникин). Základný význam slovenského slova *blesk* – „svetelný úkaz spôsobený výbojom atmosférickej elektriny (medzi oblakmi)“ (KSSJ) je v metonymickom vzťahu k významu „lesk“, „trblietanie“, „žiara“, ktorý mal jeho etymón a prenos nastal na základe metonymie (ako predmet a výsledok jeho činnosti).

Ruské звон má základný význam „zvuk vydávaný kovovými alebo sklenenými predmetmi pri údere“ a tiež metaforický význam (označený ako hovorová, znížená lexika) „klebety, reči“ (БТСРЯ). U staroruského slova звонъ sú zaznamenané významy „zvonenie zvona“, „zvuk“. U staroslovanského звонъ sú to „zvuk“, „rachot“, „zvon“; pôvodom je praslovanské **zvonъ* (ИЭССРЯ). Základný význam slovenského *zvon* je „kovový nástroj kužeľovitého tvaru, ktorý vydáva zvuk pri nárazoch srdca na jeho steny“ (KSSJ). Významy rusko-slovenského páru medzijazykových homoným sú v metonymických vzťahoch na základe produktívneho modelu činnosť – pôvodca činnosti (Маркова, 2014, s. 70).

Zoznam modelov prenosu založenom na metonymii nie je vyčerpaný, v tomto príspevku sme poukázali v kontexte len na tie najčastejšie. Ako je možné vidieť, metaforické a metonymické vzťahy spravidla nevystupujú samostatne, ale navzájom sa prepájajú z diachrónneho a synchronného aspektu.

LITERATÚRA

Sekundárna literatúra

- GAJARSKÝ, Lukáš. 2021. *Rusko-slovenská medzijazyková homonymia*. Brno: Tribun EU, 2021. ISBN 978-80-263-1648-0.
- EVANS, Vyvyan – GREEN, Melanie. 2006. *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd., 2006. ISBN 0-7486-1831-7.
- KOLLÁR, Dezider. 1987. Medzijazyková homonymia. *Studia Academica Slovaca*, 1987, roč. 11, s. 229 – 233.
- ZHOU, Li – LI, Man-yu. 2021. A Comparative Study of Conceptual Structures of Metaphor and Metonymy from a Cognitive Perspective. *Journal of Literature and Art Studies*, 2021, roč. 11, č. 11, s. 887 – 894.
- АПРЕСЯН, Юрий Дереникович. 1995. Избранные труды, том I. Лексическая семантика. 2-е изд., Москва: Языки русской культуры, Восточная литература РАН, 1995. ISBN 5-88766-043-0.
- АРУТЮНОВА, Нина Давидовна. 1990. Метафора. In: Русский язык: энциклопедия. Москва: Дрофа, 1990. С. 348 – 351.
- АХМАНОВА, Ольга Сергеевна. 1969. Словарь лингвистических терминов. Москва: Советская энциклопедия, 1969.
- ЗАЛИЗНЯК, Анна Андреевна. 2013. Русская семантика в типологической перспективе. Москва: Языки славянской культуры, 2013. ISBN 978-5-9551-0692-2.
- МАРКОВА, Елена Михайловна. 2007. Типология конвергентно-дивергентных отношений единиц праславянского лексического фонда в русском языке. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. Москва: Московский государственный областной университет, 2007.
- МАРКОВА, Елена Михайловна – ГРИГОРЯНОВА, Татьяна. 2016. Динамические аспекты лексики современных славянских языков. Brno: Tribun EU, 2016. ISBN 978-80-263-0566-8.
- МАРКОВА, Елена Михайловна. 2014. Семантическая эволюция праславянской лексики (на материале имён существительных русского и чешского языков). Монография. Москва: МГОУ, 2014. ISBN 978-5-7017-2091-4.
- КРОНГАУЗ, Максим Анисимович. 2005. Семантика: учебник. Москва: Издательство Российского государственного гуманитарного университета, 2005. ISBN 978-5-7695-2016-7.
- РЕФОРМАТСКИЙ, Александр Александрович. 1967. Введение в языковедение. Москва: Просвещение, 1967.
- ТИХОНОВ, Андрей Николаевич. 2008. Метафора. In: Энциклопедический словарь-справочник лингвистических терминов и понятий. Русский язык: в 2 т. / Под ред. А.Н. Тихонова, Р.И. Хашимова. – Т.1. Москва: Флинта, 2008. С. 410 – 411. ISBN 978-5-89349-788-5.

Slovníky

- (KSSJ) *Krátky slovník slovenského jazyka*. 2003. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda, 2003. ISBN 80-224-0750-X.
- (БТСРЯ) Большой толковый словарь русского языка. 2014. Сост. и гл. ред. С.А. Кузнецов. Dostupné na: <http://gramota.ru/slovari/info/bts/>.
- (Аникин) АНИКИН, Александр Евгеньевич. 2007 – 2017. Русский этимологический словарь. Вып. 1 – 13. Москва: Наука, 2007 – 2017.
- (ИЭССРЯ) ЧЕРНЫХ, Павел Яковлевич. 1999. Историко-этимологический словарь русского языка: в 2 т. Москва: Русский язык, 1999.
- (Фасмер) ФАСМЕР, Макс. Этимологический словарь русского языка. 1986 – 1987. Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева / Под ред. Б.А. Ларина. Изд. второе, стереотипное. В 4 томах. Москва: Прогресс. 1986 – 1987.

Poznámka

Tento príspevok bol vypracovaný v rámci projektu Erasmus+ s názvom *The innovation of the concept and curriculum of doctoral study programs and increasing their effectiveness, 2021-1-SK01-KA220-HED-000022917*, financovaného Európskou komisiou.

.....

Doc. PhDr. Lukáš Gajarský, PhD.

Katedra rusistiky

Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave

Nám. J. Herdu 2

917 01 Trnava

Slovenská republika

lukas.gajarsky@ucm.sk

Komparácia onomaziologických charakteristík ruských neologizmov prelomu 19./20. storočia a 20./21. storočia

Ján Teodor Gajdoš

Inštitút rusistiky

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove

Comparison of Onomasiological Characteristics of Russian Neologisms at the Turn of the 20th Century and 21st Century

Litikon, 2024, Vol. 9, No. 2, pp. 58-64

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-6425-6776>

This article provides an analysis of two groups of Russian neologisms from two different eras: the first group includes neologisms from the late 20th and early 21st centuries, and the second group includes neologisms from the turn of the 19th and 20th centuries. Based on the theory of lexical motivation, neological lexemes with word-forming motivation were selected, which were then compared according to various onomasiological features: onomasiological structure, onomasiological category, and motive.

Keywords: neologism, lexical motivation, onomasiology, diachronic comparison, onomasiological category

Úvod

Lexikálna rovina jazyka je v najväčšej miere vystavená zmenám spôsobeným vzájomnou interakciou jazyka, používateľov jazyka a spoločensko-politických faktov a zmien (Ološtiak, 2017). Dané zmeny v lexikálnej rovine sa prejavujú viacerými spôsobmi, pričom jednou z najvýraznejších je obohacovanie slovnej zásoby o nové jednotky – neologizmy. Vďaka vyššie uvedenému preto lexikálna rovina ponúka mnoho spôsobov komparatívneho výskumu jazyka, tak synchronného, ako aj diachrónneho. Obdobie prelomu 19. a 20. storočia a následne 20. a 21. storočia ponúka široké množstvo podnetov na lingvistický výskum. Predpokladom toho je prítomnosť mnohých paralel v daných epochách, ktoré zahŕňajú viaceré spoločenské zmeny, tlaky a tendencie, ktoré následne ovplyvňujú podobu jazyka, spôsobujú vznik neologizmov a ovplyvňujú ich fungovanie v jazyku i reči. V daných obdobiach je paralelných tendencií niekoľko, v stručnosti možno zopár hlavných uviesť. Prvou je búrlivý vedecko-technický rozvoj (v prvom období vznikala rozhlas, zintenzívňovalo sa hromadné využívanie železničnej dopravy a pod.; v druhom období možno spomenúť vznik internetu). Druhou sú politické zmeny – v oboch obdobiach dochádzalo najprv k postupnej, potom k náhlej zmene z jedného politického systému na iný.

Jednou z možností analýzy zmien v lexike je onomaziologická analýza neologizmov, pričom v príspevku vychádzame najprv z teórie lexikálnej motivácie. Onomaziologická analýza neologizmov môže napovedať, ktoré podnety (z rôznych jazykových hľadísk) si nositelia daného jazyka vyberajú za základ nových pomenovaní a východisko rozširovania slovnej zásoby. Nie je možné jednoznačne určiť, ktoré slovo ešte je neologizmom a ktoré už stratilo svoj neologický príznak (Horecký, 1986). Na to, ktoré slovo ešte nestratilo svoj neologický príznak, jestvujú viaceré pohľady. Od pomerne ľahko určiteľného (napríklad slová, ktoré sa objavili v jazyku po určitej časovej hranici, pre slovenský kontext by išlo napr. o rok 1989) až po neurčitý sociologický prístup (za neologizmy sa pokladajú slová, ktoré vznikli za života generácie, ktorá ich používa) (Golovin, 1966). „Neologizmy [...] nevznikajú len v prípade potreby pomenovať nový denotát [...], ale aj z komunikačno-pragmatických dôvodov, keď sa staršie pomenovanie nahrádza novým s cieľom aktualizácie“ (Ološtiaková – Ološtiak – Rešovská, 2015, s. 833).

Za základ tohto príspevku boli vybrané dve skupiny neologizmov, po jednej z každého skúmaného obdobia. Pre prvé obdobie (prelom 20. a 21. storočia) boli vybraté neologizmy, ktoré sa v ruskom jazyku objavili koncom osemdesiatych rokov 20. storočia, resp. po roku 1991, ktorý predstavuje výrazný sociolingvistický medzník. Druhé obdobie bolo vymedzené osemdesiatymi rokmi 19. storočia a rokom 1914 (začiatkom prvej svetovej vojny).

Primárnym teoretickým východiskom predkladanej práce je teória lexikálnej motivácie. Pre českú a slovenskú lingvistiku boli významné práce M. Dokulila, najmä *Tvoření slov v češtině* (1962), v ktorej načrtol teóriu motivácie a opísal tri typy motivácie – imitačnú, morfológickú (čiže slovotvornú) a sémantickú (Furdík, 2005). V slovenskej lingvistike teóriu motivácie ďalej rozpracúvali najmä J. Horecký, J. Dolník, K. Buzzásyová a J. Furdík. Najnovšie výskumy v tejto oblasti uskutočňuje M. Sokolová, K. Vužňáková a M. Ološtiak; najmä posledný menovaný nadväzuje na Furdíkovu koncepciu. V rovnakom čase sa teóriou lexikálnej motivácie zaoberala aj ruská lingvistika. V nej však bol v počiatkoch výskumu výrazný rozdiel medzi tým, ako jednotlivé školy, prúdy, resp. autori vnímali význam slova motivácia. Postupom času sa teória motivácie aj v hlavnom prúde ruskej lingvistiky ustálila a zbližila aspoň sčasti a v základných otázkach (takisto sa v teoretických základoch odvoláva na F. de Saussura).

M. Ološtiak (2011, 2015), nadväzujúc na J. Furdíka (2008), sa snaží dôkladnejšie analyzovať jednak jednotlivé motivačné typy, ale aj ich vzájomnú interakciu, motivačnú relačnosť. Tento príspevok vychádza z Furdíkoveho modelu prepracovaného a doplneného M. Ološtiakom (2011, 2015).

V nami analyzovanom súbore sa vyskytujú nasledujúce typy motivácií: slovotvorná, syntaktická, abreviačná, interlingválna, morfológická a sémantická.

Komparácia

Príspevok sa venuje intralingválnemu diachrónnemu porovnávaniu – predovšetkým z hľadiska motivácie – vybraných neologických pomenovaní mužských osôb (bez bližšej špecifikácie). Východiskovou jednotkou pri vytváraní a následnej analýze súborov neologizmov bola lexia, „pretože ide o elementárnu jednotku na úrovni pomenovania, spojenie jednej formy s jedným obsahom. Práve lexia je nositeľom lexikálnych motivácií, a teda určovanie motivačných typov sa musí viazať primárne na ňu, nie na lexému ako celok“ (Gianitsová-Ološtiaková – Ološtiak, 2017, s. 74).

Prvá skupina skúmaných lexém, predstavujúca výber neologizmov z prelomu 20. a 21. storočia, pôvodne obsahovala 245 jednotiek. Pomenovania mužských osôb predstavujú pomerne široko rozvíjajúcu sa oblasť slovnej zásoby, ako to uvádza aj Z. Opavská (2005, s. 19): „V neologickej vrstve slovnej zásoby tvoria nové pomenovania osôb veľmi početnú a z hľadiska tvorenia aj rôznorodú skupinu...“ [prekl. J. T. G.]. Ich vznik súvisí najmä s „radom mimojazykových faktorov. Patrí k nim pohyb a zmeny v politickej a hospodárskej sfére, zmeny v spoločenskom a kultúrnom živote...“ (Opavská, 2005, s. 20) [prekl. J. T. G.]. Výber pomenovaní mužských osôb bol preto na základe charakteristik vybraných období ideálny. Hľadanie a výber daného súboru lexém bolo pomerne jednoduché – využívali sa najmä ruské pendanty slovenských neologizmov zhromaždených pri vytváraní *Slovníka slovenských neologizmov* jeho autormi, prípadne metódou hľadania v korpusoch a online, ako aj v slovníkoch (napríklad *Tolkovyj slovar russkogo jazyka načala XXI veka. Aktualnaja leksika*, 2006). Súbor neologizmov daného obdobia sa vyznačuje vysokou mierou prítomnosti lexém súvisiacich so vznikom nových povolání, resp. ich variácií (*канистерапевт, геоинформатик*), so zvýšenou mierou využívania niektorých bázoidov, resp. sufixov a prefixov (*экс-политик, граффитист*) alebo s predstaviteľmi hnutí, štýlov, režimov a ich upresnení (*евродепутат, европессимист*). V danom súbore sa v malej miere vyskytovali aj okazionalizmy.

Druhý súbor lexém, teda neologizmy z prelomu 19. a 20. storočia, bolo náročnejšie zostaviť najmä z dôvodu absencie podrobného spracovania lexiky daného obdobia vo všeobecnosti, absencie špecializovaných korpusov zameraných na toto obdobie a pod. Vhodné neologizmy sa získavali manuálnou percepciou z dobových materiálov, najmä z dobovej tlače (napríklad z denných novín *Земщина*, ale aj z dobových prepisov rokovaní v Štátnej Dume, z denníkov cára Mikuláša II. atď.). Získaný materiál bol následne skúmaný a preverovaný, napríklad vo výkladových slovníkoch je pri niektorých lexémach uvedený približný dátum ich prvého použitia, resp. používania (*белоподкладочник* sa charakterizuje ako „истор., разг., презр. студент из богатой семьи (в речи российских студентов-разночинцев во второй половине XIX — начале XX в.)“; Averina, 2002). Celkovo bolo vybraných 53 neologizmov pomenúvajúcich osoby mužského pohlavia z daného obdobia. V tomto súbore boli ponechané aj okazionalizmy (*Бесцветный вожак*) a ironické pomenovania jednotlivcov (*хитрый Митрий, граф Полусахалинский*).

motivácia	20./21. storočie	percent. podiel	19./20. storočie	percent. podiel
slovotvorná	197	80,5 %	29	55 %
abreviačná	1	0,5 %	4	7,5 %
syntaktická	13	5,5 %	16	30 %
interlingválna	30	12,5 %	3	5,5 %
morfológická	1	0,5 %	1	2 %
sémantická	3	0,5 %	0	0 %

Tab. 1¹ Lexikálne motivácie

¹ Všetky percentá sú zaokrúhľované na maximálne jedno desatinné miesto.

V tabuľke č. 1 sa nachádzajú absolútne počty zistených neologizmov v súčasnej ruštine (prelom 20. a 21. storočia) podľa ich lexikálnej motivácie, s uvedením percentuálneho podielu jednotlivých neologizmov podľa lexikálnej motivácie na ich celkovom počte, a analogické údaje k neologizmom z prelomu 19. a 20. storočia. Z tabuľky č. 1 vyplýva niekoľko faktov. Súčasné neologizmy sú omnoho viac slovotvorne motivované, ako boli tie spred približne 100 rokov. Pri vzniku nových lexém v záverečnej fáze existencie Ruského impéria sa v omnoho väčšej miere využívala abreviačná motivácia (7,5 % podiel neologizmov oproti súčasnému 0,5 % podielu), ale najmä syntaktická motivácia (30 % podiel oproti 5,5 % podielu). Tento vysoký podiel syntakticky motivovaných lexém by sa čiastočne dal vysvetliť skúmanou vzorkou, resp. jej obmedzeniami – keďže vysoký podiel zo skúmaného súboru tvorili prezývky politikov a iných spoločenských dejateľov, resp. verejne známych osôb (*krasnyj admiral Maťušenko, graf Polusachalinskij*). Na druhej strane bolo možné predpokladať, že napriek dovtedy nebývanej globalizácii a zintenzívňovaní medzinárodných kontaktov, rozvoju vedy a techniky tvorili interlingválne motivované neologizmy len 5,5 % na prelome 19. a 20. storočia, zatiaľ čo v súčasnosti tvoria až 12,5 % z nových lexém, čo svedčí o narastajúcej tendencii preberania slov z iných jazykov a zrýchľujúcom sa tempe vzájomného ovplyvňovania sa jazykov (resp. vplyvu globálne dominantného/dominantných jazykov na iné jazyky vo väčšej miere ako pred 100 rokmi).

Z dôvodu väčšej jednoznačnosti a prehľadnosti sme pristúpili k onomaziologickej komparácii výlučne slovotvorne motivovaných neologizmov. Ako prvý krok možno porovnať onomaziologické štruktúry neologizmov oboch skúmaných období.

onomaz. štruktúra	20./21. storočie	percent. podiel	19./20. storočie	percent. podiel
OB – OP	95	48 %	12	41 %
OB – (OS) – OP	98	50 %	12	41 %
OB – (OS) – (OP2<-OP1)	0	0 %	5	17 %
OB – OS – OP	3	1,5 %	0	0 %
OB – (OS) – (OP1->OP2)	1	0,5 %	0	0 %

Tab. 2 Onomaziologická štruktúra²

Lexémy typu *правопорядец* [pravoporiadec] a *черносотенец* [černosotenec]³ možno vnímať aj ako OB – (OS) – OP (ten, ktorý (má vzťah k) čiernej sotne), alebo aj ako OB – (OS) – (OP2<-OP1). Keďže *черная сотня* je syntakticky motivovaná jedna lexéma, rozhodli sme sa neologizmy daného typu vnímať ako OB – (OS) – OP, podobne ako napríklad súčasný neologizmus *геоинформатик* [geoinformatik]. Lexémy *четвертьцензовик* [četvert'cenzovik] a *полуцензовик* [polucenzovik]⁴ sa dali vnímať ako OB-OP alebo aj ako OB-(OS)-(OP2<-OP1), my sme ich

² OB – onomaziologická báza, OS – onomaziologický spoj, OP – onomaziologický príznak.

³ Z prelomu 19. a 20. storočia.

⁴ Taktiež.

vnímali ako OB-(OS)-(OP2<-OP1), keďže sme nenašli doloženú lexému *цензовик ani lexémy *четверть ценз/*пол ценз, ktoré predstavovali iba voľné syntagmy.

Ďalší spôsob komparácie neologizmov je založený na onomaziologických kategóriách, do ktorých ich možno zaradiť. Keďže okruh lexém bol vymedzený pomerne úzko, dalo sa ich zatriediť do šiestich skupín, uvedené triedenie je spracované podľa výskumu K. Vužňákovvej, (2006):

onomaz. kategória	20./21. storočie	percent. podiel	19./20. storočie	percent. podiel
činiteľský názov	7	3,5 %	3	10 %
konateľský názov	104	53 %	10	35 %
názov konateľa deja	1	0,5 %	4	14 %
relatívum	35	17,5 %	7	24 %
kvalitatívnosť	39	20 %	5	17 %
názov nositeľa vlastnosti	8	4 %	0	0 %
názov činiteľa deja	3	1,5 %	0	0 %

Tab. 3 Onomaziologické kategórie

Ako vyplýva z tabuľky č. 3, najviac zastúpenou onomaziologickou kategóriou v obidvoch skúmaných súboroch bola kategória *konateľský názov*, do ktorej patria lexémy, ktoré majú význam „ten, kto (má vzťah k) Smot“, čiže lexémy so substantívnym motivantom (desubstantíva); v prvej skupine to boli lexémy ako *агропурист* [agroturist], *яблочник* [jabločnik], v druhej skupine (prelom 19. a 20. storočia) napríklad *отрубник* [otrubnik], *конституционалист* [konstitucionalist]. Ďalšími dvoma najvýznamnejšími kategóriami v obidvoch prípadoch boli relatíva (deriváty s významom „vzťah + Smot“, napríklad *экс-агент* [eks-agent] a *около-художник* [okolo-chudožnik]) a kvalitatíva (kompozitá s významom „Smot + Smot“ alebo „Adjmot + Smot“, napríklad *афроамериканец* [afroamerikanec] a *дымократ* [dymokrat]).⁵

onomaz. motív	20./21. storočie	percent. podiel	19./20. storočie	percent. podiel
činnosť	7	3,5 %	4	14 %
osoba	37	19 %	1	3,5 %
predmet činnosti	96	49 %	12	41 %
vlastnosť + osoba	30	15 %	8	27,5 %
osoba + predmet činnosti	5	2,5 %	0	0 %
osoba + vlastnosť	2	1 %	0	0 %

⁵ Prvý príklad v zátvorke je súčasný neologizmus, druhý je z prelomu 19. a 20. storočia.

predmet činnosti + činnosť	4	2 %	0	0 %
predmet činnosti + osoba	8	4 %		
vlastnosť	8	4 %	0	0 %
vlastnosť + pred- met činnosti	0	0 %	4	14 %

Tab. 4 Onomaziologický motív

V obidvoch klasifikáciách môže nižšia diverzita neologizmov z prelomu 19. a 20. storočia pri triedení podľa onomaziologických kategórií aj onomaziologických motívov súvisieť s oveľa menšou výskumnou vzorkou neologizmov z daného obdobia.

Vyššie uvedené percentuálne rozdiely v zastúpených onomaziologických motívoch sú vo veľkej miere podobné, v najvýznamnejšej kategórii (predmet činnosti) ide o posun menej ako 10 % pri cca. 50 % podiele. Pri onomaziologickom motíve „predmet činnosti“ je motívom nových lexém substantívum, ku ktorému má osoba zastúpená neologickým pomenovaním vzťah (napríklad *опросчик* [oprosčik] a *цеховик* [cechovik]).⁶ Jediný výraznejší rozdiel je pri onomaziologickom motíve *osoba*; medzi súčasnými neologizmami sa nachádzala pomerne veľká skupina neologizmov s prefixom *ex-* (*экс-партнёр*, *экс-журналист*), prípadne *euro-* (*еврокритик*, *евродепутат*) alebo *anti-* (*антиглобалист*), čo do veľkej miery ovplyvnilo výslednú štatistiku, keďže takáto výrazná slovotvorná motivácia prefixami nebola na prelome 19. a 20. storočia v tvorbe neologizmov pozorovaná.

Záver

V štúdiu boli analyzované dva súbory neologizmov z dvoch období. Prvý súbor obsahoval súčasné neologizmy, respektíve ruské pendanty slovenských neologizmov z pripravovaného *Slovníka slovenských neologizmov*, východiskovými rokmi pre ich zaradenie ako neologických bolo rozpätie 1989 – 1991. Druhý súbor obsahoval neologizmy získané percepciou lexém z rôznych písomných zdrojov z prelomu 19. a 20. storočia (od osemdesiatych rokov 19. storočia do roku 1914), ktoré možno z dobového hľadiska hodnotiť ako neologické. Pri porovnávaní jednotlivých neologizmov podľa ich lexikálnej motivácie sa zistilo, že v obidvoch skupinách výrazne prevládala slovotvorná motivácia, neologizmy z prelomu 19. a 20. storočia však boli výrazne častejšie motivované abreviačne (7,5 %) a syntakticky (29,5 %) oproti súčasným neologizmom (0,5 % a 5,5 %), ktoré sú zase motivované častejšie interlingválne (12,5 % oproti 5 %). Pri následnom porovnávaní obidvoch skupín z onomaziologického hľadiska vyplynulo, že okrem niektorých, štatisticky nie veľmi výrazných rozdielov sa približne zhodovali obidve skupiny neologizmov. V onomaziologickej štruktúre boli najviac zastúpené štruktúry OB-OP a OB-(OS)-OP približne proporčne; z hľadiska onomaziologických kategórií prevládala kategória konateľský názov, nasledovaná relatívami a kvalitatívami; z hľadiska onomaziologického motívu prevládal motív „predmet činnosti“, zastúpený v súčasnosti približne 50 %, na prelome 19. a 20. storočia približne 40 %. Jedinou výnimkou bol onomaziologický motív „osoba“,

⁶ Príklady sú z prelomu 19. a 20. storočia.

ktorý je v súčasnosti veľmi produktívny (*экс-партнёр, античитатель*). Tieto poznatky môžu poslúžiť ďalšiemu skúmaniu vývoja nielen neologickej lexiky v diachrónnom aspekte.

LITERATÚRA

- AVERINA, Svetlana Andrejevna (ed.). 2002. *Rossijskij gumanitarnyj enciklopedičeskij slovar*. Moskva: Humanit. izd. centr VLADOS: Filologická fakulta S.-Peterb. gos. un-ta, 2002. ISBN 5-691-00675-4, 5-8465-0021-8.
- FURDÍK, Juraj. 2005. Princíp motivácie vo frazeológii a v derivatológii. In: OLOŠTIAK, Martin – GIANITSOVÁ-OLOŠTIAKOVÁ, Lucia (eds.). *Život so slovotvorbou a lexikológiou. Výber štúdií pri príležitosti nedožitých sedemdesiatin*. Košice: Vydavateľstvo LG, 2005, s. 383 – 390. ISBN 80-969447-5-4.
- GOLOVIN, Boris Nikolajevič. 1966. *Vvedenije v jazykoznanije*. Moskva: Vysšaja škola, 1966.
- HORECKÝ, Ján. 1986. Neologizmy v súčasnej spisovnej slovenčine. *Kultúra slova*, 1986, roč. 20, č. 1, s. 6 – 13.
- OLOŠTIAK, Martin (ed.). 2015. *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2015. ISBN 978-80-555-2476-4.
- OLOŠTIAK, Martin – GIANITSOVÁ-OLOŠTIAKOVÁ, Lucia. 2019. Spôsoby tvorenia pomenovaní a lexikálna motivácia. In: JANOVEC, Ladislav (ed.). *Propria a apelativa – aktuální otázky*. Pedagogická fakulta UK – Ústav pro český jazyk AV ČR, v. v. i., 2019, s. 73 – 86. ISBN 978-80-7603-007-7.
- GIANITSOVÁ-OLOŠTIAKOVÁ, Lucia – OLOŠTIAK, Martin – REŠOVSKÁ, Soňa. 2015. Slovotvorná motivácia a temporálna motivácia. In: OLOŠTIAK, Martin (ed.). *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2015, s. 830 – 908. ISBN 978-80-555-2476-4.

.....

Mgr. Ján Teodor Gajdoš
 Inštitút rusistiky
 Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
 Ul. 17. novembra 1
 080 01 Prešov
 Slovenská republika
 jan.teodor.gajdos@smail.unipo.sk

Jazyková a štýlová heterogénnosť v súčasnom mediálnom diskurze

(na materiáli slovenskej internetovej komunikácie s akcentom
na sociálne siete)

Ján Gallo
Katedra slovanských filológií
Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre

Language and Style Heterogeneity in Contemporary Media Discourse (on the Material of Slovak Internet Communication with an Emphasis on Social Networks)

Litikon, 2024, Vol. 9, No. 2, pp. 65-75

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7113-9235>

The current media environment stimulates and supports various innovations in terms of ways of using language (as well as other sign resources that coexist with it and thus create a characteristic multimodality), the overall construction of the text and the general characteristics of the communication process. Until now established hierarchies and oppositions, such as public – private, official (institutional) – everyday life and individuality, professionalism – interest, expertise – non-expertise are being disrupted. The position of authors and recipients changes, the distance between them weakens and mutual contact is emphasized. In the linguistic component of the texts, the features of spontaneity and preparedness, talkativeness and handwriting, formality and informality, literacy and non-literacy are connected. The article deals with the issue of linguistic and stylistic heterogeneity on the basis of contemporary Slovak internet communication with an emphasis on social networks. In the introduction, the issue of the diversity of means of expression in online communication on the spoken-written axis is emphasized, as well as other active processes (multilingualism, expressiveness, democratization, liberalization and carnivalization of language). In the first part, the issue of spoken and written online communication in general is presented, while exemplifying material of syntactic and lexical devices typical for spoken texts of contemporary Slovak internet communication is presented together with comments. In the second part, the issue of means of written language is addressed, emphasizing the heterogeneity of syntactic means characteristic of written texts of contemporary Slovak internet communication. The third part presents specific means of Internet communication with an emphasis on social networks of Slovak users. This section also includes comments on exemplification related to acronyms, abbreviations and abbreviations representing common spoken phases and abbreviations of colloquial expressions, as well as frequently used idioms on Slovak social networks. In the conclusion, a summary of the results of the investigated issue is given.

Keywords: handwriting, idioms, Internet communication, linguistic and stylistic heterogeneity, lexical and stylistic language devices, talkativeness

Úvod

Na internete je možné nájsť najrôznejšie typy textov, pričom ich autori sa líšia jazykovou a komunikačnou kompetenciou, vekom a v neposlednom rade aj verejným statusom. Tým je daná taktiež rôznorodosť vyjadrovacích prostriedkov (jazykových i mimojazykových) a spôsobov ich používania. Pri opise jazykových prostriedkov, ktoré sú typické v online komunikácii, vychádzame z toho, že ich jazykovú podobu ovplyvňuje umiestnenie jednotlivých textov na osi hovorenosť – písanosť, pisateľovo zameranie na sebaaprezentáciu alebo na komunikáciu s inými používateľmi alebo napätím medzi súkromným a verejným charakterom konkrétneho textu. Viacjazyčnosť (multilingválnosť) súvisí v internetových textoch s ich ľahkou cirkuláciou v globálnej sieti, t. j. s hypertextovosťou, ale do istej miery taktiež so zvoleným spôsobom sebaaprezentácie.

Problematike aktuálnych tendencií v mediálnom diskurze bolo v ostatnom období venovaných značné množstvo prác autorov domácej a zahraničnej proveniencie (Cingerová – Dulebová, 2023; Čmejrková – Hoffmannová, 2011; Dulebová – Štefančík – Cingerová, 2024; Homoláč a kol., 2022; Homoláč – Mrázková, 2019; Iermachkova, 2023; Jandová, 2006; Kalechyts, 2020; Sokolová, 2021; Spišiaková, 2022 a i.).

Aktívne jazykové procesy sú výsledkom globalizácie a svetovej integrácie, dochádza k trendom maximálnej expresivity, demokratizácii (stieraniu stylistických hraníc), zvyšuje sa vplyv médií na jazyk, čo spôsobuje skutočnosť, že spisovná norma je „ako na hojdačke“.

Moderná slovenčina má už ďaleko od ideálov Antona Bernoláka a Ľudovíta Štúra. Liberalizácia jazyka a snaha po expresívnosti reči vyvolali túžbu urobiť reč zaujímavejšou, vtipnejšou, menej jednoznačnejšou a kódovanou. V súvislosti s moderným štádiom vývoja jazyka sa často hovorí o karnevalizácii, inverzii opozícií, miešaní vysokého a nízkeho, tragického a vtipného, zmyslu a hlúposti.

Cieľom tejto štúdie je prezentovať súčasné tendencie v rámci jazykovej a štýlovej heterogenosti slovenskej online komunikácie so zreteľom na sociálne siete, t. j. umiestnenie jednotlivých textov na osi hovorenosť – písanosť (prostriedky príznačné pre hovorenú a písanú online slovenčinu s akcentom na syntaktické a lexikálne prostriedky charakteristické pre daný typ diskurzu a z toho vyplývajúce miešanie štýlov, cudzojazyčné výrazy, niektoré špecifické prostriedky internetovej komunikácie so zameraním na sociálne siete). Ďalej sa v štúdiu pertraktuje aj otázka akroným, skratiek, skráténin zastupujúcich bežné hovorené frázy a skráténin kolokviálnych výrazov. Čiastočne sa prezentuje aj problematika frazém často používaných na sociálnych sieťach.

1. Medzi hovorenosťou a písanosťou

V danej časti sa sústreďíme na prezentovanie jednotlivých variantov slovenčiny, t. j. nielen na prostriedky spisovné a nespisovné (všeobecnoslovenské, nárečové), ale taktiež na tie, ktorých použitie je podmienené (napríklad generačnou príslušnosťou). Exemplifikačný materiál budeme prezentovať a komentovať primárne na základe aktuálneho mediálneho diskurzu internetovej komunikácie. Ide o výber výhradne toho materiálu, ktorý nie je regulovaný, t. j. ide o verbálne texty, ktorých výsledná podoba, obsah a voľba výrazových prostriedkov je určená iba samotným autorom.

Opakovane sa konštatuje, že do týchto písaných textov prenikajú v rôznej miere charakteristické črty textov hovorených, že ide o špecificky profilovaný prienik hovorenosti a písanosti (o „písanú hovorenosť“, „hovorenú písanosť“, o texty „povrchovo písané a hlbkovo hovorené“ a pod.). V súčasnom mediálnom diskurze sa živelné formujú nové, ťažko zaznamenateľné „normy písanosti“. V ďaleko väčšej miere než pri klasických textoch písaných preniká do internetových textov nepripravenosť, spontánnosť, neformálnosť, silná väzba na momentálnu komunikačnú situáciu či kontext, kontaktové a interaktívne zameranie, implicitnosť, neurčitosť, t. j. dané texty sa často blížia k hovoreným dialógom vedeným tvárou v tvár. Osvedčilo sa tu rozlišovanie hovorenosti a písanosti mediálnej a konceptuálnej (porov. Koch – Oesterreicher, 1985), ktoré rozpracoval W. Raibbale (1994): pri internetových textoch sa mediálna (resp. substanciálna) písanosť spája s konceptuálnou hovorenosťou. Tradične bola „reč na diaľku“ považovaná za prepracovanú, pripravenú, usporiadanú, zatiaľ čo „reč na blízko“ je bezprostredná, dynamická, málo usporiadaná. Internetová online komunikácia je ale (pokiaľ ide o priestorové a časové charakteristiky) priamo prototypom „reči na diaľku“, a pritom sa v mnohých ohľadoch stále viac posúva k „blízkym“, neformálnym hovoreným prejavom, zosilňuje sa tu projekcia hovorenosti do písaných textov (porov. Jandová a kol., 2006; Čmejrková – Hoffmanová, 2011; Jílková, 2016a, 2016b a i.).

1.1 Heterogénnosť syntaktických prostriedkov typických pre hovorené texty súčasnej internetovej komunikácie

a) Z prúdu hovorenej reči sa prenášajú do internetových textov rozsiahle celky založené na hromadení syntaktických jednotiek, či už sú prepojené spojivovými výrazmi, alebo len juxtaponované, voľne radené za sebou. Syntaktická interpunkcia sa niekedy využíva korektne, inokedy skôr náhodne, niekedy úplne absentuje, napr. *Pavol áno Okamurove myšlienky sa mi vcelku páčia, mala som možnosť čítať jeho články, ktoré dávajú malú nádej, ale som realista tak čakám, kedy nastane radikálny obrat, výhovorky, obkecávanie (ja som toto a tamto, už som zverejnil majetok nič netajím, o tom nič neviem to je strýčkove a pod a kedy sa začne hrať na mŕtveho chrobáka) jednoducho čakám, kedy sa z neho vykluje to čo z väčšiny, pretože neverím, že by jeden jediný človek dokázal zmeniť celý chod republiky a v tej partii čo sa tam schádza, že sa nenechá strhnúť na rovnakú kolaj (eMimino: reakcia); Sa čudujem, že s takým antihokejom čo im Weiss naordinoval sa dostali tak ďaleko pozeral som sa ale neviem čo je to za stratégiu v útočnom území namiesto strieľania na bránku si stále nahrávať alebo to hrať z rohu do rohu báli sa vystreliť na bránku domov vycestujú bez medaily bronz získajú Nemci pretože ak naši nezmenia hru tak Nemcov neporazia neviem prečo ale neprišiel som na chuť tejto naordinovanej hre (online športové reportáže: fanúšikovia).*

b) Často sa voľne pripojené jednotky napájajú prostredníctvom troch bodiek, resp. väčšieho či menšieho počtu týchto znamienok, napr. *HANBA...mali na to...hold éra hráčov čo chcú a vedia je preč... ..nechápem komentátora.....dobrý zápas....* (online športové reportáže: fanúšikovia); *Pozerám na to...Kristína je spotená des a hrôza... a Petra to dáva v suchom tričku....)* *super kanonáda* (online športové reportáže: fanúšikovia).

c) Za náprotivok doposiaľ uvádzaných, málo členených syntaktických celkov s jednotkami radenými stále za sebou alebo neurčito, stereotypne napájanými, je možné považovať celky často členené, s krátkymi segmentmi alebo so vsuvkami, ktorými sa nadväznosť syntaktických jednotiek prerušuje, napr. *Ak by sa práve v tomto zápase video nepoužilo, tak už by to tak jedno*

nebolo, to by ste – **zrejme** – vyhrali 0:1, a ako je to možné? No, **zrejme** sa predpokladalo – **a ako sa ukázalo tak oprávnené** – že bude potrebné (online športové reportáže: fanúšikovia); **No**, bolo to evidentne zbytočné. **Tak hlavne**, že ten idiot urobil presne to, čo mal, **blbček**, ak by to vedel, dá si nabudúce radšej na hubu zámok (eMimino: reakcia).

d) Iste sa iba niektorých účastníkov internetovej komunikácie týka tendencia k úspornému vyjadrovaniu (alebo jeho potreba). Takýmto účastníkom vyhovuje vyjadrovanie predovšetkým nominálne, eliptické, zaobídu sa bez slovies. Príznačné je to pre začiatky filmových recenzií alebo komentárov športových fanúšikov, kde sa často začína hodnotením filmov alebo športového výkonu, napr. *Kúzelná rozprávka s vymazaným vizuálom, dokonalou retro atmosférou a nádhernou hudbou. Krehká Elisa bez hlasu, tajomná bytosť odinakia!*, *záporák obdivuhodne hekol. A vajíčko...* *Veľmi milá vecička* (reakcia); *Najhorší diel. Na úrovni akože epizódy z debilného nemeckého seriálu. Zlé zakončenie* (reakcia); *Kuzmina neskutočný výkon, gratulácia všetkým Slovákom*; *Ďalší tragikomický výkon futbalistov Sparty*; *Super baby, veľká gratulácia!*; *Zatiaľ Petra výborne*; *Laura famózny výkon* (online športové reportáže: fanúšikovia).

e) Istá skratkovitosť, úspornosť vyjadrovania sa teda do internetovej komunikácie taktiež môže prenášať z hovorených prejavov (i keď v nich sa vyvažuje aj značnou redundanciou, opakováním, častou frekvenciou vyplňajúcich výrazov a pod.). Výsledkom tohto prenosu je nepochybne tiež značné zastúpenie redukovaných (jednoslabičných) neprízvučných začiatkov výpovedí (porov. Hoffmannová – Richterová, 2019). Ich lingvistická interpretácia kolíše medzi elipsou (*som si zvykla* = **ja** *som si zvykla*; *sa rozhliadnite* = **tak** *sa rozhliadnite*) a inverzným slovosledom (*som si zvykla* = *zvykla som si*; *sa rozhliadnite* = *rozhliadnite sa*). Zaznamenávame ich vo všetkých typoch našej exemplifikácie, napr. **Som** dnes vynechala časť prednášky; **By som** si priala aspoň raz za život zažiť zábavný silvester; **Si** asi na čelo vytextujem mám 19; **Sa** nám tu šíri nejaká predvolebná rétorická viróza (Twitter: bežný používateľ); **Mi** príde, že mu ten noťas len závidíš (eMimino: reakcia); **Sa** čudujem, že to nepískal; **Sa** čudujem, že sa dostal tak ďaleko (online športové reportáže: fanúšikovia).

1.2 Heterogénnosť lexikálnych prostriedkov typických pre hovorené texty súčasnej internetovej komunikácie

Súčasná online komunikácia sa vyznačuje aj používaním lexikálnych prostriedkov, ktoré nepatria k neutrálnemu jadrú spisovnej slovnej zásoby, nachádzajú sa na jej okraji. V danej časti stručne uvedieme problematiku kolokvializmov, ďalej to budú výrazy expresívne, vulgarizmy a určitá skupina slov prebratých z angličtiny (tie, ktoré sú používané podobne ako slovenské expresívne a hodnotiace výrazy).

a) Kolokvializmy. Máme tu na mysli výrazy, ktoré sú v súčasnom mediálnom diskurze bežné, resp. užívatelia ich nepociťujú ako expresívne alebo inak príznakové. Patria sem napr. výrazy ako *furt* (napr. **Furt** sme ale ľudia s vlastnými názormi a pohľadom na svet, Twitter), *chlap* (vo význame „manžel“, ale hlavne „partner“, porov. taktiež aj *príde mi to* vo význame *pripadá mi to*, *zdá sa mi to*), napr. **príde mi to** čudné riešiť, čo **chlap** kúpil (Twitter), *dávať* (vo význame „zvládať“), napr. *Môj najlepší kamarát odchádza študovať do Anglicka [...] fakt neviem, ako to bez neho budem dávať* (Twitter), *poriešiť* (vo význame „zaoberať sa“), napr. *Ide mi o to, poriešiť to spolu* (Twitter). Zo slovotvorného hľadiska sú to veľmi často univerbáty, akými sú napr. *rodičák* (vo význame rodičovský príspevok), napr. *Škôlka alebo peniaze: „Rodičák“ môžeš teraz dostať aj po 3 rokoch od narodenia dieťaťa* (startitup.sk), *tímovka*, *neziskovka*, *odvykačka*,

závislák, alebo slová tvorené trunkáciou, napr. *v poho*, *neva*, *spoko*, *zmrzka*, *depka*, napr. *Ja som veľmi spoko a šťastná* (Twitter); *Počúvaj, najhoršia je tá rozcvička, neskôr to 77, potom už je to celkom v poho, ak ale nestratíš tempo* (Twitter).

b) Expresíva a vulgarizmy. V mediálnom diskurze pisatelia často vyjadrujú svoje pocity a niečo alebo niekoho hodnotia, nie je teda prekvapivé, že sa v nich vyskytujú výrazy opisujúce a vyjadrujúce kladné i záporné emócie a hodnotenia z každodennej hovorenej lexiky, spravidla expresívnej a často vulgárnej.

Na vyjadrovanie kladných emócií a hodnotení slúžia okrem spisovných, formálne neutrálnych prostriedkov s pozitívnym významom alebo konotáciou, napr. *skvelý*, *nádherný*, *úžasný*, *krása*, *nádhera*, *milujem*, *zbožňujem*, napr. *Môj muž je úžasný a neviem, čím som si tak skvelú osobu zaslúžila* (Twitter); *Úplne zbožňujem hovoriť svojím kamarátkam, aké sú krásne* (Twitter), predovšetkým expresíva: jednak ide o pravidelne tvorené deminutíva (*slniečko*, *srdiečko*, *ľudkovia*, *zlatičko*), napr. *Moje slniečko už opäť žiari v mojom srdiečku* (Twitter); *Som rád, že môžem poznávať opäť na Twitteri super ľudkov s dobrým srdiečkom* (Twitter); *Pekný, slniečkový deň zlatička* (Twitter), jednak ide o výrazy tvorené nepravidelne, spôsobom typickým pre slang (*úžo*), napr. *Ten pocit keď dokončím projekt a klient je nadmieru spokojný... to je jednoducho úžo*. *Milujem tento džob* (Twitter: bežný používateľ).

Negatívne emócie a hodnotenie sa vyjadrujú rovnako ako v off-line komunikácii, napr. pomocou výrazov *strašný*, *odporný*, *hnusný* a vulgarizmov ako *mrdka*, *sračka*, *zasraný*, pre mediálny diskurz sú príznačné výrazy ako *dno*, *odpad*, napr. *Hamáček je asi horšie dno ako ten štbák* (Twitter); *Fakt odpad tá naša republika* (Twitter), expresívne kolokvializmy ako *bizár*, napr. *Toto je rovnaký bizár ako ten synček, čo chodil doma v topánkach s opätkom* (Twitter), ako aj anglické vulgarizmy ako *shit*, *fuck*, *fucking*.

c) Slová prebraté z angličtiny. Motivácia použitia anglicizmov najrôznejšieho typu v slovenskom mediálnom diskurze je rôzna. Ďalej sa budeme zaoberať tými, ktoré odkazujú na technické podmienky a komunikačné zvyklosti internetovej komunikácie, ako aj tými, ktoré sú odrazom hovorového úzu pisateľov z radov mladej generácie, t. j. predovšetkým používaním anglických výrazov pre slová patriace k jadrú slovnéj zásoby a ich vložení do slovenskej vety.

Do prvej skupiny je možné zaradiť slová označujúce využívanie funkcií online komunikácie alebo samotnú komunikáciu používateľov internetu: *postovať*, *screenshotovať*, *sharovať*, *hatoovať/hejtovať*, *lajkovať*, *followovať*, napr. *Ale to, čo tu dámy rozbiehate za hejt voči ľuďom, ktorí si to nikdy neprečítajú, je fakt na smiech* (Twitter); *To je tá druhá pozvánka, čo ju tu niekto postoval. Asi zmenili lokál. Ale tú ružovú som, myslím, brala z ich stránok. Nabudúce radšej screenshotujem celú stránku* (Twitter); *Moje tvíty nie sú dosť vtipné, tak sharujem cudzie* (Twitter).

Do druhej skupiny je možné zaradiť výrazy reflektujúce hovorový úzus mladej generácie. Často ide o výrazy pochádzajúce z angličtiny, ale ich význam sa s významom anglického slova nutne neprekrýva. Obyčajne je viac či menej posunutý. Patria sem napr. *hype/hajp* (niečo, o čom sa hovorí, o čo je veľký záujem) a od neho odvodené slová ako *hypovaný*, ďalej *flexiť*, *flex* („machrovať“, „vyťahovať sa“), *diss* (z angl. disrespect, „nesúhlasiť, neuznávať“), *fail*, *failiť*, *fejk*, *fejkový* („falošný“, „nepravý“), *chill*, *chillovať/čilovať* („relaxovať“, „nič nerobiť“) a *toxic* („škodlivý“, „negativistický“), napr. *Chcela som byť veľmi hype, ale zistila som, že mi to nič nedáva* (Twitter); *Prestaňte flexiť s tými zabahnenými bicyklami za pár šupov, vy cyklomaniaci* (Twitter); *Mám náladu teraz všetkých zdissovať, tak ak vám napíšem niečo protivné, berte to*

*trochu s nadhľadom. OK (Twitter); Môj **toxic trait** so všetkými problémami riešim sama a nenechám si pomôcť, pretože nechcem zatažovať svojich najbližších (Twitter).*

2. Prostriedky písaného jazyka

V predchádzajúcej časti sme uviedli príklady heterogénnosti mediálneho diskurzu, kde boli zastúpené prostriedky príznačné pre hovorenú slovenčinu. Významná časť textov takého diskurzu ale využíva aj prostriedky príznačné pre jazyk písaný; presnejšie povedané, prostriedky typické pre hovorený a písaný jazyk sa v nich rôznym spôsobom a rôznou mierou miešajú, čiastočne v závislosti od žánru textu (jeho relatívnou monologickosťou/dialogickosťou) a od komunikačného zámeru pisateľov. Platí to nielen pre monologické texty, ale aj pre príspevky na sociálnych sieťach.

V niektorých textoch je teda v súlade „mediálna písanosť“ a „konceptuálna písanosť“, čo sa prejavuje nasledujúcim spôsobom:

2.1 Heterogénnosť syntaktických prostriedkov charakteristických pre písané texty súčasnej internetovej komunikácie

Obzvlášť v monologických textoch, ale aj v zakladajúcich textoch v diskusiách a prvých príspevkoch na sociálnych sieťach sa objavujú zložitejšie vetné celky obsahujúce hypotakticky i paratakticky spojené výpovede (pozri druhý príklad nižšie). Ako ale dokazuje prvý príklad, pisatelia nie vždy dodržiavajú pravidlá syntaktickej interpunkcie, napr. *Slušným ľuďom sa ospravedlňujem za gramatickú chybu – preklep v ostatnom tweete a tým ktorí sú vulgárni a namiesto argumentov len úboho nadávajú sa ospravedlňovať nebudem, pretože to i tak nemá zmysel. Takí proste nie sú schopní ani premýšľať o inom než svojom názore a argumenty neprijímajú* (Twitter);

Očkovanie nemá len plusy a veľa dospelých a detí končí s vážnymi komplikáciami v nemocnici, bohužiaľ o tom sa verejnosť nedozvie. Ak sa pozriem na ceny očkovania, je samozrejme hneď jasné, prečo také nadšenie zo strany lekárov. Dôrazne by som chcela varovať pred mnohonásobnými kombináciami rôznych „oslabených“ vírusov – toto zatiaľ nie je príliš prebádaná oblasť, ale to, čo už bolo s určitosťou zistené, je, že sa kombinácia zdanlivo jednotlivo neškodných vírusov stáva patogénna a choroba môže prepuknúť v plnej sile (eMimino: zakladajúci príspevok).

3. Špecifické prostriedky internetovej komunikácie (obzvlášť na sociálnych sieťach)

V online komunikácii, obzvlášť na sociálnych sieťach, sa používajú také prostriedky, ktoré nie je možné jednoducho spojiť s prototypicky písaným, alebo naopak prototypicky hovoreným jazykom. V danom type komunikácie sa vyskytujú prostriedky, ktoré majú kompenzovať handicap písaného jazyka voči hovorenému, ako aj frazémy, ktoré podľa všetkého vznikli v hovorenej komunikácii, ale v tej online sa rozšírili a spätne ovplyvňujú komunikáciu hovorenú. Špecifickosť online komunikácie je však daná predovšetkým využívaním ich technických možností (hypertextovosť, interaktivita a multimodalita) a komunikačnými zvyklosťami často preberanými z anglofónneho, resp. globálneho online prostredia.

K špecifikám online komunikácie patrí:

a) Používanie nominálnych výrazov v nesklonnej podobe (v nominatíve). – Špecifickou črtou online komunikácie je výskyt nominálnych fráz v páde nezodpovedajúcom ich roli v syntaktickej štruktúre vety. Tento jav súvisí s hypertextovosťou. V nominatíve zostávajú substantíva

a nominálne frázy, ktoré sú zároveň aktívnymi hypertextovými odkazmi. Na Facebooku sú to často odkazy na webové stránky inštitúcií či osôb, napr. *Krásnu sobotu všetkým! Preposielam fotku z **Tím Roberta Šlachtu** od slovenských krajanov v Americkej Kalifornii* (Facebook: bežný používateľ); *Riaditeľ **Fonetický ústav FF UK v Prahe** doc. Radek Skamitzl dokáže ako forenzný fonetik zistiť, či podozrivý hlas patrí páchatelovi. Z hlasu a reči vyčíta aj momentálne psychické rozpoloženie a všeobecný charakter* (Facebook: Filozofická fakulta UK), na Twitteri hashtagy a adresy iných používateľov použité ako zmienka, napr. *Dnes po prvýkrát aj cez víkend. Päť očkovacích miest v **# Nitriansky kraj** tentokrát funguje v sobotu a v nedeľu. Kraj totiž dostal zhruba 2000 dávok vakcíny Pfizer „nad plán“* *Mimoriadne termíny ľudia obsadili v priebehu krátkej chvíle, povedala vedúca centra v **# Nitra** Barbora Kuželová* (Twitter: Mestská polícia Nitra); *Áno, jasne, tiež držím palce **@olgarichterova**. Je dobré, ak sa ľudia tým šmejdom bránia...* (Twitter: politik Michal Šmarda). Nesklonný tvar sa však objavuje občas aj tam, kde aktívny hypertextový odkaz nie je, napr. *Ja som SAS nikdy nevolila, pretože som verná. V začiatkoch práve **vďaka** Telička, Pilný a Zlatuška ma Sulík nejako nepohoršoval, naivne som si myslela, že takí šikovní ľudia by s ním nešli. Prihral im to manžel. Druhýkrát to už neurobil* (Twitter: bežná používateľka); *Rozhodol som sa. Budem kandidovať na rektora **Univerzita Komenského**. Verím v podporu všetkých, ktorí chcú inú univerzitu. **#stehlikrektor*** (Twitter: historik Michal Stehlik). Je možné len hádať, či ide o opomenutie (hypertextového odkazu), alebo o predstavu používateľov o norme online komunikácie.

b) Prostriedky zachytávajúce v písanom texte suprasegmentálne a parajazykové kvality hovoreného prejavu. – Pre online komunikáciu je typické, že sa v nej používajú prostriedky kompenzujúce skutočnosť, že štandardný spôsob zápisu jazyka neumožňuje sprostredkovať všetky vlastnosti hovorenej komunikácie. Ide o komunikáciu na www chate, kde zvukový signál nie je zapojený vôbec. Vizualný kanál slúži iba na percepciu písaného textu. Komunikácia bez týchto prostriedkov by bola značne ochudobnená, preto sa ustálili isté spôsoby písania, ktoré dokážu chýbajúce prozodické, neverbálne a paraverbálne prostriedky úplne alebo aspoň čiastočne nahradiť (Jandová, 2006). Využíva sa na to multiplikácia písmen a interpunkčných znamienok, veľkých písmen a rôznych typov písma, farieb, podčiarkovania.

1) Multiplikácia písmen a interpunkčných znamienok sa bežne vyskytuje aj v neformálnej písanej komunikácii offline. V online komunikácii je význam nimi nesený často posilňovaný/ podporovaný emotikónmi, napr. *Prosím prosím prosím prosím prosím prosím ... **Prosíííím** nech sa to nepokazí... Prosíííím 3x [Hlasno plačúca tvár][Zlomené srdce][Iskriace srdce]* (Twitter: teenagerka); ***YESS** dala som texty v autoškole* (Twitter: youtuberka).

2) V online komunikácii, obzvlášť na sociálnych sieťach, sa tiež často používajú akronymy anglických i slovenských fráz rôzneho významu a komunikačnej funkcie. Ide o akronymy odkazujúce na neverbálne reakcie hlavne na príspevok iného pisateľa. Sú to akronymy *LOL/ lol* (z anglického *Laughing Out Loud* – „smejem sa, až sa za brucho chytám“, napr. *Všade chodím neskoro **lol*** (Twitter: bežný užívateľ); *Stal sa z teba presne ten človek, o ktorom si hovorila, že nikdy nebudeš. **Lol** Fakt.* (Twitter: bežný používateľ), *ROFL/rofl* (z anglického *Rolling On Floor Laughing* – „od smiechu sa válam po zemi“, napr. *A: Som hrdý biely, heterosexuálny muž. Tak trochu šovinista, ale zároveň gentleman zo starej školy – B: **ROFL**, to pošlem manželke.* (Twitter: bežní používatelia) alebo *lmao* (z anglického *laughing my ass off* – „potentujem sa od smiechu“, napr. *Tak toto znamená „život začína po päťdesiatke“.* **Lmao** (Twitter: bežný používateľ).

3.1 Akronymá, skratky, skrúteniny zastupujúce bežné hovorené frázy a skrúteniny kolokviálnych výrazov

Ide prevažne o skratky a skrúteniny anglických výrazov ako *bruh* (z angl. „brother“ vo význame „brácha“, „kámo“, napr. **Bruh** prečo má môj zadok tak 80 rokov (Twitter: Bežný používateľ), *bff* (s) (z angl. *best friend(s) forever*, t. j. „do smrti najlepší priateľ“), napr. *Až na moju bff nikto nikdy nemôže pochopiť, ako som sa v predchádzajúcom vzťahu trápila, jednoducho nikto nikdy* (Twitter: teenagerka), *pls* (z angl. *please*, t. j. „prosím“, napr. „Stojíme za RTVS!!... Ak to zdieľate,,,,, podpisujte **pls**...“ (Twitter: bežná používateľka), *idk* (z angl. *I don't know* vo význame „Neviem“, napr. *Zajtra krajské kolo dejepisnej olympiády ... idk len taký flex* (Twitter: teenager). Zo slovenských skratiek sa v našej exemplifikácii vyskytuje *o5* (*opäť*), *s5* (*späť*), napr.: *Prikladáme o5 transparentný účet kam môžete prispievať na aktivity Nitra Fans ...* (Instagram).

3.2 Frazémy často používané na sociálnych sieťach

Vzhľadom na štýlové a tematické rozpätie online komunikácie nie je prekvapivé, že sa v nej používa veľa tradičných a relatívne nových frazém. Väčšina z nich pochádza z každodenného, neformálneho jazyka, v obmedzenej miere je možné zaznamenať aj kultúrne frazémy jednoznačne spojené s písomným, resp. spisovným jazykom (napr. *To je pandorina skrinka, ktorú nechceš otvárať*, Twitter: bežný užívateľ). V našom článku uvádzame len tie frazémy, ktorých používanie a neustále obmieňanie je typické pre komunikáciu na sociálnych sieťach: ide o frazémy, ktoré sú relatívne nové a je u nich viac či menej pravdepodobné, že na sociálnych sieťach vznikli alebo že sa vďaka nim dostali do všeobecnejšieho povedomia. Patria sem napr. obmeny automaticky generovaných fráz, ktorými sociálne siete komunikujú s používateľmi, *toto sa páči používateľovi Y a Y likes it*, napr. *Pán prezident hovorí: „Nech sú tí vojaci v uliciach prísni“*. *Toto sa páči užívateľovi Augusto Pinochet* (Twitter: novinár Peter Honzejek), alebo veta *Pýtam sa pre kamaráta/kamarátku*, parodujúca častú komunikačnú stratégiu používateľov sociálnych sietí, napr. *Všimne si učiteľka, ak vložím na začiatku seminárky prázdnu stránku, ktorá bude plná bieleho random textu? Pýtam sa pre kamaráta* (Twitter: teenagerka); *Ako si predstavujete peklo? Pýtam sa pre kamaráta* (Twitter: boh Stvoriteľ). O parodickom použití v citovaných prípadoch svedčí, že sú touto vetou komentované rečnícke otázky alebo inak nie vážne mienené. O rozšírení takéhoto používania svedčí aj narážka *Vôbec sa nepýtam pre kamaráta*, napr. *Vy, čo máte doma tri ženy ... Taktiež sa stáva, že na vás hovoria všetky naraz? Áno a fakt sa nepýtam pre kamaráta* (Twitter: Vojtech Blažek). Podobne nekomunikačné vzhľadom na sociálne siete sú obraty *Skúšam silu Twitteru*. *Zdieľajte. Rýchlo, pokým to nezmažú, koniec hlásenia* alebo *Dobre ty*, napr.: *Ako hovorievali naše detky: Dobre ty! Dobrá práca! Dík.* (Twitter: bežný používateľ; porov. tiež Homoláč – Mrázková, 2019) alebo *Tak jednoduché to je*, napr. *Nie je viera, nie je chrám. Také jednoduché to je* (Twitter: bežný používateľ).

Z ďalších frazém sa bežne používa napr. frazéma (*Tak to*) *klobúčik* namiesto starších frazém *Poklona*, *Skladám poklonu* alebo *Klobúk dole*, napr. *Ondrej Vlček @AvastVlk je borec: dať 1,5 mld zo svojho na ČSR: klobúčik* [Tvár kovboja s klobúkom] [...] (Twitter: bežný používateľ). Danú frazému často sprevádzajú emotikony zobrazujúce klobúk či hlavu v klobúku. O nadmernom používaní frazémy *nebyť najostrejšia ceruzka/pastelka v perečníku*, napr. *Utielkol za „obyčajným“ dievčaťom, o ktorú sa môže starať (finančne jej pomáha) a ktorá nie je úplne najostrejšia pastelka v perečníku s vysokými životnými cieľmi* (eMimino: zakladajúci príspevok);

Ak máš volebné právo, ale nie si úplne najostrejšia ceruzka v perečníku... (Facebook: bežný používateľ) svedčí aj jej odmietavá reflexia v tweete citovanom v nasledujúcom príklade: *Začínam nenávidieť ostré ceruzky a perečníky* (Twitter: bežný používateľ).

Záver

V moderných jazykoch sa objavujú a vynikajú nové štýly spisovného jazyka: štýl internetovej komunikácie, štýl komunikácie SMS, štýl náboženskej komunikácie, detský štýl, štýl ľudí staršej generácie, štýl používateľov určitých sociálnych sietí atď. Lingvisti už niekoľko rokov hovoria o vzniku jazykov sociálnych sietí. Aktívne jazykové procesy ilustrujú prítomnosť novej jazykovej kultúry. Stotožňujeme sa s názorom V. G. Kostomarov, ktorý už v roku 2005 poznamenal, že „súčasná sloboda používania jazyka, ako aj správania celej našej existencie je šokujúca, pričom odstránenie tabu, zrušenie cenzúry vedie k novým formám kultúry“ (Kostomarov, 2005, s. 151).

Na slovenskom internete (ale nielen tam), predovšetkým na sociálnych sieťach sa do značnej miery používajú prostriedky neformálneho hovoreného jazyka a v online textoch sa miešajú rôzne žánre, štýly a diskurzy. Cudzí provenienciu jednotlivých prostriedkov je niekedy zjavná (napr. využívaním globálneho repertoáru emotikonov a gifov), inokedy je zrejma iba tým, ktorí sa nepohybujú len na slovenskom internete. V článku prezentovaný výskum črtá heterogénnych textov internetovej komunikácie v slovenskom online priestore s akcentom na sociálne siete má pochopiteľne len čiastkovú povahu, a to tak z hľadiska rozsahu využitého materiálu, ako aj z hľadiska tvarov, ktoré táto komunikácia v súčasnosti nadobúda. Len jedna z možných je aj zvolená metóda ich analýzy, t. j. pokus zostaviť v rámci možností čo najúplnejší repertoár verbálnych a čiastočne aj neverbálnych prostriedkov a postupov používaných v internetovej komunikácii s osobitným zreteľom na sociálne siete. Bolo by napríklad potrebné dôkladnejšie skúmať, za akým účelom sa opísané prostriedky v konkrétnych textoch využívajú. Bolo by potrebné sa zamerať aj na to, ako pomocou nich pisatelia konštruujú svoju identitu a vzťahy k iným, a v neposlednom rade na to, ako na použitie týchto prostriedkov reagujú iní používatelia internetu, ako sa ich významy, vhodnosť atď. používajú v interakcii. Nutným predpokladom takýchto výskumov je ale dobrá znalosť repertoáru prostriedkov používaných na slovenskom internete.

LITERATÚRA

Pramene

Online platforma sociálnych médií a sietí Facebook
Portál eMimino.sk
Portál startitup.sk
Sociálna mediálna platforma Twitter/X
Vizuálna sociálna sieť Instagram

Sekundárna literatúra

CINGEROVÁ, Nina – DULEBOVÁ, Irina. 2023. *Mediálna lingvistika*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2023. ISBN 978-80-223-5720-3.

- ČMEJRKOVÁ, Světa – HOFFMANNOVÁ, Jana (eds.). 2011. *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí*. Praha: Academia, 2011. ISBN 978-80-200-1970-7.
- DULEBOVÁ, Irina – ŠTEFANČÍK, Radoslav – CINGEROVÁ, Nina. 2024. *Language and Security. The Language of Securitization in Contemporary Slovak Public Discourse*. Berlin: Peter Lang. 2024. ISBN 978-3-631-91368-0.
- HOFFMANNOVÁ, Jana – RICHTEROVÁ, Olga. 2019. Redukované (jednoslabičné) nepřízvučné začátky výpovědi a dialogických replik v mluvené češtině. In: HOFFMANNOVÁ, Jana – HOMOLÁČ, Jiří – MRÁZKOVÁ, Kamila (eds.). *Syntax mluvené češtiny*. Praha: Academia, 2019, s. 117 – 141. ISBN 978-80-200-2961-4.
- HOMOLÁČ, Jiří a kol. 2022. *Míšení žánrů, stylů a diskurzů v internetové komunikaci*. Praha: Academia, 2022. ISBN 978-80-200-3319-2.
- HOMOLÁČ, Jiří – MRÁZKOVÁ, Kamila. 2019. „S dovořením si na svém soukromém Twitteru budu dál psát, co chci“: Míšení diskurzních praktik a identit v twitterových účtech českých novinářů a vyjednávání jejich soukromého charakteru. *Slovo a slovesnost*, 2019, roč. 80, č. 4, s. 239 – 264. ISSN 0037-7031.
- IERMACHKOVA, Olga. 2023. Dinamičeskije processy v sovremennom russkom i slovackom jazykach = Dynamic Processes in Modern Russian and Slovak Languages. In: POLKOVNIKOVA, S. (ed.). *VALODA – 2023. Valoda dažādu kultūru kontekstā. XXXIII Zinātnisko rakstu krājums = LANGUAGE 2023. Language in Various Cultural Contexts. Proceedings of Scientific Readings XXXIII*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2023, s. 41 – 48. ISBN 978-9934-39-009-8.
- JANDOVÁ, Eva a kol. 2006. *Čeština na WWW chatu*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, 2006. ISBN 80-7368-253-2.
- JÍLKOVÁ, Lucie a kol. 2016a. Elektronická komunikace. In: *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia, 2016, s. 105 – 143. ISBN 978-80-200-2566-1.
- JÍLKOVÁ, Lucie. 2016b. Elektronická komunikace [online]. In: KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 396 – 398 [cit. 04. 09. 2024]. ISBN 978-80-7422-480-5. Dostupné na: https://www.czechency.org/slovník/ELEKTRONICKA_KOMUNIKACE.
- KALECHYTS, Alena. 2020. *Frazeologizmy “v dejstvii”: semantiko-pragmatičeskij aspekt*. Minsk: Kolorgrad, 2020. ISBN 978-985-596-671-6.
- KOCH, Peter – OESTERREICHER, Wulf. 1985. Sprache der Nähe – Sprache der Distanz. Mündlichkeit und Schriftlichkeit im Spannungsfeld von Sprachtheorie und Sprachgeschichte. *Romantisches Jahrbuch*, Bd. 36. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1985, s. 15 – 43. ISSN 0080-3898.
- КОСТОМАРОВ, Виталий Григорьевич. 2005. *Наш язык в действии: Очерки современной русской стилистики*. Москва: Гардарики, 2005. ISBN 5-8297-0220-7.
- KOVÁČOVÁ, Zuzana. 2023. Od pochopenia a porozumenia textu = From Text Understanding to Text Comprehension. *O dieťati, jazyku, literatúre/On Child, Language and Literature: časopis pre otázky rozvíjania komunikačnej a literárnej kompetencie*, 2023, roč. 11, č. 2, s. 54 – 69. ISSN 1339-3200.
- KOVÁČOVÁ, Zuzana – CIPRIANOVÁ, Elena. 2021. From Primary Meanings of the Sensory Perceptions of Touch and Taste to Lexicalized Metaphors in an Associative-Semantic Network in Slovak. *Slovo a slovesnost*, 2021, roč. 82, č. 1, s. 45 – 66. ISSN 0037-7031.
- RAIBLE, Wolfgang. 1994. Orality and literacy. In: GÜNTHER, Hartmut – LUDWIG, Otto (eds.). *Schrift und Schriftlichkeit / Writing and Its Use. Ein interdisziplinäres Handbuch internationaler Forschung / An Interdisciplinary Handbook of International Research*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1994, s. 1 – 17.
- SOKOLOVÁ, Jana. 2021. *Hovoriaci v pragmaticko-sémantických a komunikačných súvislostiach*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2021. ISBN 978-80-558-1750-7.
- СОКОЛОВА, Яна – КОРИНА, Наталья. 2013. *Человек – Язык – Дискурс. Очерки об ориентации в пространстве языка и речи*. Saarbrücken: Palmarium Academic Publishing, 2013. ISBN 978-3-659-98851-6.

SOKOL, Augustín – SOKOLOVÁ, Jana. 2024. *Od textu k porozumeniu. Sondy do predikcie porozumenia vzdelávaciemu textu*. Nitra: Garmond, 2024. ISBN 978-80-8266-060-2.

SPIŠIAKOVÁ, Andrea. 2022. Structural-semantic transformations of phraseological units in Russian and Slovak newspaper articles [online]. *SKASE Journal of Theoretical Linguistics*, 2022 [cit. 03.09.2024]. ISSN 1336-782X. Dostupné na: <http://www.skase.sk/Volumes/JTL50/05.pdf>. ISSN 1336-782X.

Poznámka

The article is funded by the EU NextGenerationEU through the Recovery and Resilience Plan for Slovakia under the project No. 09I03-03-V04-00670 *Inverted Morality: Reversed Semantics in Old Church Slavonic Moral Words (OXYMORAL)*.

.....

Doc. PaedDr. Ján Gallo, PhD.

Katedra slovanských filológií

Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre

Štefánikova 67

949 01 Nitra

Slovenská republika

jgallo@ukf.sk

Text ako prostriedok komunikácie a edukácie

Renáta Hlavatá

*Katedra slovanských filológií
Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre*

The Text as a Means of Stylistic Communication and Education

Litikon, 2024, Vol. 9, No. 2, pp. 76-84

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1438-7504>

The starting point of contemporary educational activity in the subject of Slovak language and literature is to be familiar with the learner's understanding of the world, how it is manifested in the perception of words, sentences/utterances, language expressions/texts. Research in the field of psycholinguistics and other related scientific disciplines proves that the primary influence on the formation of a learner's personality, specifically on the development of learners' thinking, is the level of knowledge of the language, or communication competence. The contribution focuses on texts from the aspect of communication and education, specifically on the analytical unit of journalistic style (in the editorial genre). The editorial is, together with other forms of journalistic style, e.g. with the comment, gloss, criticism, discussion, debate, etc., an interesting and suitable unit of journalism for school analysis. For the teaching text, it is interesting from the point of view of the classification of journalistic style. And it is precisely in this direction that Slovak language school textbooks for secondary schools allow us to "see" more approaches to the analysis of the mentioned unit as a model structure. The present article points out new possibilities for didactic work with the text and opens up new possibilities in the conceptual-terminological field and in the definition of genre as a model structure that is located in the space of social (systemic) textual structures. At the same time, it is defined in the context of relationships such as stylistic progression – stylistic structure – style – text.

Keywords: education, communication, Slovak language at Slovak secondary schools, editorial as the genre and model structure

Úvod

Vyučovanie je komplikovaný a mnohohrstevný proces prebiehajúci medzi učiteľom a žiakom. Východiskom súčasnej výchovno-vzdelávacej činnosti v predmete slovenský jazyk a literatúra je poznať žiacke videnie a chápanie sveta, ako sa prejavuje v reči žiaka a vnímaní slova, viet/výpovedí, jazykových prejavov/komunikátov/textov. Výskumy z oblasti

psycholingvistiky a ďalších príbuzných vedných disciplín dokazujú, že na utváranie žiackej osobnosti, konkrétne na rozvíjaní myslenia žiakov, má primárny vplyv úroveň poznávania jazyka, resp. komunikačnej kompetencie. Súčasné koncepcie komunikačného vyučovania preferujú konštruktivistický prístup na získavanie poznatkov u žiaka (žiak je aktívnym „konštruktérom“ spojov medzi skôr nadobudnutými znalosťami, skúsenosťami a novým učivom). Uplatňovaním kognitívneho a komunikačného rámca E – U – R (*evokácia*/motivácia – výber témy – invencia; *uvedomovanie si významu*/selekcia – kompozícia – štylizácia; *reflexia*/úprava textu – korektúra – výsledný text) sa nadväzuje na učebnú skúsenosť žiaka s učebnou témou a jednotlivými osvojenými javmi pri analýze textu (napr. s indukčtvo-deduktívnymi myšlienkovými postupmi pri učebnom procese). Súčasný učebný text má nielen sprostredkovať tematicky dôležité informácie, ale tiež aktivizovať záujem o preberané učivo a zároveň kontrolovať postup osvojovania informácií a pod. Školské učebnice sú súčasťou kurikulárnych projektov, a teda vzdelávacích programov. Po obsahovej a formálnej stránke musia spĺňať požiadavky odborné, didaktické a zároveň ich cieľom je viesť žiakov k rozvoju logicko-myšlienkových a tvorivých komunikačných činností, napr. prostredníctvom nadobúdania terminologických, odborných lingvistických znalostí o texte, základných znakoch a vlastnostiach textu. Školská učebnica patrí medzi najdôležitejšie školské dokumenty a pomôcky, pričom obsahuje informatívnu a formatívnu funkciu, z čoho vyplýva jej štruktúrovanosť. Dodržiava kritériá pre výber obsahu a štruktúracie, napr. pozostáva z textových štruktúrnych prvkov (základný text, dopĺňajúci text, vysvetľujúci text) a mimotextových štruktúrnych zložiek (ilustračný materiál, orientačný aparát).

Tvorcovia učebnicových textov vychádzajú z výsledkov výskumu v príslušnom vednom odbore. Svojou podstatou je školská učebnica vždy metatextom (textom o texte). Napriek tomu je spojená so štýlom populárno-odborným, praktickým, pracovným a zároveň so štýlovou komunikačnou sférou činnosti/konania, ktorá obsahuje direktívne a informačné prvky modelovosti (znaky istej obsahovej modelovej štruktúry). Školská učebnica je sprevádzaná rôznymi druhmi didaktických textov, o ktoré sa často opiera ako základné didaktické východisko alebo môže slúžiť na fixáciu nadobudnutých poznatkov. V dôsledku toho vznikol pojem *didaktický textový komplex*, ktorý slúži na vyjadrenie toho, že pre určitý vyučovací predmet sú k dispozícii okrem učebnice aj iné doplnkové texty, ktoré možno využiť vo výučbe (môžeme sem zaradiť napr. pracovné zošity, slovníky, audio a video materiály a pod.). Školská učebnica môže spĺňať rôzne pracovné funkcie, napr. informačnú, transformačnú, systémovú, upevňovaciu, funkciu sebakontroly, sebazvedávania, funkciu integrujúcu, koordinujúcu, rozvíjajúcu, výchovnú a motivačnú. Uvedené funkcie dokazujú, že učebnica musí obsahovať istý súbor informácií, ale zároveň rešpektovanie všetky etapy vyučovacieho procesu, napr. motiváciu, formuláciu cieľov, aktualizáciu učiva, osvojenie nového učiva, upevnenie a prehĺbenie nového učiva, systematizáciu a spätnú komunikačnú väzbu.

V príspevku sme sa zamerali na učebnicu Slovenského jazyka pre 2. ročník stredných škôl (Caltíková – Lauková – Polakovičová – Štarková, 2007), konkrétne na analytické útvary publicistického štýlu ako modelové štruktúry textu, ešte konkrétnejšie na žáner editoriál/úvodník. Cieľom príspevku je poukázať na prácu s textom/ukážkami editoriálu a na tematicko-funkčné kritérium, podľa ktorého je možné analyticko-interpretačne pristupovať k spracovaným obsahom vybraného žánru.

Sféra písanej mediálnej komunikácie

Oblasť písanej publicistiky zaraďujeme ku komunikačným prostriedkom a informačným zdrojom, ktoré sú vzájomne prepojené súborom jazykových noriem a sú súčasťou jazykového vedomia vybraného kultúrneho spoločenstva. Jazyková situácia v printových médiách je prejavom prenikania istých modelov do oficiálnych jazykových prejavov redaktorov, publicistov, jazykových korektorov atď., čo ovplyvňuje aj oblasť písaných publicistických útvarov. Predmetom našej výskumnej činnosti sa stáva publicistický štýl ako zdroj napätia medzi štylistikou, teóriou žurnalistiky a teóriou mediálnych štúdií. Publicistika predstavuje v súčasnosti dynamickú komunikačnú sféru a cez žáner reaguje na sociálne, spoločensko-politické pohyby, aktuálne zmeny a požiadavky komunikačnej praxe. V súlade s mienkou viacerých mediálnych odborníkov možno usudzovať, že texty publicistických prejavov (cez ich žánrové rozlíšenie) sa pre bežných používateľov jazyka stávajú akýmisi vzormi, prototypmi, ktoré sa napodobňujú aj v ostatných komunikačných sférach. Noviny a časopisy (resp. ich jednotlivé vydania) či spravodajské servery možno pracovne označiť ako komplexy mediálnych textov. Takéto texty bývajú usporiadané do tematicky vymedzených rubriek. Neobyčajne veľký počet mediálnych textov a ich diferenciácie smerujú k tomu, že je možné skúmať iba určitý výsek z nich. Istá pozornosť sa venuje tlačenej verzii textov v tzv. serióznych médiách. Inak je možné hodnotiť bulvárnejšie orientované periodiká, v ktorých jednotlivé špecifické žánrové odlišnosti, jazykové a grafické špecifikácie písaného textu zaručujú aj zmyslovú aplikáciu vyjadrenia výpovede. Z uvedeného vyplýva, že predmetom výskumnej pozornosti sa stáva komunikačná oblasť, ktorá sa v štylistike spája s publicistickým štýlom. Na elektronicky podmienené prostredia komunikácie upozorňuje V. Patráš, v ktorých sa podľa jeho názoru do popredia dostáva stále naliehavejšia žiadosť o nadviazanie korektného kontaktu, vypočutie či rešpektovanie názoru jednotlivca. Ďalej pokračuje, že „tieto signály, prejavy a sklony posilňujú práve textové podložie komunikácie [...] To aj vtedy, ak je komunikačným zámerom, napr. len zábavná alebo fatická funkcia (Patráš, 2006, s. 44 – 45). Na širšie teoretické zdôraznenie sa nám pojem publicistický štýl nejaví vyhovujúci aj pre školskú edukáciu, a to pre všetky typy textov, s ktorými sa v rámci masových médií stretávame. Publicistický štýl sa stáva zdrojom napätia medzi štylistikou, teóriou žurnalistiky a teóriou mediálnych štúdií. Problematika (mas)mediálnej komunikačnej sféry je primárne predmetom odborného záujmu žurnalistiky, resp. teórie mediálnych štúdií. Oblasť publicistiky predstavuje v súčasnosti najdynamickejšiu komunikačnú sféru a práve cez žáner ako bezprostredné modelové východisko pri tvorbe aktuálnych textov pohotovo reaguje na sociálne, spoločensko-politické pohyby a na aktuálne zmeny a požiadavky komunikačnej praxe (Findra, 2009, s. 292).

Masmediálna komunikácia, publicistický štýl a školská edukácia

Písaná publicistika je vzájomne prepojená súborom (jazykových) noriem, ktoré sú súčasťou socializovanej hodnotovej kompetencie, (jazykového) vedomia spoločenstva, používania konkrétneho jazyka a zároveň súčasťou individuálnej hodnotovej kompetencie, individuálneho (jazykového) vedomia jednotlivca, redaktora, publicistu, (jazykového) korektora. Jazyková situácia v printových médiách je prejavom prenikania istých textových modelov do oficiálnych jazykových prejavov, čo ovplyvňuje aj oblasť písaných publicistických útvarov, ktoré zaraďujeme do mediálnej komunikačnej sféry, kde sa v plnej miere rešpektuje spisovná slovenčina (rozhlas, televízia, písaná publicistika).

D. Slančová v štúdiu *Normy v jazykovej interakcii* upozorňuje na (sociálne – komunikačné /štylové a žánrové/ – jazykové) normy a ich interakciu vo vzájomne prepojených komplexoch (neverbálnej a verbálnej) komunikácie. Pre písanú publicistiku sa podľa D. Slančovej stáva zaujímavou práve „žánrová norma, ktorá predstavuje súbor pravidiel na vytvorenie textu určitého typu podľa istého modelu. Iný súbor pravidiel je konštituovaný žánrovými kritériami, t. j. témou, funkciou, kompozíciou, jazykom a formou príslušného textového typu. Žánrová norma sa obmedzuje hlavne na jazykovú zložku, pričom jej vzťah ku komunikácii je možné charakterizovať tým, že k jej konštitutívnym znakom možno priradiť spoločenské prijatie a spoločenskú závažnosť zo strany jazykového, komunikatívneho spoločenstva“ (Slančová, 2017, s. 39 – 49).

Štylová norma vymedzuje synchrónne platné pravidlá a zákonitosti výberu a usporiadania štýlém, ktoré regulujú jazykovo-komunikačné správanie komunikantov v procese komunikácie (Findra, 2004, s. 167). Z uvedeného vyplýva, že pre prijímateľa je menej prijateľná autorova explikácia pojmu štylovej normy, ktorá nie je taká striktná ako jazykové (gramatické) normy.

Dynamiku noriem v oblasti publicistiky (v našom prípade písanej mediálnej komunikačnej sféry) možno vnímať nielen cez technologické inovácie (predovšetkým zmeny v kvalite nových technológií printových médií); cez vývoj vzťahov medzi účastníkmi masovej komunikácie; cez vznik nových typov textov (najmä synkrézia žánrov), ale zároveň cez komplexné fungovanie uvedeného systému noriem (sociálne – komunikačné/štylové, žánrové – jazykové). Definície žánru z hľadiska teórie publicistiky/novinárstva je možné vnímať z rôznych uhlov pohľadu. Podľa žurnalistu A. Tušera „žáner je kategória, ktorá sa historicky vyvíja a časovo mení [...] Typické znaky žánru možno nachádzať na základe charakteru témy, miery skúmania, hodnotenia, zovšeobecnenia a spôsobu stvárnenia. Celý proces charakteristiky a určenia žánrov však zostáva v pohybe“ (Tušer, 1999, s. 76 – 79). Na základe uvedených rôznych teórií lingvistov i žurnalistov môžeme usúdiť, že žáner je možné určiť na základe prvkov alebo znakov, ktoré v ňom prevládajú.

Ku komplexnej charakteristike masovej komunikácie je potrebné bližšie zisťovať dištinkatívne vlastnosti všetkých aspektov komunikačného procesu, t. j. odosielať správy (zdroj), kódovanie, správu/text, kanál, dekódovanie, prijímateľa, spätnú väzbu a šum. Okrem týchto vlastností masovej komunikácie, súvisiacich s rozdielnym charakterom jednotlivých prvkov komunikačného procesu, masovú komunikáciu charakterizuje celý rad ďalších príznakov vyplývajúcich z jej vzťahu k mnohým spoločenským procesom a javom, ako je napr. stupeň ekonomického, vedeckého, technického rozvoja spoločnosti, vedecký a technický rozvoj spoločnosti, typ kultúry a pod. Masová komunikácia sa predovšetkým uskutočňuje v rámci určitej spoločnosti, pričom predmetom komunikácie sa stávajú také faktory, ktoré ďaleko presahujú to, čo si môžu povedať jednotlivci v osobnom kontakte. Dokonca aj v takom prípade, ak sa jednotlivci obracajú na istú masu ľudí, nejde o komunikáciu jednotlivcov aj preto, že jednotlivci reprezentujú záujmy určitej skupiny alebo istej organizácie. Preto všeobecnou vlastnosťou masovej komunikácie je jej spoločenská alebo sociálna orientácia. Masová komunikácia je sociálne orientovaná hlavne v tom zmysle, že je zameraná na uspokojovanie potrieb určitých (sociálnych) skupín ľudí. Zároveň je to komunikácia tak v rámci jednotlivých skupín alebo vrstiev, ako aj medzi skupinami a vrstvami.

Nestačí však vnímať iba sociálnu orientovanosť masovej komunikácie, jej obsah sa vzťahuje aj na regulovanie spoločenského a sociálneho života. Zároveň má aj informačné ciele a okrem toho vyplňa potreby estetického zážitku, poučenia a zábavy. Pojem *mediálny text* možno považovať len za jednu z mnohých vlastností masovej komunikácie, súvisiacich s technologickými

prenosovými možnosťami. Písaný mediálny text možno vnímať podľa sily a intenzity jeho zameranosti a zacielenosti, teda sugescie (konkrétne jazykovej). Mediálne texty sú usporiadané do tematicky vymedzených častí a sú publikované v tradičnej printovej podobe, alebo vo webových/(inter)netových médiách. Mediálny text je určitým druhom rétoriky, rétoriky textovej, ktorá má svoje vlastné osobitosti v závislosti od toho, ktorej komunikačnej oblasti sa týka. Veľký počet mediálnych textov a ich diferenciácia smerujú k tomu, že je možné skúmať iba určité časti z nich. Dominantnú pozornosť je možné venovať tlačným textom v tzv. seriózných médiách alebo v bulvárnejšie orientovaných „lifestylových“ periodikách. Predmetom pozornosti ich výskumu sa stáva komunikačná oblasť, ktorá sa spája s publicistickým funkčným štýlom. Podľa V. Patráša webové novinárstvo sa dnes vetví do dvoch ramien. Prvé tvoria internetové verzie tradičných tlačných vydaní novín, časopisov, občasníkov a pod. V celosvetovej elektronickej sieti však obvykle žijú bez viacerých rubrik, príloh či komerčne zaujímavých súčastí. Tie sú vyhradené len pre klasickú podobu. Druhé rameno produkcie v rámci žurnalistiky na internete tvoria pravidelne obnovované a dopĺňané webové stránky bez ich tlačenej paralely – elektronické časopisy. Na označenie ich príslušnosti sa súbežne používajú pomenovania *i-zines*, *webzines*; terminologicky sa ušľahuje *e-magazines*, skr. *e-ziny*. Sú nízkoinvestičné, komerčne stále úspešné, a preto prudko expandujúce médiá. Charakterizuje ich žánrová a tematická rozplývavosť, rozličná, občas nevyhranená či nejasná orientácia a zameranie, rôzna technologická úroveň a viac či menej presne, ale vždy účelovo projektovaná na skupinu adresátov (Patráš, 2006, s. 45).

Editoriál ako žáner v prostredí školskej edukácie

Na základe jednotlivých atribútov, medzi ktoré zaraďujeme formu, námet, obsahovú zložku, jazykové prostriedky, rámcové časti používané pri publikovaní editoriálu, môžeme konštatovať, že je zaujímavé pozorovať samotnú analýzu vopred zvoleného editoriálu v učebnom texte. Editoriál najčastejšie prijímateľ vníma v tlačenej forme a je spoločne s ďalšími analytickými útvarmi publicistického štýlu, napr. glosou, recenziou atď., vhodným útvarom publicistiky pre školskú analýzu. Pre učebný text je zaujímavý z pohľadu klasifikácie publicistického štýlu. A práve v tomto smere školská učebnica Slovenského jazyka pre 2. ročník stredných škôl umožňuje „vidieť“ viacej prístupov k analýze uvedeného útvaru. Uvedená učebnica predkladá dve ukážky s možnosťou ich analýzy.

Ukážka 15

Doba sa mení. V časoch môjho detstva chodili deti do jaslí a škôlky, učili sa kresliť, spievať, tančovať a nažívať s ostatnými rovesníkmi. Tak to bolo aj v mojom prípade. Keď vidím čokoládový puding, guľaté keksíky a gitaru, automaticky si spomeniem na škôlku a na našu mladú vychovávateľku Lenku. Milovala nás všetkých ako mladších súrodencov. A my sme ju zbožňovali ako staršiu sestru. Detské choroby ma neobišli, a tak som veľa času trávila aj s bábikou a dedkom. Dodnes si pamätám, ako som so starým otcom majstrovala v garáži, zbierala na dvore kamienky či ako sme chodili na výlety loďou po Dunaji. Dnes sa na scéne objavili babysiterky – osoby, ktoré sa prídu o ratolesť postarať priamo domov. V porovnaní so škôlkou je to privátna hodina. Vymedzený čas za vymedzenú mzdu. Vieme odhadnúť, aký je prístup danej osoby k dieťaťu? Pretože ono si i napriek svojmu mladému veku veľa pamätá, a hoci dnes život ubieha rýchlejšie,

niektoré hodnoty zostali rovnaké. Aj preto vám prinášame článok o tom, ako sa správne rozhodnúť pri výbere vychovávateľa. (E. Tekelyová)

Ukážka 16

O slovenčine vo svete

Milí čitatelia,

približne každý tisíc dvestý človek na svete je Slovák alebo Slovenka. Z toho by sa dalo usúdiť, že rodáci z krajiny spod Tatier by mali stáť za každým tisíc dvestým svetovým vynálezom, oskarovým filmom či zlatou medailou zo športového šampionátu.

V poslednom období zo sveta čoraz častejšie prichádzajú správy o úspešných počinoch našincov. Dokázali, že ak dostanú šancu, využijú ju. Sebavedomie, ktoré oslaboval totalitný režim, s pribúdajúcimi úspechmi vo svete silnie. Schopnosti a odvaha mnohým šikovným otvorili cestu na svetové vedecké, umelecké či športové fóra a vďaka nim neraz aj významní ľudia hľadajú na mape maličkú krajinu, ktorú reprezentujú.

Životné cestičky, ktoré Slovákov zaviedli do cudziny a na ich konci je uznanie a obdiv, sú pravidelným námetom na reportáže v našom časopise. V tomto čísle sa dočítate aj o človeku, ktorého filmové dokumenty si získali priazeň kritikov a publika na festivaloch po celom svete. Pavol Barabáš práve v týchto dňoch sedí medzi divákmi najprestížnejšieho z nich – festivalu horských filmov. Omo – cesta do praveku je opäť horúcim kandidátom na hlavnú cenu.

A čo Vy? Príde nejaká správa zo sveta aj o Vás? (R. Veliačik)

Učebnica pri práci s ukázkami vychádza z charakteristiky editoriálu ako formy redakčného hlasu. V súčasnosti sa editoriál vyskytuje v podpísanej podobe a jeho autormi sú prevažne šéfredaktori, redaktori alebo editori. V slovenskej publicisticke sa stretávame aj s pojmom úvodník, a to vo funkcii zásadného komentára. Hoci významovo sú si oba pojmy podobné, viacerí lingvisti ich striktné oddeľujú, pričom editoriálu pripisujú primárne úlohu obsahového zhrnutia periodika. V súčasnej žurnalistickej praxi na Slovensku sa stretávame s obomi uvedenými označeniami, ktoré niekedy vystupujú v synonymnom význame, inokedy s určitou sémantickou obmenou. Definície oboch pojmov sa často rôznia, otázkou zostáva, prečo vzniklo takéto dvojaké ponímanie. Poukážeme na problematiku dichotomického žánrového chápania editoriálu najmä v slovenskej, sčasti v českej publicistike, ktorá do roku 1989 výrazne pôsobila na slovenskú lingvistiku.

Podľa J. Mistríka „úvodník je možné zaradiť medzi základné analytické žánre publicistického štýlu. Z obsahového hľadiska predstavuje článok, ktorý analyzuje najaktuálnejšiu tému určitého dňa, obsahuje praktický záver“ (Mistrík, 1989, s. 472). Editoriál je podľa J. Mistríka z formálneho hľadiska čiastočne podobný žánru úvodníka a definuje ho ako „redakčný článok – úvodník, komentár, fejtón, karikatúra. Niektoré noviny prinášajú na prvých stránkach celý rad editoriálov, ktoré vážnym úvodníkovým tónom a štýlom hovoria k rozličným spoločenským situáciám“ (s. 473). V súčasnosti možno konštatovať, že aktuálne žurnalistické tendencie sa s Mistríkovým názorom o chápaní úvodníka ako rozsiahleho útvaru príliš nestotožňujú. Ako upozorňuje žurnalistka Rončáková, „súčasnému úvodníku je potrebné pripísať komentárový charakter“ (Rončáková, 2016, s. 8). J. Mistrík v monografii *Štylistika* uvádza: „Pôvod úvodníka siaha pôvodne do časopisov, z ktorých postupne prešiel do novín. V tom období

mal podobu rozsiahlej úvahy, ktorá bola mnohokrát uverejňovaná na pokračovanie v rámci niekoľkých čísel“ (Mistrik, 1989, s. 473).

Učebnica vychádza z teoretických východísk a opiera sa o fakt, že editoriál má podobu príhovoru čitateľovi alebo úvahy, pričom jeho forma nie je ustálená. Upozorňuje na spracované témy, ktorými nemusia byť závažné spoločenské alebo politické otázky, ale vždy sa viažu na aktuálny čas a obsah čísla daného časopisu. Komunikačným zámerom každého editoriálu je zaujať čitateľov alebo ich podnietiť k zamysleniu. Upozorňuje na upútavací editoriál, ktorého cieľom je upozorniť na najdôležitejšie príspevky v danom čísle časopisu a zároveň sa v ňom vyjadrujú vlastné názory osoby, ktorá do čísla časopisu prispela alebo o ktorej sa v čísle píše. Vyčleňuje znaky editoriálu z ukážky 16, napr.: 1. oslovenie v úvodnej rámcovej časti (forma príhovoru čitateľovi dodáva textu osobný ráz); 2. jazykové prostriedky (hovorové slová/*našinec*; knižné slová/*počin*; termíny/*športový šampionát*, *totalitný režim*; zdobeniny/*cestičky*, *maličkú*; okazionalizmy/*oskarový film*; žurnalizmy/*horúci kandidát*; obrazné vyjadrovanie/*rodáci z krajiny spod Tatier*; enumerácia/*svetové vedecké*, *umelecké* či *športové fóra*; 3. obsahová zložka (propagácia daného čísla časopisu; obracia pozornosť čitateľov na konkrétny článok o osobnosti z kultúry); 4. nepriama výzva v záverečnej rámcovej časti. Učebnica sa zameriava nielen na nové poznatky, informácie, ale aj na zručnosti žiakov, ktorých cieľom je prakticky zvládnuť základné slohové útvary publicistického štýlu s vysvetlením uplatnenia slohových postupov v útvaroch publicistického štýlu. V učebnici je predložených desať praktických otázok, napr. otázka č. 41: *Prineste si výtláčok ľubovoľných novín. Všimnite si, ako sú články usporiadané, aké pravidelné rubriky a prílohy noviny prinášajú*; otázka č. 42: *Vyhľadajte v novinách alebo v časopise tiráž, všimnite si aké informácie prináša, uvažujte o tom, ako môže poslúžiť čitateľom*; otázka č. 43: *Ktorá vedecká inštitúcia sa zaoberá výskumom slovenského jazyka? Zistite, kde táto inštitúcia sídli, aké služby občanom poskytuje, ako s ňou môžete komunikovať*; otázka č. 44: *Vytvorte moderátorské dvojice, rozdeľte si časti textu editoriálu z ukážky 16, text upravte tak, aby ste ho mohli predniesť rozhlasovým poslucháčom*; otázka č. 45: *Ktoré dva slohové postupy sa nachádzajú v ukážke 15?*; otázka č. 46: *Uvedte argumenty, ktorými podložíte svoje rozhodnutie z úlohy 45*; otázka č. 47: *Pomenujte dievča/ženu starajúcu sa o dieťa slovenskými výrazmi, ktoré sa v texte ukážky nenachádzajú*; otázka č. 48: *Nájdite rozdiel vo využívaní znakov slohových útvarov medzi editoriálmi v ukážkach 15 a 16*; otázka č. 49: *Spĺňal by text ukážky 16 požiadavky na úpravu písomností, keby bol súkromným listom?*; otázka č. 50: *Žánre publicistického štýlu musia byť aktuálne. Nájdite v textoch dôkazy, že aj ukážky 15 a 16 splnili túto požiadavku*.

Predložený textový materiál z lingvistického hľadiska možno doplniť na základe hlavnej myšlienky/propagácie daného čísla časopisu, ktorú rozvádza a v záverečnej rámcovej časti vyzýva čitateľa k akcii/činu. Niektorí lingvisti vnímajú editoriál ako list vydavateľa alebo editora, ktorý je adresovaný recipientom daného periodika, teda list od editora. Zaraďujú ho medzi žánre epištolarnej publicistiky, pričom takúto publicistiku označujú ako publicistiku v rôznych podobách listu. Z formálneho hľadiska je editoriál umiestnený na prvých stránkach periodika. Tematicky sa obsah editoriálu zvyčajne odvíja od článkov uverejnených v danom čísle. Miera obsahovej viazanosti na témy článkov alebo celého čísla však býva aj rozdielna. Hlavnými funkciami editoriálu je nadviazať kontakt s čitateľom, pričom zvýšená subjektívnosť sa dosahuje najmä vetnou modalitou, ktorá slúži autorovi uviesť základnú vecnú informáciu a slúži autorovi na vyjadrenie vlastného postoja k vecnému obsahu výpovede. V rámci vetrnej modálnosti v editoriále je možné rozlišovať postojovú, istotnú a vôľovú modálnosť, pričom iba prvá je nevyhnutne obsiahnutá v každej výpovedi.

V písanej školskej podobe má svoje rozsiahle uplatnenie upútavací editoriál, ktorý má spoločné črty s komentárom alebo s publicistickou poznámkou. Tento druh editoriálu sa zameriava na fakty, ktoré sú citlivé a ľahko napadnuteľné práve prostredníctvom použitých jazykových prostriedkov, ktoré editoriál využíva. Pomocou jazykových figúr sa editoriál stáva pútavejším pre prijímateľa/žiaka. Uplatňuje prvky z iných útvarov publicistiky, napr. komentára, dokumentárnosti správy, vtipu (čo je príznačné pre fejtón). Ďalšou charakteristickou črtou pre editoriál je využívanie nepriamych metaforických pomenovaní, ktoré odkrývajú skryté súvislosti prostredníctvom emocionálno-estetického účinku jazykového vyjadrenia alebo na základe asociácií dvoch a viacerých javov. Niekedy môže byť súčasťou editoriálu zveličovanie, a to v prípade ak autor potrebuje použitím hyperboly prejaviť citové rozrušenie alebo chce určitý jav zdôrazniť. Bežným javom je aj využívanie dramatických a rečníckych prvkov, čím sa zabezpečuje atraktivita editoriálu. Aj keď sa na prvý pohľad môže editoriál javiť svojim rozsahom pre čitateľa nepríťažlivý, musí obsahovo zvládať situácie, ktoré by len veľmi ťažko zachytila poznámka alebo stĺpček. Musí obsahovať konkrétne fakty, situáciu i vzťah autora k opisovanej skutočnosti. Práve vďaka týmto atribútom je možné hodnotiť editoriál ako učebný textový model (publicistického štýlu). D. Slančová upozorňuje na (sociálne – komunikačné/ štýlové a žánrové/ – jazykové) normy a ich interakciu vo vzájomne prepojených komplexoch (neverbálnej a verbálnej) komunikácie. Pre písanú publicistiku sa stáva zaujímavou práve žánrová norma, ktorá predstavuje súbor pravidiel na vytvorenie textu určitého typu podľa istého modelu. Súbor pravidiel je konštituovaný žánrovými kritériami, t. j. témou, funkciou, kompozíciou, jazykom a formou príslušného textového typu. Žánrová norma sa obmedzuje hlavne na jazykovú zložku, pričom jej vzťah ku komunikácii je možné charakterizovať tým, že k jej konštitutívnym znakom možno priradiť spoločenské prijatie a spoločenskú závažnosť zo strany jazykového, komunikatívneho spoločenstva (Slančová 2017, s. 41 – 43).

Pre analýzu učebného textu sa javí podnetné konštatovanie, že modelová povaha žánru je v lingvistickej praxi vnímaná ako žánrová norma, ktorá predstavuje súbor pravidiel, ktorými sa riadi tvorba konkrétnych textov. Tento súbor pravidiel je ukotvený v komunikačnej kompetencii komunikantov. Konkrétny učebný text (komunikát) môže spĺňať požiadavky žánrovej normy, no zároveň ju môže viac alebo menej modifikovať (aktualizovať), ako sa to dokumentovalo v ukážke 16. Z tohto vyplýva, že na diachronickej osi je žáner dynamická kategória, ktorá má podobu viac či menej ustálených schém, ktoré si osvojuje spolu s jazykovými prostriedkami, a teda je súčasťou komunikačnej kompetencie vo vyučovacom procese. V našej úvahe sme vychádzali z teoretických východísk J. Findru (2009, s. 267 – 269), ktorý upozorňuje, že žáner je priestor, kde dochádza k vzájomnej modifikácii obsahu a formy a v rámci obojsmernej interakcie k ich vzájomnému spolupôsobeniu pri tvorbe aktuálneho textu.

Záver

Výsledkom našej sondy do vyučovania slovenského jazyka po kurikulárnej transformácii je zistenie, že didaktická práca s textom otvára nové možnosti v pojmovo-terminologickej oblasti a vo vymedzení žánru ako modelovej štruktúry, ktorá sa nachádza v priestore sociálnych (systémových) textových štruktúr. Zároveň sa vymedzuje v kontexte vzťahov slohový postup – slohový útvar – štýl – text.

LITERATÚRA

- CALTÍKOVÁ, Milada – LAUKOVÁ, Zuzana – POLAKOVIČOVÁ, Alena – ŠTARKOVÁ, Ľubica. 2007. *Slovenský jazyk pre druhý ročník stredných škôl*. Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana, 2007. ISBN 978-80-7158-815-3.
- DOLNÍK, Juraj. 2010. *Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu*. Bratislava: VEDA – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 2010. ISBN 978-80-224-1119-6.
- FINDRA, Ján. 2009. *Jazyk v kontextoch a v textoch*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2009. ISBN 978-80-8083-942-6.
- FINDRA, Ján. 2004. *Štylistika slovenčiny*. Martin: Vydavateľstvo Osveta, 2004. ISBN 80-8063-142-5.
- HLAVATÁ, Renáta. 2019. Jazyk a štýl v slovenských printových médiách vo Vojvodine (Srbsko). In: AVRAMOVA, Cvetanka (eds.). *Stereotípy v slavianskych ezici, literaturi i kultury: sbornik s dokladi ot četirinasetite meždunarodni slvistični četenija*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo Sv. Kliment Ochridski, 2019, s. 205 – 212. ISBN 978-954-07-4883-2.
- HLAVATÁ, Renáta a kol. 2019. *Jazyk ako text (vysokoškolský učebný materiál z praktickej štylistiky)*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2019. ISBN 978-80-558-1494-0.
- HLAVATÁ, Renáta. 2019. Učebný text ako prostriedok komunikácie a komunikačnej výchovy. In: KLINCKOVÁ, Janka (eds.). *Komunikácia v odborných reflexiách*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2019, s. 588 – 598. ISBN 978-80-557-1573-5.
- KRALČÁK, Ľubomír. 2009. *Dynamika súčasnej slovenčiny. Sociolingvistické aspekty dynamiky jazyka*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2009. ISBN 978-80-8094-665-4.
- MISTRÍK, Jozef. 2002. *Lingvistický slovník*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2002. ISBN 80-08-02704-5.
- MISTRÍK, Jozef. 1989. *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1989.
- ODALOŠ, Pavol. 2002. *Dynamika špecifických sfér komunikácie*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2002. ISBN 80-8055-631-8.
- PATRÁŠ, Vladimír. 2006. E-ziny: hra, či e-štýl? In: JAKLOVÁ, Alena (eds.). *Komunikace – styl – text*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budejovicích, 2006, s. 41 – 48. ISBN 80-7040-819-7.
- RONČÁKOVÁ, Terézia. 2016. *Súčasné žurnalistické žánre*. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, 2016. ISBN 978-80-56103-58-6.
- SLANČOVÁ, Daniela. 2017. Normy v jazykovej interakcii. In: WACHTARCZYKOVÁ, Jana (eds.). *Aktuálne otázky slovenského jazyka*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, 2017, s. 39 – 49. ISBN 978-80-89607-58-7.
- TUŠER, Andrej. 1999. *Ako sa robia noviny*. Bratislava: Vydavateľstvo SOFA, 1999. ISBN 978-80-89447-23-7.

.....

PaedDr. Renáta Hlavatá, PhD.

Katedra slovanských filológií

Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre

Štefánikova 67

949 01 Nitra

Slovenská republika

rhlavata@ukf.sk

Analýza neverbálnej komunikácie ako súčasť multimodálnej analýzy textu

Nina Lacová

*Katedra rusistiky a východoeurópskych štúdií
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave*

Analysis of Nonverbal Communication as Part of Multimodal Text Analysis

Litikon, 2024, Vol. 9, No. 2, pp. 85-91

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-8809-473X>

This article examines nonverbal communication in the context of multimodal texts, referring to the works of G. Kress, G. E. Krejdlín, F. Serafini et al. The aim of this paper is to define, qualify and evaluate nonverbal communication, its basic terminological apparatus, as well as to illustrate the connection between multimodal analysis and nonverbal communication, indicating the importance of nonverbal communication in comprehension of multimodal texts.

Keywords: nonverbal communication, mode, language, multimodality, culturee

Multimodálna analýza ponúka široký priestor skúmania objektov a jej imanentnou súčasťou sú módy. Medzi hlavných predstaviteľov multimodálnej analýzy, ktorá je do určitej miery podmienená znakovosťou, a teda semiotikou, patria G. Kress, M. Halliday a M. Foucault, ktorí definujú semiotiku aj pomocou sociálnej praxe. Svet a jeho obraz, ktorý sa skladá z určitých znakov, sa bude odlišovať v závislosti od kultúrneho priestoru, v ktorom sa médium/komunikát vytvára. Dôležitou skutočnosťou je preto uvedomenie si, že spoločnosť používa také znaky, aké sú pre ňu typické a prirodzené.

Neverbálna komunikácia je komponentom verbálnej komunikácie, ide o jej dôležitú a neoddeliteľnú súčasť, ktorá dopĺňa jej obsah o fonické, vizuálne a kinetické aspekty, respektíve prejavy, a tým pomáha lepšie porozumieť komunikujúcemu a pochopiť hovorené slovo. Taktiež ponúka možnosť pracovať s podprahovými myšlienkami, rôznymi správami a podtextami vyjadrenými práve pomocou neverbálnej komunikácie, v kóde tela. Práve preto môžeme tvrdiť, že v niektorých prípadoch je neverbálna komunikácia schopná úplne nahradiť tú verbálnu, a to z dôvodu, že vďaka neverbálnym prejavom môže komunikátor vyjadriť svoje postoje, najmä tie, ktoré sú založené na pocitoch a emóciách. Každý jedinec by preto mal vedome pracovať na svojich neverbálnych prejavoch, upevňovať ich, korigovať a regulovať, pretože pomocou tohto druhu komunikácie môže komunikátor doplniť a umocniť efekt slovného prejavu. Výnimkou

z uvedeného sú vrodené prejavy neverbálnej komunikácie: aj napriek tomu, že ide o rôzne formy, nájdeme medzi nimi určitý prienik množiny spoločných prvkov.

V psychologickom slovníku je neverbálna komunikácia definovaná ako forma dorozumievania, ktorá je mimoslovná a okrem pohybov tela, gest, mimiky a pohybov očí je sprostredkovaná aj hlasom, pauzami v reči, zvukmi, ako je napríklad smiech. Taktiež môže byť uskutocnená zapojením čuchových receptorov, dotykmi, odevom, kozmetikou či priestorovým usporiadaním (Hartl, 2004). Psychológia teda definuje neverbálnu komunikáciu ako spôsob komunikácie, pri ktorej využívame všetky prostriedky, ktoré sú neslovné, bez ohľadu na to, či zámerne, alebo nezámerne.

Podľa zistení A. Mehrabiana predstavuje verbálna komunikácia iba 7 % obsahu našej výpovede, vokálna zložka (tón hlasu, modulácia a ďalšie zvuky) predstavuje 38 % a zvyšných 55 % obsahu výpovede je sprostredkovaných pomocou neverbálnych signálov (Mehrabian, 1981).

Ruský lingvista G. E. Krejdlin v mnohých prácach skúma práve problematiku neverbálnej komunikácie. Často však ide o omnoho širší a väčší záber pozorovania a prepájania týchto prejavov, preto vyčleňuje desať odvetví,¹ pričom za dve hlavné oblasti neverbálnej semiotiky považuje práve paralingvistiku a kineziku (Krejdlin, 2002).

Ak hovoríme o paralingvistike, je dôležité poznamenať, že ide o disciplínu, ktorá skúma zvukový kód a javy, ktoré sprevádzajú reč, pritom však nesúvisia s jazykom ako takým, ide napríklad o tón reči, hlasitosť, tempo, pauzy, zároveň však kladie dôraz na kvalitatívne príznaky hlasu ako rozsah, zafarbenie, výška, resp. hĺbka hlasu. Patria sem aj odchýlky vo výslovnosti, ktoré môžu byť zapríčinené vplyvom dialektu alebo individuálnymi faktormi, ako napríklad chrapľavosť, mlaskanie, šepkanie a pod. Parajazyk napomáha interpretovať slová a frázy, dokonca za pomoci využitia jednotlivých intonačných konštrukcií dokážeme výpoveď sformovať tak, že nadobudne nový alebo opačný význam. Z toho dôvodu je možné medzi najdôležitejšie paralingvistické elementy zaradiť práve intonáciu a intonačnú charakteristiku reči. Výber paralingvistických prostriedkov hovoriaceho je na rozdiel od lingvistických prostriedkov ťažko predpovedateľný. Intonačnú konštrukciu z hľadiska systému jazyka však vieme predikovať, pretože je určená samotným jazykom a je považovaná za lingvistický nástroj, pričom zafarbenie tejto intonačnej konštrukcie vopred nepoznáme, z čoho vyplýva, že ide zároveň o paralingvistický nástroj, ktorý je funkčným komponentom rečovej činnosti. Inými slovami, paralingvistika skúma zvukové prostriedky, ktoré sprevádzajú reč, no nepatria k jazyku (Krejdlin, 2002).

Ďalším dôležitým odvetvím neverbálnej komunikácie je kinezika, ktorá skúma semiotiku pohybov tela, čiže jazyk tela a jeho znaky. V širšom zmysle je to náuka o reči tela a jeho častiach. V užšom zmysle je chápaná ako náuka o gestách, ku ktorým patria gestá rúk, hlavy, nôh, taktiež pózy a pohyby tela, pričom sem zahŕňame aj mimické gestá, a teda mimiku, pretože úzko súvisí s niektorými prejavmi tela ako celku. Vo všeobecnosti je pri rozhovoroch priama

¹ Paralingvistika (fonika/fonácia) – náuka o zvukoch neverbálnej komunikácie, kinezika (pohyby) – súčasťou tohto odvetvia je aj gestika – náuka o gestách, gestikulácii, pohyboch, okuletika (vizika) – náuka o pohľadoch a očnom kontakte, auskultácia (načúvanie) – náuka o počúvaní a následnom prijímaní zvukov v komunikačnom procese, haptika (dotyky) – náuka o dotykoch a hmate počas komunikácie, proxemika (dišancia) – náuka o vzdialenosti a priestore, olfaktorika (čuchový vnem) – náuka o pachu a čuchu počas komunikácie, chronemika (časové hľadisko) – náuka o čase komunikácie, o štruktúre času a funkcii v kultúre, gastrika (gastronómia) – náuka o znakoch a kultúre jedla a stolovania, systémológia (vyjadrenie a pôsobenie počas procesu komunikácie) – náuka o systéme vyjadrovania (Krejdlin, 2002, s. 22).

pozornosť koncentrovaná na tvár a telo je vnímané periférne (Krejdlin, 2002). Tvár sa preto javí ako najväčšmi pozorovaná časť tela a tesne za ňou radíme gestá, pričom najviac gest vytvárame rukami a hornou časťou tela. Gestá sú jednou z najviac využívaných podôb fyzickej neverbálnej komunikácie. Umožňujú lepšiu komunikáciu a v mnohých prípadoch pomáhajú aj pri znížení napätia u konkrétného človeka; takto sa v gestách odráža aj jeho aktuálny stav a emócia, ktorú prežíva navonok. Niektorí bádatelia radia ku kinezike aj ďalšie elementy, ako napríklad elementy fyziologického,² ale aj sociokultúrneho³ pôvodu. Gestá sú späté najmä s rečou, a teda sú súčasťou toho istého procesu, pričom ich úlohou je určený ústny prejav zintenzívniť a zexpresívniť (Labov, 1972).

Slovenský jazykovedec J. Mistrík vo svojich prácach uvádza nasledujúcu klasifikáciu neverbálnej komunikácie: „*fonetické prostriedky, proxemika (priblíženie a oddialenie), haptika, posturika, kinezika, gestika, mimika, pohľad, grafika (rukopis), farba, olfaktorika (čuch)*“ (Mistrík, 1998, s. 19). Podľa niektorých bádateľov je však možné neverbálnu komunikáciu rozdeliť len na dve základné skupiny, pričom do prvej patria všetky elementy, ktoré súvisia s pohybom tela, pózy, gestá, dotyky, výrazy tváre a pohľady. Do druhej kategórie zaraďujeme všetky prvky parajazyka. Iní hovoria o delení neverbálnej komunikácie na zámernú a nezámernú. Dôležité je však podotknúť, že jedno delenie nevylučuje to druhé a oba varianty komunikácie vieme zdefinovať súčasne, pretože dokážu nastať naraz (Kolšanskij, 2005).

Z uvedeného vyplýva, že existujú rôzne klasifikácie neverbálnej komunikácie. Existujú prejavy, ktoré sú známe a príznačné pre všetkých, no vyskytujú sa aj prejavy, ktoré sú typické pre jednotlivca. V nadväznosti na toto kritérium rozlišujeme a klasifikujeme neverbálnu komunikáciu na rôzne odvetvia a rôzne smery, ako napríklad na všeobecné prejavy a individuálne prejavy. Faktom je, že niektoré emočné prejavy sú spoločné pre všetkých ľudí (všeobecné, resp. základné ľudské prejavy). Patrí k nim radosť, smútok a hnev. Existuje niekoľko vzorcov, podľa ktorých sa v určitých emočných situáciách správame, napríklad reč tela pri nervozite alebo strachu. Ide o pomerne dobre prebádané prejavy, pretože sú predmetom mnohých vedeckých štúdií.

Človek, ktorý si uvedomuje a zároveň dokáže svoju neverbálnu komunikáciu kontrolovať (čo znamená, že ju vie adekvátne používať a korigovať), bude pravdepodobne v komunikácii a celkovo aj v procese dorozumievania úspešnejší, a to neporovnateľne s tými ľuďmi, ktorí využívajú mimojazykové prostriedky nesprávne, zavádzajúco alebo ich nevyužívajú vôbec. Svoje myšlienky je schopný vyjadriť lepšie a citlivejšie voči intuícii poslucháča alebo širšieho publika.

Neverbálne signály sa manifestujú najmä ako fyzické prejavy. Z dôvodu výraznej rozdielnosti ľudí a ich osobností podlieha aj analýza a interpretácia ich fyzických prejavov rozmanitosti. Na jednej strane preto môžeme tvrdiť, že každá reč (jazyk), ale aj reč tela si vytvára svoj systém, ktorý sa dokážeme naučiť, resp. ho napodobňujeme (cudzí jazyk, ktorý sa učíme), na druhej strane môžu byť jednotlivé systémy definované kultúrou, pretože neverbálna komunikácia je do značnej miery ovplyvnená kultúrnym prostredím, v ktorom sa odohráva. Práve pravidlá správania sa v konkrétnej kultúrnej oblasti stanovujú napríklad aj to, aká miera dotykov je prípustná, alebo aká je optimálna diskretná fyzická vzdialenosť. Neverbálne znaky delíme ďalej na univerzálne (úsmev – vyjadrenie pozitívnej emócie; zdvihnuté obočie – vyjadrenie údivu) a špecifické, používané v rôznych kultúrach (Nákonečný, 2000).

² Gestá, mimika, postoj, pohľad (prirodzené pohyby, ktoré človek vykonáva ako nepodmienený reflex).

³ Gesta podmienené kultúrou (pozdrav spravidla poklonou, bozkávanie rúk a pod.).

Pojem neverbálnej komunikácie a neverbálnych znakov je spájaný s mnohými odvetvami. V psychológii hovoríme o medziľudskej komunikácii a vyjadrení myšlienok pomocou komunikačných prostriedkov a ustáleného systému znakov. V umení hovoríme o komunikácii medzi autorom a pozorovateľom, kde je vyjadrenie znakov, symbolov prezentovaných pozorovateľom závislé od výberu autora. V teórii kultúry J. M. Lotmana pochádzajú kľúčové momenty pri posudzovaní uvedeného hľadiska zo sociálnej dynamiky a kultúrnej semiózy,⁴ pričom dôraz kladie najmä na dynamické interakcie, ktoré formujú systém pomocou kultúry a spoločnosti, tá dáva znaku vlastný obsah, a nie ten, ktorý je predurčený, keďže znak, ktorý je charakterizovaný vo všeobecnosti, môže pozorovateľovi indikovať na základe kontextu semiotiky individuálnej kultúry iný, resp. rozdielny obsah. J. M. Lotman teda definuje znak tak, že ide o priradený zmysel na základe individuálneho posúdenia a prisúdenia hodnoty (Lotman, 2015).

Spojivom medzi teóriou individuálneho udeľovania zmyslu a medzi sociálnou semiotikou môže byť práve výsledok rozširovania a poznania oboch sfér, preto vznikol hybridný názov – sociálny konštruktivizmus,⁵ v rámci ktorého sa zastáva názor, že jednotlivci mentálne konštruujú svet (vytvárajú jednotlivé systémy), ale robia tak väčšinou na základe kategórií poskytovaných sociálnymi vzťahmi. Uvedeným sa zaoberá sociálna semiotika. Ide o proces priradovania rôznych znakov k predmetom, javom, pojmom a osobám, ktorý vzniká na základe príslušnosti k určitým sociálnym skupinám a vrstvám. Teória sociálnej semiotiky sa opiera o to, že práve socium (spoločnosť) je zdrojom generovania významov. Zahŕňa v sebe všetky významy vo všetkých formách, ktoré vznikajú v sociálnom prostredí a na základe sociálnych interakcií. Je dôležité poznamenať, že sociálna semiotika sa zaoberá skôr vytváraním znakov ako procesom používania znakov.

Veda o znakoch – semiotika – sa zaoberá znakovým systémom, ktorý využívame pri komunikácii. Okrem prirodzeného systému – jazyka, využívame aj mimojazykové systémy, pozostávajúce z množstva znakov, znakových sústav, symbolov, signálov a symptómov. Znak je názorná interpretácia skrytého obsahu. Význam znaku a jeho podstatu objasňuje aj jeden z významných lingvistov a filozofov F. de Saussure. Práve pod jeho vplyvom sa na jazyk začalo nazerať ako na systém znakov, medzi ktorými sú určité vzťahy. Zároveň platí, že znak nefunguje izolovane, ale aj spolu s ďalšími systémami, ktoré podrobnejšie definujú charakter určitého znaku využitého priamo v komunikácii, pričom v jednom systéme sa koncentrujú prvky podobného charakteru. Kooperácia medzi znakmi odlišnej povahy však nie je vylúčená. Príkladom je aj znakový systém číslíc (desiatková sústava), ktorý je limitovaný, no kombináciou jednotlivých znakov vzniká kvantum prvkov v číselnom systéme. Práve táto vlastnosť, kvantita, je charakteristická pre znaky (Černý, 1996).

Semiotika so sociálnym predmetom skúmania analyzuje vnímanie znakov prostredníctvom spoločnosti. Dôraz kladie na všeobecný (prípadne globálny) význam, pričom akcent na potenciálny individuálny význam je sekundárny.

G. Kress definuje navyše aj multimodálnu sociálnu semiotiku, ktorá skúma semiózu, teda vytváranie významu vo vzťahoch ku každému komunikačnému prostriedku. Autor ne-definuje multimodálnosť celkom ako typickú teóriu, pretože podľa neho v multimodálnosti je podstatný práve opis vzájomného vplyvu medzi jednotlivými módmí.⁶ Inak povedané,

⁴ Ide o jav, keď niečo funguje ako znak a stáva sa znakom, ide o predmet semiotiky.

⁵ Svet je konštruovaný na základe sociálnych vzťahov.

⁶ Mód je zdroj, resp. oblasť, z ktorej čerpá znaky.

multimodálnosť poukazuje na oblasť, v ktorej sa pohybujeme, a na oblasti, ktoré ešte chceme skúmať. Ak je nejaký objekt preskúmaný v rámci jednej oblasti, je prirodzené začať ho skúmať aj pomocou inej oblasti, a zároveň integrovať a prepojiť poznatky do inej sféry pozorovania a skúmania (Kress, 2010).

Sociálny, kultúrny a z toho vyplývajúci semiotický svet každého spoločenstva závisí od toho, ako je oceňovaný a na akej úrovni sú rozvíjané spôsoby prijímania a vytvárania významov. Z pohľadu semiotiky ide o to, že človek, ktorý je nevidiaci alebo nepočujúci, bude prijímať svet úplne iným spôsobom, resp. dané prevedenie jednotlivých skupín znakov sa vníma inak, ako ho percipujú tí, ktorí vidia alebo počujú (Kress, 2010).

Rôzne spoločenstvá zaplňajú svoj priestor a svoj spoločenský svet rôznymi pomenovaniami, a teda to, čo by malo byť pomenované a definované, dostane svoj názov, resp. je mu pridelený istý konkrétny znak, ktorý je zaužívaný v určitom móde (v neverbálnej komunikácii gesto, vo vizuálnom móde je istým spôsobom zobrazené/vyobrazené). Táto potreba sa môže v mnohých spoločnostiach zhodovať, avšak nejde o stabilný jav zhody, a preto vznikajú „problémy“ naprieč všetkými módmi. Odhliadnuc od tohto sa gesturálny a celkovo vizuálny mód považujú za najviac jednoznačné (Atkin, 2023, online).

Neverbálna komunikácia ako mód je definovaná hlavne sociálnou semiotikou opísanou vyššie. Ide o spôsob vnímania komunikátu neverbálnej komunikácie ako súbor znakov, zaraďujúc ich do módu vizuálneho a auditívneho, čím je možné umocniť efekt, pridať zmysel prenášaný nielen prostredníctvom verbálnej časti (ktorú vnímame jedným z našich zmyslových orgánov).

Kinestetický mód – pohybový mód, súčasťou ktorého je GESTURAL – čiže gesturálny mód, keďže diskurz je postavený na presvedčení publika, sa primárne zameriava na kognitívny, emocionálny alebo estetický efekt, resp. na všetky uvedené aspekty spolu, pretože v masovej komunikácii čoraz častejšie dochádza k doplneniu alebo nahradeniu textu/verbálneho prejavu vizuálnym aspektom. Hovorený text je sprevádzaný gestami, zatiaľ čo moderný dizajn prezentovania (napríklad výrobkov) zahŕňa nielen to, ako vyzerajú a znejú, ale dokonca aj to, ako voňajú (Serafini, 2002).

K vizuálnemu módu prináleží funkčnosť a taktiež efektívnosť. Vizuálne kódy ako dominantné prvky štruktúry sú založené najmä na psychologickom pôsobení na percipienta. Ide často o neuvedomovaný vplyv, keďže príjemca ho chápe prirodzene ako celok, ktorý nečlení a má tendenciu do veľkej miery ovplyvniť človeka, najmä emocionálnu rovinu (menej však už tú rovinu, ktorú vníma prostredníctvom počúvaného textu). Vizuálne kódovanie bolo využívané už v dávnej minulosti, po čiastočnom útlme v jeho používaní sa aj zásluhou vedy opäť poukázalo na silné stránky tejto formy, s čím úzko súvisí aj vytváranie rozsiahlych systémov kódov, ktoré nám pomáhajú efektívnejšie uskutočňovať komunikáciu (Serafini, 2002).

Jedným zo smerodajných módov pri multimodálnej analýze v rámci neverbálnej komunikácie je vizuálny mód (spojený s vizuálnou analýzou), ktorý tradične prevládal v mediálnych alebo kultúrnych sektoroch a vedných disciplínach. Autori ako G. Kress a T. van Leeuwen rozvíjajú svoj vlastný model analýzy, ktorý poskytuje určitý druh precízneho a viac systematického opisu, ktorý charakterizuje jazyk kritickkej analýzy diskurzu. Títo autori začínajú vnímať, ako je možné jazyk, obrázky a ďalšie komunikačné módy kombinovať tak, aby vytvárali zmysel (Kress, 2010).

Multimodalita kombinuje niekoľko (resp. niektoré) z módov v jednom médiu. Ide o použitie (alebo kombináciu) viacerých komunikačných kanálov (v tomto prípade verbálnej a neverbálnej komunikácie) na odovzdanie a prenos informácií. Vo všeobecnosti poznáme päť základných módov,⁷ ktoré sa viažu na naše zmyslové orgány, čím je zadefinovaný ich mimojazykový parameter (Forceville – Urios-Aparisi, 2009). A. A. Kibrik však definuje iba dva módy, a to sluchový a zrakový (Kibrik, 2018).

Módy preto považujeme za akési indikátory, resp. ich vnímame ako súbory znakov, ktoré sú zahrnuté do jedného konkrétneho módu na základe toho, ktorým zmyslovým orgánom ho vnímame. Okrem toho ich považujeme aj za sociálne signifikantné, pretože sú vo všeobecnosti vnímané aj samotnou spoločnosťou (Kress, 2010; Serafini, 2002).

V tejto súvislosti preto hovoríme aj o komplementarite a vzájomnom dopĺňaní jedného módu druhým. Využitím a kombináciou dvoch alebo viacerých módov dokážeme vyjadriť určitú informáciu a taktiež ju doplniť podprahovými znakmi (Fast, 1978). Na tomto princípe je založená aj teória multimodality, zameriavajúca sa na to, ako ľudia medzi sebou komunikujú a interagujú, a to nielen prostredníctvom písania (vizuálna forma), ale aj prostredníctvom rozprávania, gest a pohľadu (využívajúc viaceré módy súčasne).

Multimodálna analýza si všíma jednotlivé módy, ktoré v sebe kombinuje komunikát, pričom každý jeden mód sa analyzuje nielen samostatne, ale aj v súvislostiach a vo väzbách, ktoré sa pri tejto analýze ukazujú. Ide o použitie viacerých komunikačných kanálov (kombináciou) na odovzdanie/prenos informácií.

Ak hovoríme o modálnosti, v jazykovede ide o spôsob vyjadrovania vzťahov medzi hovoriacim a obsahom výpovede, ako aj medzi obsahom výpovede a realitou. Preto, ako tvrdí M. Fairclough, chápanie diskurzu by malo byť trojdimenzionálne: okrem textu, bez ohľadu na to, či ide o hovorenú alebo písanú formu, by sme mali sledovať diskurznu a taktiež socio-kultúrnu prax.

Jedným z hlavných bodov, na ktoré sa sústreďia kritickí lingvisti, je nedostatočné prepojenie medzi jazykom a ideológiou. Kritickí diskurzni analytici preto hľadajú a vyvíjajú metódy a teórie, ktoré by mohli lepšie zachytávať vzťahy (medzivzťahy), osobitne tie, ktoré odhalia ideologický vklad vo výpovedi. Kritická analýza diskurzu je otvorená politickým intervenciám a taktiež sociálnym zmenám (Serafini, 2002).

Z uvedených poznatkov vyplýva, že zámerom analýzy by malo byť akési hodnotenie nielen jednotlivých aspektov selektívne, ale aj v ich súčinnosti. Taktiež by mali byť porovnávané na úrovni reálnosti, kľúčového faktoru vplyvu. Preto ak spojíme termíny a jednotlivé analýzy, teda multimodálnu a kritickú analýzu, môžeme zadefinovať aj termín multidimenzionálna analýza, ktorá zvyšuje stupeň porozumenia informáciám a umožňuje určiť a odhaliť trendy, príležitosti a najsť slabé i silné miesta, ktoré komunikátor používa.

LITERATÚRA

- ATKIN, Albert. 2023. *Peirce's Theory of Signs* [online]. The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring Edition), 2023 [cit. 07. 06. 2024]. Dostupné na: <https://plato.stanford.edu/entries/peirce-semiotics/>.
- ČERNÝ, Jiří. 1996. *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996. ISBN 80-85885-96-4.

⁷ Vizualný mód, auditívny mód, čuchový mód, gustatorický mód, taktilný mód. Viac Forceville – Urios-Aparisi, 2009, s. 22.

- FAST, Julius. 1978. *Body Language*. London: Pan Books Ltd., 1978. ISBN 0-330-02826-6.
- FORCEVILLE, Charles – URIOS-APARISI, Eduardo. 2009. *Multimodal Metaphor*. Berlin: Mouton The Gruyter, 2009. ISBN 978-3-11-020515-2.
- HARTL, Pavel. 2004. *Stručný psychologický slovník*. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-803-1.
- KIBRIK, Andrej Aleksandovič – FEDOROVA Oľga Viktorovna. 2018. *K voprosu o strukture multimodal'nogo diskursa*. Moskva: Institut jazykoznanija RAN, 2018.
- KOLŠANSKIJ, Gennadij Vladimirovič. 2005. *Paralingvistika*. izd. 2-e. Moskva: URSS (OOO Lenand), 2005. ISBN 5-484-00176-5.
- KREJDLIN, Grigorij Efimovič. 2002. *Neverbal'naja semiotika. Jazyk tela i jestestvennyj jazyk*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije, 2002. ISBN 5-86793-194-3.
- KRESS, Gunther. 2010. *Multimodality. A Social Semiotic Approach to Contemporary Communication*. London – New York: Routledge, 2010. ISBN 978-0-415-32061-0.
- LABOV, William. 1972. *Language in the Inner City. Studies in the Black English Vernacular*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972. ISBN 978-0-8122-1051-4.
- LOTMAN, Jurij Michajlovič. 2015. *Semiotika filmu a problémy filmovej estetiky*. Bratislava: Slovenský filmový ústav, 2015. ISBN 978-80-85187-51-9.
- MEHRABIAN, Albert. 1981. *Silent messages. Implicit communication of emotions and attitudes. Second edition*. Belmont, California: Wadsworth, 1981. ISBN 0-534-00910-7.
- MISTRÍK, Jozef. 1998. *Pohyb ako reč*. Bratislava: Národné divadelné centrum, 1998. ISBN 80-222-0267-3.
- NÁKONEČNÝ, Milan. 2000. *Lidské emoce*. Praha: Academia, 2000. ISBN 80-200-0763-6.
- NAKONEČNÝ, Milan. 2001. *Sociální psychologie*. Praha: Academia, 2001. ISBN 80-2000-690-7.
- SERAFINI, Frank. 2002. *Beyond the Visual*. New York: Teachers College Press, 2022. ISBN 978-0-8077-6684-2.

.....

Mgr. Nina Lacová
 Katedra rusistiky a východoeurópskych štúdií
 Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
 Gondova 2
 811 02 Bratislava 1
 Slovenská republika
 nina.lacova@uniba.sk

Život jedného eufemizmu Pragmatické a sémantické aspekty výrazu „špeciálna vojenná operácia“

Janka Lenčesová
Katedra rusistiky a východoeurópskych štúdií
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

The Life of One Euphemism. Pragmatic and Semantic Aspects of the Expression „Special Military Operation“

Litikon, 2024, Vol. 9, No. 2, pp. 92-104

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-6373-9108>

The paper analyses the application of the term „special military operation“ in the context of the war in Ukraine. In the article, we look at how this term influences the perception of the war and how it is used in various media discourses where it can denote ideological stances or serve to express ironic criticism. Lexicographic and corpus-based tools have been applied to explore its meanings and contexts.

Keywords: SMO, war, war in Ukraine, euphemism, special, operation, special military operation

Úvod

Ustálené slovné spojenie *специальная военная операция* preniklo do verejného diskurzu¹ v roku 2022. Prvý raz ho použil ruský prezident Vladimir Putin v prejave z 24. februára 2022, v ktorom oznámil začiatok vojenského vpádu na Ukrajinu; ako cieľ invázie vytýčil „denacifikáciu“ a „demilitarizáciu“ krajiny.² Dané slovné spojenie sa stalo jedným z tzv. *slov-sloganov* (nem. *Schlagwort*) ruského oficiálneho diskurzu³ obdobia vojny na Ukrajine. Ako *slovo-slogan*, opierajúc sa o T. Niehru, chápeme „výraz, ktorý sa stal aktuálnym v určitom čase a prostredníctvom ktorého sa verejne propaguje nejaký program alebo cieľ“ (Niehr, 2014, porov.

¹ Diskurz chápeme ako regulovanú, štruktúrovanú prax používania znakov v sociálnych arénach (Keller, 2021, s. 36). Verejný diskurz chápeme podľa R. Kellera ako diskurz orientovaný na masové publikum a sprostredkovaný širokej verejnosti pomocou masmédií (Keller, 2007, s. 64).

² <http://kremlin.ru/events/president/news/67843>

³ V našom výskume rozlišujeme medzi ruským oficiálnym (verejným) diskurzom, ktorý chápeme ako súbor artikulácií produkovaných predstaviteľmi súčasného politického režimu, resp. sankcionovaných súčasným politickým režimom, a diskurzom opozičným/protivojnovým, ktorý sa vymedzuje voči autoritatívnej politike súčasného politického režimu RF a odsudzuje vojenskú agresiu Ruska voči Ukrajine.

aj Cingerová – Dulebová, 2023, s. 158). V našom príspevku sme sa rozhodli preskúmať sémantické a pragmatické aspekty tejto jednotky v kontexte jej artikulácií v diskurzoch o vojne na Ukrajine.

Vojna vs. špeciálna vojenská operácia

Denotátom ustáleného slovného spojenia *специальная военная операция*, používaného v oficiálnom ruskom verejnom diskurze, je rusko-ukrajinská vojna, ktorú RF rozpútala vpádom na Ukrajinu 24. februára 2022. Na základe našej jazykovej intuície by sme mohli predpokladať, že „najkooperačnejším“ (v zmysle konverzačných maxím H. P. Gricea) pomenovaním pre ozbrojený konflikt medzi dvoma štátmi (porov. VSD) bude práve jednotka „vojna“. Veľmi pravdepodobne bude totiž evokovať v nositeľoch jazyka disponujúcich zdieľanou kognitívnou bázou pomerne jasnú konceptuálnu schému (ang. *frame*), t. j. štruktúru údajov predstavujúcich stereotypnú vizuálnu situáciu (porov. Dolník, 2013, s. 285). Len dodajme, že J. Dolník rozdeľuje tieto schémy na statické a procesuálne, pričom statické sa vzťahujú na objekty a štruktúry dejov a procesuálne sa dotýkajú deja (Dolník, 2013, s. 285). Z hľadiska našej témy je navyše dôležité doplniť, že v odbornej literatúre sa ďalej vyčleňujú aj štruktúrne prvky, z ktorých sa tieto konceptuálne schémy skladajú: 1. pozície, 2. náplne pozícií, 3. štandardné hodnoty (Ziem, 2013, s. 233, cit. podľa Cingerová – Dulebová – Štefančík, 2021, s. 70). Obzvlášť zaujímavé sú v kontexte manipulácie s „informatívnosťou“ pomenovania, ktorým sa zaoberáme, tzv. štandardné hodnoty, stereotypné predstavy, ktoré sa nám spájajú s jednotlivými pozíciami (porov. Cingerová – Dulebová – Štefančík, 2021, s. 70). Môžeme predpokladať, že v prípade slova *война* bude v súčasných kultúrnych súradniciach jej konceptuálna schéma zahŕňať negatívne hodnotenie strany, ktorá zaútočila, a pozitívne hodnotenie strany, ktorá sa bráni, snaží sa chrániť si svoje územie, svojich ľudí, ale aj predstavu o dlhotrvajúcom ozbrojenom konflikte, ktorý sa spája s obeťami, skazou a násilím.

Je zrejmé, že komunikácia v oblasti politiky sa prioritne neorientuje na dodržiavanie konverzačných maxím, do popredia vystupujú iné jej ciele. V kontexte takých jej typických funkcií, akými sú persúázia či regulácia, ale aj vytvárania imidžu, pozitívneho obrazu kolektívneho subjektu „my“ (porov. Cingerová – Dulebová – Štefančík, 2021, s. 39 – 40) je používanie termínu „vojna“ na pomenovanie daného denotátu v Rusku po jej vypuknutí postihované (*Война – запрещенное слово*). Predstavitelia režimu V. Putina sa odvolávali na paragraf 207.3 ruského trestného zákonníka, ktorý stanovuje trestnú zodpovednosť za „verejné šírenie vedome nepravdivých informácií o činnosti Ozbrojených síl Ruskej federácie“ (Sudebnye i normativnye akty RF: statia 207.3 UK RF). Tento krok bol dodatočne racionalizovaný odôvodnením, že vyhlásenie vojny predpokladá právne dôsledky, ktoré majú spoločenský význam, ako napríklad mobilizácia obyvateľstva, zavedenie zákazu vychádzania atď. (RTVI: Genprokuratura objasnila zapret na slovo „vojna“ otnositelno voennoj operacii na Ukraine).

Namiesto (v týchto kontextoch) tabuizovanej realizácie výrazu *война* sa v oficiálnom verejnom diskurze používa ustálené slovné spojenie *специальная военная операция*. To má aj vzhľadom na komponenty cudzieho pôvodu, ktoré do slovného spojenia vstupujú, difúznejší, všeobecnejší význam, v porovnaní s výrazom „vojna“ nie je natoľko informatívne, relevantné, jasné či jednoznačné (v zmysle konverzačných maxím H. P. Gricea); možno ho považovať za „zastierajúci“, t. j. eufemistický variant pomenovania predmetného denotátu. Túto funkciu ešte vo väčšej miere spĺňa skratka *СВО* či *спецоперация*, ktorá sa tiež frekventovane používa

v ruských diskurzoch. To, že sa kľúčovým slovom oficiálneho ruského verejného diskurzu o vojne na Ukrajine stalo „zastierajúce“ slovné spojenie, považujeme za príznačné.

Výskumné otázky

V našej čiastkovej analýze nás zaujímalo, akú funkciu má dané slovné spojenie nielen v oficiálnom diskurze, ale aj v diskurze opozičnom, protivojnovom. V týchto intenciách sme si vytýčili nasledujúce ciele:

1. Vysvetliť eufemistickú funkciu ustáleného slovného spojenia poukázaním na sémantické špecifiká komponentov, ktoré do neho vstupujú.

2. Preskúmať, v akých kontextoch sa slovné spojenie používa v ruskom opozičnom (protivojnovom) diskurze a akú má v ňom funkciu.

Naše hypotézy boli nasledovné:

1. Eufemistická funkcia súvisí s použitím slov so všeobecnejšou sémantikou a cudzieho pôvodu.

2. Eufemistická funkcia sa bude umocňovať uplatňovaním abreviačných postupov (CBO, *специоперация*).

3. V ruskom opozičnom protivojnovom diskurze bude dané slovné spojenie (resp. na jeho základe vytvorené skratky) fungovať ako marker určitého ideologického postoja,⁴ diskurzu a ako také bude mať aj funkciu ironickej kritiky. Pri jej vymedzení sa opierame o prístup S. Dewsovej a E. Winnerovej, rozdeľujúcich iróniu (ako formu nepriameho vyjadrenia, ktorým rečník prezentuje svoj názor na osobu, situáciu alebo predmet) na tzv. ironickú kritiku (pozitívna výpoveď na vyjadrenie negatívneho postoja) a ironickú pochvalu (negatívna výpoveď na vyjadrenie pozitívneho postoja) (Dewsová – Winnerová, 1999, s. 1580, cit. podľa Ivanová – Oslovičová, 2012, s. 77 – 78). Pozitívnu výpoveď v analyzovanom prípade vnímame ako použitie eufemizujúceho, „zjemňujúcejšieho“ pomenovania zastierajúceho pravú podstatu denotátu.

Pri skúmaní budeme používať ruské výkladové slovníky Tolkovyj slovar Ušakova, resp. výkladový slovník Ušakova⁵ (ďalej ako VSU) a Tolkovyj slovar Dmitrijeva, resp. výkladový slovník Dmitrijeva⁶ (ďalej ako VSD). VSD je pre nás zaujímavý ako lexikografické svedectvo obdobia tridsiatych rokov 20. storočia, oficiálny slovník revolúcie, ktorá mala formovať nové myslenie a hodnoty (Waller, 1968), a potenciálne by nás mohol pri analýze politickej komunikácie scitlivieť pre určité výkladové kontinuity a diskontinuity. Súčasný výkladový slovník ruského jazyka zostavený D. V. Dmitrijevom je založený na lexikografickej databáze obsahujúcej 200 miliónov slovných použití súčasného ruského jazyka, zahŕňa tisíce zdrojov rôznych žánrov (beletria, periodiká, populárno-vedecká literatúra, záznamy ústnej reči a ďalšie) a patrí k slovníkom aktívneho typu – používatelia sa nielen dozvedia správne významy slov, ale naučia sa aj správne tvoriť vety a vyhnú sa zámene významov (VSD).

⁴ Takto je chápané, samozrejme, aj v oficiálnom ruskom verejnom diskurze. Explicitnou manifestáciou (na úrovni slova) takéhoto vnímania – svoji sú tí, ktorí podporujú špeciálnu vojenskú operáciu – je pohrávanie sa s dvoma dekodovaniami jednotky SVOI v kampani Ministerstva obrany RF („Присоединяйся к СВОим“). Porov. Zvezda, Prisoediňajsia k SVOim: MO RF opublikovalo rolík s prizvonom stať pojcom – kontraktnikom (<https://tvzvezda.ru/news/20234201339-Mc2vB.html>).

⁵ <https://ushakovdictionary.ru/>

⁶ <https://dic.academic.ru/contents.nsf/dmitriev/>

Pri analýze excerpovaného materiálu sme pracovali aj s korpusovými nástrojmi, sémantiku spriehľadňujeme príkladmi použitia slova v mediálnom diskurze cez sondážne čítanie tlačového orgánu vlády RF – denníka Rossijskaja gazeta a prejavov V. Putina. Opozičný protivojnový diskurz sme skúmali na materiáloch internetového periodika Meduza,⁷ Novaja gazeta⁸ a portálu Svoboda.org.⁹

Vymedzenie eufemizmu

Definícií pojmu *eufemizmus* je v súčasnej jazykovede niekoľko. Azda najvšeobecnejšou z nich je definícia F. Čermáka, ktorý eufemizmy chápe ako výrazy „označujúce nežiaduci, nepríjemný fakt zjemňujúcim spôsobom, namiesto označenia hrubého, priameho“ (Čermák, 2013, s. 270).

Existuje niekoľko kritérií a na nich sa orientujúcich klasifikácií eufemizmov, napríklad morfosyntaktická klasifikácia, lexikálno-sémantická klasifikácia, klasifikácia eufemizmov podľa konštrukčného kritéria atď. (Lenčėšová, 2024). Z hľadiska nášho výskumu, ktorý sa zameriava na konštruovanie udalosti v jazyku, je relevantná predovšetkým lexikálno-sémantická a inštitucionálna klasifikácia. Môžeme konštatovať, že jednotka *специальная военная операция* patrí do pojmovej skupiny zahŕňajúcej činnosť armády a pod. Slovné spojenie *специальная военная операция* spolu so skratkou CBO a skráteným slovom *спецоперация* sa zaraďujú ďalej medzi politické eufemizmy, ktorých cieľom nie je udržať komunikačné status quo a zaistiť, aby sa všetci účastníci komunikácie cítili komfortne, ale ich cieľom je kamuflovať negatívne spoločenské javy; často sa používajú v propagandistických prejavoch (Abrantes, 2005, s. 96, cit. podľa Cingerová, 2018, s. 42, viac Lenčėšová, 2024).

Sémantika komponentov

V čom spočíva tento „zastierajúci“ mechanizmus? Pozornosť púta fakt, že dva z troch komponentov ustáleného slovného spojenia (*специальный, операция*) predstavujú prevzaté slová, ktoré majú prirodzene eufemistický potenciál, keďže napomáhajú ku kamuflovaniu podstaty okolností (Volkonskij – Volkonskij, 1925, s. 26 – 68, cit. podľa Cingerová, 2018, s. 49). Len dodajme, že jednotka *специальный* sa používa pri eufemizácii nielen v kontexte vojny na Ukrajine. Výrazy s komponentom *специальный* predstavovali produktívny spôsob eufemizácie aj v sovietskom diskurze. N. Cingerová uvádza vo svojej monografii venovanej tzv. sovietizmom niekoľko príkladov s takouto funkciou:

„Ako špeciálna nemocnica (*спецбольница*) sa označovala nemocnica vyhradená pre privilegované osoby, nomenklátru, ale aj nemocnica pre alkoholikov, narkomanov, ktorí nezapadali do produkovaného sovietskeho spôsobu života (*советский образ жизни*). Sklad kníh, na čítanie ktorých bolo potrebné povolenie, bol špeciálny sklad (*спецхран* [od: *специальное хранилище*]). Špeciálna objednávka (*спецзаказ*) bola objednávka deficitných výrobkov pre privilegované osoby. Špeciálny spôsob spracovania, resp. špeciálne opatrenia (*спецобработка/спецмеры*) označovali v žargóne bezpečnostných orgánov

⁷ <https://meduza.io>

⁸ <https://novayagazeta.ru>

⁹ <https://www.svoboda.org>

mučenie väzňov. Tých nazývali aj špeciálny kontingent (*спецконтингент*) a príkazy, ktoré sa týkali ich, resp. vyhnanco, špeciálne príkazy (*спецуказания*)“ (Cingerová, 2018, s. 48 – 49).

O eufemistickom potenciáli jednotky svedčí aj to, že v slovníku eufemizmov J. P. Seničkinovej (2008) sa nachádza až 30 hesiel s komponentom *спец*-. Tá pritom nesúvisí len s tým, že ide o prevzaté slovo, ale aj so špecifikami jeho sémantiky. Prvý význam daného adjektíva je vo väčšine súčasných výkladových slovníkov ruského jazyka rovnaký, a síce uvádzajú, že sa týmto slovom pomenúva niečo, čo je určené výlučne na nejaký konkrétny účel, niečo, čo má mimoriadny účel, mimoriadnu dôležitosť, a nie je to obyčajné. Pri pomenovaní príznaku nejakej entity daným prídavným menom sa tak vysielateľ správy vyhne jej presnejšiemu určeniu, „priznáva“ len, že má nejaký. Podobnú funkciu majú pri eufemizácii aj také prídavné mená ako *специфический* či *характерный* (Seničkina, 2008). Výsledky zo stránky RuWordNet¹⁰ uvádzajú ako hyperonymum slova: *не похожий на других, особенный, особый, отличный от других, сугубый*, a hyponymum: *специализированный* (RuWordNet: špeciálny). Relevantný je aj významový komponent slova *специальный*, uvádzaný vo VSD: „Ak bol niekto poverený špeciálnou úlohou, znamená to, že mu bola pridelená mimoriadne dôležitá úloha“¹¹ (TSD: špeciálny).

специальный Прилагательное

Определяемые слова		Словосочетания с наречием		Сочиненные прилагательные	
1. комиссия	9,84	1. средне-	7,87	1. высший	10,39
2. назначение	9,07	2. тактико-	6,75	2. акционный	9,95
3. корреспондент	8,69	3. средне	6,61	3. воинский	8,74
4. программа	8,64	4. узко	6,1	4. антидемпинговый	8,74
5. приз	8,38	5. сугубо	5,8	5. компенсационный	8,37
6. разрешение	8,09	6. исключительно	2,03	6. особый	8,1
7. оборудование	8,07	7. довольно	1,66	7. общий	7,45
8. представитель	8,06	8. слишком	1,53	8. коррекционный	7,2
9. подразделение	7,99	9. очень	1,3	9. дополнительный	7,06
10. группа	7,9	10. еще	1,07	10. вспомогательный	7,02

Ilust. 1. Kolokácie s prídavným menom специальный (Nacionalný korpus ruského jazyka, centrálny SMI)

¹⁰ Projekt wordnet je jedným z najznámejších zdrojov v oblasti automatického spracovania textu. Thesaurus RuWordNet obsahuje synsety (súbory synonym) troch slovných druhov: podstatné mená, slovesá a prídavné mená. Medzi synsetami patriacimi do rôznych slovných druhov, ale vyjadrujúcimi rovnaký význam sa vytvorili vzťahy čiastočnej synonymie, ktoré spájajú oddelené synsety. Vzťahy sa vytvárajú aj medzi synsetmi: hyponymum-hyperonymum (rod-druh), inštancia-trieda, vzťah antonymie, časť-celok, príčina, logický dôsledok, predmetná oblasť (doména). Dostupné na: <https://ruwordnet.ru/en>.

¹¹ Tu i ďalej ide pri prekladoch o preklady autorky príspevku.

Z analýzy mediálneho podkorpusu národného korpusu ruského jazyka¹² (cez funkciu „portrét slova“) vyplýva, že najčastejšími kolokantami danej jednotky sú slová pomenovávajúce entity spoločenského/politického života: dopisovateľ, komisia, príprava, účel, vzdelanie, vedomosti, program, výskum, povolenie, prístroj (Nacionalnyj korpus russkogo jazyka, gazetnyje, centralnyje SMI: specialnyj). Aj v daných slovných spojeniach má jednotka podobnú funkciu: vyhnúť sa bližšiemu určeniu entity pomenovávanej podstatným menom.

Výraz *операция*, resp. aj samostatne – *военная операция* ako eufemizmus uvádza J. P. Seničkinová vo svojom slovníku eufemizmov ruského jazyka z roku 2008. Opiera sa pritom o excerpované metakomentáre použitia slovného spojenia: „pokusy verejných činiteľov „upokojiť“ verejnosť klamstvom vystriedala záľuba v eufemizmoch. Vraj to nie je „vojna“, ale „vojenská operácia zameraná na odzbrojenie““ (Seničkinová, 2008, s. 83 – 84). Za synonymom s eufemizujúcou funkciou možno považovať aj výrazy *военная акция*, *непредсказуемые последствия* (Seničkinová, 2008).

Spomínané výkladové slovníky nám ponúkajú takmer rovnaké výklady daného slova, a síce to, že ide o typ lekárskeho zákroku (chirurgického), pri ktorom sa lekár dostane k porušenému/chorému orgánu pacienta; *voj.* sériu akcií zameraných na realizáciu jedného strategického plánu; operáciu vo finančníctve; prácu s číslami; činnosť polície, spravodajských služieb, ktorých účelom je odhaliť a zadržať zločinca a pod. (VSD, VSU).

Ключ	Коллокат	Совместная частота	Частота ключа	Частота коллоката
операция	спасательный	1890	39578	31511
операция	антитеррористический	738	39578	20864
операция	поисковый	648	39578	17280
операция	поисково	486	39578	6021
операция	продолжаться	1369	39578	100723
операция	контртеррористический	452	39578	7239
операция	успешно	769	39578	51101
операция	освобождение	725	39578	58304
операция	спасение	505	39578	31798
операция	длиться	457	39578	29493
операция	начаться	1922	39578	267415
операция	задержание	595	39578	58708
операция	подъем	374	39578	25675
операция	удаление	314	39578	16306

Ilust. 2. Kolokácie s podstatným menom операция (Nacionalnyj korpus russkogo jazyka, centralnyje SMI)

¹² <https://ruscorpora.ru/search?search=CgQyAggDMAE%3D>

Pri analýze v mediálnom podkorpuse sme zistili, že najčastejšie adjektívne kolokáty v rámci mediálnych textov sú: *спасательный, антитеррористический, поисковый, контртеррористический* a i. Môžeme teda tvrdiť, že slovo *операция* sa v kontexte mediálnych textov nespája predovšetkým s oblasťou medicíny, ale skôr s určitými akciami štátnych orgánov.

Vymedzenie „špeciálnej vojenskej operácie“

Termín „špeciálna vojenská operácia“ je, samozrejme, v oficiálnom ruskom verejnom diskurze aj presne vymedzovaný, pripisuje sa mu význam, zahŕňajúci aj axiologické aspekty, ako samostatnému znaku.

Ako príklad možno uviesť definíciu z encyklopédie propagandistického projektu Znanije (Rossijskoje obščestvo Znanije).¹³ Tá znie:

„SVO sú vojenské akcie ozbrojených síl Ruska na území Ukrajiny, DLR (Doneckej ľudovej republiky), LLR (Luhanskej ľudovej republiky), ktoré sa začali 24. februára 2022 a pokračujú dodnes s cieľom chrániť obyvateľov Doneckej a Luhanskej ľudovej republiky pred agresiou kyjevského režimu trvajúcou od roku 2014, demilitarizovať a denacifikovať Ukrajinu a čeliť vojenským hrozbám pre Ruskú federáciu zo strany vojensko-politického bloku NATO.“ (Znanije: špeciálna vojennaja operacija).

Na tomto mieste len poznamenajme, že RF je tu modelovaná ako entita, ktorá „akciou“ reaguje na negatívne konotovanú „agresiu“ a „hrozby“ iných entít, čím sa reorganizuje základná architektúra pomenovávanej udalosti a nastoľuje jej hodnotové vnímanie.

To neznamená, že z oficiálnych, „nespontánnych“ prejavov slovo vojna úplne zmizlo. Ak sa však používa, je to väčšinou vo vzťahu k vojne na východnej Ukrajine v rokoch 2014 – 2022, v ktorej RF podporovala proruských separatistov (Kremlin: Poslanije prezidenta federal'nomu sobraniju, 29. 02. 2024).

Badateľné je, že k voľbe tohto výrazu sa pristupuje aj vtedy, ak je ako úloha jej vykonávateľa, agensa prisudzovaná (kolektívnemu) Západu/USA (rozpútali *войну / гибридную войну* v Ukrajine (Kremlin: Podpisaniye dogovorov o prii'nanii DNR, LNR, Zaporozhskoj i Chersonskoj oblastej v sostav Rossii, 30. 09. 2022). Ako vojna sa pomenováva aj Afganská vojna, Veľká vlastenecká vojna alebo prvá a druhá čečenská vojna, ktoré boli tiež vo verejnom diskurze pomenovávané ako „operácie“ (RGRU: Kak v zone SVO rabotajut razvedčiki). Frekventovane sa slovo vojna používa aj v prenesenom význame – informačná a sankčná vojna (Kremlin: Zasedaniye kollegii Ministerstva oborony, 21. 12. 2022).

Na okraj možno uviesť, že napriek badateľnej konzekventnosti pri vyhýbaní sa slovu „vojna“ vo vzťahu k vojne na Ukrajine sa na symbolickej úrovni s konfliktom ako s vojnou zaobchádza: otvárajú sa múzeá, ktoré ju majú pripomínať, stavajú sa pomníky padlým, hovorí sa o jej

¹³ Funguje od roku 2016, jeho cieľom je podporovať „patriotickú výchovu dospelávajúcej generácie“, propaguje „zdravý spôsob života“ a presadzuje „boj proti pseudovede a falzifikácii dejín“. V dozornej rade zasada náместník šéfa kancelárie ruského prezidenta S. V. Kirijenko (predseda) a tiež poradca prezidenta, bývalý minister kultúry V. R. Medinskij (podpredseda), známy svojím kontroverzným výkladom dejín. Pozri <https://znanierussia.ru/about>.

„hrdinov“ či „veteránov“ (RGRU: V Jaroslavle objavilsia muzej SVO; V Nižnem Novgorode otkrylsia muzej SVO; V Volgograde postaviat pamiatnik „Učastnikam SVO“; V Soči otkryli monument pogibšim v SVO; Na telekanale „Zvezda“ rasskažut o studentach na SVO; V Kuzbasse veteranam SVO pomogut s rabotoj).

Na pomenovanie denotátu sa v oficiálnom ruskom diskurze okrem oficiálneho ustáleného slovného spojenia používajú aj iné, väčšinou eufemizujúce výrazy: *ситуация вокруг Украины* (RGRU: Pervyj razgovor Bielousova s Ostinom, osvoboždenije plennych i chod bojevych dejstvij), *боевые действия* (Kremlin: Otvet na vopros žurnalista o situacii na fronte, RGRU: V zone SVO vsio čašče ispolzujetsia robototekhnika), *выполнение задач* (RGRU: V zone SVO vsio čašče ispolzujetsia robototekhnika), *условия* (Kremlin: Obraščenije k graždanam Rossii, 14. 03. 2024), *ситуация* (Kremlin: Zasedanije kollegii Ministerstva oborony, 21. 12. 2022), *региональный/локальный конфликт / конфликт на Украине* (Kremlin: Poslanije Prezidenta Federal'nomu Sobraniju, 21. 02. 2023), *события / столкновение* (Kremlin: Zasedanije kollegii Ministerstva oborony, 21. 12. 2022), *действия по защите Донбасса* (Kremlin: Poslanije Prezidenta Federal'nomu Sobraniju, 21. 02. 2023).

Špeciálna vojenská operácia vs. celoplošný vpád Ruska do Ukrajiny

Opozíčný protivojnový diskurz používa na základe našej sondážnej rešerše na stránkach internetových periodík Meduza, Novaja gazeta a portálu Svoboda.org najčastejšie na pomenovanie denotátu výraz *война*,¹⁴ *война в Украине*,¹⁵ z hľadiska funkcie používa ekvivalentne termínu *специальная военная война* nemenej oficiálne ustálené slovné spojenie *полномасштабное вторжение России в Украину*.¹⁶ Túto artikuláciu považujeme za zaujímavý príklad svojho druhu rektifikovanej projekcie (porov. Sokolová, 2021, s. 109): vypustený negovaný predikát („to nie je špeciálna vojenská operácia“) je sémanticky spresnený („je to celoplošný vpád Ruska do Ukrajiny“).

Používanie eufemistického slovného spojenia *специальная военная война* má v opozičnom protivojnovom diskurze svoje špecifiká. Síce sa v jeho manifestáciách – textoch vyskytuje výraz *спецоперация*, je však doplnený a) metakomentárom kódu («Специальная военная операция» Так власти РФ называют вторжение российских войск в Украину (Meduza, Ludi plačut i govoriat: dajte choť što-nibud', 16. 08. 2024¹⁷), b) relativizuje sa jeho sémantika a lexikálne sa vyjadruje jeho príslušnosť k „cudzej“ reči: *так называемая спецоперация* (Svoboda, My uvidim pozicionnuju vojnu, 24. 08. 2022¹⁸), c) jeho príslušnosť k cudzej reči sa artikuluje prostredníctvom úvodzoviek: „спецоперация“ (Novaja gazeta, S čego načinajetsia

¹⁴ <https://www.svoboda.org/a/s-gordo-podnyatoi-golovoi-metodichka-dlya-urokov-propagandy-voiny/31761073.html>

¹⁵ <https://www.svoboda.org/a/tretiy-vsadnik-zhdet-li-mir-posle-covida-i-voiny-v-ukraine-esche-i-golod/31772856.html>

¹⁶ <https://www.svoboda.org/a/rossiya-nachala-polnomasshtabnoe-vtorzhenie-na-territoriyu-ukrainy-glavnoe/31720095.html>. Porov. tiež <https://meduza.io/feature/2024/02/25/polnomasshtabnoe-vtorzhenie-ili-svo-kak-yazyk-voyny-delit-rossiyan-na-svoih-i-chuzhih>

¹⁷ <https://meduza.io/feature/2024/08/16/lyudi-plachut-i-govoryat-dayte-hot-cto-nibud>

¹⁸ <https://www.svoboda.org/a/my-uvidim-pozitsionnuju-voynu-polgoda-s-nachala-vtorzheniya-v-ukrainu/32001418.html>

kvazirodina, i čem ona zakančivajetsia?, 27. 03. 2022¹⁹), ktoré indikujú, že producent textu „používa vo svojom prejave slovo, ktoré nepovažuje za ‚svoje‘ a čitateľ musí vykonať nejakú korekčnú operáciu, aby správne dekodoval sémantickú úlohu autora“ (Zalizňak, 2007).²⁰

Slovotvorný potenciál

Treba zdôrazniť, že namiesto oficiálneho ustáleného slovného spojenia sa často používa skratka SVO, resp. skrátené slovo *своперация*, pričom skratka SVO disponuje slovotvorným potenciálom, čo zdôrazňuje, nakoľko sú rôzne aspekty spoločenského života určované vojnou na Ukrajine. Badať to na početných kompozitách, ktoré fixuje lexikografický zdroj *Nové v ruskej lexike. Slovníkové materiály* Ruskej akadémie vied.²¹ Ten uvádza až 26 jednotiek s komponentom CBO-: 1. CBO-SWAP,²² 2. CBO-волонтер,²³ 3. CBO-время,²⁴ 4. CBO-времена,²⁵ 5. CBO-выборы²⁶ (neformálny názov, ktorý vznikol v súvislosti s organizovaním volieb na územiach, ktoré sa dostali pod kontrolu RF počas vojny na Ukrajine, ako napríklad Donecká a Luhanská ľudová republika a pod.), 6. CBO-депутат²⁷ (politici alebo poslanci zvolení na územiach, ktoré sú pod kontrolou R), 7. CBO-информбюро²⁸ (informačný úrad alebo kanál venovaný spravodajstvu o udalostiach súvisiacich s vojnou na Ukrajine), 8. CBO-квартил²⁹ (administratívno-územná jednotka vytvorená na územiach okupovaných RF), 9. CBO-контекст³⁰ (tento termín sa používa na označenie okolností či udalostí spojených s vojnou na Ukrajine), 10. CBO-маникюр³¹ (manikúra s písmenom Z), 11. CBO-марафон³² (tento termín môže byť použitý na označenie rôznych podujatí, akcií alebo kampaní spojených s vojnou na Ukrajine, napr. dlhodobé kampane zamerané na šírenie informácií alebo propagandy na podporu RF v rámci vojny), 12. CBO-мошенник³³ (tento typ podvodníka môže využívať vojnové udalosti a ich kontext na to, aby sa nelegálne „obohatil“ a podviedol iných ľudí), 13. CBO-начальник,³⁴ 14. CBO-новость,³⁵ 15. CBO-операция,³⁶ 16. CBO-оппозиция,³⁷ 17. CBO-пространство,³⁸

¹⁹ <https://novayagazeta.ru/articles/2022/03/27/s-chego-nachinaetsia-kvazirodina-i-chem-ona-zakančivaetsia>

²⁰ Podobne sa reflektuje jednotka aj v ukrajinskom diskurze. Porov. Spišiaková – Shumeiko, 2022. K výskumu porov. tiež Spišiaková, 2023.

²¹ Dostupné na adrese: <https://neolex.iling.spb.ru/about>.

²² <https://neolex.iling.spb.ru/node/23180>

²³ <https://neolex.iling.spb.ru/node/23151>

²⁴ <https://neolex.iling.spb.ru/node/23153>

²⁵ <https://neolex.iling.spb.ru/node/18287>

²⁶ <https://neolex.iling.spb.ru/node/23155>

²⁷ <https://neolex.iling.spb.ru/node/12864>

²⁸ <https://neolex.iling.spb.ru/node/23158>

²⁹ <https://neolex.iling.spb.ru/node/23160>

³⁰ <https://neolex.iling.spb.ru/node/23162>

³¹ <https://neolex.iling.spb.ru/node/12856>

³² <https://neolex.iling.spb.ru/node/23164>

³³ <https://neolex.iling.spb.ru/node/23166>

³⁴ <https://neolex.iling.spb.ru/node/12866>

³⁵ <https://neolex.iling.spb.ru/node/23168>

³⁶ <https://neolex.iling.spb.ru/node/12858>

³⁷ <https://neolex.iling.spb.ru/node/12854>

³⁸ <https://neolex.iling.spb.ru/node/12832>

18. СВО-реалия,³⁹ 19. СВО-санкция,⁴⁰ 20. СВО-скептик,⁴¹ 21. СВО-сообщение,⁴² 22. СВО-тематика,⁴³ 23. СВО-тревожность⁴⁴ (označuje obavy, pocit stresu, ktorý je vyvolaný udalosťami súvisiacimi s vojnou na Ukrajine), 24. СВО-экономика,⁴⁵ 25. СВО-эмигрант,⁴⁶ 26. СВО-эпоха.⁴⁷

V hovorovej reči sa objavujú aj jednotky vytvorené derivačnými postupmi: *постспециально-операционный*,⁴⁸ *околоСВОшный* (hovor. súvisí s SVO, s obdobím jej realizácie, nachádzajúci sa v blízkosti miest, kde prebieha vojna v rámci SVO),⁴⁹ *СВОшник*,⁵⁰ *доспециально-операционный*,⁵¹ *постСВОшный*.⁵²

Okrem vyššie uvedených slov sa vyskytujú aj príklady okazionálneho použitia jednotky vytvorenej derivačným postupom, ktorá svedčí o oslabovaní pôvodnej sémantiky skratky (*А когда последний раз в США массово отправляли на чужбину СВОшник?*⁵³).

Зáver

Ustálené slovné spojenie *специальная военная операция* sa stalo jedným z tzv. *slov-sloganov* (nem. *Schlagwort*) ruského oficiálneho diskurzu obdobia vojny na Ukrajine. Aj vzhľadom na sémantiku komponentov, ktoré do neho vstupujú, a ich cudzí pôvod má spojenie difúznejší význam ako jednotka *война*, v porovnaní s ktorou nie je natoľko informatívne, relevantné, jasné či jednoznačné (v zmysle konverzačných maxím H. P. Gricea). Pre jeho „zastierajúci“ charakter ho možno označiť za eufemizmus, ktorého cieľom je organizácia základnej architektúry pomenuvanej udalosti a nastolenie priaznivejšieho vnímania politiky Ruskej federácie. Na základe sondážneho čítania fragmentov ruského diskurzu môžeme konštatovať, že sa používa aj v artikuláciách, ktoré sa voči oficiálnej verejnej komunikácii vymedzujú, a síce používa sa často aj ironicky a na vyjadrenie kritiky.

³⁹ <https://neolex.iling.spb.ru/node/23170>

⁴⁰ <https://neolex.iling.spb.ru/node/12834>

⁴¹ <https://neolex.iling.spb.ru/node/12852>

⁴² <https://neolex.iling.spb.ru/node/12860>

⁴³ <https://neolex.iling.spb.ru/node/12862>

⁴⁴ <https://neolex.iling.spb.ru/node/23172>

⁴⁵ <https://neolex.iling.spb.ru/node/23174>

⁴⁶ <https://neolex.iling.spb.ru/node/23176>

⁴⁷ <https://neolex.iling.spb.ru/node/23178>

⁴⁸ <https://neolex.iling.spb.ru/node/18206>

⁴⁹ <https://neolex.iling.spb.ru/node/18304>

⁵⁰ <https://www.moscowtimes.ru/2024/05/13/butilkoi-obgolovu-zato-chto-yasvoshnik-vekaterinburge-prohozhie-nestali-pomogat-izbitomu-uchastniku-voini-vukraine-a130491>

⁵¹ <https://neolex.iling.spb.ru/node/17331>

⁵² <https://neolex.iling.spb.ru/node/18204>

⁵³ <https://vc.ru/legal/665081-samyi-detalnyj-razbor-zakona-ob-elektronnyh-povestkah-cherez-gosuslugi-kak-snyatsya-s-voennogo-ucheta-udalennno?comment=5796492>

LITERATÚRA

Sekundárna literatúra

- ABRANTES, Ana Margarida. 2005. Euphemism and co-operation in discourse. In: GRILLO, Eric (ed.). *Power Without Domination. Dialogism and the empowering property of communication*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2005, s. 85 – 103. ISBN 978-90-272-2702-7.
- CINGEROVÁ, Nina. 2018. *Červenejúce sa slová. Sovietizmy v sovietskom a ruskom verejnom diskurze*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2018. ISBN 978-80-223-4599-6.
- CINGEROVÁ, Nina – DULEBOVÁ, Irina. 2023. *Mediálna lingvistika*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2023. ISBN 978-80-223-5721-0.
- CINGEROVÁ, Nina – DULEBOVÁ, Irina – ŠTEFANČÍK, Radoslav. 2021. *Politická lingvistika*. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, 2021. ISBN 978-80-225-4861-8.
- ČERMÁK, František. 2013. *Jazyk a jazykoveda. Přehled a slovníky*. Praha: Karolinum, 2013. ISBN 978-80-246-1946-0.
- DEWS, Shelly – WINNER, Ellen. 1999. Obligatory Processing of Literal and Nonliteral Meanings in Verbal Irony. *Journal of Pragmatics*, 1999, roč. 31, č. 12, s. 1579 – 1599. ISSN 0378-2166.
- DMITRIJEV, Dmitrij Vladimirovič. 2016. *Tolkovyj slovar Dmitrijeva*. Vvedeniye. Moskva: Izdatel'stvo AST. ISBN 978-5-17-097812-0.
- DOLNÍK, Juraj. 2013. *Všeobecná jazykoveda*. Bratislava: VEDA, 2013. ISBN 978-80-224-1201-8.
- IVANOVÁ, Martina – OSLOVIČOVÁ, Zuzana. 2012. *Podoby irónie v publicistickom texte*. In: *Jazykovedný zborník 40. Média a text 3. Mediálny text: lingvistika – kultúra – literatúra*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, s. 77 – 88. ISBN 978-80-555-0666-1.
- KELLER, Reiner. 2021. Entering Discourses: A New Agenda for Qualitative Research and the Sociology of Knowledge. In: JOHNSTON, Jay – STUCKARD, Kocku von (eds.). *Discourse Research and Religion. Disciplinary Use and Interdisciplinary Dialogues*. Berlin – Boston: De Gruyter, 2021, s. 23 – 56. ISBN 978-3-110-99145-1.
- KELLER, Reiner. 2007. *Diskursforschung: eine Einführung für SozialwissenschaftlerInnen*. 3., aktualisierte Auflage. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2007. ISBN 978-3-531-15459-6.
- LENČEŠOVÁ, Janka. 2024 [v tlači]. *K chápaniu eufemizmov, dysfemizmov a ortofemizmov v súčasnej jazykovede*. Medzinárodná vedecká konferencia Slavica Beliana.
- NOVOJE V RUSSKOJ LEKSIKE. *Slovarnyje materialy* [online]. Dostupné na: <https://neolex.iling.spb.ru/about>.
- NIEHR, Thomas. 2014. *Einfuehrung in die Politolinguistik*. Bristol: Vandenhoeck & Ruprecht, 2014. ISBN 978-3825-24173-5.
- „Polnomashtabnoje vtorzhenije“ ili „SVO“. Kak jazyk vojny delit rossijan na „svoich“ i „čuzich“. 2024 [online]. *Meduza*, 25. 02. 2024 [cit. 28. 08. 2024]. Dostupné na: <https://meduza.io/feature/2024/02/25/polnomashtabnoe-vmorzhnenie-ili-svo-kak-jazyk-voyny-delit-rossijan-na-svoih-i-chuzhih>.
- SENIČKINA, Jelena Pavlovna. 2008. *Slovar evfemizmov russkogo jazyka*. Moskva: Izdatel'stvo Flinta – Izdatel'stvo Nauka, 2008. ISBN 978-5-9765-0219-2.
- SOKOLOVÁ, Jana. 2021. *Hovoriaci v pragmaticko-sémantických a komunikačných súvislostiach*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2021. ISBN 978-80-558-1750-7.
- SPIŠIAKOVÁ, Marta. 2023. Eufemismos y neologismos en el contexto de la guerra en Ucrania. *El español por el mundo: epm revista*, 2023, roč. 5, č. 1, s. 122 – 131. ISSN 2605-1052.
- SPIŠIAKOVÁ, Marta – SHUMEIKO, Natalia. 2022. Political Euphemisms and Neologisms in Online Media Content: Admit the War in Ukraine. In: *Jazyk a politika: na pomedzí lingvistiky a politológie VII*. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 2022, s. 372 – 388. ISBN 978-80-225-4987-5.
- SPITZMÜLLER, Jürgen – WARNKE, Ingo Hans. 2011. *Diskurslinguistik. Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse*. Berlin – Boston: Walter de Gruyter, 2011. ISBN 978-3-11-021244-0.
- SUDEBNYJE I NORMATIVNYJE AKTY RF. *Statija 207.3 UK RF*. Dostupné na: https://sudact.ru/law/uk-rf/osobennaia-chast/razdel-ix/glava-24/statia-207.3_3/.

- TOROČEŠNIKOVA, Marina. *Vojna – zaprešennoje slovo*, 10. 03. 2022. Dostupné na: <https://www.svo-boda.org/a/31746559.html>.
- UŠAKOV, Dmitrij, Nikolajevič (ed.). *Tolkovyj slovar russkogo jazyka*. T. Moskva: Gos. Institut Sovetskaja Enciklopedija, OGIZ, 1935 – 1945. Dostupné na: <https://ushakovdictionary.ru/>.
- VOLKONSKIJ, Sergej – VOLKONSKIJ, Aleksandr. 1928. *V zašitu russkogo jazyka*. Sbornik statej. Berlin: Izdatelstvo „Mednyj vsadnik“, 1928, s. 26 – 68.
- WALLER, Michael. 1968. The -Ism of Stalinism. *Soviet Studies*, 1968, roč. 20, č. 2, s. 229 – 230. ISSN 0038-5859.
- ZALIZŇAK, Anna Andrejevna. 2007. *Semantika kavyček*. In: *Trudy Meždunarodnogo seminara Dialog'2007 po kopjuternoj lingvistike i jejo priloženijam*. Moskva. Dostupné na: http://www.philology.ru/linguistics2/zaliznyak_anna-07.htm.

Pramene

- Obraščeniye k graždanam Rossii, Moskva, 14. 03. 2024. Dostupné na: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/statements/73650>.
- Obraščeniye Prezidenta Rossijskoj Federacii. Moksva, Kremel', 24. 02. 2022. Dostupné na: <http://kremlin.ru/events/president/news/67843>.
- Otvét na vopros žurnalista o situacii na fronte, Moskva, 21. 06. 2023. Dostupné na: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/statements/71474>.
- Podpisanije dogovorov o priňatii DNR, LNR, Zaporožskoj i Chersonskoj oblasti v sostav Rossii, Moskva, 30. 09. 2022. Dostupné na: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/statements/69465>.
- Poslanije Prezidenta Federal'nomu Sobraniju, Moskva, 21. 02. 2023. Dostupné na: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/messages/70565>.
- Poslanije Prezidenta Federal'nomu Sobraniju, Moskva, 29. 02. 2024. Dostupné na: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/messages/73585>.
- Zasedaniye kollegii Ministerstva oborony, Moskva, 21. 12. 2022. Dostupné na: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/statements/70159>.
- PETROV, Ivan. 2024. *Chronika SVO: pervyj razgovor Belousova s Ostinom, osvoboždenije plennyh i chod bojevych dejstvij*, 26. 06. 2024. Dostupné na: <https://rg.ru/2024/06/26/v-minoborony-rasskazali-o-hode-svo.html>.
- PETROV, Ivan. 2024. *Kak v zone SVO rabotajut razvedčiki*, 18. 03. 2024. Dostupné na: <https://rg.ru/2024/03/18/razvedka-dolozhila-točno.html>.
- TRUCHANOVA, Elina. 2024. *V Jaroslavle pojavilsia muzej SVO*, 06. 03. 2024. Dostupné na: <https://rg.ru/2024/03/06/reg-cfo/v-jaroslavle-poiavilsia-muzej-svo.html>.
- ZVIAGINCEVA, Natalja. 2024. *V Nižnem Novgorode otkrylsia muzej SVO*, 21. 03. 2024. Dostupné na: <https://rg.ru/2024/03/21/reg-pfo/v-nizhnem-novgorode-otkrylsia-muzej-svo.html>.
- MERZLAKOV, Roman. 2024. *V Volgograde postaviat pamiatnik „Učastnikam SVO“*, 02. 04. 2024. Dostupné na: <https://rg.ru/2024/04/02/reg-ufo/v-volgograde-postaviat-pamiatnik-uchastnikam-svo.html>.
- DERGLIJEV, Ivan. 2024. *V Soči otrkyli monument pogibšim v SVO*, 12. 05. 2024. Dostupné na: <https://rg.ru/2024/05/12/reg-ufo/v-sochi-otkryli-monument-pogibshim-v-svo.html>.
- VALIACHMETOVA, Darja. 2024. *Na telekanale „Zvezda“ rasskažut o studentach na SVO*, 22. 02. 2024. Dostupné na: <https://rg.ru/2024/02/22/na-telekanale-zvezda-rasskazhut-o-studentah-na-svo.html>.
- POTAPOVA, Julija. 2024. *V Kuzbasse veteranam SVO pomogut s rabotoj*, 04. 04. 2024. Dostupné na: <https://rg.ru/2024/04/04/reg-sibfo/v-kuzbasse-veteranam-svo-pomogut-s-rabotoj.html>.
- PTIČKIN, Sergej. 2024. *V zone SVO vsjo časče ispolzujetsia robototekhnika*, 12. 05. 2024. Dostupné na internete: <https://rg.ru/2024/05/12/atakuut-boevye-roboty.html>.
- CHAZOV-KASSIA, Sergej. 2022. *„S gordo podnatoj golovoj“. Metodička dlia urokov propagandy vojny*, 22. 03. 2022. Dostupné na: <https://www.svo-boda.org/a/s-gordo-podnyatoi-golovoi-metodichka-dlya-urokov-propagandy-voyny/31761073.html>.

- GOSTEV, Aleksandr. 2022. *Tretij vsadnik. Žďot li mir posle kovida i vojny v Ukraine i golod*, 27. 03. 2022. Dostupné na: <https://www.svoboda.org/a/tretiy-vsadnik-zhdet-li-mir-posle-covida-i-voyny-v-ukraine-esche-i-golod/31772856.html>.
- RADIO SVOBODA. 2022. *Rossija načala polnomashtabnoje vtorženije na territoriju Ukrainy*. Glavnoje, 24. 02. 2022. Dostupné na: <https://www.svoboda.org/a/rossiya-nachala-polnomasshtabnoe-vtorzhenie-na-territoriyu-ukrainy-glavnoe/31720095.html>.
- MEDUZA. 2024. „*Ludi plačut i govoriat: davajte choť što-nibud*“, 16. 08. 2024. Dostupné na: <https://meduza.io/feature/2024/08/16/lyudi-plachut-i-govoryat-dayte-hot-cto-nibud>.
- NOVAJAGAZETA. 2022. *Sčegonačinajetsiakvazirodina, ičemonazakančivajetsia?*, 27. 03. 2022. Dostupné na: <https://novayagazeta.ru/articles/2022/03/27/s-chego-nachinaetsia-kvazirodina-i-chem-ona-zakanchivaetsia>.
- PINČUK, Alina – ŽIGALKIN, Jurij. 2022. „*My uvidim pozicionnuju vojnu*“. *Polgoda s načala vtorženija v Ukrainu*, 24. 08. 2022. Dostupné na: <https://www.svoboda.org/a/my-uvidim-pozitsionnuyu-voynu-polgoda-s-nachala-vtorzheniya-v-ukrainu/32001418.html>.
- RTVI. 2022. *Genprokuratura objasnila zapret na slovo „vojna“ otnositelno voennoj operacii na Ukraine*, 21. 07. 2022. Dostupné na: <https://rtvi.com/news/genprokuratura-obyasnila-zapret-na-slovo-vojna-otnositelno-voennoj-operaczii-na-ukraine/>.
- THE MOSCOW TIMES. 2024. „*Butylkoj ob golovu za to, što ja SVOšnik*“. *V Jekaterinburge prochožije ne stali pomagat izbitomu učastniku vojny v Ukrajine*, 13. 05. 2024. Dostupné na: <https://www.moscowtimes.ru/2024/05/13/butilkoi-obgolovu-zato-cto-yasvosnik-vekaterinburge-prohozhie-nestali-pomogat-izbitomu-uchastniku-voini-vukraine-a130491>.
- VCRU. 2023. *Samyj detalnyj razbor zakona ob elektronnyh povestkach čerez Gosuslugi. Kak sňatsia c voennogo učeta udalionno*. 14. 04. 2023. Dostupné na: <https://vc.ru/legal/665081-samyi-detalnyi-razbor-zakona-ob-elektronnyh-povestkah-cherez-gosuslugi-kak-snyatsya-s-voennogo-ucheta-udaleno?comment=5796492>.
- ZNANIJE. *Specialnaja voennaja operacija*. Dostupné na: https://znanierussia.ru/articles/Специальная_военная_операция.

Ilustrácie

Ilust. 1. Kolokácie s prídavným menom „specialnyj“. (Nacionalnyj korpus ruskogo jazyka: centralnyje SMI. Dostupné na internete: <https://ruscorpora.ru/word/paper?req=%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%86%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B9&seed=5812280071212634>).

Ilust. 2. Kolokácie s podstatným menom „operacija“. (Nacionalnyj korpus ruskogo jazyka: centralnyje SMI). Dostupné na internete: <https://ruscorpora.ru/explore?search=CisqIgoICA-AQChgyIAoQBSAAMgVncnN0ZEAKagQwLjk1eAGgAQEyAggDOgEB&req=%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F>.

Mgr. Janka Lenčesová
Katedra rusistiky a východoeurópskych štúdií
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Gondova 2
811 02 Bratislava 1
Slovenská republika
lencesova27@uniba.sk

Problematika neskloňovania obchodného názvu Ikea

Patrik Petráš

*Katedra slovanských filológií
Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre*

The Issue of Non-declension of the Trade Name Ikea

Litikon, 2024, Vol. 9, No. 2, pp. 105-113

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3946-5596>

The study deals with the problem of non-declension of the Ikea brand name. Non-declension is an atypical phenomenon in inflected languages. However, we are currently observing a growing trend of non-declension of some words in Slovak, while a large part of such words are mainly trade names of companies, corporations, etc. In the study, we compared the occurrence of declined and non-declined forms of the name Ikea in prepositional phrases of indirect cases in textual materials from the Slovak National Corpus. Statistical data from the prim-10.0-public-sane corpus show a tendency towards non-declension of this trade name in prepositional phrases.

Keywords: Ikea, trade name, logonym, acronym, non-declension, inflection

1. Úvodné poznámky

Slovenčina spolu s väčšinou slovanských jazykov (s výnimkou bulharčiny a macedónčiny) patria medzi flektívne jazyky (Vaňko, 2015, s. 24), čo znamená, že gramatické významy sa vyjadrujú pomocou tvarov slov, ktoré vznikajú v prípade nominálnych slovných druhov deklináciou a v prípade sloves konjugáciou. Podľa *Morfológie slovenského jazyka* (Ružička a kol., 1966, s. 51) sa flexia najvýznamnejšie prejavuje v oblasti skloňovania. Preto (aj s ohľadom na tematické zameranie príspevku) sa v ďalšej charakteristike slovenčiny zameriame len na oblasť mennej flexie.

Pre flektívne jazyky je príznačná vlastnosť **gramatickej homonymie**, čo znamená, že jednou gramatickou koncovkou sa vyjadruje viacero rôznych gramatických významov (Vaňko, 2015, s. 27): pri substantívach vyjadruje jedna gramatická koncovka pád, menný rod a číslo, napr. *ideu* – A sg. fem.¹ Okrem toho však flektívne jazyky charakterizuje aj **gramatická polysémia**, čiže jedna gramatická koncovka dokáže vyjadriť viac rovných gramatických významov (ibid.), napr. tvar *idey* môže v pluráli vyjadrovať pádové významy N i A. Napokon tu možno hovoriť i o **gramatickej synonymii**, teda jeden gramatický význam môže byť vyjadrený viacerými gramatickými koncovkami

¹ Zoznam skratiek porov. v závere príspevku.

(ibid.), napr. feminína môžu mať v singulári vyjadrený gramatický význam G morfémy *-y, -e, -i: techniky/technológie/súčasnosti*.

Hoci flexia tvarov patrí medzi fundamentálne znaky flektívnej slovenčiny, v našom jazyku sa nachádzajú aj nesklonné slová (a v súčasnosti sa inventár takýchto slov z rôznych príčin rozširuje). Medzi základné príčiny nesklonnosti niektorých slov v slovenčine patrí predovšetkým netypické zakončenie daného slova: nesklonujú sa najmä „také slová, pri ktorých pomer zakončenia a rodu nezodpovedá domácej skloňovacej sústave“ (Ružička a kol., 1966, s. 123). M. Sokolová (2007, s. 35) uvádza aj ďalšie dôvody nesklonnosti: monosylabickosť (väčšiu tendenciu k nesklonnosti majú jednoslabičné slová, napr. *mu² pu³*) a viacslovnosť pomenovania (napr. *credit card*).

Nesklonné slová (indeklinábilá) sa nachádzajú vo všetkých troch rodoch, pričom najväčšie zastúpenie majú v **strednom rode** (*pyré, kari, aloe, kivi, kombiné, deci, Skopje, Sydney...*). V **mužskom rode** sa nachádzajú tak pomenovania životných maskulín (*Petrú, gabbe, genró*), ako aj pomenovania zvierat (*emu, kakadu, marabu*) či neživotných maskulín (*para, gorde, lei*) a pod. Z nesklonných **feminín** možno uviesť napríklad *Agnes, Anne, Figuli, Labe, Chelsea* [čelzi], *madame, miss, lady, brandy* a pod.⁴

Všeobecne však možno skonštatovať, že počet nesklonných slov je v slovenčine pomerne nízky. Dokonca aj pri prevzatých lexémach ako prirodzený adaptačný jav môžu začať určité slová preberať tvary niektorej z deklinačných paradigiem. Tendenciu skloňovať aj cudzie slová dokazuje i deklinačný vzor *kuli*, podľa ktorého sa skloňujú cudzie mužské mená zakončené na samohlásky *-i, -í, -y, -ü, -e, -é, -ä, -ö, -õ*, napr. *Verdi, Dante, Goethe, Škultéty, Jenő* (Oravec – Bajžíková – Furdík, 1984, s. 73). Aj niektoré pôvodne nesklonné substantíva sa môžu začať skloňovať aspoň v istých pádoch, ako napr. slovo *skóre* získalo v hovorovom jazyku tvar I sg. *skórom*, slovo *revue* zase tvary D a L sg. *revui*, G pl. *revuí*, D pl. *revuám*, L pl. *revuách* a I pl. *revuami* (Ružička a kol., 1966, s. 123).

Na druhej strane, v súčasnej slovenčine pozorujeme tendenciu upúšťania od skloňovania pri niektorých slovách, ktorých forma skloňovanie umožňuje. Príčiny môžu byť rôzne. Problém nesklonných slov môže spočívať predovšetkým v tom, že z dôvodu absencie formálneho vyjadrenia gramatických kategórií menného rodu, čísla a pádu tieto slová nedokážu svojim tvarom vyjadriť vzťah k iným slovám vo vete. Táto skutočnosť príjemcovi komunikátu sťažuje identifikáciu gramatických významov a tým aj identifikáciu vzťahu daného slova k iným slovám vo výpovedi. Percipient musí tieto významy identifikovať až na základe kontextu (zapojenia slova vo vete, resp. pomocou iných formálnych signálov, ktorými sú napríklad predložky, signalizujúce väzbu v konkrétnom gramatickom páde).

V tomto príspevku sa zameriame na problematiku nesklonnosti obchodného názvu *Ikea*, ktorého forma síce skloňovanie umožňuje, no, ako na to poukážeme, toto pomenovanie sa v súčasnej slovenčine často používa v nevysklonovanej podobe.

² „Stará čín. plošná jednotka obsahu“ (Slovník cudzích slov, 2005).

³ „1. stará čín. jednotka dĺžky (1,79 m); 2. staré čín. platidlo v podobe kovovej vidlice“ (ibid.).

⁴ Podrobnú klasifikáciu nesklonných substantív podľa rodov s bohatým inventárom príkladov a ich zaradením do jednotlivých podskupín uvádza vo svojej publikácii M. Sokolová (2007, s. 68 – 73).

2. Lexikálno-gramatická charakteristika názvu Ikea

Slovo *Ikea* je pomenovaním švédskej spoločnosti predávajúcej bytové zariadenia.⁵ Toto logonymum zároveň predstavuje **akronym**, resp. **iniciálové skratkové slovo**, ktoré pozostáva „z takých iniciálových komponentov abreviačného motivantu, ktoré vytvárajú štruktúru realizovateľnú splývavou výslovnosťou“ (Gavurová, 2013, s. 34).⁶ V prípade pomenovania *Ikea* je však dnes už pôvod motivantov zastretý (resp. málo známy). Ide o skratku spojenia *Ingvar Kamprad Elmtaryd Agunnaryd*, ktoré vzniklo z iniciál mena zakladateľa spoločnosti (*Ingvar Kamprad*), z prvého písmena názvu farmy, na ktorej majiteľ vyrastal (*Elmtaryd*), a blízkej dediny *Agunnaryd*.⁷

Z gramatického hľadiska možno pomenovanie *Ikea* charakterizovať podľa tradičnej (staršej) koncepcie ako feminínium patriace do deklinačného vzoru žena, avšak substantíva zakončené na *-ea* (napr. *idea*, *Andrea*, *Kórea* a pod.) majú v D a L sg. variantnú pádovú koncovku *-i* (Oravec – Bajzíkova – Furdík, 1984, s. 63), čo je aj prípad pomenovania *Ikea*. Tento názov teda má pravidelné pádové tvary podľa vzoru žena z nepriamych pádov iba v genitíve, akuzatíve a inštrumentáli. Podľa *Nového deklinačného systému slovenských substantív*, ktorý vypracovala M. Sokolová (2007), ide o deklinačný vzor *idea*, podľa ktorého sa okrem analyzovaného pomenovania skloňujú aj substantíva, ako *Andrea*, *Kórea*, *Nivea*, *Odysea*, *orchidea* a pod. (ibid., s. 230). Vzor *idea* má v slovenčine nasledovné skloňovanie:

Pád	Singulárové tvary	Plurálové tvary
N	<i>ide-a</i>	<i>ide-y</i>
G	<i>ide-y</i>	<i>ide-í</i>
D	<i>ide-i</i>	<i>ide-ám</i>
A	<i>ide-u</i>	<i>ide-y</i>
L	(o) <i>ide-i</i>	(o) <i>ide-ách</i>
I	<i>ideo-u</i>	<i>ide-ami</i>

Tab. 1: Skloňovanie vzoru *idea* (Sokolová, 2007, s. 229)

Gramatické zakončenie názvu *Ikea* teda umožňuje jeho zaradenie do deklinačnej paradigmy (príklady vyskloňovaných tvarov tohto názvu porov. ďalej v príspevku).

⁵ IKEA: *O nás* [online]. Dostupné na: <https://www.ikea.com/sk/sk/this-is-ikea/about-us/> [cit. 18. 10. 2024].

⁶ Hoci je pomenovanie *Ikea* pôvodne iniciálovým skratkovým slovom, ide zároveň o proprium, preto ho v príspevku zapisujeme jednotne ako *Ikea*, teda uvádzame iba prvé začiatkové písmeno veľké. Takto sa pomenovanie bežne uvádza aj v jazykovej praxi (pozri k tomu aj ďalej). Pri citovaní príkladov rešpektujeme zápis v takej podobe, v akej bol použitý v originálnom texte.

⁷ IKEA: *Prečo sa IKEA volá IKEA?* Dostupné na: <https://www.ikea.com/sk/sk/this-is-ikea/about-us/od-skromnych-zaciatkov-po-svetovu-znacku-strucna-historia-ikea-pubad29a981/> [cit. 21. 10. 2024].

3. Problematika nesklonnosti názvu *Ikea*

Napriek tomu, že forma názvu *Ikea* umožňuje jeho skloňovanie, v súčasnosti sa často stretávame (najmä v mediálne orientovaných komunikátoch) s jeho nesklonnosťou. Je potrebné skonštatovať, že v prípade rôznych obchodných názvov nejde dnes o ojedinelý jav a tendenciu k nesklonnosti takýchto názvov, hoci ich forma skloňovanie umožňuje, pozorujeme aj pri iných logonymách (napr. *Billa*, *Orange*, *Tesco* a pod.⁸). Vzhľadom na obmedzený rozsah tohto príspevku, ako aj špecifickosť názvu *Ikea* sa teraz budeme zaoberať iba nesklonnosťou tohto názvu. Na pomerne časté nesklňovanie pomenovania *Ikea* môže mať vplyv niekoľko faktorov:

- toto substantívum má netypické hláskové zakončenie v porovnaní s domácimi lexémami;
- ako iniciálové skratkové slovo sa často zapisuje verzálkami, čo takisto ešte viac posilňuje tendenciu k nemennosti názvu v rôznych použitíach (v tejto podobe je nápis *IKEA* aj súčasťou loga spoločnosti);
- samotný fakt, že ide o logonymum, obchodný názov, značku, ešte viac posilňuje tendenciu k nesklonnosti (najmä v oficiálnych, resp. marketingovo orientovaných komunikátoch);
- je možné uvažovať aj o pracovnej hypotéze, že nesklňovanie názvu *Ikea* najmä v písomnom prejave môže mať u niektorých používateľov jazyka aj pragmatickú príčinu – neznalosť (alebo neistota) správneho tvaru najmä v G, D a L sg. (*Ikey/Ikei?*).

V istej časti lingvistickej obce a odbornej verejnosti sa stretávame aj s kritikou nesklonnosti obchodných názvov, čo dokazujú aj nasledovné citované postoje: „Tieto neohýbané tvary istotne nemožno pokladať za náhodnú chybu: prekladatelia reklamných textov do slovenčiny sa zjavne obávali, že by skloňovaním firemného názvu veľmi zmenili jeho podobu, a tak ho radšej nechali bez zmeny“ (Kačala, 1997, s. 56). „Názvy ako *Billa*, *Tesco*, *IKEA*, hoci sú cudzieho pôvodu, začlenili sa prirodzene do nášho jazyka a riadne sa skloňujú. No nie vždy dôsledne, o čom svedčia niektoré texty propagačných letákov...“ (Duchková, 2008, s. 62).

V *Jazykovej poradni*, ktorej odborným garantom je Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra, sa k použitiu názvu *Ikea* uvádza takéto odporúčanie: „Názov *IKEA* sa skloňuje tak ako slová zakončené na *-ea*, napr. *Andrea*, *Kórea*, *Eurovea*, *idea*, *orchidea*: *IKEA*, (z) *IKEY*, *IKEI*, *IKEU*, (v) *IKEI*, (s) *IKEOU*. V písaných prejavoch, aby sa zachovalo koncové písmeno zastupujúce príslušné slovo (ide o iniciálovú skratku), odporúča sa ponechať skratku v základnej (nesklonnej) podobe, pričom sa pred ňu predsunie výraz, ktorý ju bližšie určuje, a ten sa skloňuje, napr. *spálňa od firmy/spoločnosti IKEA* (slovné spojenia *spálňa od IKEA*, *stolík z IKEA* a pod. sú v slovenčine neprirodzené)“.⁹ Zároveň sa tu podotýka, že viaceré z iniciálových skratiek sa používajú ako vlastné mená, ktoré možno skloňovať podľa príslušného zakončenia a zapisovať v podobe ako z *Unicefu*, v *Unescu*, analogicky možno preto aj názov *IKEA* písať v podobe *Ikea*.¹⁰

Na druhej strane však evidujeme aj odlišný prístup k nesklňovaniu obchodných názvov. M. Ološtiak (2007, s. 189 – 190) hodnotí porušovanie noriem spisovnej slovenčiny v tejto

⁸ Širšie sme sa problematike nesklonnosti (nielen) obchodných názvov v slovenčine venovali v príspevku *Nesklonnosť ako aktuálny problém v súčasnej slovenčine* (Petráš, 2016, s. 58 – 82).

⁹ JazykovaPoradna.sk: *Ako sa skloňuje slovo IKEA?* [online]. Dostupné na: <https://jazykovaporadna.sme.sk/q/1763/> [cit. 19. 10. 2024].

¹⁰ Ibid.

oblasti diferencovane: indeklinačné tendencie v prípadoch ako v *Kenvelo*, v *Tesco*, so *Samsung* hodnotí skôr negatívne, pretože sa v bežnej komunikácii tieto názvy pravidelne skloňujú bez ohrozenia identifikačnej funkcie propria, no neskloňovanie či niektoré ortografické osobitosti, ako napr. *kika* či *IKEA*, vymykajúce sa z platnej kodifikácie vníma na pozadí špecifických onymicko-pragmatických funkcií chrématonymických znakov. Za pragmaticky motivované (najmä v reči reklamy) považuje neskloňovanie logonyma *Ikea* (napr. *Vitajte v IKEA*) aj J. Dolník (2010, s. 54).

4. Metodológia výskumu

V tejto štúdii sme si stanovili za cieľ zistiť frekvenčné zastúpenie vyskloňovaných a nevyskloňovaných tvarov názvu *Ikea* v *Slovenskom národnom korpuse* a na základe početnosti výskytov určiť preferenciu skloňovania či neskloňovania tohto názvu. Ako výskumný súbor sme použili texty *Slovenského národného korpusu – prim-10.0-public-sane*¹¹.

Keďže nevyskloňované tvary bez predložiek nemožno pomocou automatickej anotácie vyhľadávať (počet všetkých výskytov názvu *Ikea* v korpuse vrátane bezpredložkových výskytov dosahuje hodnotu 4 022, t. j. 2,44 výskytov na milión)¹², pri vyhľadávaní vyskloňovaných a nevyskloňovaných tvarov sme sa zamerali len na tvary s predložkovými väzbami, pričom sme do vyhľadávania zahrnuli iba prvotné nezložené predložky, ktoré tvoria v slovenčine uzavretý a konečný inventár prvkov.

5. Výsledky

Frekvenciu vyskloňovaných tvarov v predložkových väzbách nepriamych pádov zobrazuje nasledujúca tabuľka:

Pád	Predložková väzba	Počet výskytov
G sg.	bez/do/od/okrem/u/z/za + Ikey	117 (0,07 na milión)
D sg.	k/proti/naproti/oproti + Ikei	3 (0 na milión)
A sg.	cez/medzi/na/nad/o/po/pod/pre/pred/v/za + Ikeu	34 (0,02 na milión)
L sg.	na/o/po/pri/popri/v + Ikei	55 (0,03 na milión)
I sg.	medzi/nad/pod/pred/s/za + Ikeou	16 (0,01 na milión)
I pl.	pred + Ikeami (*ďalej nezahrnuté do štatistík)	1 (0 na milión)

Tab. 2: Frekvencia vyskloňovaných tvarov názvu *Ikea* v predložkových väzbách nepriamych pádov

¹¹ Korpus *prim-10.0-public-sane* bol sprístupnený v r. 2022, bez textov s nesprávnou diakritikou a z oblastí mimo Slovenska. Percentuálne zastúpenie textov podľa stylistickej príslušnosti je nasledovné: 70,52 % publicistické; 17,15 % umelecké; 11,46 % odborné; 0,87 % iné texty). Jeho rozsah je 1 649 561 653 tokenov, 1 323 046 192 slov. Slovenský národný korpus: *Štruktúra korpusu prim-10.0*. [online]. Dostupné na: <https://korpus.sk/korpusy-a-databazy/korpusy-snk/prim-10-0/> [cit. 18. 10. 2024].

¹² V uvedenom počte množstvo výskytov tvorili len jednoduché uvedenia názvu *IKEA* v N sg. či vymenovania rôznych názvov značiek. Takéto výskyty pre výskum tohto zamerania nie sú relevantné. **Počet výskytov na milión** uvádza frekvenciu jazykového prostriedku v danom korpuse prepočítanú ako priemerný výskyt daného prostriedku vo fiktívnom korpuse toho istého zloženia s rozsahom 1 milión tokenov (Šimková, 2017, s. 139).

V tab. 2 uvádzame v stĺpci *Predložková väzba* zoznam všetkých prvotných predložiek, s ktorými sa názov *Ikea* nachádzal vo vyskloňovanom tvare v príslušnom páde. Z údajov vyplýva, že najfrekvencovanejšie v prípade vyskloňovaných tvarov sú genitívne tvary v singulári. Z povahy propria vyplýva, že jeho dominantné použitie je predovšetkým v singulári, čo dokazuje aj frekvencia výskytov, keďže vyskloňovaný plurálový tvar sme zaznamenali len v jednom spojení (*pred Ikeami*). Vzhľadom na tento faktor sme ďalej pri porovnávaní frekvencií uvedených plurálových výskytov nebrali do úvahy. Vyskloňované tvary v predložkových spojeniach sa nachádzali napríklad v týchto kontextoch (v zátvorke uvádzame pádový význam): *Ludia do Ikey jednoducho chodia.* (G) – *K Ikei povedú štyri jazdné pruhy.* (D) – *Pracujú len pre IKEU.* (A) – *Samoobsluha je jedným z predpokladov nízkych cien v Ikei.* (L) – *Na výpredaj sa pred Ikeou čakalo ešte za tmy.* (I)

V nasledujúcej tabuľke uvádzame porovnanie vyskloňovaných a nevyskloňovaných tvarov tohto názvu v predložkových väzbách. Vzhľadom na spätelnosť niektorých predložiek s viacerými pádmi nebolo možné uviesť frekvenciu spojení s konkrétnou predložkou podľa jednotlivých pádov, bolo by potrebné každý výskyt osobitne posúdiť v konkrétnom kontexte. Vzhľadom na stanovený cieľ tejto štúdie to však nebolo potrebné.

Skloňovanie/neskloňovanie názvu <i>Ikea</i>	Predložková väzba	Frekvencia výskytu
Spojenia s vyskloňovaným názvom	bez/cez/do/k/medzi/na/nad/o/od/okrem/po/pod/pre/ pred/pri/popri/proti/naproti/oproti/s/u/v/z/za + Ikey/Ikei/Ikeu/Ikeou	251 (0,15 na milión)
Spojenia s nevyskloňovaným názvom	bez/cez/do/k/medzi/na/nad/o/od/okrem/po/pod/pre/ pred/pri/popri/proti/naproti/oproti/s/u/v/z/za + Ikea	370 (0,22 na milión)

Tab. 3: Porovnanie výskytov vyskloňovaných a nevyskloňovaných tvarov názvu *Ikea* v nepriamych pádoch

Z uvedených počtov výskytov spojenia predložky s názvom *Ikea* vyplýva, že prevažujú spojenia s nevyskloňovaným názvom (370 výskytov/0,22 na milión oproti 251 výskytom/0,15 na milión), počet nevyskloňovaných tvarov v predložkových väzbách je o 119 výskytov vyšší.

Na ilustráciu uvádzame príklady na spojenia predložky s nevyskloňovaným tvarom (v zátvorke uvádzame pádový význam, ktorý bolo možné vyvodiť na základe predložky, resp. kontextu): *Doplňky pre kanceláriu z IKEA sú na Slovensku veľmi populárne – mnohí začali zariaďovať kanceláriu práve nimi.* (G) – *K Ikea a tunajšiemu dnes už rozšírenému obchodnému centru premávajú z centra mesta len dva autobusy.* (D) – *Výrobca čalúneného nábytku pre IKEA odôvodnil toto rozhodnutie výrazným obmedzením objednávok od svojho partnera.* (A) – *Aké je byť v tíme v Ikea?* (L) – *Okolo jednej poobede už bolo pred Ikea prázdno.* (I)

Z dôvodu overenia pracovnej hypotézy, že jedným z dôvodov použitia nevyskloňovaného názvu *Ikea* v nepriamom páde (v písomnom prejave) môže byť aj neistota pisateľa týkajúca sa správneho tvaru v G, D a L sg., sme v skúmanom korpuse vyhľadali nekorektné tvary v G, D a L sg. V skúmanom korpuse sme gramaticky nekorektný tvar *Ikei* s genitívnou predložkou

zaznamenali v 22 výskytoch (0,01 na milión), napr.: *Polička z Ikei nie je na túto váhu stavaná*. Nesprávny tvar *Ikey* s lokálovou predložkou sme zaznamenali len v 4 výskytoch (0 na milión), napr.: *V stredu sme boli v Ikey*. Nekorektný tvar *Ikey* s datívnou predložkou sa v korpuse nenachádza. Hoci na základe uvedeného počtu výskytov nemožno hodnoverne potvrdiť uvedený predpoklad motivácie použitia nevyskloňovaného názvu z dôvodu nepoznania korektného tvaru v danom páde, nazdávame sa, že takúto pragmatickú motiváciu použiť radšej nevyskloňovanú podobu názvu nemožno celkom zamietnuť.

Uviedli sme, že použitie nevyskloňovanej podoby substantíva sťažuje identifikáciu gramatických významov, a teda aj jeho vzťahu k iným slovám vo výpovedi. Tento nedostatok kompenzuje zapojenie nevyskloňovaného názvu do syntagmy s nadradeným substantívom určujúcim druh názvu, pričom toto substantívum je vo vyskloňovanom tvare. Napríklad v prípade názvu *Ikea* sme zaznamenali jeho použitie v spojení so substantívami *obchod*, *spoločnosť*, *reťazec*, *OD* (hoci skratka *OD* ako obchodný dom tiež neumožňuje skloňovanie): *Všetok nábytok sa zakúpil v obchode Ikea*. – *Dnes vedenie spoločnosti Ikea rokovalo s vedením mesta*. – *Sú to zákazníci známeho reťazca IKEA*. – *Počet krajín s OD IKEA*.

Ako uvedené príklady ukazujú, použitie vyskloňovaného všeobecného substantíva pred nevyskloňovaným názvom Ikea je osobitne dôležité najmä v prípadoch bezpredložkových spojení (porov. napr. *vedenie spoločnosti Ikea* – *vedenie Ikea*).

6. Závery

V príspevku sme porovnávali početnosť výskytov vyskloňovaných a nevyskloňovaných tvarov obchodného názvu *Ikea* vo väzbách s prvotnými nezloženými predložkami. Počet všetkých výskytov názvu *Ikea* v korpuse *prim-10.0-public-sane* (vrátane bezpredložkových výskytov) dosahuje hodnotu 4 022 (2,44 na milión), z toho predložkových spojení s týmto názvom spolu dosiahol 621 výskytov. Z uvedeného počtu výskytov predložkových spojení bolo 251 (0,15 na milión) **vyskloňovaných tvarov** a počet **nevyskloňovaných tvarov** dosiahol hodnotu 370 (0,15 na milión). Teda počet nevyskloňovaných tvarov v predložkových väzbách je o 119 výskytov vyšší. Pomer **nevyskloňovaných tvarov** voči **vyskloňovaným** tak dosiahol cca 60 % : 40 %. Hoci podiel predložkových výskytov voči celkovému počtu všetkých výskytov názvu *Ikea* (cca 15 %) nebol vysoký (treba však uviesť, že množstvo výskytov tvorili len jednoduché uvedenia názvu *Ikea* v N sg. či vymenovania rôznych názvov značiek, ktoré pre tento výskum neboli relevantné), zistený rozdiel a uvedený pomer poukazuje na tendenciu preferovať v predložkových väzbách nevyskloňované tvary názvu *Ikea*. Takéto nevyskloňované názvy často registrujeme v komunikátoch oficiálnejšieho rázu (najmä reklamné komunikáty, použitie značky v hláseniach dopravného servisu v rádiách, napr. *v smere na Ikea* a pod.). Aj vzhľadom na fakt, že názov *Ikea* (najmä zapisovaný v majuskulnej realizácii ako *IKEA*) tvorí priamo komponent loga, ktoré sa nemôže meniť (napr. na billboardoch a pod.), považujeme takéto použitia za pragmaticky odôvodnené a funkčné. Zároveň použitie názvu v predložkových spojeniach čiastočne kompenzuje zvýšenú perцепčnú námahu príjemcu pri identifikácii pádu, v ktorom sa pomenovanie nachádza, keďže predložka je často dostatočným formálnym signalizátorom pádového významu pomenovania.

LITERATÚRA

Sekundárna literatúra

- DOLNÍK, Juraj. 2010. *Teória spisovného jazyka (so zreteľom na spisovnú slovenčinu)*. Bratislava: VEDA, 2010. ISBN 978-80-224-1119-6.
- DUCHKOVÁ, Silvia. 2008. Billa – v Bille, Tesco – v Tescu. *Kultúra slova*, 2008, roč. 42, č. 1, s. 62 – 63. ISSN 0023-5202.
- GAVUROVÁ, Miroslava. 2013. *Skratka ako lexéma. (Abreviačná motivácia v lexike)*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2013. ISBN 978-80-555-0939-6.
- KAČALA, Ján. 1997. Vitajte v IKEI. *Kultúra slova*, 1997, roč. 31, č. 1, s. 56. ISSN 0023-5202.
- RUŽIČKA, Jozef a kol. 1966. *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1966.
- ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia – FURDÍK, Juraj. 1984. *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984.
- OLOŠTIAK, Martin. 2007. *Jazykovoštruktúrny a komunikačno-pragmatický status vlastného mena (adaptácia anglických proprií v slovenčine)*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2007. ISBN 978-80-8068-637-6.
- PETRÁŠ, Patrik. 2016. Nesklonnosť ako aktuálny problém v súčasnej slovenčine. In: PARENÍČKA, Pavol (ed.). *Slovakistika. Pohľady mladej vedy*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2016, s. 58 – 82. ISBN 978-80-8128-183-9.
- KRAUS, Jiří a kol. 2005. *Slovník cudzích slov (akademický)*. 2., doplnené a prepracované vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá, 2005. ISBN 80-10-00381-6.
- SOKOLOVÁ, Miloslava. 2007. *Nový deklinačný systém slovenských substantív*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2007. ISBN 80-8068-550-9.
- ŠIMKOVÁ, Mária. 2017. 6. Výberový slovník termínov a pojmov z korpusovej lingvistiky. In: ŠIMKOVÁ, Mária et al. *Slovenský národný korpus. Texty, anotácie, vyhľadávania*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Vydavateľstvo Mikula, 2017, s. 135 – 149. ISBN 978-80-88814-98-6.
- VAŇKO, Juraj. 2015. Morfológický typ slovenčiny. In: VAŇKO, Juraj – AUXOVÁ, Darina. *Morfológia slovenského jazyka*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2015, s. 23 – 29. ISBN 978-80-558-0858-1.

Elektronické zdroje

- IKEA: *O nás* [online]. Dostupné na: <https://www.ikea.com/sk/sk/this-is-ikea/about-us/> [cit. 18. 10. 2024].
- IKEA: *Prečo sa IKEA volá IKEA?* [online]. Dostupné na: <https://www.ikea.com/sk/sk/this-is-ikea/about-us/od-skromnych-zaciatkov-po-svetovu-znacku-strucna-historia-ikea-pubad29a981/> [cit. 21. 10. 2024].
- JazykovaPoradna.sk: *Ako sa skloňuje slovo IKEA?* [online]. Dostupné na: <https://jazykovaporadna.sme.sk/q/1763/> [cit. 19. 10. 2024].
- Slovenský národný korpus: *Štruktúra korpusu prim-10.0*. [online]. Dostupné na: <https://korpus.sk/korpusy-a-databazy/korpusy-snk/prim-10-0/> [cit. 18. 10. 2024].

Pramene

- Slovenský národný korpus – prim-10.0-public-sane [online]. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 2022. Dostupné na: <https://korpus.sk>.

Zoznam skratiek

N – nominatív
G – genitív
D – datív
A – akuzatív
L – lokál
I – inštrumentál
sg. – singulár
pl. – plurál
fem. – feminína

.....
Mgr. Patrik Petráš, PhD.
Katedra slovanských filológií
Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre
Štefánikova 67
949 01 Nitra
Slovenská republika
ppetras@ukf.sk

Interkultúrne aspekty pragmatických markerov v slovenčine a angličtine

Augustín Sokol

Intercultural Aspects of Pragmatic Markers in Slovak and English

Litikon, 2024, Vol. 9, No. 2, pp. 114-120

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9201-9555>

This work will serve as a basis for examining the extent to which Slovak ESL (English as a Second Language) learners are able to identify pragmatic markers and determine their function in English texts. Although linguists disagree on the definition of PMs, we will base our approach on previous research of experts such as Fraser, Neary-Sundquist, Schiffrin, Carter and McCarthy, who have focused on the study of PMs in English. We will move along the lines of reading literacy and interpretative/pragmatic competence, which we extend into the aspect of functional literacy as the ability to process pragmatic information in text. The aim of our study is to introduce a set of Slovak pragmatic markers and their English counterparts functioning as conversation turns. In this approach, counterparts (or analogs) are understood as mirror alternatives of content in the language means. An analogy means that the lexical correspondence between the terms in the mother language and second language can be assessed as adequate, even if it doesn't correspond to word-for-word translation. In terms of the participation concept, we distinguish between non-participatory and participatory discursive-illocutionary types of turns. We will also point out the link between the formal and semantic aspects of turn-constructive components and the formal-semantic aspects of pragmatic markers. It is our belief that our analysis will help to provide a framework for acquisition of PMs by Slovak ESL (English as a second language) learners. This is very important, since understanding PMs within the target language is one of the steps toward functional literacy as the ability to extract pragmatic information from text or conversation.

Keywords: intercultural communication, pragmatic marker (PM), discourse marker, conversation turn, pragmatics, analogy, participant

Úvod

Štúdia je venovaná problematike pragmatických markerov, ktoré sú neoddeliteľnou súčasťou komunikačného fondu slovenského aj anglického jazyka. Práca bude východiskom pre skúmanie otázky, do akej miery študenti angličtiny, ktorých materinským jazykom je slovenčina, sú schopní v anglických textoch identifikovať pragmatické markery a určiť ich funkciu.

Budeme sa pohybovať v termínoch čitateľskej gramotnosti a interpretačnej kompetencie, ktorú rozviníme o aspekt funkčnej gramotnosti ako schopnosti vedieť spracovať pragmatické informácie z textu. Cieľom štúdie bude uvedenie súboru slovenských pragmatických markerov a ich anglických analógov vystupujúcich v pozícii replík. V tomto prístupe sa analógy chápu ako zrkadlové alternanty obsahov jazykových prostriedkov. Analógia znamená, že lexikálne korešpondencie medzi výrazmi v materinskom aj osvojovanom jazyku možno hodnotiť ako adekvátne.

Vychádzame zo skutočnosti, že pragmatické markery tvoria integrálnu súčasť komunikačného fondu slovenského aj anglického jazyka. Táto problematika navodzuje na jednej strane otázku ich univerzálnosti, na druhej strane otázku ich kultúrnej závislosti, keďže sú to štandardizované prostriedky, ktoré sú determinované daným kultúrnym prostredím. Univerzálna povaha vyplýva zo samotnej sociálnej podstaty pragmatických markerov a zo spôsobov vyjadrovania istých sociálnych aktov. Z kulturologického hľadiska má osobitný význam ich relevantnosť vo vzťahu ku kultúrnej identite a sociálnej kultúre určujúcej štandardizácie správania a konania jednotlivcov istého jazykového spoločenstva. Ako jazykové výrazy majú fixačnú funkciu a ako výrazy komunikačného fondu majú intervenčnú funkciu, lebo aktívne zasahujú do komunikačného diania. Ide o jednotky, ktoré sú prirodzenou súčasťou komunikácie bežných aj profesionálnych používateľov jazyka.

Vymedzenie pragmatických markerov

Termín *pragmatický marker* zastrešuje skupinu takých výrazových prostriedkov, ktoré majú deiktickú podstatu: ich funkciou je odkazovať na vlastnosti kontextu¹ (porov. Schiffrin, 1987; Ivanová, 2018, s. 396). V práci budeme termíny *pragmatický marker* a *diskurzívny marker* posudzovať v hypero-hyponymickom (inkluzívnom) ponímaní, keďže *pragmatický marker* sa prednostne vzťahuje na sociálnu a interpersonálnu kohéziu, t. j. vzťah medzi hovoriacim a adresátom, typ realizovaného rečového aktu a pod., a *diskurzívny marker* sa viac týka textovej kohézie, t. j. vzťahuje sa na rôzne stratégie súvisiace s manažovaním diskurzu.

Rozsah triedy pragmatických markerov je posudzovaný v inkluzívnom a exkluzívnom aspekte: (a) inkluzívny prístup k pragmatickým markerom zaraďuje aj nie plne lexikalizované výrazy a konštrukcie typu *ak ti to neprekáža, musím zopakovať* a pod., a to preto, lebo prioritne a nezávisle od stupňa lexikalizácie disponujú procedurálnym významom; (b) exkluzívny prístup tieto jednotky a konštrukcie vzhľadom na nízky stupeň lexikalizácie k pragmatickým markerom nezaraďuje.

Pragmatické markery sú prostriedky vzťahujúce sa na propozíciu a na vyjadrovanie postojov k nej (týkajú sa ideačnej a informačnej štruktúry), na oblasť vyjadrovania ilokučných funkcií a interpersonálnu dimenziu komunikačného procesu (ide o oblasť akčnej štruktúry a participantského rámca komunikácie) a na organizáciu diskurzu (týkajú sa diskurzívnej konštrukčnej štruktúry, označujú sa preto aj ako diskurzívne markery, porov. Fraser, 1996).

Do triedy pragmatických markerov budeme zaraďovať rôzne skupiny konjunkcií, vetných adverbií, partikul, parentéz, ustrnutých vetných konštrukcií, súvetných konštrukcií s nezhodou

¹ Kontext v najširšom zmysle zahŕňa: jazykový kontext, participantov (hovoriaceho a adresáta) a ich znalosti a predpoklady, ako aj komunikačnú situáciu, t. j. miesto a čas, v ktorých sa výpoveď realizuje.

medzi formou a obsahom. Napríklad A. Knott a R. Dale (1994, s. 45) do skupiny diskurzívnych markerov zaraďujú aj frázy s vetným komplementom *it follows that; it may seem that*.

Zo **sémantického hľadiska** sú pre pragmatické markery charakteristické tieto skutočnosti:

- (i) majú minimalizovaný alebo žiadny propozičný obsah;
- (ii) nezasahujú pravdivostnú hodnotu výpovede a neprispievajú k propozičnému obsahu; môžu byť preto z výpovede, do ktorej sú vložené, odstránené bez toho, aby sa zmenila platnosť jej propozičného obsahu;

- (iii) význam pragmatických markerov je procedurálny, nie konceptuálny.

Zo **syntaktického hľadiska** sa pragmatické markery vyznačujú tým, že:

- (i) nie sú súčasťou propozície výpovede, to znamená, že fungujú ako tzv. propozičné satelity výpovede, ku ktorej sú pripojené;

- (ii) zaujímajú pozíciu na syntaktickej periférii výpovede: typicky sa uplatňujú na ľavej alebo pravej periférii výpovede.

Z **funkčného hľadiska** sú pre pragmatické markery charakteristické tieto skutočnosti:

- (i) polyfunkčnosť pragmatických markerov, čo znamená, že v závislosti od kontextu môžu plniť celé spektrum sémanticko-pragmatických funkcií;

- (ii) procedurálna funkcia, čo znamená, že ide o jednotky, ktoré adresátovi poskytujú inštrukciu o tom, ako je propozícia konceptualizovaná a konštruovaná;

- (iii) indexujúca funkcia, čo znamená ukazovanie na jednotlivé komponenty aktuálnej komunikačnej situácie, diskurzu, resp. kontextu v najširšom zmysle;

- (iv) metalingvistická funkcia, čo znamená, že pragmatické markery sa nevzťahujú na mimojazykovú realitu, ale referujú na interpersonálne vzťahy medzi participantmi, na kognitívny procesy, na vzťahy v texte a pod.).

Z **translačného hľadiska** sa konštatuje, že postulovanie vhodného prekladateľského ekvivalentu sťažujú tieto skutočnosti: nereferenčnosť (pragmatické markery plnia interpersonálne, resp. textové funkcie), nepropozičnosť (pragmatické markery nie sú súčasťou propozícií), vysoká miera polyfunkčnosti a kontextovej závislosti pragmatických markerov. Pre vzťahy medzi ekvivalentmi je typické čiastočné, nie úplné prekrývanie významov a pragmatických funkcií. Pragmatické markery nie sú vždy prekladané doslovne, ale prostredníctvom celého diapazónu výrazov a konštrukcií, a tiež sa často pri preklade vynechávajú.

V slovenskej jazykovede sa problematike pragmatických markerov doposiaľ nevenovala osobitná pozornosť. Cílený výklad týchto výrazov sa objavil v článku M. Ivanovej (2018) v súvislosti s opisom a interpretáciou slovenských prekladových ekvivalentov anglického výrazu *fair enough*, ktoré extrahovala z anglicko-slovenského paralelného korpusu. Identifikovala tieto slovenské prekladové ekvivalenty: (1) vyjadrujúce ilokučnú funkciu súhlasu: *Áno. – Dobre. – Fajn.*; (2) vyjadrujúce metajazykový komentár: *Znie to logicky. – To stačí.*; (3) vyjadrujúce hodnotiaci vzťah k propozícii: *To je rozumné. – To je férové/fér.*; (4) vyjadrujúce interakčné komentáre: *Chápem. – To verím. – To som rád.*; (5) vyjadrujúce modálne postoje: *To je pravda. – To je fakt. – Môže byť.*; (6) vyjadrujúce diskurzívnu organizáciu: *Takže čestne. – Ale prosím.*; (7) v interogatívnych štruktúrach: *Súhlasíte? – Platí? – Je to namieste?*

V príspevku sa pokúsime zmapovať repertoár pragmatických markerov vo funkcii replík, v ktorých sa výrazne reflektuje ich schopnosť aktivovať príslušný ilokučný scenár. Uplatňujeme diskurzívno-kognitívny prístup s cieľom identifikácie repertoáru pragmatických markerov

s indikátorom jadrového významu permissivnosti. Materiálové východisko tvoria doklady zo Slovensko-anglického paralelného korpusu 4.0 (beletria) sk, verzia (par-sken-fic-4.0-sk).

Pragmatické markery vystupujúce vo funkcii replík

V texte, podobne ako vo face-to-face komunikácii, je replika úsek v dialógu, ktorým participant prispievajú k organizačnej, obsahovej aj formálnej výstavbe rozhovoru. Ako bezprostredná odpoveď je súčasťou scenára rozhovoru. Formát repliky má podobu jednočlenných, dvojčlenných viet alebo súvetí, ktoré produkujú striedajúci sa hovoriaci. Kľúčovou vlastnosťou replík je sukcesivita a pozícia. Sukcesivita vyplýva zo súvislého charakteru dialógu, mechanizmu striedania replík a anticipácie, či bude replika ukončená. Pozícia vyplýva z organizácie replík a vzťahuje sa na miesto repliky v scenári rozhovoru.

Repliky sú projektované rôznymi prostriedkami: (a) pragmatickými (interakčnými), (b) sémantickými a (c) syntaktickými (napr. ukončenie alebo pokračovanie výpovede, ktorá môže, ale nemusí tvoriť jednu repliku – fakticky je to repliková konštrukčná jednotka,² ktorou môže byť slovo, slovná konštrukcie, klauza, veta, súvetie).³ Repliky sa vyznačujú kontextovou zapojenosťou, ktorá ovplyvňuje ich eliptickú podobu prechádzajúcu až do formátu ustrnulých vetných konštrukcií.

Repliky súhlasného a nesúhlasného postoja hovoriaceho prezentujú reagentný permissívny postoj hovoriaceho. Súhlasnými replikami hovoriaci potvrdzuje správnosť vlastného uvažovania, správnosť uvažovania komunikačného partnera, resp. pozitívne hodnotenie komunikačnej udalosti. Nesúhlasné repliky sú akoby opakom súhlasných replík. Ako vidieť, pre ďalší výklad je dôležitý faktor participantstva. Z pohľadu konceptu participantstva budeme rozlišovať neparticipantské a participantské diskurzívno-ilokučné typy replík.

Neparticipantské repliky vyjadrujú:

- (i) afirmatívny postoj: *Áno. – Dobre. – Hej. – Fajn. – Oukej. – Samozrejme. – Prirodzene. – Určite.; Yes. – Good. – All right. – Fair enough. – Right. – Of course. – Naturally. – Certainly.;*
- (ii) zdôraznený afirmatívny postoj: *Áno, áno. – Áno, fajn.; Yes, yes. – Yeah, yeah. – Yes, fine.;*
- (iii) zoslabený afirmatívny postoj, resp. neochotný súhlas (hovoriaci signalizuje potlačenie vlastných subjektívnych postojov v prospech objektívnej možnosti, resp. nutnosti podmienujúcich vyjadrenie súhlasu): *No dobre. – No veď áno. – No veď hej. – Tak dobre. – Dobre teda. – Veď dobre. – Dobre aj tak. – Nuž dobre. – No tak dobre. – Nuž tak dobre. – Tak fajn. – V poriadku. – Vcelku dobre. – Môže byť. – Ale áno. – Snáď áno.; Oh well. – All right. – All right then. – Fair enough. – Well, good, then. – Right. – Good. – Fine. – Sounds good. – Maybe.;*
- (iv) afektívny afirmatívny postoj (cieľom takýchto výpovedí nie je vyjadriť pochvalu komunikačnému partnerovi, ale zosilnený súhlas s jeho konštatovaním, resp. návrhom): *Výborne! – Super! – Fantastické! – Senzačné! – To je bomba!; Excellent! – Splendid! – Perfect! – Cool! – Fantastic! – Great! – Sensational!;*
- (v) relativizovaný afirmatívny postoj (relativizácia sa dosahuje inkorporovaním relativizačných partikul, resp. adverbií): *Así áno. – Hádám áno.; Probably. – Maybe it is.;*

² Termín *repliková konštrukčná jednotka* zaviedli H. Sacks – E. A. Schegloff – G. Jefferson (1974).

³ V priamej dialogickej komunikácii replika je sprevádzaná prozodickými a neverbálnymi prostriedkami, napríklad mimikou, gestami, pohľadmi, pohybmi a pod.

(vi) súhlas spojený s potvrdzujúcim postojom (pragmatické markery referujú na udalosť vyjadrenú propozíciou tým, že ju hodnotia): *Veru áno. – To je pravda. – To je fakt. – To je dobre. – To je múdre. – Je to tak. – To sedí. – Presne tak.; Oh, yes. – Oh, aye. – Yes, indeed. – That's true. – That's right. – That's correct. – Right. – That's good. – That's so. – True enough. – That's good enough. – Exactly.;*

(vii) súhlas spojený s rezignáciou (hovoriaci prezentuje rezignáciu na predchádzajúcu neochotu vyjadriť sa): *Nuž hej. – Nuž áno. – No dobre. – Nuž čo. – Prečo nie. – Na tom nezáleží. – Nič sa nedá robiť. – Nevadí.; Well, yes. – Why, yes. – Oh, well. – Could be. – Why not. – Never mind. – It doesn't matter. – Nothing doing. – It can't be helped. – No matter. – That's okay.;*

(viii) súhlas spojený s rektifikáciou vlastného postoja: *Nie. Vlastne áno.; No. Well, yes.;*

(ix) výzva na vyjadrenie súhlasu: *Platí?; All right?;*

(x) odmietavý postoj (hovoriaci signalizuje, že názor komunikačného partnera nie je v zhode s jeho normami, čo predpokladá jeho vyjadrenie nesúhlasu): *Nie.; No.;*

(xi) zdôraznený nesúhlasný postoj (hovoriaci využíva repetíciu výrazu alebo lexikálne negátory): *Nie, nie. – Vôbec nie. – Nie, isteže nie. – Samozrejme, že nie. – V žiadnom prípade. – V nijakom prípade.; No, no. – Not at all. – No, of course not. – Of course not. – No way. – Absolutely not. – No chance.;*

(xii) zoslabený nesúhlasný postoj (hovoriaci signalizuje, že je na základe vyjadreného axiologického postoja ochotný zrušiť prípadné epistemické prekážky, ktoré by mu bránili vo vyjadrení súhlasu): *Ani nie. – Možno nie.; Not really. – Not exactly. – Maybe not.;*

(xiii) afektívny odmietavý postoj: *Otrasné! – To je otrasné! – Strašné! – To je strašné! – Prišerné! – To je prišerné! – Blbosť! – To je blbosť! – Hlúposť! – To je hlúposť! – Taká hlúposť! – Hlúposti!; Terrible! – This is terrible! – It was nasty. – Awful! – This is awful. – Horrible! – It's horrible. – Nonsense! – Rubbish!;*

(xiv) istotno-odmietavý postoj: *Asi nie. – Hádam len nie. – Vari len nie!; Probably not. – Perhaps not.;*

(xv) nesúhlas spojený s potvrdzujúcim postojom: *Veru nie. – To určite nie. – Pravdaže nie. – To teda nie. – A to zasa nie. – Určite nie. – Isteže nie. – Akoby nie. – Jasné, že nie.; No, indeed. – No, certainly not. – Definitely not. – Of course not. – Assuredly not. – Certainly not.;*

(xvi) nesúhlas spojený s rezignáciou: *Nuž nie. – Ale nie. – No nie.; Well, no. – But no.;*

(xvii) nesúhlas spojený s rektifikáciou vlastného postoja: *Áno. Vlastne nie.; Yes. Well, no.*

Participantské repliky rozlišujú aspekt hovoriaceho a aspekt adresáta. Aspekt hovoriaceho sa reflektuje v replikách vyjadrujúcich:

(i) afirmatívny postoj (súhlas s komunikačným partnerom sa tu vyjadruje na základe kognitívnych predpokladov na vyjadrenie súhlasu a aj na základe pozitívneho emočného hodnotenia): *Súhlasím. – Chápem. – Rozumiem. – Som rád. – Teším sa. – To som rád.; I agree. – I guess so. – I see. – I understand. – I'm glad. – I'm pleased.;*

(ii) zoslabený afirmatívny postoj (hovoriaci vyjadruje kognitívnu akceptáciu obsahu propozície komunikačného partnera spravidla ako dôsledok persuázie): *Nemám nič proti tomu. – Nie som proti. – Nemám námietky. – Nenamietam.; I quite agree. – I have no objections. – I wouldn't mind. – Okay by me.;*

(iii) istotno-afirmatívny postoj (hovoriaci signalizuje preberanie zodpovednosti za jeho prípadný súhlas s názorom komunikačného partnera): *Povedzme, že áno. – Dajme tomu.; I suppose. – Fine, I'd play along.;*

(iv) akceptačný postoj (hovoriaci signalizuje, že výpoveď jeho komunikačného partnera je preňho dostatočná na utvorenie si názoru a prípadné vyjadrenie súhlasu, resp. nesúhlasu): *Beriem na vedomie. – To beriem. – Beriem. – To mi stačí.; I say all right. – That's enough for me – I've seen enough.*;

(v) nesúhlasný postoj (hovoriaci signalizuje rozpor medzi maximou kvality a maximou zdvorilosti): *Nesúhlasím.; I doubt it.*;

(vi) odmietavý postoj: *Som proti. – Som zásadne proti. – Rozhodne sme proti.; I don't believe this.*;

(vii) istotno-negatívny postoj (hovoriaci nevie presne, čo má povedať, a nakoniec povie to, čo považuje za najlepšiu formuláciu): *Povedzme, že nie. – Myslím, že nie.; I think not. – I don't think so.*

Aspekt adresáta sa tematizuje ako prijatie názoru komunikačného partnera, čo odráža úsilie hovoriaceho zachovať „sociálny zmier“ medzi ním a adresátom. Reflektuje sa v replikách vyjadrujúcich:

(i) stotožnenie sa s názorom komunikačného partnera (ide o výrazy, ktorými hovoriaci vyjadruje epistemické stotožnenie sa s komunikačným partnerom): *Máte pravdu. – Áno, máte pravdu. – Máte svätú pravdu. – Áno, uhádli ste.; You're right. – You're quite right.*;

(ii) pozitívne hodnotenie komunikačného partnera: *Ste veľmi milý. – Pekné od vás.; You're very kind. – You are too kind. – You are most kind. – You're very sweet. – You're very nice. – That's very kind of you. – Awfully good of you.*;

(iii) istotno-afirmatívny postoj (rezignácia na vlastný postoj): *Nech je po vašom.; Have it your way. – Have it your own way.*;

(iv) istotno-afirmatívny postoj (s preferenciou kognitívnych a volitívnych postojov komunikačného partnera, t. j. súhlas ako konverzačná preferencia): *Ako myslíš. – Ako povieš. – Ako chceš.; Whatever you say. – Anything you say. – Whatever you want. – As you say. – As you wish. – As you will. – Suit yourself.*;

(v) nestotožnenie sa s názorom komunikačného partnera (hovoriaci signalizuje, že existujú nejaké prekážky, ktoré mu bránia vo vyslovení súhlasu s názormi adresáta): *Nemáte pravdu. – Nie, nemáte pravdu.; You're not right. – You're wrong.*;

(vi) výzva na vyjadrenie súhlasu: *Súhlasíš?; Do you agree? – You agree? – You all right with that? – Would that be okay with you? – You mind?*

Repliky súhlasného aj nesúhlasného postoja hovoriaceho sa realizujú v prosociálnych kontextoch. Reflektujú sociálne vzťahy, ktoré sú kritériom (resp. ukazovateľom) sociálnej kompetencie a sociálne kompetentného verbálneho konania hovoriaceho.

Záver

V príspevku sme sa pokúsili o načrtnutie repertoáru pragmatických markerov vo funkcii replík. Je to jeden z krokov v zameraní sa na funkčnú gramotnosť ako schopnosť vedieť spracovávať pragmatické informácie z textu. Funkčná gramotnosť je súčasťou čitateľskej gramotnosti vychádzajúcej z interpretačnej kompetencie a troch aspektov porozumenia – kognitívneho, sebaprojekčného a pragmatického. Je teda založená na akomsi induktívno-deduktívnom mechanizme, ktorý sa opiera o nadobudnuté poznatky o konvenčných významoch a ich sebaprojekčnom prežívaní (Soóky, 2020, s. 351).

Repertoár pragmatických markerov s jadrovým významom permissívnosti sme identifikovali na pozadí ich uplatnenia vo funkcii replík, v ktorej nadobúdajú podobu tzv. replikovej konštrukčnej jednotky. Z pohľadu konceptu participanstva sme rozlišovali neparticipantské a participantské diskurzívno-ilokučné typy replík. Poukázali sme na súvislosť medzi formálno-sémantickou stránkou replikovej konštrukčnej jednotky (ktorou môže byť slovo, slovná konštrukcia, klauza, veta, súvetie) a formálno-sémantickou stránkou pragmatických markerov.

LITERATÚRA

- FRASER, Bruce. 1996. Pragmatic Markers. *Pragmatics*, 1996, roč. 6, č. 2, s. 167 – 190. ISSN 1018-2101.
- IVANOVÁ, Martina. 2018. Pragmatický marker *fair enough* a jeho prekladové ekvivalenty v anglicko-slovenskom paralelnom korpuse. *Jazykovedný časopis*, 2018, roč. 69, č. 3, s. 395 – 414. ISSN 0021-5597.
- KNOTT, Alistair – DALE, Robert. 1994. Using linguistic Phenomena to motivate a set of coherence relations. *Discourse Processes*, 1994, roč. 18, s. 35 – 62. ISSN 0163-853X.
- SACKS, Harvey – SCHEGLOFF, Emanuel A. – JEFFERSON, Gail. 1974. A Simplest Systematics for the Organization of Turn-taking in Conversation. *Language*, 1974, roč. 50, č. 4, s. 696 – 735.
- SCHIFFRIN, Deborah. 1987. *Discourse markers*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987. ISBN 978-0-521-35718-0.
- SOKOLOVÁ, Jana. 2022. *Hovoriaci v pragmaticko-sémantických a komunikačných súvislostiach*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2022. ISBN 978-80-558-1750-7.
- SOÓKY, Roman. 2020. Ako (ne)testujeme čítanie s porozumením – čitateľská gramotnosť na pozadí interpretačnej kompetencie. *Slovenská reč*, 2020, roč. 85, č. 3, s. 338 – 360. ISSN 0037-6981.

.....

Mgr. Augustín Sokol, PhD.
 Stredná odborná škola veterinárna
 Drážovská 14
 950 12 Nitra
 Slovenská republika
 stinkoskl@gmail.com

Bibilizmy v súčasnej slovenskej a ruskej publicistike

Lucia Vieriková

Katedra slovanských filológií

Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre

Biblicisms in Contemporary Slovak and Russian Journalism

Litikon, 2024, Vol. 9, No. 2, pp. 121-128

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1242-2430>

Biblical vocabulary not only reflects the centuries-old tradition of Christianity, but also functions in everyday communication and helps to meet the communicative needs of modern man. Since the Bible is an integral part of the culture of Christian society, biblical vocabulary has become an integral part of modern language. It can be found not only in fiction, but also in journalism. In the journalistic language, it appears in the form of various winged phrases, proverbs and sayings, which the authors use in their original or actualised form, with a certain intention.

Keywords: biblicisms, economic text, journalistic text, Slovak language, Russian language

Aj keď by sa mohlo zdať, že ekonomika a náboženstvo spolu nesúvisia, keďže sa spájajú s dvoma protichodnými entitami: „materiálne“ a „duchovno“, opak je pravda. Peniaze hýbu nielen svetom, ale aj náboženstvom, a naopak, náboženstvo dokáže rozhybať ekonomiku. Vzájomné spojenie sa prejavuje aj v prenikaní náboženskej lexiky do ekonomickej terminológie. Nemáme na mysli starú známu „božiu menu“, ale napríklad pomenovania indexov, ktoré boli zavedené pre investorov riadiacich sa náboženským presvedčením, resp. z náboženstva vyplývajúcich pravidiel. Istá americká finančná skupina zaviedla World Islamic Index, ktorý je určený pre tradičných moslimských investorov. V islame je zakázané brať úroky a podľa zákona *halál* zarábať takouto formou je považované za hriech. Islamský index sa preto riadi pravidlom *šaría* a v jeho portfóliu nájdeme skôr IT sektor či energetiku. Ďalším podobne zameraným indexom je USA Catholic Values Index. MSCI USA Catholic Values Index je akciový benchmark navrhnutý tak, aby bol v súlade so Smernicami o sociálne zodpovednom investovaní Konferencie katolíckych biskupov Spojených štátov amerických a zahŕňal spoločnosti, ktoré podnikajú v súlade s hodnotami katolíckej cirkvi.¹

V našom článku zameriavame pozornosť na biblizmy v súčasných slovenských a ruských ekonomických textoch. Dňa 5. júla 2023 bol na Slovensku vyhlásený Rok kresťanskej kultúry,

¹ Pre viac informácií o spomínaných indexoch pozri <https://www.msci.com/documents/10199/e69ce821-67fc-422e-892f-7fd969155b1e>

ktorý mal za úlohu popularizovať a približovať kresťanskú vieru celej spoločnosti a trval až do 5. júla tohto roku. Tento časový rámec sme si zvolili aj pre náš výskum a excerptovali sme ukážky zo súčasných ekonomických textov v ruskom a slovenskom jazyku práve z tohto obdobia. Zo slovenských ekonomických periodík sme si vybrali týždenník *Trend* a z ruských *Kommersant-Deňgi*.² Za zdrojový dokument jednotlivých biblizmov sme si zvolili dielo *Lepta biblejskoj mudrosti* (2014), ktoré obsahuje biblické okrídlené výrazy a aforizmy v šiestich jazykoch (anglický, bieloruský, nemecký, ruský, slovenský, ukrajinský). Vychádzali sme z predpokladu, že biblická lexika sa hojne využíva v oboch jazykoch a bežne sa s ňou stretávame vo forme rôznych alúzií, metafor, frazeologizmov, prísloví, porekadiel, prirovnaní atď. Očakávali sme preto, že aj napriek akejsi pomyselnej protipólovosti, ktorú v sebe majú ekonomické a biblické témy, nájdeme množstvo biblizmov, ktoré sa v ekonomickej publicistike využívajú s cieľom upútať pozornosť čitateľa, zvýšiť expresivitu textu alebo prezentovať názor, hodnotenie, resp. zaujať stanovisko k danej téme. Pojem biblizmus definovala O. S. Achmanovová v *Slovníku jazykovědných termínov* ako biblické slovo alebo výraz, ktorý sa dostal do bežného jazyka (1966, s. 64). V slovenskej jazykovede sa jednotlivé slová, ktorých pôvod siaha do Biblie (tzv. lexikálne biblizmy), však radia k lingvokulturémam a tieto slová sa nestotožňujú s frazémami, pretože podľa slovenskej frazeologickej teórie musia mať frazémy minimálne dva komponenty (Matoláková, 2013). Týmto teoretickým východiskom sme sa riadili aj my a pri našom výskume do popredia vystupujú práve biblické frazeologizmy.

V slovenskej jazykovede sa výskum biblickej frazeológie dostáva v poslednom období do pozornosti (Skladaná, 1999, 2012; Baláková – Kováčová – Mokienko, 2014; Baláková – Kováčová, 2017 a i.), systematicky sa mu venujú aj ruskí lingvisti, napríklad K. N. Dubrovinová, V. G. Gak, V. M. Mokienko a i.

Biblické frazémy nepochádzajú vždy priamo z Biblie. Niektoré sa dotýkajú iba niektorého biblického slova alebo sa všeobecne opierajú o učenie kresťanstva. Hlavnú časť biblickej frazeológie tvoria ustálené obraty, ktoré spravidla majú expresívny charakter, používajú sa v prenesenom význame a vyjadrujú nejaké hodnotenie. V odbornej literatúre nachádzame množstvo klasifikácií biblizmov. K. N. Dubrovinová vyčlenila z hľadiska štruktúry dve veľké skupiny biblických frazém:

- a) slovné spojenia, t. j. vlastné frazeologické obraty (neveriaci Tomáš, šalamúnske rozhodnutie);
- b) celé vety, ktoré v podobe prísloví alebo aforizmov vyjadrujú rôzne ponaučenia, rady, napomenutia, varovania, zákazy, príkazy, predpisy, výzvy, želania a pod. (Nehádzte perly sviniam!) (2012, s. 11 – 12).

Za jednu z najprepracovanejších klasifikácií frazeologizmov biblického pôvodu môžeme označiť klasifikáciu podľa V. G. Gaka, ktorú vytvoril na základe miery korelácií biblizmov s biblickým textom (1997, s. 55 – 59). Lingvista vyčlenil päť opozícií s tvrdením, že konkrétny biblický frazeologizmus sa môže spájať s viacerými z nich súčasne:

- a) citátové (kontextové) ~ situačné biblické frazeologizmy (kým prvé predstavujú presnú citáciu Biblie, do druhej skupiny patria biblizmy, ktoré ju necitujú priamo, ale len sumarizujú to, čo obsahuje);

² Materiálovú bázu ruskej proveniencie sme excerptovali nielen z ekonomického týždenníka *Kommersant*, ale aj z jeho regionálnych vydaní, pričom sme sa usilovali orientovať na články s ekonomickou problematikou.

- b) prítomnosť ~ neprítomnosť špecifickej biblickej frazémy v jazyku (napríklad názvy starozákonných miest Sodoma a Gomora sa v ruštine a slovenčine používajú ako biblický frazeologizmus, ale vo francúzštine tento výraz absentuje);
- c) primárne ~ sekundárne biblické frazémy (kým primárne biblické frazeologizmy priamo zachytávajú biblickú udalosť, sekundárne majú len vzdialený vzťah k biblickému textu);
- d) bezprostredné ~ sprostredkované biblické frazeologizmy (prvé pochádzajú priamo z Biblie, zatiaľ čo druhé nesú znaky výpožičky z iného jazyka alebo z diel rôznych autorov; V. G. Gak uvádza ako príklad frazeologizmus в костюме Адама, ktorý sa do ruštiny dostal z francúzštiny);
- e) priame ~ interpretované biblické frazeologizmy (na rozdiel od priamych biblických frazeologizmov, interpretované frazeologické výrazy biblického pôvodu prešli sémantickou transformáciou).

Klasifikáciu založenú na spojitosti frazeologizmom s textom Biblie predstavila A. Matoláková (2013). Uviedla, že môže ísť o: 1) nepravé biblické frazémy, 2) frazémy inšpirované Bibliou a 3) pravé biblické frazémy, ktoré sa ďalej delia na:

- a) priame citáty (vyskytujú sa väčšinou v netransformovanej podobe, v texte ich možno nájsť a overiť na základe presného numerického indexu);
- b) ustálené a petrifikované biblické frazémy (majú pôvod v Biblii, ale ustálili sa a zľudovali v transformovanej podobe);
- c) antroponymné frazémy;
- d) biblické frazémy spojené s konkrétnou biblickou udalosťou alebo podobenstvom (majú spravidla slovesnú syntagmatickú stavbu).

Mnohé biblické frazémy stratili v priebehu jazykového vývinu svoju náboženskú sémantiku a zmenili sa na neutrálne profánne výrazy s viac alebo menej priezračnou biblickou motiváciou (Matoláková, 2014). Podľa nášho názoru je takýmto príkladom slovné spojenie *vlasy vstávajú dupkom*, ktoré je pôvodne motivované dvomi časťami v Starom zákone (v knihách Ezechiel a Jób³). V excerpovaných textoch nachádzame tento výraz na viacerých miestach, napríklad v článku o očakávanom trojitom šoku pre európsku ekonomiku v podobe lacného čínskeho dovozu, prípadného zavedenia ciel na európsku produkciu vyvázanú do Ameriky a reštriktívnej politiky Európskej centrálnej banky: „[...] **však vlasy stoja dupkom**. Ide o príznačné zobrazenie negatívnej ekonomickej situácie, nielen aktuálnej, ale aj budúcej“ (Ižip 1, online). Podobným príkladom je frazéma *byť na pretrase*, ktorá označuje niečo, čo je predmetom pozornosti a veľa sa o tom hovorí. V analyzovanom materiáli na ňu narážame v podnadpise slovenského textu o efektívite daňových kontrol: *Daňové kontroly na pretrase* (Kullová, online), ktorý spochybňuje účinnosť práce daňových kontrolórov. Jej ruský ekvivalent *притча во языцех* má, naopak, zreteľnú biblickú motiváciu a v ruských ekonomických textoch je produktívnejší. Navzdory jej archaickej forme (alebo práve vďaka tomu, keďže v poslednom období ruská publicistika veľmi často používa archaické výrazy; Прядко, 2000) ju zaznamenávame v niekoľkých prípadoch: „Уже притчей во языцех стали цены на металл.“ (Архипов, online); „Долги дворян второй половины XVIII и всего XIX века — притча во языцех.“ (Кашурина, online). Je potrebné uviesť, že „archaickosť“ daného výrazu (konkrétne ide o lexému языцех, keďže

³ Ukážky zo súčasných prekladov Biblie (Roháčkov, katolícky, evanjelický, ekumenický) čerpáme z online verzie: <https://biblia.sk/citanie/seb/mk/1>.

v súčasnej ruštine sa používa tvar *языках*) je spôsobená tým, že do frazeologickej slovnej zásoby bola táto frazéma prevzatá z cirkevno-slovanského prekladu Biblie.

Na druhej strane sa lexika permanentne obohacuje o pôvodne neutrálne biblické spojenia, ktoré sa pod vplyvom dlhodobého frazeologizačného procesu idiomatizovali. Vo východnej Európe bol tento trend najvýraznejší koncom 20. storočia, hlavne po roku 1989, keď sa znovu začali používať aj staršie frazeologizmy biblického pôvodu, ktoré boli v predošlom období zámerne vytlačené na okraj slovnej zásoby (Matoláková, 2014). V excerpovanej materiállovej báze zaznamenávame príklady pseudobiblizmov alebo nepravých biblických frazém, ku ktorým môžeme zaradiť frazémy evokujúce biblickú, resp. náboženskú motiváciu, pričom miera ich výskytu v Biblii je nulová (Matoláková, 2013). Napríklad v článku o vysokých úrokoch na hypotéky sa vyskytuje hovorové slovné spojenie *prejsť si peklom*: „Jednou z nich sú Spojené štáty, ktoré si už svojim hypotekárnym **peklom prešli**.“ (Ižip 3, online). Ďalšou veľkou skupinou sú frazémy inšpirované Bibliou, ktoré predstavujú rozličné frazeologické formy a sú ako celok alebo v štruktúrnej dekompozícii preukázateľne odvodené z biblického textu (Matoláková, 2013). V článku o rozhodnutí francúzskej automobilovej značky vrátiť na trh obľúbený model autor článku konštatuje, že „*vôľa ľudu – vôľa Božia*“ (Kadlečík, online). Zaujímavý príklad frazeologizmu inšpirovaného biblickým textom je podtitulok článku o pochybnej eufórii na finančnom trhu: *Kde je zrna a kde len plevy* (Mikulík 1, online), odkazujúci na viaceré miesta v Biblii, kde sa rozlišuje medzi dobrým a zlým. Podobný prípad zaznamenávame v článku o problémoch s financovaním Ukrajiny: „*Zatiaľ je to však len **kvapka v mori**, pretože Svetová banka odhaduje celkový účet za dlhodobú obnovu Ukrajiny na 440 miliárd dolárov.*“ (Mikulík 4, online), alebo o problémoch cestovného ruchu v Bratislave: „*My ako agentúry dokážeme presvedčiť niektorých klientov, ale to je **kvapka v mori** potenciálu, ktorý spí,*“ poukazuje M. Sloboda na najväčšie slabiny cestovného ruchu nielen v Bratislave, ale na celom Slovensku.“ (Skačan, online). Ekvivalentný ruský frazeologizmus inšpirovaný Bibliou⁴ zaznamenávame v niekoľkých prípadoch: „*Но все равно, даже девять предприятий для такого крупного аграрного региона это — меньше, чем **капля в море**.*“ (Громаков, online); „*Однако, если взять совокупные затраты хозяйств, попавших в зону ЧС, то все эти сотни миллионов — **капля в море**.*“ (Казуков, online). Ďalej sme vyexcerpovali väčšiu skupinu biblických frazém, ktorú by sme mohli priradiť k pravým biblizmom. V rámci nich sme dokumentovali:

a) priame citáty z Biblie, napríklad v článku o práci maloletých, ktorá je škodlivá pre ich zdravie: „*Однако она настаивает, что «**всему свое время**» и ограничения на детский труд, которые появились еще в советское время, «не на пустом месте возникли».*“ (Антонов, online), alebo v titulku *Nastala nová éra práce. Pre manažérov a zamestnancov **ne-zostal kameň na kameni*** (Trend, online);

b) ustálené a petrifikované formy frazém, napríklad v príspevku o dôležitosti pragmatizmu v domácej hospodárskej a zahraničnej politike: „*Prvá vec je situácia na trhu práce. To je **alfa a omega**. Po druhé by som išiel riešiť práve exportnú schopnosť slovenskej ekonomiky [...]*“ (Ižip 2, online). V ruskom excerpovanom materiáli sa frekventovane vyskytoval biblizmus *краеугольный камень*, ktorý sa používa na označenie niečoho dôležitého, napríklad: „*Централизация мониторинга и реагирования – один из **краеугольных камней** масштабирования сети.*“ (Коммерсантъ 2, online). Podobné atributívne pomenovania

⁴ Motivačnou pasážou Biblie je deuterokanonická kniha Sirachovca 18:9.

nachádzame aj v slovenských ekonomických textoch, pričom najčastejšie ide o frazeologizmus *dvojsečná zbraň/meč*, napríklad: „AI nástroje sú však **dvojsečnou zbraňou**. Na trhu sa ich totiž nachádza veľmi veľa, a je preto potrebné vedieť, ktoré z nich sa oplatí využívať a zároveň, ako s nimi pracovať.“ (Miškerík, online);

c) antroponymné frazémy, ktoré reflektovali fyziognomickú alebo psychickú stránku osôb, a to priamym alebo nepriamym porovnaním s biblickou postavou. Kým v ruských ekonomických textoch sme príklad antroponymnej biblickej frazémy nezaznamenali, v slovenskom materiáli bol pomerne frekventovaný frazeologizmus spojený s menom najmúdrejšieho kráľa v Biblii, napríklad: „Spojené arabské emiráty sa k vojne na Ukrajine **stavali doteraz šalamúnsky**. Samotnú vojnu odsúdili, ale k sankciám pristupovali pragmaticky.“ (Mikulík 2, online); „Európski poslanci však použili v smernici **šalamúnsku formuláciu** v podobe ‚vhodného zariadenia na slnečnú energiu‘, ktorá tento problém prakticky obchádza.“ (Szmrecsányi 2, online); „Moskva to možno **urobí šalamúnsky** a zatiaľ čo obmedzí export ropy, viac ropy presunie do rafinérií, ktoré budú môcť exportovať viac palív“ (Mikulík 3, online). V inom prípade sme v excerpovanom materiáli dokumentovali zaujímavý príklad akejsi formy antagonizmu, kde autor článku využíva meno jedného z Ježišových učeníkov a stavia ho do protikladu s údajne najdôveryhodnejšími členmi vlády: „Kým Biblia hovorí o neveriacom Tomášovi, v slovenských podmienkach je toto meno spojené práve naopak s vyššou dôverou.“ (Kačalka, online);

d) frazémy sémanticky spojené s konkrétnou biblickou udalosťou, ktoré boli v porovnaní s ostatnými uvedenými skupinami biblizmov pomerne bohato zastúpené, napríklad v slovenskom ekonomickom článku o pochybnostiach kvality americkej ekonomiky: „Atraktivita extrémnych názorov typicky **padá na úrodnú pôdu** najmä v prípade ekonomických problémov.“ (Ižip 4, online) – v tomto prípade ide o odkaz na podobenstvo o rozsievачovi zaznamenané v Evanjeliu podľa Marka; v príspevku o očakávanom zlepšení stave na hypotekárnom trhu: „Očakávania trhu sú však jedna vec, druhá je, že **chlieb sa bude lámať** 6. júna 2024, keď bude o úrokových sadzbách rozhodovať ECB.“ (Szmrecsányi 1, online) – alúzia na poslednú večeru, keď Ježiš lámal chlieb a dával ho učeníkom. V ruskom excerpovanom materiáli bolo v tomto prípade najproduktívnejšou frazémou slovné spojenie *проходить красной нитью*: „[...] через коммуникации ведомства **красной нитью проходит** тезис о цифровой независимости.“ (Егорова 2, online); „Одна из главных тем, которая **красной нитью проходит** через всю программу форума, посвящена вопросам социального благополучия.“ (Егорова 1, online); „**Красной нитью** через всю выставку-форум должна **проходить** мысль: Самарская область — опорный край державы [...]“ (Коммерсантъ 1, online). Daný frazeologizmus sa spája jednak s dielom J. W. Goetheho „Die Wahlverwandtschaften“ (1809), jednak s antickým frazeologizmom *Ariadnina niť* (Балакова и кол., 2014, s. 95), no viaceré pasáže zo Svätého písma dokazujú, že je spätý aj s ním (Genesis 38:28, Jozue 2:18). Frazéma sa používa na označenie niečoho príznačného, dôležitého, kľúčového a pod.

V príspevku sme ukázali, že v súčasných slovenských a ruských publicistických textoch sa aktuálna situácia v ekonomike značne porovnáva so situáciami, postavami či udalosťami z Biblie. Aj napriek tomu, že predmetom nášho výskumu nebola kvantitatívna analýza daných jednotiek, z excerpovaného materiálu je očividné, že jednotky inšpirované Bibliou využíva najmä slovenská ekonomická publicistika. Biblizmy sa v ekonomickom texte slovenskej i ruskej jazykovej proveniencie vyskytujú fragmentárne, ale z kvalitatívneho hľadiska sú aj napriek

tomu pomerne rozmanité. Zaznamenávame pseudobibliзмы, frazémy inšpirované Bibliou, priame citáty, ustálené a petrifikované formy frazém, antroponymné frazémy alebo frazémy spojené s konkrétnou biblickou udalosťou.

LITERATÚRA

- BALÁKOVÁ, Dana – KOVÁČOVÁ, Viera. 2017. *K výskumu biblickej frazeológie*. Ružomberok: Verbum, 2017. ISBN 978-80-561-0505-4.
- MATOLÁKOVÁ, Adriana. 2014. Prekladová realizácia frazeologických jednotiek v biblických translátoch 3. – varianty profánnych frazém v biblickom texte [online]. *Jazyk a kultúra*, 2014, roč. 5, č. 17-18. [cit. 08. 08. 2024]. ISSN 1338-1148. Dostupné na: <http://www.ff.unipo.sk/jak/cislo17-18.html>.
- MATOLÁKOVÁ, Adriana. 2013. Prekladová realizácia frazeologických jednotiek v biblických translátoch 1. – morfológicko-syntaktické posuny [online]. *Jazyk a kultúra*, 2013, roč. 4, č. 15. [cit. 08. 08. 2024]. ISSN 1338-1148. Dostupné na: <https://www.ff.unipo.sk/jak/cislo15.html>.
- SKLADANÁ, Jana. 1999. *Slová z hlbín dávnych vekov*. Bratislava: Grand Multitrade, 1999. ISBN 80-967947-2-8.
- SKLADANÁ, Jana. 2012. *Ukryté v slovách*. Bratislava: SPN – Mladé letá, 2012. ISBN 978-80-100-2258-8.
- АХМАНОВА, Ольга Сергеевна. 1966. *Словарь лингвистических терминов*. Москва: Советская энциклопедия, 1966.
- БАЛАКОВА, Дана и др. 2014. *Лента библейской мудрости: библейские крылатые выражения и афоризмы на русском, английском, белорусском, немецком, словацком и украинском языках*. Могилев: Могилевский государственный университет им. А. А. Кулешова, 2014. ISBN 978-985-568-008-7.
- ГАК, Владимир Григорьевич. 1997. Особенности библейских фразеологизмов в русском языке (в сопоставлении с французскими библейскими фразеологизмами). *Вопросы языкознания*, 1997, № 5, с. 55 – 65. ISSN 0373-658X.
- ДУБРОВИНА, Кира Николаевна. 2012. *Библейские фразеологизмы в русской и европейской культурах*. Москва: Флинта Наука, 2012. ISBN 978-59-765-0983-2.
- ПРЯДКО, Игорь. 2000. Библейская лексика на страницах современных СМИ [online]. [cit. 04. 07. 2024] Dostupné na: <https://gramota.ru/journal/stati/zhizn-yazyka/bibleyskaya-leksika-na-stranitsakh-sovremennykh-smi>.

Online zdroje

- IŽIP, Ronald (1). 2024. Prichádza trojitý šok pre európsku ekonomiku. K negatívnym zahraničným akterom sa pridáva ECB [online]. *Trend*, 2024 [cit. 28. 05. 2024]. ISSN 1336-2674. Dostupné na: https://www.trend.sk/ekonomika/prichadza-trojity-sok-pre-europsku-ekonomiku-negativnym-zahranicnym-akterom-pridava-ecb?itm_brand=trend&itm_template=search&itm_modul=articles-search-list&itm_position=1.
- IŽIP, Ronald (2). 2024. Dobrú sociálnu politiku môžeme robiť, len ak bude fungovať ekonomika [online]. *Trend*, 2024 [cit. 23. 07. 2024]. ISSN 1336-2674. Dostupné na: https://www.trend.sk/trend-archiv/p-mihok-dobru-socialnu-politiku-mozeme-robit-len-ak-bude-fungovat-ekonomika?itm_brand=trend&itm_template=search&itm_modul=articles-search-list&itm_position=4.
- IŽIP, Ronald (3). 2024. Vyššie úroky na hypotéky nemusia bolieť. Ako funguje najlepší hypotekárny trh na svete [online]. *Trend*, 2024 [cit. 30. 06. 2024]. ISSN 1336-2674. Dostupné na: https://www.trend.sk/financie/vysie-uroky-hypoteky-nemusia-boliet-ak-funguje-najlepsi-hypotekarny-trh-svete?itm_brand=trend&itm_template=search&itm_modul=articles-search-list&itm_position=4.
- IŽIP, Ronald (4). 2024. Silná americká ekonomika je mýtus. Ťaží ju fantómový dlh, ktorý prichádza aj na Slovensko [online]. *Trend*, 2024 [cit. 14. 07. 2024]. ISSN 1336-2674. Dostupné na: <https://www.trend.sk>.

- sk/ekonomika/silna-americka-ekonomika-je-mytus-tazi-ju-fantomovy-dlh-ktory-prichadza-aj-slovensko?itm_brand=trend&itm_template=search&itm_modul=articles-search-list&itm_position=6
- KAČALKA, Luboslav. 2024. Úspory sú v ohrození. Druhý pilier mal ochranu proti zrušeniu iba pár hodín [online]. *Trend*, 2024 [cit. 21. 08. 2024]. ISSN 1336-2674. Dostupné na: https://www.trend.sk/nazory-a-komentare/uspory-su-ohrozeni-druhy-pilier-mal-ochranu-proti-zruseniu-iba-par-hodin?itm_brand=trend&itm_template=search&itm_modul=articles-search-list&itm_position=3.
- KADLEČÍK, Filip. 2024. Francúzska značka mení svoje rozhodnutie, do osobného Berlinga sa vracia diesel [online]. *Trend*, 2024 [cit. 29. 06. 2024]. ISSN 1336-2674. Dostupné na: https://www.trend.sk/trend-archiv/francuzska-znacka-meni-svoje-rozhodnutie-osobneho-berlinga-vracia-diesel?itm_brand=trend&itm_template=search&itm_modul=articles-search-list&itm_position=2.
- KULLOVÁ, Zuzana. 2023. Pokladničný blok do ruky či do aplikácie? Slováci majú na výber [online]. *Trend*, 2023 [cit. 18. 06. 2024]. ISSN 1336-2674. Dostupné na: https://www.trend.sk/financie/pokladnicny-blok-ruky-aplikacie-slovaci-maju-vyber-urady-davaju-jasne-stanovisko?itm_brand=trend&itm_template=search&itm_modul=articles-search-list&itm_position=1.
- MIKULÍK, Tomáš (1). 2023. Akcie sú najdrahšie za posledných 20 rokov, na svoju vysokú cenu si však nezarobia [online]. *Trend*, 2023 [cit. 29. 07. 2024]. ISSN 1336-2674. Dostupné na: https://www.trend.sk/financie/akcie-su-najdrahsie-poslednych-20-rokov-svoju-vysoku-cenu-vsak-nezarobia?itm_brand=trend&itm_template=search&itm_modul=articles-search-list&itm_position=2.
- MIKULÍK, Tomáš (2). 2024. Rusi si otvorili zadné vrátka do finančného systému, Washington ich teraz objavil [online]. *Trend*, 2024 [cit. 11. 08. 2024]. ISSN 1336-2674. Dostupné na: <https://www.trend.sk/ekonomika/rusi-vybudovali-zadne-vratka-financneho-systemu-washington-ich-teraz-objavil>.
- MIKULÍK, Tomáš (3). 2023. Rusko využilo diery v sankciách, privyrobilo si viac ako miliardu dolárov [online]. *Trend*, 2023 [cit. 21. 08. 2024]. ISSN 1336-2674. Dostupné na: https://www.trend.sk/ekonomika/rusko-vyuzilo-dieru-sankciach-privyrobilo-viac-ako-miliardu-dolarov?itm_brand=trend&itm_template=search&itm_modul=articles-search-list&itm_position=3.
- MIKULÍK, Tomáš (4). 2024. Západ zvažuje pomoc Ukrajine za ruské peniaze. Rusko na oplátku berie majetky západným firmám [online]. *Trend*, 2024 [cit. 09. 07. 2024]. ISSN 1336-2674. Dostupné na: https://www.trend.sk/ekonomika/zapad-zvazuje-pomoc-ukrajine-ruske-peniaze-rusko-oplatku-berie-majetky-zapadnym-firmam?itm_brand=trend&itm_template=search&itm_modul=articles-search-list&itm_position=1.
- MIŠKERÍK, Martin. 2024. Uchádzate sa o prácu? Ešte pri pohovore vás o ňu môžu pripraviť nástroje s umelou inteligenciou [online]. *Trend*, 2024 [cit. 19. 08. 2024]. ISSN 1336-2674. Dostupné na: https://www.trend.sk/biznis/uchadzate-pracu-este-pri-pohovore-vas-nu-mozu-pripravit-nastroje-umelou-inteligenciou?itm_brand=trend&itm_template=search&itm_modul=articles-search-list&itm_position=5.
- SKAČAN, Juraj. 2024. Bratislava prichádza o milióny eur. Dlhšie než v nej ostávajú turisti vo Viedni aj v Belehrade [online]. *Trend*, 2024 [cit. 17. 07. 2024]. ISSN 1336-2674. Dostupné na: https://www.trend.sk/spravy/bratislava-prichadza-miliony-eur-dlhsie-nez-nej-ostavaju-turisti-viedni-aj-belehrade?itm_brand=trend&itm_template=search&itm_modul=articles-search-list&itm_position=2.
- SZMRECSÁNYI, Tomáš (1). 2024. Svetlo na konci tunela s hypotekárnymi úvermi. Realitný trh má to najhoršie za sebou [online]. *Trend*, 2024 [cit. 16. 07. 2024]. ISSN 1336-2674. Dostupné na: https://www.trend.sk/ekonomika/svetlo-konci-tunela-hypotekarnymi-uvermi-realitny-trh-ma-to-najhorsie-sebou?itm_brand=trend&itm_template=search&itm_modul=articles-search-list&itm_position=7.
- SZMRECSÁNYI, Tomáš (2). 2024. Všetky nové budovy na Slovensku budú musieť mať už od roku 2030 navrhnuté fotovoltické panely [online]. *Trend*, 2024 [cit. 08. 08. 2024]. ISSN 1336-2674. Dostupné na: <https://www.trend.sk/ekonomika/vsetky-nove-budovy-slovensku-budu-musiet-mat-roku-2030-navrhnut-fotovolticke-panely>.
- TREND. 2024. Nastala nová éra práce. Pre manažérov a zamestnancov nezostal kameň na kameni [online]. *Trend*, 2024 [cit. 25. 07. 2024]. ISSN 1336-2674. Dostupné na: <https://www.trend.sk/spravy/nova-era-prace-nastala-manazerov-zamestnancov-vsade-svete-stmelila-strata-iluzii>.

- АНТОНОВ, Кирилл. 2023. Будет затратно восстанавливать здоровье [online]. *Коммерсантъ*, 2023 [cit. 23. 07. 2024]. ISSN 1563-6380. Dostupné na: <https://www.kommersant.ru/doc/6297284>.
- АРХИПОВ, Андрей. 2023. Остановиться невозможно [online]. *Коммерсантъ*, 2023 [cit. 13. 07. 2024]. ISSN 1563-6380. Dostupné na: <https://www.kommersant.ru/doc/6413782?erid=4CQwVszH9pWupRrs9ik>.
- ПРОМАКОВ, Антон. 2024. Главное слово здесь не «система», а «энтузиазм» [online]. *Коммерсантъ*, 2024 [cit. 17. 07. 2024]. ISSN 1563-6380. Dostupné online na: <https://www.kommersant.ru/doc/6593572>.
- ДЕМИДОВ, Иван. 2023. Потери накроются полисом [online]. *Коммерсантъ*, 2023 [cit. 30. 07. 2024]. ISSN 1563-6380. Dostupné na: <https://www.kommersant.ru/doc/6238707>.
- ЕГОРОВА, Антонина (1). 2024. В поисках новых центров [online]. *Коммерсантъ*, 2024 [cit. 6. 07. 2024]. ISSN 1563-6380. Dostupné na: <https://www.kommersant.ru/doc/6744297>.
- ЕГОРОВА, Антонина (2). 2024. От цифровой экономики к экономике данных [online]. *Коммерсантъ*, 2024 [cit. 16. 07. 2024]. ISSN 1563-6380. Dostupné online na: <https://www.kommersant.ru/doc/6666172>.
- КАШУРИНА, Анна. 2024. Первый в России [online]. *Коммерсантъ*, 2024 [cit. 13. 06. 2024]. ISSN 1563-6380. Dostupné na: <https://www.kommersant.ru/doc/6715469>.
- КОММЕРСАНТЪ (1). 2023. Губернатор Дмитрий Азаров провел совещание по подготовке к выставке «Россия» на ВДНХ [online]. *Коммерсантъ*, 2023 [cit. 16. 07. 2024]. ISSN 1563-6380. Dostupné na: <https://www.kommersant.ru/doc/6298989>.
- КОММЕРСАНТЪ (2). 2024. Как среднему бизнесу защищаться от новейших киберугроз [online]. *Коммерсантъ*, 2023 [cit. 19. 07. 2024]. ISSN 1563-6380. Dostupné na: <https://www.kommersant.ru/doc/6564010>.

.....

Mgr. Lucia Vieriková, PhD.
 Katedra slovanských filológií
 Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre
 Štefánikova 67
 949 01 Nitra
 Slovenská republika
 lvierikova@ukf.sk

Kultúrno-historické podmienky vzniku poučiteľných textov pre ľud v gréckokatolíckej cirkvi pod Karpatmi v 18. storočí

Peter Žeňuch – Svetlana Žeňuchová Šašerina
Katedra slovenského jazyka, literatúry a didaktiky
Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

—
Katedra slovanských filológií
Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre

Cultural-historical Conditions for the Emergence of Didactical Texts for the People in the Greek-Catholic Church under the Carpathians in the 18th Century

Litikon, 2024, Vol. 9, No. 2, pp. 129-138

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5108-5425>

<https://orcid.org/0000-0002-9130-0150>

The paper focuses on describing the cultural-historical conditions of communication between Eastern and Western Christian traditions. In the setting of the Greek Catholic Church under the Carpathian Mountains, the conditions of the emergence of such Cyrillic texts of commentaries on the Gospel pericopes are illuminated, which were produced in vernacularized Church Slavonic and convey the Gospel message to the believer in a comprehensible, universally accessible way with allegorical examples. Allegorical interpretations of the biblical kerygma for the people did not require complex theological interpretations because the very presence of the example in the interpretation became its interpretation. It is allegories and examples that help to reveal the experiential sources of the biblical message in actual time and space. The authors of these expository, instructive, and didactic texts responded to the current conditions of life in the faith community and emphasized the value of the Christian and spiritual tradition.

Keywords: Bible, Greek Catholic Church, Cyrillic didactic handbooks, anonymous literary works, vernacularized Church Slavonic

Cyrilská slovesná tvorba a písárska tradícia v podkarpatskom prostredí a na východnom Slovensku predstavuje neoddeliteľnú súčasť slovanského i širšieho európskeho duchovného a kultúrneho dedičstva. Podmienky vzniku a rozvoja cyrilského písomníctva sa však v kontexte slovenskej kultúry ešte nepodarilo dostatočne preskúmať, hoci v mnohých z týchto málo známych cyrilských pamiatok môžeme vnímať prítomnosť komunikačného pôsobenia medzi východnou (ortodoxnou) a západnou (rímskokatolíckou a protestantskou) kultúrou a konfesionálnou tradíciou. V priestore pod Karpatmi a na východnom Slovensku vznikla aj gréckokatolícka cirkev, ako aj jej cirkevnoslovanská a cyrilská písomná a liturgická tradícia, ktorá tu zohráva

aj dôležitú kultúrno-reprezentačnú rolu, keďže jej príslušníci sami seba pokladajú za duchovných pokračovateľov starobylého cyrilo-metodského liturgického dedičstva. Pre túto miestnu gréckokatolícku cirkev sa cirkevnoslovanský liturgický jazyk, ktorý podnes používajú pri slávení bohoslužobných obradov podľa grécko-slovanskej liturgickej tradície, a jednota s rímskym pápežom stali prejavom imanentnej starobylosti a spätosti s veľkomoravským a cyrilo-metodským duchovným odkazom (Judák – Letz – Žeňuch, 2023, s. 72). Treba pripomenúť, že cirkevná slovančina je nielen neprestajnou jazykovo-kultúrnou súčasťou liturgických textov, ale literárna spisba v staroslovienskom a cirkevnoslovanskom jazyku neprerušene účinkuje v slovanskom prostredí od cyrilo-metodských čias (Knoll, 2019, s. 47 a nasl.). Cirkevnoslovanská liturgická tradícia a cyrilská písomná kultúra sa po rozpade Veľkej Moravy rozvinula najmä medzi južnými a východnými Slovanmi, pričom na Slovensku a v podkarpatskom prostredí možno hovoriť najmä o jej revitalizácii, ktorá sa tu uskutočnila prostredníctvom valašskej kolonizácie od konca 13. a začiatku 14. storočia (Žeňuch, 2015, s. 78).

Vo vývine miestnej cyrilskej písomnej tradície zohrávali dôležitú rolu texty, ktoré v 18. storočí vznikali už najmä v značne vernakularizovanej cirkevnej slovančine. Táto vernakularizovaná cirkevnoslovanská písomná tradícia vznikala, pravda, nielen pod vplyvom východoslovanských (najmä rusínsko-ukrajinských a ruských) i južnoslovanských (najmä bulharských a srbských) textov pochádzajúcich z pravoslávneho kontextu, ale mnohé texty miestnej proveniencie ovplyvňovala aj latinská konfesiónalna a literárna tradícia. Texty z konfesiónalne západného kresťanského sveta boli zväčša napísané po latinsky, ale v karpatskom priestore už často pôsobili ako ich preklady alebo výklady práve v jazykoch susediacich slovanských spoločenstiev, najmä Slovákov, Čechov a Poliakov. Literárne pamiatky v zrozumiteľnom jazyku tak miestnym gréckokatolíkom sprostredkúvali nielen nové myšlienky, ale vytvárali predovšetkým vhodné podmienky pre všefudovú edukáciu a kultiváciu.

Gréckokatolícke spoločenstvo pod Karpátmi sa však samo pričínilo o vznik miestnej cyrilskej rukopisnej tvorby. Toto gréckokatolícke spoločenstvo žilo a podnes žije na území rozsiahleho historického Mukačevského biskupstva, ktoré sa ešte aj v 18. storočí rozprestieralo v geografickom priestore severovýchodného Uhorska, a to na jazykovo a konfesiónalne zmiešaných územiach Spišskej, Šarišskej, Turnianskej, Abovskej, Zemplínskej, Užskej, Berežskej, Marmarošskej, Ugočskej, Sarmárskej a Sabolčskej stolice. Aj podnes sa v tomto priestore nachádzajú gréckokatolícke chrámy a veriaci, ktorí mukačevskú byzantsko-slovanskú tradíciu považujú za svoje duchovno-kultúrne východisko. V súčasnosti gréckokatolíci z týchto historických regiónov, s ktorými ich spája aj ich jazyková a nárečová rozmanitosť, pôsobia na územiach štyroch štátnych útvarov: v Slovenskej republike, Ukrajinskej republike, Maďarskej republike a Rumunskej republike.

Z cirkevnoprávneho hľadiska už títo veriaci utvorili gréckokatolícke biskupstvá a metropolie, ktoré vznikli na územiach jednotlivých štátov; na Slovensku je to Prešovská gréckokatolícka metropolia *sui iuris* so sufragánnym Košickým a Bratislavským biskupstvom, v Zakarpatskej oblasti Ukrajiny je to Mukačevské biskupstvo so sídlom v Užhorode, v Rumunsku je to Maramurešské biskupstvo so sídlom v Baia Mare, ďalej biskupstvo v Oradei, v Kluži (Cluj) a v Satu-Mare, v Maďarsku sú to biskupstvá v Hajdúdorogu, Miškovci a Nyíregyháze. K tejto diverzifikácii pôvodného, historického Mukačevského biskupstva prispelo nielen štátnopolitické usporiadanie po prvej a druhej svetovej vojne, ale tiež dlhodobý jazykovo-etnický vývin gréckokatolíkov, ktorý sa stal aj určujúcim pravidlom pri

vytváraní nových cirkevných štruktúr a organizácie gréckokatolíckych eparchií v jednotlivých štátoch (Mráz, 2013, s. 114). Významným prejavom tohto diverzifikačného procesu je aj jazyková emancipácia gréckokatolíkov, ktorá sa čoraz intenzívnejšie prejavovala už 18. storočí v súvislosti so vznikom cyrilských edukačných textov pre ľud v značne vernakularizovanom variante miestneho cirkevnoslovanského jazyka.

Pravda, v mukačevskej cirkvi nemožno hľadať priameho pokračovateľa veľkomoravskej cirkvi, no byzantsko-slovanská tradícia sa v tomto priestore predsa vníma ako dôležitý prvok cyrilo-metodského dedičstva a preto nemožno obchádzať alebo nivelizovať jeho existenciu v povedomí miestnych gréckokatolíkov Slovákov a Rusínov, keďže ide o veľmi dôležitý moment rozvoja kultúrno-konfesionálnej synergie medzi východnou a západnou cirkvou v tomto priestore. Niektorí slovenskí historici však vyvyšujú západnú latinskú kresťanskú tradíciu pred cirkevnoslovanskou s tvrdením, že cyrilo-metodské dedičstvo na Slovensku udržiavala a rozvíjala latinská cirkev (pozri Mulík, 2020).

Pravda, v prostredí mukačevskej cirkvi sa nezachovali starobylé staroslovienske a ani mladšie cirkevnoslovanské protografy, ktoré by túto miestnu byzantsko-slovanskú liturgickú tradíciu a literárnu tvorbu priamo spojili s veľkomoravským horizontom. Nevznikol tu slovenský variant liturgickej cirkevnej slovančiny, ale používa sa miestny rusínsko-ukrajinský variant liturgického jazyka aj so slovenskými nárečovými vplyvmi, ako na to upozorňuje M. Štec (2006, s. 57 – 67). Predsa však vo všetkých cirkevnoslovanských liturgických textoch i v celej slovanskej spisbe cirkevnoprávnej povahy sa odráža starobylá cyrilo-metodská literárna tradícia, ktorá sa sformovala vo veľkomoravskom prostredí. Aj preto cyrilské písomné pamiatky pod Karpatmi nadväzujú na toto starobylé slovanského jazykové a kultúrno-religiózne východisko, keďže aj cirkevnoslovanské texty v prostredí mukačevskej cirkvi obsahujú mnoho liturgicko-literárnych a ďalších textových toposov, ktoré v lokálnych podmienkach skriptori doplnili aj o rozmanité miestne jazykovo-kultúrne reálie. Východný obrad pod Karpatmi tak v porovnaní s prevažujúcim západným kresťanstvom a kultúrou nemožno pokladať iba za cudzorodý prvok, na čo poukazujú aj cyrilské texty didaktického, hermeneutického, kázňového charakteru svedčiace o kultúrno-konfesionálnej synergii. Duchovná mukačevská cyrilská písomná tradícia čerpá nielen z bohatých cirkevnoslovanských zdrojov južnoslovanského a východoslovanského prostredia (Šima, 1969, 1975), ale aj z textov napísaných v latinskom jazyku.

Cyrilské texty vznikajúce v kláštoroch a duchovných centrách Mukačevského biskupstva pod Karpatmi (napríklad v Krásnom Brode a na Bukovej Hôrke na východnom Slovensku, na Černečej hore v Mukačeve, v kláštornej komplexe v Ugli na Zakarpatskej Ukrajine a pod.) vznikali najmä ako kompiláty z viacerých zdrojov, ktoré poskytujú možnosti na rekonštrukciu obrazu o každodennom živote veriaceho človeka východného obradu v synergii východnej a západnej cirkevnej tradície. Miestny gréckokatolícky kultúrny horizont však nevystupuje iba ako špecifický jazykovo-liturgický priestor. Ide o kultúrne vyvážené prostredie zasiahnuté komunikačným pôsobením latinskej a cyrilskej písomnej tradície. Osobitnú zásluhu na rozvíjaní gréckokatolíckej literárnej tradície pod Karpatmi však majú predovšetkým sami nositelia tejto tradície, ktorých v tomto priestore reprezentujú práve príslušníci rozmanitých jazykovo-etnických spoločenstiev, ku ktorým patria Slováci, Rusíni, Ukrajinci, Maďari a Rumuni. Všetkých však spája i reprezentuje gréckokatolícka (byzantsko-slovanská) konfesionálna identita, jazykovo-liturgická tradícia (používanie cirkevnoslovanského liturgického jazyka) a cirkevná jednota s rímskym pápežom a rímskokatolíckou cirkvou.

Rozmanité cyrilské výklady a ponaučenia pre ľud, ktoré sú inšpirované cirkevno-slovanskými biblickými a liturgickými predlohami, vysvetľujú, obraňujú a rozvíjajú miestnu podobu byzantsko-slovanskej konfesionálnej tradície. Keďže takéto texty vznikali najmä v značne vernakularizovanom cirkevno-slovanskom jazyku, jednoduchému veriacemu poskytovali viac možností na pochopenie obsahu zložitých náboženských textov. Cieľom výkladov bola najmä kultivácia človeka a jeho myslenia o viditeľnom i neviditeľnom svete. Žánrovo i tematicky pestré cyrilské zborníky s výkladmi preto obsahujú aj rozmanité príbehy a sužety inšpirované náboženským a svetským obsahom. Autori a skriptori nimi reagovali najmä na aktuálne historicko-spoločenské podmienky života spoločenstva a zároveň zdôrazňovali hodnotu kresťanskej tradície, gréckokatolíckej identity a interkonfesionálnej a interkultúrnej komunikácie.

V súčasnosti už možno iba ťažko zistiť, kto je pôvodným tvorcom týchto výkladových textov, preto sa texty podobného charakteru v literatúre označujú termínom *anonymná duchovná prozaická tvorba* (Minárik, 1973). Z hľadiska svojho použitia sú tieto texty dôkazom gramotnosti a edukácie širokého okruhu veriacich, ktorí ich používali a medzi sebou šíрили ako ľudové čítanie. Slúžili však napríklad aj pri vyučovaní čítania a písania v nedeľných cirkevných školách. Ich rozšírenie prostredníctvom rozvíjajúcej sa písárskej tradície pritom vytváralo ďalšie príležitosti pre vznik nových textov alebo ich variantov s inovovanými sužetmi, ktoré sú obohatené o miestne reálie. Vďaka týmto príbehom a výkladom sa v zbierkach ponaučení a v edukačných textoch podnes uchovali nielen základné kresťanské pravdy, ale najmä mnohé aktuálne platné skúsenosti opisujúce život veriaceho človeka. Poučiteľné a didaktizujúce písomné pamiatky sú síce inšpirované univerzálnym kresťanským učením, no opisujú aj kultúrne, hospodárske i spoločenské pomery, v ktorých sa sprítomňuje a aktualizuje konanie Boha v živote človeka i celej spoločnosti.

V literárnych textoch sa tak odzrkadľuje utváranie kolektívneho náboženského myslenia a povedomia. Kolektívne povedomie spája súčasníkov s predkami, pričom jeho vývin dokumentuje dynamika sémantiky „archetypálnych jazykových obrazov a symbolov, ktoré poskytujú priestor na sebaurčenie človeka“ (Heriban, 1994, s. 467). Z tohto dôvodu sú texty výkladov spolu s mnohými miestnymi prekladmi biblických perikop (častí) založené najmä na vedomom výbere a triedení archetypov ako protoobrazov, od ktorých sa v didaktizujúcich textoch odvíja aj ďalšia ich symbolika a význam. Takéto texty pomáhajú poodhaliť úmysel tvorcu (Sokolová, 2021), pričom sám výklad poskytuje najmä dôkazy „o jazykovom vývine a kultúrno-spoločenskej situácii, ktorá vplýva aj na jazykovú zložku interpretovaných textov“ (Heriban, 1992, s. 737). Texty výkladového a didaktizujúceho charakteru preto predstavujú materiálovú základňu pre komplexné poznávanie jazykových a historických súvislostí tvoriacej sa miestnej gréckokatolíckej identity na pozadí interkultúrnej a interkonfesionálnej komunikácie.

Vznik a používanie prekladov a výkladov biblických perikop v ľudu zrozumiteľnej reči sa považuje za významný prejav kultivácie spoločnosti. Výklady a ponaučenia v ľudu zrozumiteľnom jazyku preto sprostredkujú nielen posolstvo (kerygmu) Biblie, ktorá sa jednoznačne uplatňuje práve v liturgických textoch. Cieľom výkladovej a didaktizujúcej tvorby v zrozumiteľnom jazyku je najmä rozvíjanie kultúrneho myslenia človeka a duchovného prežívania nepretržitej Božej prítomnosti vo svete. V tejto súvislosti Margarita A. Korzová uvádza: „Невозможность существования человека вне мира и вне социума ставила перед проповедниками задачу сформулировать принципы должного отношения христиан между собой, а также отношения к мирским благам, различным сферам человеческой

деятельности, определить, какая им отведена роль в деле спасения“ (Корзо, 1999, s. 114). Veď pochybnosti človeka o dokonalosti Božej lásky sú výsledkom nepochopenia evanjeliovej kerygmy, na výklad ktorej sa v rozmanitých vysokých druhoch a žánroch oficiálnej exegeticko-literatúry prednostne používali klasické jazyky (latinčina, gréčtina, cirkevná slovančina). Klasické jazyky však zaručujú jednoznačnosť, presnosť a nemennosť pôvodného významu v interpretovanom texte. Duchovná výkladová a didaktická tvorba vychádzajúca zo zásad hermeneutiky sa preto v učeneckom prostredí spája najmä s touto klasickou jazykovou erudíciou. Vzdelanie v klasických jazykoch bolo preto nevyhnutné pre poznávanie pravdy o Bohu.

Tento aspekt klasickej jazykovej učenosti sa však uzatváral do seba a obchádzal najširší okruh ľudového kresťanského spoločenstva, preto sa v novšom období výkladová a didaktická tvorba začala orientovať na komunikáciu Božieho posolstva vo vernakulárnom jazyku. Výklady biblických textov v ľudu zrozumiteľnom jazyku nevznikali preto, aby kritizovali ľudovú kresťanskú neduživosť a aby jednoduchého veriaceho človeka moralizovali, ale preto, aby priniesli zrozumiteľné argumenty, ktoré sú postavené na úsudkoch vlastných kresťanstvu a nie na mienke tých, ktorým sa takáto argumentácia adresovala. Rozmanité texty výkladov pre ľud preto krok za krokom vysvetľovali pravdivosť, objektívnosť a spravodlivosť teokracie ako podstaty kultúrneho a duchovného myslenia veriaceho (Žeňuch – Šašerina, 2021, s. 61 – 62). Vyjadrením tejto skutočnosti bol už preklad Biblie v staroslovienčine, teda v ľudu zrozumiteľnom jazyku, ktorý v slovanskom kontexte vznikol v druhej polovici 9. storočia vďaka účinkovaniu sv. Cyrila a Metoda na Veľkej Morave. Aj vo vernakulárnych stredovekých staroslovianskych a cirkevnoslovanských liturgických prekladoch sa otvorili ďalšie možnosti pre slobodné poznávanie Boha (Garzaniti, 2023), ktorý je prítomný v každom živom národnom jazyku, teda v jazyku každého národného spoločenstva (Burke, 2011, s. 92 a nasl.).

Túto ideu teda zdôraznil už sv. Cyril (827 – 869) v dišpute s trojjazyčníkmi v Benátkach roku 867, keď poukázal na to, že „Boh nie je bezmocný a nie je ani závistlivý, žeby nechcel, aby národy, ktoré majú svoju vlastnú reč, nesmeli poznať a oslavovať Boha vo svojich jazykoch“ (Vragaš, 1994, ŽK XVI), a tak aj spoľahlivo porozumieť najmä zmyslu biblickej kerygmy. Sv. Cyril už v 9. storočí predstavil *slovo* ako jazykový znak, v ktorom sa zjednocuje zrozumiteľný obsah s jeho akustickým (rečovým) symbolom, ktorý sa prostredníctvom osobitého grafického znaku vyjadruje písmom. Vysvetlil podstatu jazyka ako identifikačného zdroja národa, ktorý má svoj antropologický pôvod a pre každé spoločenstvo je jedinečný, čoho príkladom sa stali aj veľkomoravskí Sloveni, a preto „každý jazyk evanjelia je prostriedkom na uvedenie Božieho slova do konkrétneho života veriaceho spoločenstva“ (Heriban, 1992, s. 256). Vzdelanie a poznávanie sveta už v období vzniku prvých prekladov a výkladov Svätého písma v ľudu zrozumiteľnom jazyku muselo nevyhnutne opustiť skriptória a kláštory. Scholastická učenosť uzavretá do skriptórií a kláštorov sa prostredníctvom tých istých kňazov ako kultivovaných osôb a vzdelancov začala šíriť nielen v mestách, ale dostala sa aj k jednoduchým ľuďom na vidiek.

Úprimná snaha pochopiť zákonitosti sveta tvorí podstatu prirodzeného ľudského myslenia. Človek túži svoju každodennú námahu rozvíjať v súzvuku s teokratickým a kozmologickým poriadkom, s ktorým podľa jeho prirodzenej viery súvisí aj eschatologický princíp života rodiny, rodu i spoločnosti. Jednoduchý človek preto nerozhraničuje každodennosť na religióznu a nereligióznu, lebo toto členenie preňho nie je prirodzené. Tieto jednotlivé súčasti sa zjednocujú aj v ľudskej prirodzenosti, ktorú predstavuje materiálna (telesná), duchovná i duševná zložka ľudského bytia, a preto každý „človek túži po synergii pravdivého poznania temporálnych

zákonitostí založených na prepojení rozumu a viery, keďže ani svet nebol stvorený v čase, ale čas vznikol spolu so svetom“ (Šašerina, 2022, s. 14 – 15). „*Opozícia materiálnej a duchovnej prirodzenosti sama vysvetľuje človeku obraz Boha, ktorý inšpiruje aktuálne ľudské konanie*“ (Jančovič, 2015, s. 43 – 44), preto sa aj vo výkladových textoch neraz zdôrazňuje, že „*Boh sa aktívne prejavuje v ľudskom konaní, preto sa vníma ako pevná súčasť ľudských dejín*“ (Chovanec, 2015, s. 76).

Vo vyššie uvedenom zmysle vznikala duchovná edukačná a výkladová spisba aj v prostredí gréckokatolíckej cirkvi pod Karpatmi, ktorá čoraz častejšie zdôrazňovala deskriptívnu funkčnosť didaktizujúcich textov, ktoré sa používali na ľudovú edukáciu. V takýchto výkladoch pre ľud sa pritom využívali metaforické a alegorické motívy a symboly, ktoré poslúžili na potvrdenie teologických argumentov a v sebe aplikovali jednoduché obrazy a opisy udalostí, ktoré človek poznal zo svojho reálneho, bežného života. V rukopisných didaktických zbierkach vznikol synoptický obraz života vtedajšieho veriaceho človeka. Zbierky výkladov a exegetických exempli preto mohli celkom jednoducho a prirodzene poslúžiť aj ako pomôcka na prípravu kázne (Brťánová, 2000) a tiež pri tvorbe ďalších edukačných textov, ktoré rozvíjali kresťanské učenie v miestnych jazykových a kultúrno-spoločenských pomeroch. Ako príklad o tejto skutočnosti môže poslúžiť exemplum s výkladom k evanjeliovej perikope na sviatok Uvedenia Bohorodičky do chrámu (21. novembra), ktorý je zapísaný v rukopisnom zborníku z Litmanovej (Šašerina, 2023, s. 17): „*opisuje sa v ňom pobyt Panny Márie v jeruzalemskom chráme a výber Jozefa za Máriinho snúbenca a manžela.*“ Zakvitnutie Jozefovej palice bielym kvetom slúži ako obraz, ktorým sa poukazuje nielen na vhodnosť výberu Jozefa za Máriinho snúbenca, ale zdôrazňuje sa aj Jozefova čistota. Tento akt výberu potvrdzuje tiež holubica, ktorá sa podobne ako pri krste Krista v Jordáne vzniesla z oltárnej (teda nebeskej) časti chrámu a vznášala sa nad Jozefovou zakvitnutou palicou. Potvrdzuje sa tým aj duchovná zrelosť tvoriacej sa manželskej lásky a jej čistoty, ktorú potvrdzuje Boh práve svojou prítomnosťou prostredníctvom holubice ako symbolu Svätého Ducha. Zároveň sa poukazuje na nevyhnutnosť manželského záväzku vzájomnej opatery a úcty, ktorú tvorí táto Božia prítomnosť. Trvalá Božia ochrana manželského zväzku pred zrakmi prítomných vyjadrená viditeľným spôsobom v symbole holubice sa však krátko po skončení slávenia obradu manželstva sprítomňuje už neviditeľným spôsobom, a to v manželskom zväzku:

„[...] а скоро было слоужбѣ Б[о]жой, голуубица невидимаа сталаса и так[ъ] Прес[ва]таа Д[ѣ]ва Івсифови с[ва]томоу в[ъ] опѣкоу дана и за облюбеницоу емоу послуоблена годнаа теды православный хр[ис]тіане нинѣшаго дна.“ (Šašerina, 2023, s. 48).

Zaujímavým príkladom Božej prítomnosti v živote človeka je aj text exempla vo výklade sviatku Povýšenia Svätého kríža (14. septembra), v ktorom sa spomínajú dvaja zbojníci, ktorí s Kristom trpeli na Golgote – jeden po pravici a druhý po ľavici. Krátky sujet sprítomňuje útek Márie, Jozefa a novonarodeného Ježiša pred Herodom z Betlehema do Egypta. Počas cesty však padnú do zajatia zbojníkov, ktorí Svätú rodinu zavlčú do jaskyne v horách. Tam žijú aj ženy týchto zbojníkov a každá vychováva svojho syna. Jedna zo žien však mala iba jeden prsník, z ktorého pridávala svojho syna. Druhá žena bola chorá a jej syn hladoval a chorľavel, preto Panna Mária v zajatí zbojníkov pridávala okrem Ježiša aj hladujúce dieťa zbojníkovej ženy. Okúpala ho tiež aj vo vode z plienok za Ježišom, čo spôsobilo uzdravenie zbojníkovho syna. Po čase Máriu, Jozefa a Ježiša zbojníci prepustili, no ich synovia v dospelosti pokračovali v zbojníckom živote.

Ten, ktorého Mária pridávala, bol na Golgote ukrižovaný napravo od Krista. Týmto alegorickým spôsobom sa poukazuje nielen na dôležitosť materinskej ochrany, ale aj na dôležitosť kresťanskej výchovy, ktorá môže zachrániť človeka aj v posledný okamih jeho pozemského života (Šašerina, 2023, s. 19 – 20).

„[...] Потомъ Езмас[ъ] въ [30] лѣт[ъ] разбойникомъ былъ, яко ѿць его, и поиманъ былъ своимъ товаришомъ, имено ему было Дижманъ, и тако были съ Ис[оус]омъ крижованныи, Дижмана на лѣвици а Езмана на правици; бѣ тень Езма[съ] перси сал[ъ] Преч[и]стой Б[огороди]ци; и в одной купели сѧ купать съ Ис[оус]омъ, и с нимъ оумеръ бѣ рекъ: Помани мѧ Г[оспо]ди егда придеши въ Ц[арс]твѣ си, рече ему Ис[оусъ], хто повѣдаю ти, дне[съ] съ мною будешь в Раи, и прото[жь] Езма[съ] выкладает[ъ] сѧ споень съ Ис[оус]омъ, бо бы[лъ] въ одной купели, и на крыжу и въ Раи“ (Šašerina, 2023, s. 252 – 253).

Práve takéto nenáročné a sujetovo pútavé príklady vo vernakularizovanej cirkevnej slovančine zrozumiteľne, alegoricky a jednoducho interpretujú evanjeliové posolstvo človeku.

Výklad evanjelia pomocou alegórie je síce pomerne metodologicky jednoduchý, ale podmienkou je jeho obsahová jednoznačnosť, preto tvorí nevyhnutnú súčasť výkladu biblického učenia orientovaného na poslucháča alebo čitateľa. Keďže hermeneutika učencov je klasickým umením zameraným na komplexnú interpretáciu východiskového textu, jednoduchým veriacim sa pravdy viery musia vyložiť prostredníctvom alegórie, z ktorej si už samotný veriaci musí utvoriť výklad, ktorý je v zhode s jeho poznaním a skúsenosťou. Práve exemplá a príklady sú preto v úzkom súzvuku s biblickým príbehom, ktorého posolstvo rozvíjajú v novom príklade, a preto sa poslucháč či nenáročný čitateľ nestráca v zložitých noetických či gnozeologických hermeneutických diskurzoch. Ukazuje sa tak, že výklad biblickej kerygmy pokračuje v odovzdávaní skúsenosti človeka s Božím účinkovaním vo vlastnom živote. Cieľom takýchto alegorických alebo metaforických výkladov je rozvíjanie ľudovej zbožnosti. Nejde teda o snahu poučovať o Božej prítomnosti či didaktizovať hriešneho človeka, ale ponúknuť mu pohľad obohatený o jeho osobnú skúsenosť, a to prostredníctvom zrozumiteľného výkladu významu založeného na jazykovo-psychologickom pôsobení použitého obrazu, ktorého cieľom je nasmerovať človeka na Boha. Tento cieľ môže autor dosiahnuť iba prostredníctvom presvedčivého a spoľahlivého vysvetlenia predmetu kerygmy zrozumiteľným jazykom a pomocou racionálne overiteľného príkladu uskutočneného počas ľudského konania v bežnom živote.

Takáto alegorická kerygma sa preto sama stáva zvestovaním pravdy, a preto sa už nevyžaduje zložitý výklad, keďže prítomnosť príkladu vo výklade je zároveň jeho interpretáciou, a tak sám príklad pomáha odkrývať empirické zdroje posolstva v aktuálnom čase a priestore. Jozef Heriban preto tvrdí, že už „pri výklade biblických textov sa treba pridržovať nielen cirkevnej tradície, ale najmä pravidiel hermeneutiky, ktoré nemožno dosiahnuť iba prostriedkami literárnovedného prístupu. Pravda evanjeliového posolstva preto nespočíva v jednoduchom opise života a učenia Ježiša Krista, ale v aktualizovanom výklade udalostí, ktoré tvoria základ ohlasovania viery v živote cirkvi“ (Heriban, 1992, s. 907). Evanjeliovú kerygmu preto skutočne a presvedčivo môže vyložiť iba ten, kto je svedkom aj jej naplnenia a dokáže toto naplnenie opísať práve na základe vlastných kognitívnych pozorovaní a skúseností, a tým potvrdiť podstatu a pravdivosť svojho výkladu. Pravdivý výklad kerygmy stojí na presvedčivej argumentácii, preto je výklad svedectvom, nie poučovaním. Dôkazom o pravdivosti ponaučenia nie sú preto rozmanité interpretácie a reflexie, ktoré ľudové prostredie neraz vníma iba ako teologické špekulácie.

Вýклад тексту musí mať na zreteli najmä praktický dosah na človeka, a preto aj „*posolstvo vychádzajúce z kognitívneho a zmyslami overiteľného vysvetľovania je pre ľudové prostredie pochopiteľnejšie. To značí, že nemožno porozumieť celok bez pochopenia jeho súčastí, ani časti bez pochopenia celku*“ (Heriban, 1992, s. 451).

V rukopisnej *Knihe kázni a výkladov k životom svätých* od kňaza Ihnatija z roku 1660 (na prvom liste rukopisu sa nachádza poznámka „*Ignatij pap prédikációi Úrmezö [Máramaros] 1660 körül.*“), ktorá je uložená v pozostalosti etnografa, jazykovedca a bibliografa Hiadora Stripského v Archíve Spolku svätého Vojtecha v Trnave (sign. Fasc. 254, č. 6), sa nachádza niekoľkostranová apológia venovaná vybraným otázkam jazykovej praxe v Mukačevskom biskupstve 17. storočia (text apológie pozri Žeňuch, 2014, s. 124 – 130). Autor v nej odpovedá na tri otázky: 1. Prečo sa svätá liturgia spieva? 2. Prečo sa hodinky čítajú? 3. Prečo sa svätá liturgia slúži v slovanskom jazyku? Autor apológie zdôrazňuje, že na slávení liturgie sa oddávna zúčastňujú najmä jednoduchí ľudia. Hoci liturgickým jazykom rímskej cirkvi, ktorá dominuje v uhorskom cirkevnom prostredí, je latinčina, predsa mukačevská bohoslužobná tradícia zjednotená s Rímom používa cirkevnoslovanský jazyk. Uvádza, že veriaci ľud v tomto slovanskom jazyku slávi preto, že sa tak slávila od nepamäti, od najstarších čias. Uvádza však, že v súčasnosti je už tento cirkevnoslovanský jazyk málo zrozumiteľný. Túto nezrozumiteľnosť zapríčinila rozmanitosť slovanských jazykov, a práve preto Slovania prestali rozumieť tomuto svojmu starobylému cirkevnému jazyku. Poukazuje tiež na to, že slovanskému cirkevnému jazyku už nerozumejú ani Bulhari (болгар[ъ]), ani Chorváti (горват[ъ]) a ani Rusi (московиты). Nerozumejú mu už ani miestni veriaci – rusnáci (роуснак[ъ]) – mukačevskej cirkvi. V dobovej terminológii sa mukačevská cirkev spája s označením *ruská cirkev* a s týmto označením súvisí aj pomenovanie jej príslušníkov termínom *rusnák*, *rusnáci*, ktorým sami seba títo miestni gréckokatolíci (uniáti) označujú za príslušníkov gréckokatolíckej partikulárnej tradície (Judák – Letz – Žeňuch, 2023, s. 124). Iba vtedy jednoduchí veriaci porozumejú textom v cirkevnoslovanskom jazyku, keď sa naučia čítať, počúvať a vykladať Sväté písmo, zdôrazňuje kňaz Ihnatij. Podotýka pritom, že v textoch cirkevnoslovanskej Biblie a v liturgických textoch sa síce nachádza starý slovanský jazyk v pôvodnej neporušenej podobe, no jednoduchí ľudia sami medzi sebou už komunikujú iba vo svojom nárečí:

„[...] словенскимъ ѡязыкомъ слоужбоу божию слоужил[и] то и доднес[ъ] такъ чинать. [...] христианскы[й] народ[ъ] и за стародавнаго вѣка литоргию с[ва]тую неухтовалися слоужити опроч[ъ] ѡязыком[ъ] латинскимъ, грецкимъ, халденским[ъ] або словенским[ъ], бо и триденский собор[ъ] непозволил[ъ] нато впроч[ъ] тым[ъ] ѡязыком[ъ] слоужбоу б[о]жою слоужити веце, котрый ѡязык[ъ] вѣроу с[ва]тую оутвердили и соборы чинили а иншим[и] простыми ѡязыки негодится тоє дѣло дѣлати. [...] люде [...] розоумѣли тои ѡязыкъ которы[й] болгарскы[й] ес[тъ], але тера[зъ] то[и] ѡязык[ъ] полишили люде що пи[с]мо ес[тъ], словенский мало кто его розоумѣеть, ани болгар[ъ], ани горват[ъ] ани московиты ани роуснак[ъ], хита будет[ъ] доуже оучитисѣ пи[с]ма [...] бо то[й] ѡязыкъ лише толко оу пи[с]мѣ зоста[лъ], а люде про[с]тыи инак[ъ] наоучилися говорити“ (Žeňuch, 2013, s. 126).

Hoci sa cirkevná slovančina pre jednoduchého veriaceho stávala čoraz viac nezrozumiteľná, predsa však slovanský liturgický jazyk stojí najbližšie ľudovému jazykovému povedomiu. Účinný mechanizmus na zabezpečenie zrozumiteľnosti cirkevnoslovanskej evanjeliovéj

perikopy bolo aj jej prečítanie v preklade v ľudovom jazyku, za ktorým nasledoval výklad. Preklady a výklady evanjeliových perikop v rukopisných zborníkoch preto tvoria aj jazykovo i štylisticky ucelený text.

Hoci sa cirkevnoslovanský text Biblie v rozmanitých variantoch používal pri liturgickom slávení, národno-jazykový vývin smeroval k uprednostňovaniu zrozumiteľnosti textov Biblie, liturgie a ich výkladov. V národných kontextoch, do ktorých patrili aj gréckokatolícki veriaci mukačevskej cirkvi, už v 18. storočí existovali preklady a výklady textov biblických perikop vo vernakulárnych jazykoch napriek tomu, že sa v cirkevnom kontexte utvrdzovala tradičná posvätnosť a neporušiteľnosť cirkevnoslovanského liturgického jazyka. Súčasťou duchovného dedičstva mukačevskej cirkvi je Sväté písmo a bohoslužobné obrady v liturgickej cirkevnej slovančine, no výklady cirkevnoslovanských textov sú už vo vernakulárnom jazyku, a preto predstavujú dôležitý krok k postupne sa rozvíjajúcemu jazykovému a národnému povedomiu formujúcich sa národných gréckokatolíckych spoločenstiev pod Karpatmi do podoby, ktorú poznáme v súčasnosti.

LITERATÚRA

- BRTÁŇOVÁ, Erika. 2000. *Stredoveká scholastická kázeň*. Bratislava: Veda, 2000. ISBN 978-80-224-0634-1.
- BURKE, Peter. 2011. *Jazyky a spoločenství v rané novověké Evropě*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011. ISBN 978-80-7422-069-2.
- GARZANITI, Marcello. 2023. Cyrilo-metodské dedičstvo, vznik prvého slovanského literárneho jazyka a preklad Biblie. *Slavica Slovaca*, 2023, roč. 58, č. 2, s. 179 – 187. ISSN 1336-2364.
- HERIBAN, Jozef. 1994. *Príručný lexikón biblických vied*. Rim: Slovenský ústav svätého Cyrila a Metoda, 1994. ISBN 80-85405-13-X.
- CHOVANEK, Marián. 2015. Vývoj katolíckej exegézy v 20. storočí. In: LICHNER, Miloš (ed.). *Sväté písmo ako duša teológie*. Trnava: Teologická fakulta Trnavskej univerzity, 2015, s. 67 – 78. ISBN 978-80-7141-958-7.
- JANČOVIČ, Jozef. 2015. Dominus quasi vir pugnator (Ex 15,3). Adekvátne hermeneutika Pánovej vojny v Písme. In: LICHNER, Miloš (ed.). *Sväté písmo ako duša teológie*. Trnava: Teologická fakulta Trnavskej univerzity, 2015, s. 23 – 46. ISBN 978-80-7141-958-7.
- JUDÁK, Viliam – LETZ, Róbert – ŽEŇUCH, Peter. 2023. *Cyrilo-metodská tradícia ako základný prvok náboženskej a národnej identity Slovákov*. Nitra: Gorazd n. f., Kňazský seminár sv. Gorazda v spolupráci s Radou pre históriu KBS a spoločnosťou Bystrík, s. r. o., 2023. ISBN 978-80-89481-68-2.
- KNOLL, Vladislav. 2019. *Cirkevní slovanština v pozdním středověku*. Praha: Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., – Scriptorium, 2019. ISBN 978-80-88013-92-1.
- KOPZO, Маргарита А. 1999. *Образ человека в проповеди XVII в.* Москва: ИФРАН. 1999. ISBN 5-201-02013-5.
- MINÁRIK, Jozef. 1973. Anonymná próza v rukopisných zborníkoch v 18. – 19. storočí. *Slovenský národopis*, 1973, roč. 21, č. 4, s. 535 – 552. ISSN 1335-1303.
- MRÁZ, Martin. 2013. Kult sv. Cyrila a Metoda a snahy o reorganizáciu gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku v polovici 19. storočia. In: LICHNER SJ, Miloš – MARINČÁK, Šimon – ŽEŇUCH, Peter (eds.). *Kultúrna identita gréckokatolíkov vo svetle cyrilo-metodského dedičstva II*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Teologická fakulta Trnavskej univerzity – Centrum spirituality Východ-Západ Michala Lacka – Gréckokatolícka bratislavská eparchia, 2013, s. 101 – 114. ISBN 978-80-8191-074-6.
- MULÍK, Peter. 2020. *Podiel kresťanstva na formovaní Slovákov. Kresťanstvo ako kultúrno-civilizačný fenomén v našich dejinách*. Martin: Matica slovenská, 2020. ISBN 978-80-8128-252-2.
- SOKOLOVÁ, Jana. 2021. *Hovoriaci v pragmaticko-sémantických a komunikačných súvislostiach*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 2021. ISBN 978-80-558-1750-7.

- ŠAŠERINA, Svetlana. 2022. О годинахъ и часѣхъ: vnímanie času a jeho odraz v písomných pamiatkach karpatskej proveniencie. In: ŠAŠERINA Svetlana – ŽEŇUCH Peter – HRÍBOVÁ Marina (eds.). *Interdisciplinárny výskum prameňov o jazyku a duchovnej kultúre: Slovensko-slovanské súvislosti*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, v. v. i. – Slovenský komitét slavistov, 2022, s. 13 – 18. ISBN 978-80-89489-54-1.
- ŠAŠERINA, Svetlana. 2023. *Dva rukopisy Štefana Hlinku z Litmanovej na Spiši z 18. storočia. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. X*. Bratislava: Veda, 2023. ISBN 978-80-224-2002-0.
- ШИМА, Павел. 1969. Характер старославянского населения восточной Словакии. *Slavica Slovaca*, 1969, roč. 4, č. 3, s. 264 – 275. ISSN 0037-6787.
- ŠIMA, Pavel. 1975. Slovensko a byzantsko-bulharské tradície. *Slavica Slovaca*, 1975, roč. 10, č. 1, s. 83 – 85. ISSN 0037-6787.
- ŠTEC, Mikuláš. 2006. *Cirkevná slovančina v 21. storočí*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pravoslávna bohoslovecká fakulta, 2006. ISBN 80-8068-495-2.
- VRAGAŠ, Štefan. 1994. Život Konštantína (= ŽK). Pamiatka a život blahoslaveného učiteľa nášho Konštantína Filozofa, prvého vychovávateľa národa slovenského. In: VRAGAŠ, Štefan (ed.). *Život Konštantína Cyrila a život Metoda*. Martin: Matica slovenská, 1994, s. 29 – 70.
- ŽEŇUCH, Peter. 2013. *Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии / Pramene k byzantsko-slovanskej tradícii a kultúre na Slovensku. Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae IV*. Roma – Bratislava – Košice: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Pontificio Istituto Orientale Roma – Slovenský komitét slavistov – Centrum spirituality Východ-Západ M. Lacka, 2013. ISBN 978-88-7210-387-6.
- ŽEŇUCH, Peter. 2015. *K dejinám cyrilskej písomnej kultúry na Slovensku*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2015. ISBN 978-80-558-0740-9.
- ŽEŇUCH, Peter – ŠAŠERINA, Svetlana. 2021. Language as a Means of Communication with God. *Akropolis. Journal of Hellenic Studies*, 2021, roč. 5, s. 60 – 75.

Poznámka

Štúdiá vznikla v rámci projektu APVV-22-0088 „Čo skrývajú slovenské archívy? Duchovné dedičstvo Východu na Západe“.

.....

prof. PhDr. Peter Žeňuch, DrSc.
Katedra slovenského jazyka, literatúry a didaktiky
Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Račianska 59
813 34 Bratislava
Slovenská republika
peter.zenuch@savba.sk

Mgr. Svetlana Žeňuchová Šašerina, PhD.
Katedra slovanských filológií
Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre
Štefánikova 67
949 01 Nitra
Slovenská republika
szenuchova@ukf.sk

Lexical Semantics and Grammatical Aspects of a Czech Text from the Perspective of a Rule-Based Machine Translation for the Czech-Slovak Language Pair

Martin Diweg-Pukanec
Katedra slovanských filologií
Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre

Lexical Semantics and Grammatical Aspects of a Czech Text from the Perspective of a Rule-Based Machine Translation for the Czech-Slovak Language Pair

Litikon, 2024, Vol. 9, No. 2, pp. 139-147

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4175-1727>

This paper describes the development of a shallow-transfer rule-based machine translation system from Czech to Slovak on the Apertium platform, mechanically built by combining the lexical, semantic, and grammatical data contained in the newspaper article of the Lidovky.cz: Schwarzenberg: Na Ježíška věřím pořád, kšeftování s Vánoci mě šťve. A lightweight manual post-processing is carried out in order to add multi-words that are needed. The rule-based machine translation system called Apertium-Apersky (the latter name means from a Slavic language to Slovak on the Apertium platform) is evaluated and outperforms Google Translate system when it comes to this text concerning one of the greatest Christian holidays and centuries-old Christian moral values in aristocratic families.

Keywords: Apertium, Apertium-Apersky, Czech language, machine translation, Slavic languages, Slovak language

1. Introduction

The objective of this paper is to describe the development of a shallow-transfer rule-based machine translation system from Czech to Slovak. Czech and Slovak are closely related West Slavic group languages suitable for this type of machine translation approach. Each of them has its own standard variety, roofing the vernacular dialects within political borders today. The languages are spoken predominantly in what are now two independent countries, the Czech Republic and the Slovak Republic, in Central Europe. The Czech and Slovak linguistic area thus spreads from the borders of Germany in the west to those of Ukraine in the east, and from the borders of Poland in the north to the borders of Austria and Hungary in the south (cf. Nábělková, 2016, p. 140).

In the 10th century, Czech and Slovak were still the same language, which then began to diverge from each other, but the living and written Czech word started to influence the Slovak language as early as the 14th-15th centuries. The 16th century was a turning point in the development of Czech in both Czech and Slovak lands. In the Czech lands, the Czech language was standardised by translation of the Bible. In the Slovak land, Czech was being forgotten and priority was given to Latin. In the 17th and 18th centuries, the Slovaks were already represented by the pre-standard Slovak, although Latin continued functioning as a representative of aristocracy and science and Czech became the cultic language of Slovak evangelicals. The end of the 18th and 19th centuries present the evidence of the rise of standard Slovak, even though in 1849 the Austrian government attempted to banish standard Slovak from schools and offices and to introduce the so-called Old Slovak, i.e. Czech-Slovak of the poet J. Kollár (cf. Krajčovič, 1980, pp. 59, 78, 99, 174, 205).

The codification of the Slovak language in the 18th and 19th centuries signified a definitive linguistic separation of the two languages, in spite of the existence of several Czech-Slovak republics in the course of the 20th century. During the Czechoslovak era, Slovak was even “purified” of bohemisms. This is a proof that standard languages behave a bit differently from natural languages. And standard languages are not always used in a standard way. Czech holds a unique position among languages of Europe by its internal stratification, called diglossia or code-switching. Instead of having one underlying code, it has two, Standard or Literary Czech, and Common Czech, the predominant spoken form of the Czech lands. Although other languages, e.g. French or German, exhibit multiple codes, only in Czech do the two codes share such a central position in the language. The increasing use of Common Czech in mass-media and other areas (cf. Eckert, 1989, p. 84) makes any machine translation system from the Czech language(s) more complicated.

The Czech language (or Czech languages) and Slovak language are, however, still more or less mutually intelligible. The languages are typologically similar. They are medium inflected languages with relatively free word order, sharing verb tenses, present, past, future, three persons, as well as two grammatical numbers, singular and plural (dual being mostly lost), three grammatical genders, and seven cases, nominative, genitive, dative, accusative, vocative, local, instrumental (vocative case being in standard Slovak mostly lost). In addition, languages draw a distinction between animate and inanimate masculine nouns and adjectives. This immensely reduces the complexity of transfer between not only these Slavic languages (cf. Ruth – O'Regan, 2011, p. 69).

2. Apertium-Apersky

Apertium-Apersky is a shallow-transfer rule-based machine translation system from Slavic languages to Slovak on the Apertium platform. The name *Apersky* is intended to sound Slavic because of the Slavic suffix *-sky* which includes *SK* as an Apertium designation (and an international abbreviation) for Slovak, *Aper-* refers to the platform Apertium as well as to the designer of the Apertium-Apersky system (Latin *aper* means ‘(wild) boar’, in Slovak *diviak*, *kanec*). Unlike in the usual Apertium systems, in this system a lot of words, including some verbs, are treated as nouns, which is a great reduction of work for a designer.

The Apertium platform is one of the open-source machine translation systems which originated within the project Open-Source Machine Translation for the Languages of Spain,

founded by the central Spanish government. It is basically a shallow-transfer machine translation system, initially designed for the translation between related language pairs. In 2010, Apertium could translate between the pairs Spanish-Galician, Spanish-Catalan, Catalan-Occitan, Catalan-French, and was supposed to be used to build translators between other related language pairs, such as Danish-Swedish or Czech-Slovak (cf. Forcada et al., 2010, pp. 1-2). However, no developed Czech-Slovak machine translation system on the Apertium platform has been designed until today. It is therefore a challenge to apply the success of projects based on the Apertium platform for closely-related languages in the Romance family to this Slavic language pair.

The design of the Apertium platform makes it possible to produce machine translation systems that are fast (translating tens of thousands of words per second on ordinary desktop computers) and that achieve results that are, in spite of the errors, reasonably intelligible and easily correctable. In the case of related languages such as the ones involved in the project (Spanish, Galician, Catalan) or some others (e.g. Italian, Sardinian; Tyers et al., 2017), a mechanical word-for-word translation (with a fixed equivalent) would produce errors that, in most cases, can be solved with a quite rudimentary analysis (a morphological analysis followed by a superficial, local and partial syntactic analysis) and with an appropriate treatment of lexical ambiguities (mainly due to homography). The design of the Apertium system follows this approach with very interesting results (Forcada et al., 2010, p. 5).

The Apertium architecture uses finite-state transducers for lexical processing (thanks to four modules: morphological analyser, lexical transfer module, morphological generator and post-generator), hidden Markov models for part-of-speech tagging and finite-state-based chunking for structural transfer. Finite-state transducers for lexical processing are a type of finite-state automata, which may be used as one-pass morphological analysers and generators. The part-of-speech tagger is based on first-order hidden Markov models (cf. Rabiner, 1989), that is, on statistical data. The structural transfer system is made of three modules, the first one of which (called *chunker*) can be used in isolation in order to run a shallow-transfer system (which is the transfer system used so far for related language pairs such as Spanish-Catalan or Spanish-Galician). When the system is used for less related language pairs and, therefore, an advanced transfer becomes necessary, the three transfer modules are executed (cf. Forcada et al., 2010, pp. 5, 17, 56, 73).

3. Development

The modules Apertium-Apersky and all the typical Apertium systems consist of are the following (cf. Forcada et al., 2010, pp. 6-9):

- The *de-formatter*, which separates the text to be translated from the format information (RTF, HTML, etc.).
- The *morphological analyser*, which tokenizes the text in surface forms (lexical units as they appear in texts) and delivers, for each surface form, one or more lexical forms consisting of lemma (the base form commonly used in classic dictionary entries), the lexical category (noun, verb, etc.) and morphological inflection information (number, gender, person, tense, etc.). Tokenization of a text in surface forms is not straightforward due to the existence, on the one hand, of contractions (in English: *didn't*, *can't*) and, on the other hand, of lexical units made of more than one word (in English: *in front of*, *taken into account*). Lexical units made of

more than one word (multi-words) are treated as single lexical forms and processed specifically according to its type.

- The *part-of-speech tagger* chooses, using a statistical model (hidden Markov model), one of the analyses of an ambiguous word according to its context. A sizeable fraction of surface forms are ambiguous, that is, they can be analysed into more than one lemma, more than one part-of-speech or have more than one inflection analysis, and are therefore an important source of translation errors when the wrong equivalent is chosen.

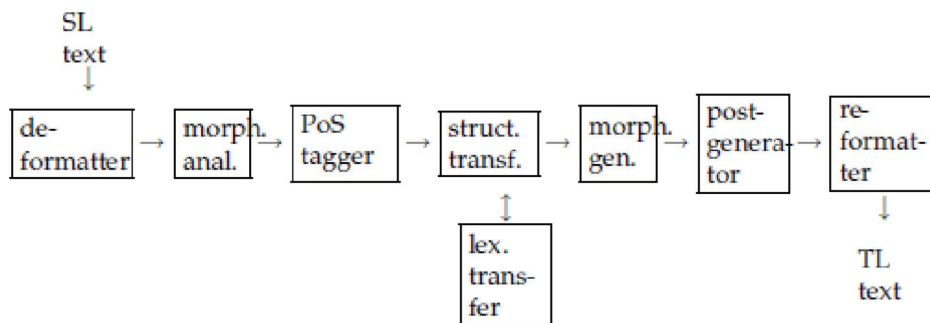
- The *lexical transfer module* that uses a bilingual dictionary and is called the structural transfer module, reads each lexical form of the surface form and delivers the corresponding target language lexical form. The dictionary contains a single equivalent for each source language lexical form; that is, no word-sense disambiguation is performed. Multi-words are translated as a single unit.

- The *structural transfer module*, which detects and processes patterns of words (chunks or phrases) that need special processing due to grammatical divergences between the two languages (gender and number changes, word re-orderings, changes in prepositions, etc.).

- The *morphological generator* that, from a lexical form in the target language, generates a suitably inflected surface form.

- The *post-generator* that performs some orthographic operations in the target language such as contractions and apostrophations.

- The *re-formatter*, which restores the original format information into the translated text.

Ilust. 1: The modular architecture of a typical Apertium machine translation platform.

The Apertium-Apersky system for the Czech-Slovak language pair is based on the Apertium machine translation platform. The platform was originally aimed at the Romance languages of the Iberian Peninsula, but has also been adapted for other language pairs, and in particular languages from the Celtic group, e.g. Welsh (cf. Tyers – Donnelly, 2009), and the Germanic group (cf. Tyers – Nordfalk, 2009). The whole platform, both programs and data, are licensed under the Free Software Foundation's General Public Licence (GPL) and all the software and data for the supported language pairs (and the other pairs being worked on) are available for download from the project website. The development of the Czech-Slovak pair owes a lot to previous work on other language pairs, including Slavic ones.

Basic Apertium linguistic data for both Slovak (<https://github.com/apertium/apertium-slk>) and Czech can be found (<https://github.com/apertium/apertium-ces>) on the related website. On the website, there is also an Apertium translation pair for Czech and Slovak (<https://github.com/apertium/apertium-ces-slk>), however simple it is. None of the materials are at an advanced stage of development and Czech materials obviously ignore the existence of Common Czech. Moreover, the Apertium-Apersky system for the Czech-Slovak language pair is simplified in that way that a lot of words, including some verbs, are treated as nouns. The above mentioned linguistic data must therefore be manually checked and revised, and the system is mostly mechanically built. A helpful set of initial transfer rules is located in the incubator (which houses works in early development) for the Polish-Slovak language pair (<http://svn.code.sf.net/p/apertium/svn/incubator/apertium-pl-sk/>), since Polish is typologically similar to Czech and Slovak languages. A more advanced set of rules can be found for the Polish-Czech language pair (<https://github.com/apertium/apertium-pol-ces>). The rules for Slavic language pairs such as Bulgarian-Macedonian (cf. Rangelov, 2011) or Serbian/Croatian-Macedonian (cf. Peradin – Tyers, 2012) are of no use, since both Bulgarian and Macedonian are not grammatically complex.

4. Evaluation

The *ad hoc* evaluation of the quality of translation has been based on the newspaper article of the Lidovky.cz Schwarzenberg: *Na Ježíška věřím pořád, kšeftování s Vánoci mě štve* (Plavcová, 2014), and the comparison of the Apertium-Apersky system for the Czech-Slovak language pair with the Google Translate system for the same language pair. The article, its part, was supposed to be about Christmas and centuries-old Christian moral values in aristocratic families. The main part of the newspaper article (which is actually an interview) on Christmas contains the first paragraph of the article, the first question and the first answer, plus we have included the third question about manners/morals and the third answer for research, for a total of 247 words, manually added to the Apertium-Apersky system where necessary. Thus, the lexical coverage of the system under development has not been evaluated.

The quantitative evaluation has not been performed, but the qualitative evaluation has been done to determine where the system can be improved. As Czech and Slovak are closely related languages sharing the same history, manual evaluation has shown that lexical and semantic errors are rare. The Google Translate system for the Czech-Slovak language pair translated Czech *krucipísek* 'God damn it' > Slovak *krucipánik* (the word in Slovak does not exist), three Czech adjectives *český* 'Czech' were two times surprisingly translated into Slovak as *slovenský* 'Slovak', and Czech adverb *poblíž* 'near' was translated into Slovak as noun *blízkosti* 'proximity', the correct form could have been *v blízkosti* 'in proximity'. The third question, which is interesting from the point of view of ethics: *Pocitujete i o svátcích úbytek dobrých mravů?* 'Do you feel a decline of good manners/morals even during the holidays?', was translated correctly by Google Translate, but, for example, translator DeepL translated it with a clear semantic shift: *Pocitujete stratu dobrých mravov aj počas sviatkov?* 'Do you feel a loss of good manners/morals even during the holidays?', apparently because this context is more common in Slovak. Semantically, however, it is a mistranslation, which is particularly socially sensitive with moral words.

Since the Apertium-Apersky system for the Czech-Slovak language pair was mechanically built by combining the lexical, semantic, and grammatical data contained in the article, it translated not only the sentence but also all three of the above-mentioned words correctly: Czech *krucipísek* > Slovak *krucinál*, 3x Czech *český* > Slovak *český*, Czech *poblíž* > Slovak *blízko*. However, it may be rightfully supposed that the Apertium-Apersky system would have translated the sentence and the words correctly anyway. Both systems translated correctly Czech multi-word *(po) mši svaté* (noun-adjective) '(after) Holy Mass' > Slovak *(po) svätej omši* (adjective-noun), but a lightweight manual post-processing was carried out in order to add multi-words that were needed in the Apertium-Apersky system. Both systems translated incorrectly the Czech pronoun *je* 'them' > Slovak verb *je* 'is' because of homonymy and higher statistical position of the Czech form of the verb *být* 'to be', the correct translation would have been Slovak *ich*.

As Czech and Slovak languages are typologically similar, sharing relatively free word order, verb tenses, three persons, two grammatical numbers, three grammatical genders, seven cases and so on, manual evaluation has shown that grammatical errors are rare, too. The main problem of the Google Translate system is the declension of the proper nouns. These are treated by the Apertium-Apersky system correctly. The proper nouns *(z rodu) Fürstenbergů'* (of) the Fürstenbergs (family)' (genitive plural, anthroponym) and *(Maxmilián) z Hohenbergu* '(Maximilian) of Hohenberg' (nobiliary particle + toponym in genitive singular) are translated into Slovak as *(z rodu) Fürstenberg* (nominative singular) and *(Maxmilián) z Hohenberg* (*z* = genitive preposition, *Hohenberg* = nominative singular) respectively by the Google Translate system but *(z rodu) Fürstenbergovcov* and *(Maxmilián) z Hohenbergu* respectively by the Apertium-Apersky system, which is correct. The latter, rule-based system offers a very good possibility to treat this kind of problem as is shown below:

M. Animate: <e lm="Maximilán"><i>Maximilán</i></e><par n="chlap__n"/></e> (the type *chlap* at least in singular)

M. Inanimate: <e lm="Hohenberg"><i>Hohenberg</i></e><par n="rod__n"/></e> (the type *rod* being preferred to the type *dub* because of genitive singular)

M. Animate Familial: <e lm="Hohenberg"><i>Hohenberg</i></e><par n="Novák__n"/></e>

<e lm="Fürstenberg"><i>Fürstenberg</i></e><par n="Novák__n"/></e>

<e lm="Schwarzenberg"><i>Schwarzenberg</i></e><par n="Novák__n"/></e>

<pardef n="Novák__n">

<e><p><l></l><r><s n="n"/><s n="ma"/><s n="sg"/><s n="nom"/></r></p></e>

<e><p><l>a</l><r><s n="n"/><s n="ma"/><s n="sg"/><s n="gen"/></r></p></e>

<e><p><l>ovi</l><r><s n="n"/><s n="ma"/><s n="sg"/><s n="dat"/></r></p></e>

<e><p><l>a</l><r><s n="n"/><s n="ma"/><s n="sg"/><s n="acc"/></r></p></e>

<e><p><l></l><r><s n="n"/><s n="ma"/><s n="sg"/><s n="voc"/></r></p></e>

<e><p><l>ovi</l><r><s n="n"/><s n="ma"/><s n="sg"/><s n="loc"/></r></p></e>

<e><p><l>om</l><r><s n="n"/><s n="ma"/><s n="sg"/><s n="ins"/></r></p></e>

<e><p><l>ovci</l><r><s n="n"/><s n="ma"/><s n="pl"/><s n="nom"/></r></p></e>

<e><p><l>ovcov</l><r><s n="n"/><s n="ma"/><s n="pl"/><s n="gen"/></r></p></e>

<e><p><l>ovcom</l><r><s n="n"/><s n="ma"/><s n="pl"/><s n="dat"/></r></p></e>

<e><p><l>ovcov</l><r><s n="n"/><s n="ma"/><s n="pl"/><s n="acc"/></r></p></e>

```
<e><p><l>ovci</l><r><s n="n"/><s n="ma"/><s n="pl"/><s n="voc"/></r></p></e>
<e><p><l>ovcoch</l><r><s n="n"/><s n="ma"/><s n="pl"/><s n="loc"/></r></p></e>
<e><p><l>ovcami</l><r><s n="n"/><s n="ma"/><s n="pl"/><s n="ins"/></r></p></e>
</pardef>
```

The biggest translation problem of both systems, however, is how to treat Czech adjectives of the type *jarní* (soft-ending adjectives). The adjective case homonymy rate is too large, cf. the form *jarní*:

Singular	Plural			
M. Animate	M. Inanimate	Feminine	Masculine+Neuter+Feminine	
	+Neuter			
Nominative	<i>jarní</i>	<i>jarní</i>	<i>jarní</i>	<i>jarní</i>
Genitive			<i>jarní</i>	
Dative			<i>jarní</i>	
Accusative		<i>jarní</i>	<i>jarní</i>	<i>jarní</i>
Vocative	<i>jarní</i>	<i>jarní</i>	<i>jarní</i>	<i>jarní</i>
Local			<i>jarní</i>	
Instrumental			<i>jarní</i>	

That is why the translations of the adjectives of this type are often incorrect: Czech *knížecí vyprávění* 'prince's story (telling)' (nominative singular neuter) > both incorrect Slovak *kniežací rozprávanie* (Google Translate) / *kniežací rozprávanie* (Apertium-Apersky, *kniežací* = nominative singular masculine), the correct form being *kniežacie rozprávanie* or, even better, *rozprávanie kniežaťa*; Czech (*včetně*) *nejznámější vánoční písně (světa)* '(including) the best-known Christmas song (in the world)' (*nejznámější, vánoční, písně* = genitive singular feminine) > incorrect Slovak (*vrátane*) *najznámejšie vianočné piesne (sveta)* (Google Translate, *najznámejšie, vianočné* = nominative plural feminine) / (*vrátane*) *najznámejší vianočný piesne (sveta)* (Apertium-Apersky, *najznámejší, vianočný* = nominative singular masculine) before multi-word treatment / (*vrátane*) *najznámejší vianočné piesne (sveta)* (Apertium-Apersky, *najznámejší* = nominative singular masculine, *vianočné* = nominative plural feminine) after multi-word treatment, the correct form being (*vrátane*) *najznámejšej vianočnej piesne (sveta)*.

In addition, the other type of Czech basic adjectives, the type *mladý* (hard-ending adjectives) sometimes presents grammatical problems of the same kind: Czech *rakouské a české Vánoce* 'Austrian and Czech Christmas' (nominative plural) > both incorrect Slovak *rakúskej a českej Vianoce* (Google Translate, *rakúskej, českej* = genitive singular feminine, *Vianoce* = nominative plural feminine) / *rakúskych a českých Vianoce* (Apertium-Apersky, *rakúskych, českých* = accusative plural masculine animate, *Vianoce* = nominative plural feminine), the correct form being *rakúske a české Vianoce*. Further transfer rules will be needed to solve this problem properly.

Except for these two systematic grammatical errors, the former being treated correctly by the Apertium-Apersky system, the latter being treated chaotically by both systems, there are some more or less random errors concerning the verbs in the translations: a typical Common Czech (*já*)... *vyrost* 'I grew up' (Standard or Literary Czech (*já*) *jsem vyrostl*) > both incorrect

Slovak (*ja*)... *vyrástol* (Google Translate) / (*ja*)... *vyrástol* (Apertium-Apersky), the correct form being (*ja*)... *som vyrástol*; Czech (*já*) *se*... *zeptal* 'I asked' > incorrect Slovak (*ja*) *sa*... *spýtal* (Google Translate) / correct Slovak (*ja*) *som sa*... *spýtal* (Apertium-Apersky), because the reflexive *se* after a pronoun in Czech makes it easy to treat the problem in the Apertium-Apersky system; Czech *Vánoce*... *se liší* (3rd person plural) > correct Slovak *Vianoce*... *sa líšia* (Google Translate, 3rd person plural) / incorrect Slovak *Vianoce*... *sa líši* (Apertium-Apersky, 3rd person singular). The latter ambiguity exists in Czech but does not exist in Slovak. It is not easy to be solved for the Apertium-Apersky because both Czech and Slovak are pro-drop languages, which means that the subject pronoun can be omitted since it can be usually inferred from the verb form.

5. Conclusion

The first translator between free word order languages developed for the Apertium platform was developed and presented in 2011. It was a translator from Czech to Polish and its results were far from impressive (Ruth – O'Regan, 2011, p. 75). However, the results of the *ad hoc* test of a rule-based machine translation system for the Czech-Slovak language pair seem to be much more promising. This is partly due to the fact that the system does not ignore the existence of Common Czech and that Czech and Slovak are more closely related languages to each other than Czech as a source language is related to Polish.

A significant part of the above-mentioned translation problems is typical for a system under development. There remains a lot of work to do on improving both the quality of transfer rules of the system and their quantity, since the number of disambiguation rules is too small. But in terms of future work, the essential task, of course, is to increase coverage. Nevertheless, the rule-based machine translation system called *Apertium-Apersky* qualitatively outperforms Google Translate system for the Czech-Slovak language pair, which is a very good beginning for the development of a shallow-transfer rule-based machine translation system from Slavic languages to Slovak.

REFERENCES

- ECKERT, Eva. 1989. Standard and Common Czech: Attitudes and Usage. *Bohemia*, 1989, Vol. 30, No. 1, pp. 84 – 93. ISSN 0523-8587.
- FORCADA, Mikel L., et al. 2010. Documentation of the Open-Source Shallow-Transfer Machine Translation Platform Apertium [online]. Alicante: Departament de Llenguatges i Sistemes Informàtics Universitat d'Alacant, 2010 [cit. 31.07.2024]. Available at: <https://aclanthology.org/www.mt-archive.info/Forcada-2010.pdf>.
- KRAJČOVIČ, Rudolf. 1980. *Svedectvo dejín o slovenčine*. Martin: Matica slovenská, 1980.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira. 2016. The Czech-Slovak Communicative and Dialect Continuum: With and Without a Border. In: KAMUSELLA, Tomasz – NOMACHI, Motoki – GIBSON, Catherine (eds.). *The Palgrave Handbook of Slavic Languages, Identities and Borders*. London: Palgrave Macmillan, 2016, pp. 140 – 184. ISBN 978-1-137-34838-8.
- PERADIN, Hrvoje – TYERS, Francis. 2012. A rule-based machine translation system from Serbo-Croatian to Macedonian. In: ESPAÑA-BONET, Cristina – RANTA, Aarne (eds.). *Proceedings of the Third International Workshop on Free/Open-Source Rule-Based Machine Translation* [online]. Gothenburg: Department of Computer Science and Engineering Chalmers University of Technology and University of Gothenburg, 2012, pp. 55 – 64 [cit. 31.07.2024]. Available at: <https://aclanthology.org/volumes/2012.freeopmt-1/>.

- PLAVCOVÁ, Alena. 2014. Schwarzenberg: Na Ježíška věřím pořád, kšeftování s Vánoci mě štve [online]. *Lidovky.cz*, 2014 [cit. 31.07.2024]. ISSN 1213-1385. Available at: https://www.lidovky.cz/domov/schwarzenberg-na-jeziska-verim-porad-kseftovani-s-vanoci-me-stve.A141218_172510_In_kultura_mmu.
- RABINER, Lawrence, R. 1989. A tutorial on hidden Markov models and selected applications in speech recognition. *Proceedings of the IEEE*, 1989, Vol. 77, No. 2, pp. 257 – 286. ISSN 0018-9219.
- RANGELOV, Tihomir. 2011. Rule-based machine translation between Bulgarian and Macedonian. In: SÁNCHEZ-MARTINEZ, Felipe – PÉREZ-ORTIZ, Juan Antonio (eds.). *Proceedings of the Second International Workshop on Free/Open-Source Rule-Based Machine Translation* [online]. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya, 2011, pp. 53 – 59 [cit. 31.07.2024]. Available at: <https://aclanthology.org/volumes/2011.freeopmt-1/>.
- RUTH, Joanna – O'REGAN, Jimmy. 2011. Shallow-transfer rule-based machine translation from Czech to Polish. In: SÁNCHEZ-MARTINEZ, Felipe – PÉREZ-ORTIZ, Juan Antonio (eds.). *Proceedings of the Second International Workshop on Free/Open-Source Rule-Based Machine Translation* [online]. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya, 2011, pp. 69 – 76 [cit. 31.07.2024]. Available at: <https://aclanthology.org/volumes/2011.freeopmt-1/>.
- TYERS, Francis M. – DONNELLY, Kevin. 2009. *apertium-cy* – a collaboratively-developed free RBMT system for Welsh to English. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*, 2009, No. 91, pp. 57 – 66. ISSN 0032-6585. ISBN 978-80-904175-1-9.
- TYERS, Francis M. – NORDFALK, Jacob. 2009. Shallow-transfer rule-based machine translation for Swedish to Danish. In: SÁNCHEZ-MARTINEZ, Felipe – PÉREZ-ORTIZ, Juan Antonio – TYERS, Francis M. (eds.). *Proceedings of the First International Workshop on Free/Open-Source Rule-Based Machine Translation* [online]. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya, 2009, pp. 27 – 33 [cit. 31.07.2024]. Available at: <https://aclanthology.org/2009.freeopmt-1.0/>.
- TYERS, Francis M., et al. 2017. Rule-Based Machine Translation for the Italian-Sardinian Language Pair. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*, 2017, No. 108, pp. 221 – 232. ISSN 0032-6585.

Funded by the EU NextGenerationEU through the Recovery and Resilience Plan for Slovakia under the project No. 09I03-03-V04-00670 *Inverted Morality: Reversed Semantics in Old Church Slavonic Moral Words (OXYMORAL)*.

.....
prof. Mgr. Martin Diweg-Pukanec, PhD.
Katedra slovanských filológií
Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre
Štefánikova 67
949 01 Nitra
Slovenská republika
mdpukanec@ukf.sk

Н. О. Лосский как языковая личность (на материале мемуаров)

Евгений Владимирович Евпак

Jevgenij Vladimirovič Jevpak

Katedra ruského jazyka a literatury

Inštitút filológie, cudzích jazykov a mediálnej komunikácie Kemerovskej štátnej univerzity

N. O. Lossky as a Linguistic Personality (a Case Study of His Memoirs)

Litikon, 2024, Vol. 9, No. 2, pp. 148-153

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2366-7743>

This article is devoted to the study of the linguistic personality of the outstanding Russian philosopher, emigrant N. O. Lossky. Based on the theory of linguistic personality, the linguopersonological trend in linguistics, the theory of natural written speech and genre studies, a model for describing the linguistic personality of a thinker based on the material of his memoir heritage is presented.

Keywords: N. O. Lossky, linguistic personality, linguopersonology, speech portrait, Slavic languages, Russian language, Russian abroad

Актуальность настоящего исследования связана с развитием антропоцентрической парадигмы современной лингвистической науки в части изучения языковой личности, т. е. «человека в его способности совершать речевые поступки» (Седов, 2004, с. 5), в контексте теории языковой личности (лингвоперсонологии) в русле интересов Кемеровской научной школы «Социально-когнитивное функционирование языка», теории естественной письменной речи и жанрологии, а также обусловлена научным интересом к изучению дискурсивных практик отдельных представителей русского зарубежья.

В данной работе проводится языковое портретирование конкретной личности на основе реализации продуцируемых ею текстов – мемуаров (авторск.) (Лебедева, 2013). Данная статья представляет собой поступательное развитие авторского научного опыта в изучении феномена Н. О. Лосского как языковой личности на новом материале – книги воспоминаний (Лосский, 2008). На начальном этапе данная проблематика была представлена в монографии (Евпак, 2011). Как отметила в своей рецензии на монографическое исследование Я. Соколова, «Монография Евгения Владимировича Евпака

представляет собой законченное исследование в русле междисциплинарной концепции на стыке философских идей персонологии, персонализма и лингвистики –

лингвоперсонологии. Лингвистическая гипотеза персонализма (описание личности через её языковые проявления) представлена в монографии на материале философских текстов и личных писем выдающегося русского философа, эмигранта Н. О. Лосского. Главная цель исследователя – показать языковую уникальность, посредством языкового знака раскрыть творческое своеобразие великого славянского мыслителя на интересном материале. Кроме того, до сих пор ведутся дискуссии о Н. О. Лосском и в словацкой научной среде, это также подчёркивает актуальность и своевременность монографии Е. В. Евпака» (Sokolová, 2012, s. 172 – 174).

По мнению Ю. Н. Караулова, основоположника теории языковой личности, «языковая личность – вот та сквозная идея, которая, как показывает опыт её анализа и описания, пронизывает и все аспекты изучения языка и одновременно разрушает границы между дисциплинами, изучающими человека, поскольку нельзя изучать человека вне его языка (Караулов, 2014, с. 3). Разрабатывая понятие языковой личности, Ю. Н. Караулов показывает, что оно является системообразующим для описания национального языка и на его основе оказывается возможным достичь нового синтеза знаний о русском языке, преломленном через структуру русской языковой личности. Как отметил Ю. Н. Караулов, «языкознание незаметно для себя вступило в новую полосу своего развития, полосу подавляющего интереса к языковой личности» (Караулов, 2014, с. 24). В этом контексте обратим внимание на опыт Н. Д. Голева, который разработал лингвоперсонологические основания типологии языковой личности и определил вектор нового направления в теории языковой личности (Голев, 2014).

Один из заметных биографов и исследователей творчества мыслителя Е. П. Борзова подчёркивает, что «он считается самой яркой звездой на небосклоне философской мысли России. Творчеству Лосского свойственна особая фундаментальность. Будучи основоположником оригинальной интуитивистской философии, он не только выработал общий взгляд на мироздание, обосновал так называемую метафизику, но и создал эстетику, учение о ценностях, свободе и нравственности. Обладая энциклопедическими знаниями, Лосский оставил заметный след в области гносеологии, логики, аксиологии и теологии. Широко известна в мире его «История русской философии». Всего в России и за рубежом им было опубликовано 34 книги, несколько великолепно выполненных переводов, свыше 250 статей и рецензий. Его философское наследие изучают и развивают во многих странах» (Борзова, 2008, с. 4). Так, по словам словацкого учёного Л. Матейко, «Николай Онуфриевич Лосский – создатель собственной философской системы, охватывающей все классические дисциплины философии и включающей гносеологию, онтологию, этику и историю философии – за несколько лет своего пребывания в Словакии оказал принципиальное влияние на научную жизнь и атмосферу в академических кругах. Его можно без сомнений причислить к личностям, сыгравшим ключевую роль в формировании словацкой философии XX в.» (Матейко, 2010, с. 66).

Как отмечено в источнике, «Мемуары (фр. *memoires* ‘воспоминания’) – разновидность документальной литературы и в то же время один из видов так называемой исповедальной прозы. Представляет собой повествование участника или свидетеля общественно-политической, социальной, литературно-художественной жизни о событиях,

свидетелем или действующим лицом которых он был, а также о людях, с которыми он общался. М. могут быть и воспоминания рядового человека о своей «обыкновенной» жизни, передающие аромат определённой эпохи и сообщающие, с той или иной степенью достоверности, фактические сведения о ней. Устойчивые признаки жанра: фактографичность, событийность, ретроспективность, непосредственность авторских суждений, живописность, документальность. Непременным свойством М. является их субъективизм – как в отборе фактов, так и в их освещении и оценке» (Николюкин, 2001, с. 525 – 526).

Н. Б. Лебедева, Т. Г. Рабенко, И. А. Крым отмечают, что «Такие жанровые формы, как автобиографические произведения, истории, рассказываемые с разными целями о себе, мемуары, воспоминания и т. п., включаются в более широкую жанровую парадигму, объединяемую гипержанром с условным названием «тексты о себе». При создании автобиографического текста субъект презентует комплекс автографем, расположенных в определенном порядке. Автографема как событие жизни, превращенное личностью в событие текста, способствует выявлению ценностных доминант субъекта автобиографического повествования» (Лебедева, 2021, с. 306).

При анализе мемуарного наследия мыслителя в контексте нашего исследования пристального внимания заслуживают слова О. Т. Ермишина: «Жанр мемуаров разнообразен и имеет многовековую историю, и особое место в нём занимают воспоминания, написанные философами. Даже если мемуары философов полны бытоописательных деталей и психологических портретов, всё равно они имеют почти всегда более значимые цели, чем просто повествование о себе и своей жизни: это может быть опыт самопознания, философская реконструкция прошлого, подведение жизненных итогов и т.д... В воспоминаниях Лосского жизнь и философия тесно переплетены, одно нельзя понять без другого» (Лосский, 2008, с. 5). Примечательны исследовательские наблюдения Г. Е. Аляева: «В нашем случае – когда идёт речь о воспоминаниях философов – особенность состоит ещё и в том, что подобный текст, априори имеющий в первую очередь биографическое звучание, может оказаться и попыткой автора осмыслить и переосмыслить свои основные философские идеи, т. е. может стать определённым дополнением к реконструкции целостности авторского мировоззрения, особенно – в его диахроническом срезе» (Аляев, 2016, с. 60 – 81). А. Г. Тартаковский считает, что особое внимание при изучении мемуаров следует уделить личности автора, так как для понимания смысла текста необходимо детально проанализировать самосознание его автора. Важно отметить, что Тартаковский является одним из первых, кто выявил отличительные особенности мемуаров, среди которых «личностное начало», которое концентрирует внимание непосредственно на самом авторе воспоминаний, обращение в прошлое, и самый важный аспект в изучении мемуаров – их способность хранить и передавать информацию о событиях прошлого (Тартаковский, 1991, с. 289).

Книга «Воспоминания. Жизнь и философский путь» Н. О. Лосского – это уникальный и ценный источник по изучению личности мыслителя, «документ эпохи», с помощью которого можно реконструировать языковой портрет личности мыслителя. Н. О. Лосский представляет собой элитарную языковую личность, и это прослеживается в его стиле повествования и употреблении речевых оборотов. С позиции культурно-речевой

компетенции обнаруживается совершенное владение языком как синтез знаний, умений и навыков, которые соответствуют высшему типу речевой культуры – элитарному. Н. О. Лосский как носитель элитарного типа речевой культуры обладает богатым лексиконом, который он целесообразно и активно использует в своей речи, что позволяет говорить о его начитанности и энциклопедичности. Устройство текстового персона-пространства воспоминаний детерминировано личностным универсумом мыслителя, прежде всего, его философским мышлением. Н. О. Лосский использует понятия, которые актуальны для понимания его философской системы: *метафизическая система, лейбнизианский персонализм, интуитивизм*. «Длительные занятия проблемами теории знания и логики очень затруднили для меня разработку метафизической системы. Как только я приступал к обдумыванию какого-либо метафизического вопроса и начал набрасывать заметки на бумаге, оказывалось, что я более занимаюсь условиями познаваемости того или иного предмета, чем самим предметом. К счастью, я давно уж был сторонником определенной метафизической системы именно лейбнизианского персонализма» (Лосский, 2008, с. 172). Мыслитель задумывается о том, что необходимо выяснять взаимосвязи всех частей мира друг с другом. Логико-гносеологическая сторона философии является одной из преобладающих в философии мемуариста. Она заключается в разработке самого философского метода, его нормативных принципов. Н. О. Лосский пишет: «Логически-гносеологическая сторона занимала меня уже много лет, ещё со времени студенчества» (Лосский, 2008, с. 172 – 173). Как отмечает Ю. Н. Караулов, «языковая личность начинается по ту сторону обыденного языка, когда в игру вступают интеллектуальные силы, и первый уровень (после нулевого) её изучения – выполнение, установление иерархии смыслов и ценностей в её картине мира, в её тезаурусе» (Караулов, 2014, с. 36). Анализируя текст воспоминаний, можно заметить особенности, свидетельствующие об «эмигрантском тексте» в части авторской реализации иноязычных вкраплений (иноязычные вкрапления на языке оригинала сопровождаются переводом на русский язык и комментарием), автору также присуще острое чувство семьи и родины – России, сознательное частотное упоминание о русском языке и русской культуре, необходимость в естественной коммуникации на русском языке. Как пишет мыслитель, «Нам, русским, вследствие своеобразия наших духовных интересов, очень трудно долго жить в среде чужой культуры без общения с русскими» (Лосский, 2008, с. 254). Так, описания жизни в определённой стране или городе всегда сопровождаются выбором лексических средств на том или ином языке – встречаются фамилии иностранного происхождения, топонимы – названия конкретных географических объектов, названия научных работ и др., что типично для образованного человека, находящегося в иной лингвокультурной среде (ср. Корина, 2023). Показателен в этой связи следующий отрывок: «Помощник мой по административным делам доктор Диешка был сторонником критического реализма... Чтобы получить приват-доцентуру, он даже написал книгу «*Kritický realismus či Intuitivismus?*» – «Критический реализм или интуитивизм?» (чеш.) (Лосский, 2008, с. 255). Читая воспоминания в новое время, обращаешь внимание на устаревшие формы и лексику: «Дочь Любовь была сверстницей моей сестры Лели... Хотя хозяйка дома была урожденная баронесса Бер из Прибалтики, дух семьи был чисто русский...» (Лосский, 2008, с. 19; Ожегов, 2016, с. 670).

Идиостиль Н. О. Лосского содержит в себе определённый вид речевого мышления, к которому относятся: интерпретации, рефлексии, воспоминания, репродукции. Следует отметить и индивидуальный характер тематики, в которой репрезентируется его философское мировоззрение и миропонимание, раскрывается полнота бытия мыслителя. Н. О. Лосский демонстрирует умение мыслить в определенном жанре, является жанровой языковой личностью.

ЛИТЕРАТУРА

- АЛЯЕВ, Геннадий Евгеньевич. 2016. Воспоминания как жанр философского творчества (Н. Бердяев, Н. Лосский, С. Франк). In: *Творчество как национальная стихия. Смысл творчества: инновации и dasein*. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный экономический университет, 2016, с. 59 – 71. ISBN 978-5-7310-3647-4.
- БОРЗОВА, Елена Петровна. 2008. *Николай Онуфриевич Лосский: философские искания*. Санкт-Петербург: СПбКО, 2008. ISBN 978-5-903983-01-8.
- ГОЛЕВ, Николай Данилович. 2014. Ментально-психологические аспекты типологии языковой личности (к проблеме взаимоотношения языкового и персонного пространства). In: *Языковая личность: Моделирование, типология, портретирование. Сибирская лингвоперсоналогия*. Ч. 1. Под ред. Н. Д. Голева и Н. Н. Шпильной. Москва: ЛЕНАНД, 2014, с. 10 – 33. ISBN 978-5-9710-0814-9.
- ЕВПАК, Евгений Владимирович. 2011. *Лингвоперсоналогия Н. О. Лосского (на материале философских текстов и писем)*. Кемерово: Кемеровский государственный университет. ООО ПК «Офсет», 2011. ISBN 978-5-8353-1195-8.
- КАРАУЛОВ, Юрий Николаевич. 2013. *Русский язык и языковая личность*. Изд. 8-е. Москва: книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013. ISBN 978-5-397-04172-0.
- КОРИНА, Наталья Борисовна. 2023. Словацкий толстовец Альберт Шкарван и его дневники. *Славяноведение*, 2023, № 6, с. 61 – 73. ISSN 2309-1649.
- ЛЕБЕДЕВА, Наталья Борисовна – КОРЮКИНА, Екатерина Борисовна. 2013. *Наивный автор как письменно-речевая личность: жанровый аспект*. Кемерово: КемГУ, 2013. ISBN 978-5-8353-1537-6.
- ЛЕБЕДЕВА, Наталья Борисовна – РАБЕНКО, Татьяна Геннадьевна – КРЫМ, Ирина Алексеевна. 2021. Ценностные доминанты советской ментальности в автобиографическом тексте. *Сибирский филологический журнал*, 2021, № 3, с. 301 – 316. ISSN 1813-7083.
- ЛОССКИЙ, Николай Онуфриевич. 2008. *Воспоминания: Жизнь и философский путь*. Предисл. и примеч. Б. Н. Лосского: Вступ. Ст. О. Т. Ермашина; Комментар., Прилож.: Письма Н. О. Лосского к священнику Павлу Флоренскому (1913 – 1919); Биографические данные о Борисе Николаевиче Лосском; Письма Н. О. Лосского к Б. Н. Лосскому и его семье (1948 – 1949, 1954 – 1957). Москва: Викмо: Русский путь, 2008. ISBN 978-5-85887-316-7.
- МАТЕЙКО, Любор. 2010. Н. О. Лосский и тени словацкой науки. In: *Мифы – стереотипы – образы. Восприятие России в Словакии*. Братислава – Йошкар-Ола: SDK SVE Pro Historia в сотрудничестве с Институтом истории Словацкой Академии Наук, 2010. с. 66 – 79. ISBN 978-5-94808-565-4.
- НИКОЛЮКИН, Александр Николаевич. 2001. *Литературная энциклопедия терминов и понятий*. Москва: НПК «Интелвак», 2001. ISBN 5-93264-026-X.
- ОЖЕГОВ Сергей Иванович. 2016. *Толковый словарь русского языка: Ок. 100 000 слов, терминов и фразеологических выражений*. Под ред. проф. Л. И. Скворцова. – 27-е изд., испр. Москва: Мир и образование, 2016. ISBN 978-5-94666-709-8.
- СЕДОВ, Константин Фёдорович. 2004. *Дискурс и личность: Эволюция коммуникативной компетенции*. Москва: Лабиринт, 2004. ISBN 5-87604-031-2.

ТАРТАКОВСКИЙ, Андрей Григорьевич. 1991. *Русская мемуаристика XVIII – первой половины XIX в.* От рукописи к кн. АН СССР, Ин-т истории СССР. Москва: Наука, 1991. ISBN 5-02-008567-7.

SOKOLOVÁ, Jana. 2012. Лингвоперсонология Н. О. Лосского (на материале философских текстов и писем. *Slavica Nitriensia*, 2012, roč. 1, č. 2, s. 172 – 174. ISSN 1338-7464.

.....
Jevgenij Vladimirovič Jevpak
docent, kandidát filologických vied
Katedra ruského jazyka a literatúry
Inštitút filológie, cudzích jazykov a mediálnej komunikácie
Kemerovská štátna univerzita
Ul. Krasnaja 6
650000 Kemerovo
Rusko
jevpak.72@mail.ru

Влияние языковой личности на жанровую организацию медиатекстов

Елена Ивановна Калечиц
Alena Kalechyts
Katedra slovanských filológií
Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre

The Influence of Linguistic Personality on the Genre Organization of Media Texts

Litikon, 2024, Vol. 9, No. 2, pp. 154-169

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-578-7168>

The article examines the linguistic personalities of journalists publishing their works in the newspaper Arguments and Facts in the period 2023/2024. We assume that this discourse reflects the essential properties of the linguistic personality, since it is the creator of the discourse and its products, i.e. texts. Their structure and types depend not only on the choice of a specific text genre, but also on the individual speech characteristics and strategies of the addressees, which affect the success of communication. In addition, specific techniques of meta-activity used by the linguistic personality, directly related to the modus category of authorization, also affect the formation of genre models of media texts.

Keywords: linguistic personality, subject of speech, category of authorization, techniques of meta-activity, genre models of media texts

Введение

Антропоцентричность речи, как правило, выразительно проявляется в авторских интенциях, благодаря которым адресант с целью передачи какой-либо информации выбирает определенные языковые средства, формирующие высказывание. Каждое сообщение, по мнению немецкого психолога Ф. Ш. фон Туна, имеет многоуровневый характер: степень факта, призыв к действию, выражение отношения к собеседнику и уровень откровения, т.е. Я-сообщение (Thun, 1981). Соответственно, именно на ступени откровения речевого сообщения (сознательно или бессознательно) говорящий демонстрирует свои мотивы к высказыванию, эмоции, выражает отношение к самому себе, отражает свои моральные и культурные ценности и т.п. – невольно раскрывает свой внутренний мир или специально создает о себе какое-то впечатление, формирует определенный имидж. Данная структура сообщения называется моделью четырех каналов.

Личностный характер речи, по мнению некоторых ученых, влияет на образование различных стилей текстов, а на наш взгляд, и их жанров.

Согласно М. П. Котюровой, избранные адресантом языковые средства образуют особый план текста, отражающийся в его структуре (Котюрова, 2011). Таким образом, главным положением, на которое мы опираемся в своей работе, является то, что выбор определенных приемов метадеятельности зависит от конкретных целей и стратегий языковой личности, поскольку приемы метадеятельности выполняют текстообразующую функцию в каждом жанре медиатекста. С целью проверки вышеназванного аргумента были проанализированы различные статьи нескольких авторов, публиковавших свои тексты в газете «Аргументы и факты» с марта 2023 года по апрель 2024 года.¹ На выбор конкретных имен журналистов повлиял фактор частотности выхода их материалов в таких интересующих нас рубриках, как «Образование», «Наука», «Природа» и «Экология». По этой причине мы остановились на медиатекстах Юлии Борты, Юлии Герасимовой и Дмитрия Писаренко. Как показал собранный нами материал, Юлия Борта и Юлия Герасимова публикуют материалы, посвященные преимущественно вопросам образования, а Дмитрия Писаренко интересует более широкий спектр тем, а именно наука, природа и экология.² Предметом исследования являются приемы метадеятельности, употребляемые языковыми личностями журналистов в своих медиатекстах.

Теоретической базой работы выступает теория языкового антропоцентризма и концепция структуриализма, а также публикации различных ученых, занимающихся исследованиями проблем лингвистики текста и дискурса (прежде всего стилистики текста), прагмалингвистики и эгопрезентации, проявляющихся на уровне авторизации текста (см. библиографию). Основными методами, используемыми в работе, являются прагмалингвистический анализ текста в комбинации с компонентным анализом, описательный и сравнительный методы, а также прием моделирования.

Главная цель работы – показать влияние конкретной языковой личности на выбор определенных приемов метадеятельности, играющих существенную роль в образовании медийных жанров.

Вначале обратимся к толкованию ключевых терминов, используемых в настоящей статье.

Определение основных понятий

В лингвистической литературе употребляется несколько терминов, которые применяются для называния адресанта: *«Говорящий, а также передающий, производитель, действующее лицо коммуникации, комментатор, наблюдатель, субъект, оратор [...]»*

¹ Архив электронной версии номеров газеты «Аргументы и факты» можно найти по ссылке, доступной онлайн: <https://aif.ru/gazeta/archive/edition/1/year/2024>.

² Согласно данным об авторах еженедельника «Аргументы и факты», опубликованным на официальном сайте газеты, Юлия Борта пишет медиатексты, касающиеся проблем медицины, образования и психологии. Дмитрий Писаренко является научным обозревателем еженедельника – освещает темы науки, космоса и энергетики (см. на платформе Google: aif.ru/opinion/author/27; aif.ru/opinion/author/1715). Предполагаем, что Юлия Герасимова является внештатным сотрудником газеты, поэтому в Интернете о ней мы не находим никаких сведений.

(Sokolová, 2021, s. 15).³ В русскоязычной лингвистике *говорящий (адресант)* чаще всего обозначается термином *языковая личность*, достаточно близко к которому (особенно в публицистике) стоит понятие *субъект речи*. Так, согласно исследованию Н. М. Боголюбовой и Ю. В. Николаевой, термин *языковая личность* впервые был употреблен немецким ученым Л. Вайсгербером, однако научное обоснование данному понятию дали российские исследователи Г. И. Богин и Ю. Н. Караулов (Боголюбова – Николаева, 2022, с. 45 – 46). По мнению Ю. Н. Караулова, *языковой личностью* можно называть человека, обладающего способностью создавать и воспринимать тексты (Караулов, 2010, с. 245). Тождественными считает понятия *автор текста* и *субъект речи* Н. С. Валгина (2019). Однако, например, Г. Я. Солганик с этой позицией не соглашается: он пишет, что субъект речи – это всего лишь посредник между производителем (автором) и его высказыванием, т. е. тот, кто представляет в речи говорящего, «от лица которого ведется речь» (Солганик, 2014, с. 92). Судя по вышеприведенным мнениям ученых, *субъект речи* и *языковая личность* – это все-таки неравнозначные понятия. Хотя согласно последующим рассуждениям Г. Я. Солганика как создатель сообщения, так и субъект речи являются его обязательными компонентами, которые в реальной коммуникации и в публицистическом стиле, как правило, совпадают. Значит, обособление данных терминов аргументировано только при передаче (пересказе) обстоятельств какой-либо ситуации общения. При этом автор рассматриваемой статьи в понятие *субъект речи*, или «Я публициста», вкладывает более широкое содержание: помимо индивидуальных свойств языковой личности, наделяет его «социальными, этическими, идеологическими смыслами» (там же, с. 99). Поскольку журналист чаще всего является сильной языковой личностью, отражающей различные морально-этические установки общества, политические приоритеты государства, в котором живет и работает, той социальной группы, с которой себя идентифицирует, то вслед за В. И. Карасиком можно говорить также о *модельной личности*. Данный тип языковой личности, как правило, «представляет собой стереотип поведения, который оказывает существенное воздействие на культуру в целом и служит своеобразным символом данной культуры [...]» (Карасик, 2011, с. 11). Как можно заметить, в основу своего определения ученый включает воздействующую или даже манипулятивную роль такой личности.

Поскольку публицистическая речь в какой-то мере характеризуется стандартизованностью, т.е. журналисты в своих работах употребляют различные речевые штампы и клише, происходит «нейтрализация личности», при которой стираются индивидуальные речевые отличия говорящего (там же, с. 12). Языковую личность журналиста считают сложным феноменом, так как она может совпадать с субъектом речи, на который накладываются дополнительные смыслы. Существует также возможность ее нейтрализации, т.е. она становится имплицитной. Однако не стоит забывать, что языковая личность обладает динамическим характером, что подчеркивается коллективом составителей учебного объяснительного словаря по межкультурной коммуникации: «*Языковая личность – индивид, активно проявляющий себя в речевой деятельности и способный к межкультурной трансформации*» (Калечиц и кол., 2022, с. 120). Соответственно, ей свойственны яркие лидерские качества, способные существенным образом повлиять

³ Перевод наш, сравн.: «*Hovoriaci, tiež podávateľ, produktor, aktér komunikácie, komentátor, pozorovateľ, subjekt, hovorca...*»

как на собеседника, так и на то, что он производит, в частности, на его речь – а значит, обязательно в ней проявиться.

Развивая и конкретизируя анализируемое понятие, В. В. Красных предлагает разграничивать следующие специальные наименования: *человек говорящий*, *языковая личность*, *речевая личность* и *коммуникативная личность*. Самым общим из них является первый термин, поскольку в его содержание В. В. Красных включает не только автора высказывания, но и слушателя. Как наиболее узкое исследовательница представляет последнее из названных понятий: оно подразумевает реально действующего в конкретной коммуникативной ситуации участника общения (Красных, 2003, с. 50 – 51). *Языковая* и *речевая личности*, в свою очередь, разграничиваются семантическими компонентами: 1) имеющая знания и представления о фактах действительности и 2) использующая в конкретной ситуации различные стратегии и тактики общения и набор определенных языковых средств (там же). Поскольку объектом нашего анализа будут выступать несколько десятков текстов медийного дискурса и мы намерены обобщить результаты наших наблюдений, то в настоящей статье речь пойдет, вероятнее всего, о *языковой личности* (а не речевой или коммуникативной), обычно выступающей и в качестве *субъекта речи*, несмотря на то, что в работе Е. А. Алексеевой, описывающей концепцию языковой личности Ю. Н. Караулова в дискурсе СМИ, отдается предпочтение термину *речевая личность* (Алексеева, 2013, с. 79 – 85).

Как *языковая личность*, так и *субъект речи* имеют свою особенную модель. Например, Ю. Н. Караулов и В. А. Маслова пишут о трехчленной структуре языковой личности, однако по-разному называют ее компоненты. Ю. Н. Караулов выделяет вербально-семантический, когнитивный и прагматический компоненты (Караулов, 2010, с. 42), а В. А. Маслова – ценностный, или мировоззренческий, культурологический и личностный, или глубинный, слои (Маслова, 2023, с. 92 – 93). Очевидно, что в данные схемы языковой личности ученые включают различные подходы: В. А. Маслова использует лингвокультурологическое направление, а Ю. Н. Караулов вкладывает интегративный аспект, представляя языковую личность как целостный феномен. Вместе с тем В. И. Карасик термин *коммуникативная языковая личность* наделяет обобщающим значением, рассматривая его в аспекте коммуникативной лингвистики. Кроме того, он, как и вышеназванные ученые, пишет о ее трехкомпонентной структуре – ценностной, понятийной и поведенческой составляющих (Карасик, 2011, с. 114). Абстрактное представление о факторе *субъекта речи* имеет также Л. М. Лапп. В содержание данного понятия ученый включает, по существу, также три общих составляющих, раздробленных на пять компонентов: экстралингвистический, соотносимый с реальным автором; экстралингвистический, выделяемый на психическом уровне человека; психолингвистический, связанный с творческой функцией автора текста; лингвистический компонент абстрактно-текстового уровня (металингвистическая модель) и лингвистический компонент конкретного языкового уровня, раскрывающий различные типы отношения автора к действительности (Лапп, 1993). Как мы видим, одним из обязательных компонентов, входящим в структуру как субъекта речи, так и языковой личности, является модальность. Именно на этом уровне текста (точнее, метатекста) выявляются основные авторские смыслы. Нас будет интересовать в первую очередь прагматический компонент языковой личности, или абстрактно-текстовая составляющая субъекта речи.

Категория метатекста тесным образом связана с понятием *авторизации*, поскольку они имеют общие языковые средства, выражающие рефлексии говорящего на самого себя или различные передаваемые автором высказывания смыслы. Данные синкретические элементы речи маркируют «*лексикон определенной языковой личности*» (Гричин, 2020, с. 32). По мнению ученых, авторизация, выделяемая на уровне текста, имеет, как правило, текстообразующую функцию (Копытов, 2010, с. 204; Гричин, 2020, с. 34), основу которой составляет так называемая *модусная рамка* различных форм (Золотова, 2010). *Модусная рамка* предполагает разделение сообщения (предложения) на две части – диктумную (указывающую непосредственно на какой-либо факт действительности) и модусную (определяющую источник информации). Основным признаком модуса синтаксической конструкции, как правило, являются глаголы речи.

В нашей работе различные формы *модусной речевой рамки* (по классификации Г. А. Золотовой) будут называться *дискурсивными маркерами авторизации*, которые в потоке речи языковой личности разделяют собственную (авторскую) и чужую речь. При этом дискурсивные маркеры авторизации образуются в *приемы (способы) метадеятельности*, с помощью которых осуществляется речевая практика определенной языковой личности.

Вслед за Даниэлой Сланчовой жанром мы называем «*обобщенное, абстрактное образование, созданное путем индуктивной генерализации, абстрагирования и обобщения текстов, характеризующихся сходными тематическими, функциональными, композиционными, языковыми и формальными признаками*» (Slančová a kol., 2024, s. 442).⁴ Согласно приведенной выше цитате, в понятие жанра включаются определенные признаки, формирующие его структуру и, соответственно, образующие конкретные текстовые модели – тематический, функциональный, композиционный, языковой, формальный. На эти же критерии мы будем ориентироваться в нашем исследовании.

Современная медиастилистика опирается на достижения функциональной стилистики, в которой уже традиционно различаются три подстиля публицистического стиля речи – информационный, аналитический и художественно-публицистический. На сегодняшний день существует много различных попыток в определении и конкретизации медиажанров, однако в связи с их постоянной эволюцией еще не сформировалась устоявшаяся классификация. Например, на основе анализа структуры медийной деятельности и идеи взаимодействия журналиста со своей целевой аудиторией В. А. Салимовский предлагает иную типологию подстилей медиатекстов, а именно их классификацию на информационные, оценочные и побудительные, что поддерживается и другими ведущими учеными из области медиалингвистики, например, Л. Р. Дускаевой (2012). Композиция жанра, по мнению В. А. Салимовского, является ничем иным, как последовательностью определенных циклов, помогающих достичь цели, а «*вся текстовая ткань произведения представляет собой истинную системность, когда стилистически значимыми оказываются все языковые средства, задействованные в этой текстовой организации, но – что важно – не самим по себе, а в контексте, в единстве целого*» (Салимовский, 2002, с. 5). В свою очередь А. Г. Пастухов говорит

⁴ Перевод наш, сравн.: «*Žáner je zovšeobecnený, abstraktný koncept, ktorý sa utvoril indukčnou generalizáciou, abstrakciou, zovšeobecnením textov vyznačujúcich sa podobnými tematickými, funkčnými, kompozičnými, jazykovými a formálnymi znakmi*».

о существовании *медийных схем*, а не медиажанров, а также о *медиаформате*, так как в создании медиатекстов ключевую роль играет их форматирование, при котором «*содержание, структура и презентация продукта соотносятся в рамках единой концепции с конкретным сегментом аудитории*» (Пастухов, 2015, с. 151). В настоящей работе мы будем придерживаться классификации жанров публицистического стиля, поскольку речь идет о газетных текстах, функционирующих в электронных СМИ, однако обладающих ключевой особенностью медийности. Именно она, как правило, отличает принтовые дайджесты от интернет-изданий. На этом основании мы используем и синонимичный в данном случае термин *медиажанр*.

Приемы метадеятельности, используемые различными языковыми личностями в информационных медиажанрах

Как известно, главная задача информационных жанров медиатекстов заключается в точном, быстром и беспристрастном освещении фактов и актуальных событий из жизни общества. Для доказательства достоверности передаваемой информации журналист обычно ссылается на ее первоисточник или наиболее авторитетного, разбирающегося в проблеме человека. По этой причине названные разновидности текстов считаются регламентированными, стандартными, а языковая личность при этом «*фактически нивелируется*» (Алексеева, 2013, с. 82). Данный вывод, как правило, подтверждается и нашими наблюдениями. Например, просматривая статьи Юлии Борты и Дмитрия Писаренко, составленные в медиажанре *вопрос-ответ*, можно заметить, что авторы таких медиатекстов чаще всего пользуются одинаковыми приемами метадеятельности. Модель данного медиажанра соответствует его названию: обычно заголовок статьи является вопросом, на который отвечает специалист по рассматриваемой проблематике, т.е. состоит из двух основных частей. Кроме того, обязательной структурной / композиционной составляющей такого жанра медиатекста электронной версии газеты «Аргументы и факты» является интерактивный гипертекст (гипертексты) сходной тематики, ранее опубликованный в данном медиадискурсе. При этом журналист как языковая личность часто дистанцируется от содержания материалов издания, как бы обезличивается, представляя свою работу от лица коллективного автора, т.е. редакции газеты. Например, в работе Юлии Борты мнения производителя текста и субъекта речи совпадают, а в нижеприведенном случае являются тождественными с ответом приглашенного для выражения своей позиции гостя:

Существует ли дресс-код для учителей? (1)⁵

Ответ редакции:

«Жёстких законодательных требований, которые предписывают, что можно, а что нельзя, нет», – говорит директор «Школы будущего» в Калининградской области Алексей Голубицкий⁶.

⁵ Ссылки на примеры из медиатекстов даны в конце библиографического списка и обозначены под порядковыми номерами, взятыми в круглые скобки.

⁶ Здесь и далее по тексту в примерах из медиатекстов курсивом в основном выделены дискурсивные маркеры авторизации.

В вышеприведенном примере используется конкретная ссылка на источник информации, указываются должность, место работы, а также имя и фамилия отвечающего на вопрос. После этого дается интерактивная гиперссылка на ранее опубликованную статью (27.09.2018) с похожей тематикой: «Цвет настроения – школа. Должны ли ученики и учителя соблюдать дресс-код?», автором которой является уже другой человек – Ульяна Цветкова. Таким образом, социальная составляющая субъекта речи Юлии Борты в данном тексте проявляется на вербально-семантическом и прагматическом уровнях, а языковая личность практически нивелирована.

Обратим внимание на такой же медиажанр публикации иной языковой личности, а именно журналиста Дмитрия Писаренко (2):

Зачем Пекин и Москва обменялись лунным грунтом?

Ответ эксперта:

КНР передала российской стороне 1,5 г лунного грунта (реголита) в прошлом году (всего аппарат «Чанъэ-5» «привёз» на Землю 1731 г этого вещества). Советские станции доставляли реголит трижды, и сейчас Китаю передали 1,5 г тех образцов, что прилетели с «Луной-16» в 1970 г.

«Этот обмен имеет большую научную ценность, – объясняет *ведущий научный сотрудник Института космических исследований РАН Натан Эйсмонт*. – Образцы взяты из разных районов, а ведь поверхность Луны неоднородна: она формировалась в разное время и за 4,5 млрд лет её существования подвергалась различному воздействию, например, со стороны солнечного ветра. Поэтому образцы несут разную информацию, которую будет интересно сравнить. Это поможет лучше понять процессы формирования и эволюции Луны. И ещё это жест, чтобы подчеркнуть доверительный уровень отношений между странами».

Как видно, журналист пользуется таким же приемом метадеятельности, однако сначала напоминает читателю о подробностях факта, сформулированного в вопросе. Таким образом, адресант выступает имплицитным субъектом речи, от лица которого ведется повествование. Несмотря на то, что личные местоимения как основные грамматические средства, указывающие на субъект речи, отсутствуют, производитель текста эксплицируется в первом (вступительном) абзаце статьи и дискурсивном маркере авторизации текста, а именно в его модусной речевой рамке. Интересной особенностью, на наш взгляд, является то, что данный субъект речи не отождествляет свою позицию с мнением эксперта, на что указывает название структурной части данного жанра медиатекста: *ответ эксперта*, т.е. ответ другого человека, а не коллективного автора, как это было подчеркнуто в предыдущем примере. Таким образом, в данном случае есть вероятность проявления не только социальной роли адресанта, но и его языковой личности.

А вот еще один пример того же автора:

Зачем имитировать полёт на Луну?

Говорят, проводят эксперименты по имитации полёта человека на Луну. Нужны ли они, если мы даже станцию на Луну не смогли посадить?

Ответ эксперта:

В Институте медико-биологических проблем РАН стартовал эксперимент SIRIUS-23. Он моделирует полёт на Луну. Шесть добровольцев проведут год в комплексе, имитирующем космический корабль.

«Эти исследования нужны для изучения медицинских и психологических проблем, которые могут возникнуть в ходе длительных полётов. Так когда-то отрабатывалось взаимодействие экипажа МКС, – говорит *директор института, академик Олег Орлов*. – Но это нужно и для решения задач земного плана – как в области физиологии экстремальных условий, так и в сфере практического здравоохранения».

Кстати, нынешний эксперимент не первый, до этого устраивали уже три похожие миссии. Дольше всего, а именно восемь месяцев, в изоляции жил экипаж SIRIUS-21 (3).

В данном случае Дмитрий Писаренко придумывает название публикации и делает вывод, в котором уже непосредственно проявляется его языковая личность, на что указывают вводное слово *кстати* (когнитивный уровень) и желание побудить читателя к размышлению (прагматический аспект). Кроме того, здесь он выступает и как субъект речи. Таким образом, на его стратегию в передаче информации оказывает существенное влияние собственная языковая личность, выбравшая тактику эксплицирования субъекта речи, при которой на индивидуальные ментальные особенности накладывается его социальная роль журналиста.

Нетипичной для такого жанра медиатекстов с точки зрения использования приемов метадеятельности является следующая работа Юлии Борты:

Что будет в институтах вместо бакалавриата и специалитета?

Объявили, что в вузах теперь будут учить по новой системе. А что именно изменится?

Ответ редакции:

Глава Минобрнауки Валерий Фальков сообщил, что вместо бакалавриата (учатся 4 года) и специалитета (5–6 лет) будет введено базовое (основное) высшее образование сроком обучения 4–6 лет.

По мнению министра, нужно взять самое лучшее от бакалавриата и специалитета и сформировать новую систему обучения с гибкими сроками и программами.

«Очевидно, что образование должно держать баланс между фундаментальными и прикладными областями знаний в условиях меняющихся задач экономики и рынка труда. При этом одна и та же программа может быть реализована в разные сроки. Надо дифференцировать сроки подготовки специалистов с высшим образованием в зависимости от характера их будущей профессиональной деятельности», – отметил *Фальков*.

Сроки обучения будут устанавливать совместно университеты, работодатели и госорганы, регулирующие высшее образование.

Гипертекст: Отменят ли в России бакалавриат и магистратуру? (4)

Как видно, в данном случае при передаче чужой речи журналист использует не только прямую речь, но и косвенную, при которой модусная рамка предложения является главной частью сложноподчиненной изъяснительной конструкции. Кроме того, в качестве дискурсивного маркера (ссылка на источник информации) автор употребляет и вводное словосочетание. Таким образом, Юлия Борта выбирает тактику имплицитного субъекта речи, а особенности ее языковой личности проявляются в выборе фактически нетипичных для жанра *вопрос-ответ*, однако очень часто встречающихся в газете «Аргументы и факты»

приемов метадеятельности: употреблении косвенной речи и вводного словосочетания в качестве дискурсивных маркеров авторизации. При этом основной стратегией автора текста является нарративность. Основные стратегии текста и его структуры отражены в таблице, помещенной в публикации словацких ученых (Slančová, 2024, s. 402).

Как видно из вышеприведенных примеров, языковая личность журналистов в информационных жанрах медиатекстов в большинстве случаев является имплицитной: производитель текстов, как правило, совпадает с субъектом речи. Однако в некоторых случаях выбор определенных приемов метадеятельности указывает на присутствие в тексте языковой личности. Вероятнее всего, стремление отойти от определенной, уже сложившейся традиции в структуре подачи информации, т.е. замена привычной конструкции с прямой речью в модусной рамке медиажанра *вопрос-ответ* на косвенную речь, является личным (возможно, даже неосознанным) желанием журналиста выделиться, проявить себя как творческую личность. На этом основании можно предположить, что «сильная» языковая личность наблюдается и в таком, казалось бы, строгом медиажанре, как *вопрос-ответ*.

Если Юлия Борта пишет публикации на тему «Образование» в различных жанрах – информационных и аналитических (которые мы опишем ниже), то ее коллега по перу Юлия Герасимова предпочитает свои материалы оформлять преимущественно аналитическими медиатекстами. В них языковая личность (или субъект речи), на наш взгляд, чувствует себя более свободно, поэтому проявляется эксплицитно: в данном случае журналист позволяет себе выразить эмоции, в некоторых случаях открыто высказать свое мнение, указать на свои убеждения, принципы и т.п.

Приемы метадеятельности, используемые различными языковыми личностями в аналитических медиажанрах

Сравним приемы метадеятельности, используемые журналистами в различных аналитических медиажанрах.

Как уже подчеркивалось, Юлия Борта и Юлия Герасимова интересуются вопросами образования. Юлия Герасимова пробует себя также в новом медиажанре *лонгрид-инструкция*. Важной особенностью такого медиатекста является разделение статьи на блоки, выделенные подзаголовками и сопровождаемые гиперссылками, фотографиями и другими визуальными и интерактивными материалами. Кроме того, в таких публикациях автор дает практические рекомендации относительно решения какой-либо насущной проблемы (Ерицян, 2021, с. 32 – 34). Все статьи Юлии Герасимовой сконцентрированы на вопросы культуры речи, в частности, правильности ее употребления, а также некоторые другие филологические темы. Об этом могут рассказать заголовки ее работ: «Коварная туфля. 12 ударений, которые ставят неправильно даже грамотные люди»; «Пожимать плоды и кануть в лето. 7 выражений, которые часто пишут с ошибками»; «На удачу или наудачу? 5 слов, в написании которых ошибаются чаще всего»; «Бить баклуши» и «точить ляды». Как появились известные выражения?» и др. В своих медиатекстах автор чаще всего прибегает к следующим приемам метадеятельности: ссылка на обезличенные, неточные источники информации, в том числе и письменные:

«Сбоку припеку. Так *говорят* о чем-то лишнем, ненужном. «Припёкой» *называли* куски пригоревшего теста. Раньше *словари давали* только один правильный вариант

– «сбоку припёкА». Однако *современные справочники* разрешают писать идиому и так, и так. При этом слово «сбоку» пишется слитно, как наречие» (05.12.2023); «Подготовка к Новому году идет вовсю», «работа кипит вовсю» – так *говорят*, чтобы подчеркнуть: процесс идет изо всех сил. А вот присказка «Во всю Ивановскую», то есть «говорить громко», пишется раздельно» (28.11.2023); «Многие предпочитают ставить ударение на «ю», но это ошибка»; «Но, *согласно словарям*, правильно именно так – ударение на «и» (19.11.2023); «Не случайно *словари фиксировали* выражения «точить балы» (болтовню), «точить балясы», балясничать» (17.03.2023) и т.п.

Как видно, адресант ориентируется на массового читателя (а не специалиста из области филологии), поэтому очень редко использует точные ссылки. Языковая личность Юлии Герасимовой, как правило, также совпадает с субъектом речи. Однако они в данных текстах эксплицитны, если сравнивать с материалами, написанными в стиле информационных медиажанров. На это указывают, например, личное местоимение *мы* и притяжательное *наш*, употребленные автором во вступительной части статьи «Пожимать плоды и кануть в лето. 7 выражений, которые часто пишут с ошибками» (5):

«*Мы* попали впросак, одним словом, ушли несолоно хлебавши». Человек, который это говорит, явно потерпел неудачу. И уже неважно, что такое «просак» и причем здесь «хлебание» – *мы* однозначно понимаем собеседника. Некоторые идиомы так прочно вошли в *нашу* речь, что *мы* прекрасно знаем, когда их нужно использовать».

В языковой личности данного автора ярко выражается стремление разъяснить адресанту, как правильно сказать, пробудить у читателя интерес к устойчивым выражениям. На это указывают риторические вопросы и некоторые другие приемы: *Можно запомнить: «несолоно», то есть «пресно». При чём здесь вообще соль?* и др. Вместе с тем в тексте присутствуют вынесенные в самостоятельные абзацы подзаголовки (структурные части): правильно/неправильно, после которых предлагается нормативная форма употребления фразем. Очевидно, что адресант по образованию является филологом, возможно, даже преподававшим или еще работающим в каком-нибудь учреждении образования. По этой причине главной стратегией текстов Юлии Герасимовой является ответ на вопрос, почему нужно писать или говорить именно так, а не иначе. Она называется экспликативной (разъяснительной) стратегией.

Несомненно, полезным для многих читателей окажется ознакомление с информацией, размещенной в таком же медиажанре публикации с заголовком «На удачу или наудачу? 5 слов, в написании которых ошибаются чаще всего» (6), в который автор включила мнение специалиста Владимира Пахомова – научного руководителя портала «Грамота.ру», кандидата филологических наук (его имя и фамилия, а также место работы и ученая степень являются дискурсивным маркером авторизации). В своем высказывании филолог отсылает читателей к электронной версии полного академического справочника «Правила русской орфографии и пунктуации» под ред. В. В. Лопатина. Кроме того, когнитивный уровень языковой личности Юлии Герасимовой проявляется в названии блока «Кстати», в котором адресант подробно рассказывает об изменениях, произошедших на портале «Грамота.ру». Поскольку поджанры *лонгрида* являются достаточно новыми в журналистике, мы наблюдаем разнообразие в структурной организации таких текстов и смешении различных приемов метадеятельности.

Рассматривая аналитические публикации Юлии Борты, можно заметить, что чаще всего она пишет в медиажанре *аналитического опроса*. При этом журналист, как правило, опирается на мнения компетентных в данной проблематике людей – профессионалов. Ее личная позиция, как правило, выявляется на вербально-семантическом уровне. Так, например, в публикации от 07.04.2024 г. под заголовком «Взять и отменить? Педагоги объяснили, можно ли учить детей без «домишки» (7) автор прибегает к сочетанию таких приемов метадеятельности:

1) конкретная ссылка на мнение авторитетного человека: *считает профессор РГПУ им. А. И. Герцена, замдиректора физ.-мат. лицея № 239 Санкт-Петербурга, народный учитель России Сергей Рукишин; соглашается с коллегой директор московской школы № 109, заслуженный учитель РФ Евгений Ямбург; поделилась директор гимназии № 12 г. Липецка Ольга Уласевич;*

2) ссылка на точный письменный источник информации, в том числе размещенный в Интернете на конкретном сайте: *Согласно СанПиН, методическим рекомендациям для школ и учителей; Но сначала обратимся к самому документу, опубликованному на сайте Кремля.*

А в материалах от 25.04.2024 г. под заголовком «Целевое не оправдывает средства. Приём в вузы по квотам изменится с 1 мая» (8) автор, кроме вышеназванных приемов метадеятельности, употребляет обобщенную ссылку:

«В свою очередь, у компаний будет возможность выбрать наиболее подготовленных молодых людей, так как договор о целевом обучении будет заключаться уже после зачисления человека в вуз», – *объяснили в Минобрнауки.*

Кроме того, в обеих статьях журналист использует результаты социологических исследований. Давая информацию об изменении квот на прием целевых поступлений в вуз, Юлия Борта включает инфографику (см.: Симаклова, 2020, с. 367 – 377) – графический прием в передаче сложной и объемной информации, который в настоящее время используется и как новый медиажанр (9, 10), опубликованную на сайте Минздрава РФ. Описывая количество времени, потраченного на выполнение домашних заданий учениками из разных стран, автор размещает инфографику Анастасии Кондратьевой, созданную специально для этой публикации, согласно нижеприведенному в иллюстрации источнику:

Рис.1: Инфографика

В статьях того же автора, написанных в медиажанре *блиц-опрос*, модусная часть предложения имеет, как правило, постпозицию относительно диктумной составляющей. Однако, например, в публикациях от 20.03.2023 («Балл за стрессоустойчивость. Педагоги дали советы, как успешно сдать ЕГЭ» (11)) и 13.04.2023 («Ухватить задачу за хвост. Как за оставшееся время подготовиться к ЕГЭ» (12)) журналист изменяет свой привычный порядок модусной рамки:

Советует финалист конкурса «Учитель года-2019», призёр конкурса «Классная тема!», учитель географии из Подольска Павел Красновид: «Атлас — главный инструмент географии и наша главная официальная шпаргалка...»;

Советует преподаватель Оксана Ласковская: «Экзамен по русскому языку очень хорошо структурирован. Даже в последние дни помогут занятия по официальным сборникам Федерального института педагогических измерений – ФИПИ (есть на сайте ФИПИ). Чем больше их удастся выполнить, тем лучше;

Председатель координационного совета Ассоциации учителей русского языка и литературы, член президиума Совета по русскому языку при президенте РФ Людмила Дудова: – В оставшееся время нужно сосредоточиться на том, чтобы систематизировать знания. А родителям не стоит нагнетать обстановку, повторяя, что «от ЕГЭ зависит дальнейшая судьба» и т. д.;

Директор московской школы № 109, доктор педагогических наук, заслуженный учитель РФ Евгений Ямбург: – Нужно расслабиться, в хорошем смысле;

Директор Московского центра непрерывного математического образования Иван Яценко: – Не пытайтесь за оставшиеся недели выучить новую тему и т.п.

Как видно из примеров, во втором случае дискурсивный маркер авторизации является более заметным: модусная часть строится по представительному принципу, т.е. имеет начальную форму и оформляется как в интервью, а прямая речь выделяется графически как диалогическая речь – абзацем и тире. В данном случае адресант сочетает нарративную и экспликативную стратегии.

В медиажанре *аналитического интервью* практикуется журналист Дмитрий Писаренко. Его задачей является не просто рассказать о каком-либо событии, а своими вопросами дать ему оценку, спрогнозировать результаты, направить собеседника на анализ, получить от него развернутый ответ. Рассмотрим публикацию названной языковой личности из рубрики «Экология» от 28.10.2023 г. Медиатекст имеет заголовок «Назад, в пещеры? Эксперт Марцинкевич рассказал, что ждёт «зелёную» Европу» (13). Структура данной статьи состоит из вопросов журналиста и ответов избранного для такой цели специалиста:

Дмитрий Писаренко, aif.ru: – Следите ли вы за судьбой Греты Тунберг? Означают ли наезды на неё, что «зелёную» повестку сливают?

Борис Марцинкевич: – На мой взгляд, больная девушка не может служить индикатором серьёзных политико-экономических раскладов. Давайте оставим её в покое...

Особенностью таких медиатекстов является их рубрикация на блоки, в названиях которых проявляется языковая личность адресанта (*Случилось то, о чем говорили 10 лет назад*; *Цена «зеленого» перехода – убийство экономики*; *Самая зеленая экономика была у древних людей*), а также наличие вступительной (а) и заключительной (б) частей:

а) О том, что будет дальше с «зелёной» повесткой Запада, *aif.ru* поговорил с экспертом в сфере энергетики, главным редактором издания «Геоэнергетика» Борисом Марцинкевичем; б) Но даже если нефть внезапно исчезнет, человечество не сможет перейти на возобновляемые источники энергии, как того хочет Фатих Бироль. *Точнее*, перейти может, но ценой уничтожения крупной промышленности и, как следствие, многих благ цивилизации. Потому что тогда у нас не будет сталелитейной промышленности. А если не будет её, значит, не будет автомобилестроения, самолётостроения, судостроения и других важнейших отраслей.

Как видно, в данном медиатексте используются приемы, характерные для ставшего уже популярным в современной журналистике медиажанра *лонгрид*, поскольку практически каждый блок, помимо рубрикации, сопровождается мультимедийной визуализацией. Данный вывод можно подтвердить еще одним примером того же адресанта из рубрики «Природа» от 17.11.2023 с заголовком «Станет ли океан *безледовитым*? Океанолог рассказал, что ждёт Арктику» (14). Эта статья имеет такую же структуру аналитического интервью:

Дмитрий Писаренко, *aif.ru*: – Александр, может ли растаять весь лёд в Северном Ледовитом океане, как нас иногда пугают?

Александр Осадчиев: – Арктический регион Земли теплеет очень быстро. В летние месяцы температура воздуха в отдельных районах, например, на Таймыре, увеличилась на 5-7°C за последние 150 лет.

Как уже было подчеркнуто выше, особенностью такого медиажанра публикации является рубрикация представленных материалов по подтемам или ключевой информации (Площадь льда летом и осенью сократилась вдвое, *Загадки* Гольфстрима, «Это *здорово и круто*» и др.), а также наличие вступительной (а) и заключительной (б) частей:

а) С 28 по 30 ноября в Парке науки и искусства «Сириус» пройдёт III Конгресс молодых учёных. Это ключевое событие Десятилетия науки и технологий, объявленного президентом страны Владимиром Путиным. Ожидается, что в мероприятии примут участие более 4 тысяч человек. Среди них будет и доктор физико-математических наук из Института океанологии им. П. П. Ширшова РАН и Московского физико-технического института Александр Осадчиев. Он изучает процессы, происходящие в морях Арктики; б) Ключевая тема Конгресса в этом году: «Пространство возможностей и развития».

Из проанализированных материалов следует, что языковая личность Дмитрия Писаренко выявляется на вербально-семантическом, когнитивном и прагматическом уровнях, т. е. в использовании оценочной и окказиональной (в заголовке) лексики в подзаголовках так называемых блоков статей, вводных конструкций во вступлении и заключении, а также специфических приемах метадеятельности, характерных именно для медиажанра *интервью*. Кроме того, в работах медиажанра *аналитического интервью* автор пользуется в основном нарративной и экспликативной стратегиями.

Выводы

Итак, проанализировав более подробно статьи трех языковых личностей журналистов, можно сделать несколько основных выводов:

1. Принятое нами ключевое положение является вполне обоснованным: действительно, несмотря на то, что, например, информационные жанры публицистики отличаются высокой степенью стандартизованности, а языковая личность приобретает, как правило, имплицитный статус, совпадающий с субъектом речи, заметным, как правило, благодаря дискурсивным маркерам авторизации, сильная языковая личность находит ей выход в изменении или сочетании различных приемов метадеятельности или в самой структуре целого текста.

2. Использование определенных приемов метадеятельности влияет на жанровое разнообразие медиатекстов. Для информационных жанров характерны точные ссылки, прямая речь, а для аналитических – сочетание точных и обобщенных ссылок, косвенной и прямой речи и т.п. Причем на выбор подобных дискурсивных маркеров авторизации влияют и стратегии автора текста – в нашем случае информационная, нарративная и экспликативная.

3. Языковая личность журналистов проявляется, как правило, на вербально-семантическом и когнитивном уровнях. А вот субъект речи чаще всего совпадает с языковой личностью на прагматическом уровне, т.е. при авторизации текста.

4. На характеристику языковой личности влияет тематический круг публикаций, жанровое разнообразие текстов и многие другие параметры.

На наш взгляд, самым креативным журналистом среди рассмотренных языковых личностей является Дмитрий Писаренко. Он пишет в различных подстилях, медиажанрах и на разнообразные темы, в том числе пробует себя и в инфографике как новом медиажанре, умеет практически в любом тексте проявить себя в качестве неординарной личности.

ЛИТЕРАТУРА

- АЛЕКСЕЕВА, Елена Аркадьевна. 2013. Концепция языковой личности в исследованиях дискурса СМИ. *Вестник Новосибирского государственного университета. Серия: История. Филология*, 2013, т. 12, вып. 6: Журналистика, с. 79 – 85. ISSN 1818-7919.
- БОГОЛЮБОВА, Наталья Михайловна – НИКОЛАЕВА, Юлия Вадимовна. 2022. *Межкультурная коммуникация*. В 2 частях. Ч. 1: учебник для вузов. Москва: Издательство «Юрайт», 2022. ISBN 978-5-534-01744-1.
- ВАЛГИНА, Нина Сергеевна. 2019. *Теория текста: учебное пособие*. Москва: Альянс, 2019. ISBN 978-5-00106-069-7.
- ГРИЧИН, Сергей Владимирович. 2020. *Авторизационная модель научного текста*. Новосибирск: Издательство РГТУ, 2020. ISBN 978-5-7782-4088-9.
- ДУСКАЕВА, Лилия Рашидовна. 2012. *Диалогическая природа газетных речевых жанров*. Под ред. М. Н. Кожинной. 2-е изд., доп., испр. СПб.: СПбГУ: Филологический факультет, 2012. ISBN 9785846512429.
- ЕРИЦЯН, Асмик Егишевна. 2021. Новые жанры журналистики: структурные и стилистические особенности [online]. *Научный журнал «АРХИВАРИУС»*, 2021 [cit. 16. 07. 2024]. ISSN 2524-0935. Dostupné na: file:///C:/Users/RUS-1/Desktop/novye-zhanry-zhurnalistiki-strukturnye-i-stilisticheskie-osobennosti.pdf.
- ЗОЛОТОВА, Галина Александровна. 2010. *Коммуникативные аспекты русского синтаксиса*. 6-е изд., стер. Москва: УРСС, 2010. ISBN 978-5-484-01107-0.

- КАЛЕЧИЦ, Алена – РУДАКОВА, Татьяна – НИКИТЕНКО, Татьяна – ГАЛЛО, Ян – ВЪЕРИКОВА, Луция. 2022. *Русско-словацко-английский объяснительный словарь по межкультурной коммуникации*. Нитра: Философский факультет Университета им. Константина Философа в Нитре, 2022. ISBN 978-80-558-1914-3.
- КАРАСИК, Владимир Ильич. 2011. Языковая личность как предмет изучения антропологической лингвистики. *Известия Волгоградского государственного педагогического университета*, 2011, т. 62, № 8, с. 109 – 115. ISSN 1815-9044.
- КАРАУЛОВ, Юрий Николаевич. 2010. *Русский язык и языковая личность*. 7-е изд. Москва: ЛКИ, 2010. ISBN 978-5-382-01071-7.
- КОПЫТОВ, Олег Николаевич. 2012. *Модус на пространстве текста* [online]. Хабаровск: Изд-во ХГИИК, 2012 [cit. 11. 07. 2024]. Dostupné na: file:///C:/Users/RUS-1/Desktop/file_1438207414_272.pdf.
- КОТЮРОВА, Мария Павловна. 2011. Субъектность речи (текста). In: *Стилистический энциклопедический словарь русского языка*. 2-е изд., стер. Под ред. М. Н. Кожинной. Москва: Флинта, 2011, с. 517 – 523. ISBN 978-5-89349-342-9.
- КРАСНЫХ, Виктория Владимировна. 2003. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? Москва: ИТДГЛ «Гнозис», 2003. ISBN 5-94244-004-2.
- ЛАПП, Лидия Михайловна. 1993. *Интерпретация научного текста в аспекте фактора «субъект речи»*. Иркутск: ИГУ, 1993.
- МАСЛОВА, Валентина Авраамовна. 2023. *Лингвокультурология. Введение: учеб. пособие для вузов*. У. М. Бахтикиреева (отв. ред.). 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Издательство «Юрайт», 2023. ISBN 978-5-534-06586-2.
- ПАСТУХОВ, Александр Гаврилович. 2015. Медиажанры и медиаформаты: к разграничению понятий. *Ученые записки Орловского государственного университета*, 2015, №5 (68), с. 148 – 153. ISSN 1998-2720.
- САЛИМОВСКИЙ, Владимир Александрович. 2002. *Жанры речи в функционально-стилистическом освещении (русский научный академический текст)*: дис. ... доктора филол. наук. Научн. консультант: Н. А. Купина. Екатеринбург: УГУ им. А. М. Горького, 2002.
- СИЛАНТЬЕВА, Марина. 2015. Языковая личность как «генератор» различных типов дискурса. In: *Dyskurs: aspekty lingwistyczne, semiotyczne i komunikacyjne*. Redakcją Aleksandra Kiklewicza i Iriny Uchwanowej-Szmygowej. Olsztyn: Centrum badań Europy Wschodniej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, 2015, с. 199 – 207. ISBN 978-83-61605-70-6.
- СИМАКОВА, Светлана Ивановна. 2020. Инфографика еженедельника «Аргументы и факты»: медиаэстетический потенциал [online]. *Вопросы журналистики, педагогики, языкознания*, 2020 [cit. 16. 07. 2024]. ISSN 2712-7451. Dostupné na: file:///C:/Users/RUS-1/Desktop/infografika-ezhenedelnika-argumenty-i-fakty-mediaesteticheskiy-potentsial.pdf.
- СОЛГАНИК, Григорий Яковлевич. 2014. О структуре речи [online]. *Вестник Московского университета. Серия 9: Филология*, 2014 [cit. 08. 07. 2024]. ISSN 0130-0075. Dostupné na: https://vestnik.philol.msu.ru/issues/VMU_9_Philol_2014_4.pdf.
- GUZI, Ľubomír – KRAEV, Andrey – ŠIPKO, Jozef. 2021. *Analýza, typológia a interpretácia ruskej a rusky hovoriacej jazykovej osobnosti: minulosť a súčasnosť*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2021. ISBN 978-80-555-2807-6.
- SLANČOVÁ, Daniela. 2024. Textová štylistika. In: SLANČOVÁ, Daniela – SPÁČILOVÁ, Stanislava – BOČÁK, Michal – BODNÁROVÁ, Martina – GAVUROVÁ, Miroslava – KIČURA SOKOLOVÁ, Jana – KLINGOVÁ, Jana – MERGEŠ, Jozef – TIMKOVÁ LAZUROVÁ, Anna. *Úvod do štúdia interaktívnej štylistiky (I)*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2024, s. 371 – 448. ISBN 978-80-555-3255-4.
- SOKOLOVÁ, Jana. 2021. *Hovoriaci v pragmaticko-sémantických a komunikačných súvislostiach*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2021. ISBN 978-80-558-1750-7.
- THUN, Friedemann Schulz von. 1981. *Miteinander reden 1: Störungen und Klärungen: Allgemeine Psychologie der Kommunikation*. Reinbek: Rowohlt Taschenbuch, 1981. ISBN 978-3499-17489-8.

Ссылки на использованный в статье фактический материал

- (1) https://aif.ru/society/education/sushchestvuet_li_dress-kod_dlya_uchiteley
- (2) https://aif.ru/society/science/zachem_pekin_i_moskva_obmenyalis_lunnym_gruntom
- (3) https://aif.ru/society/science/zachem_imitirovat_polyot_na_lunu
- (4) https://aif.ru/society/education/chtobudet_v_institutah_vmesto_bakalavriata_i_specialiteta
- (5) https://aif.ru/society/education/pozhimat_plody_i_kanut_v_letu_7_vyrazheniy_kotorye_chasto_pishut_s_oshibkami
- (6) https://aif.ru/society/education/na_udachu_ili_naudachu_5_slov_v_napisanii_kotoryh_oshibayutsya_chashche_vsego
- (7) <https://aif.ru/society/education/vzyat-i-otmenit-pedagogi-obyasnili-mozhno-li-uchit-detey-bez-domashki>
- (8) <https://aif.ru/society/education/celevoe-ne-opravdyvaet-sredstva-priyom-v-vuzy-po-kvotam-izmenitsya-s-1-maya>
- (9) <https://aif.ru/society/science/kak-ustroena-mks-infografika>
- (10) https://aif.ru/society/nature/interesnye_fakty_o_snege_inografika
- (11) https://aif.ru/society/education/ball_za_stressoustoychivost_pedagogi_dali_sovety_kak_ushpeshno_sdat_ege
- (12) https://aif.ru/society/education/uhvatit_zadachu_za_hvost_kak_za_ostavsheesya_vremya_podgotovitsya_k_ege
- (13) https://aif.ru/society/ecology/nazad_v_peshchery_ekspert_marcinkevich_rasskazal_chno_zhdyot_zelyonuyu_evropu
- (14) https://aif.ru/society/nature/stanet_li_okean_bezledovitym_okeanolog_rasskazal_chno_zhdyot_arktiku

.....

Doc. Mgr. Alena Kalechyts, CSc.
Katedra slovanských filológií
Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre
Štefánikova 67
949 01 Nitra
Slovenská republika
akalechyts@ukf.sk

Языковая личность vs речевая или коммуникативная личность?

Богдана Николаевна Кравченко
Bohdana Kravchenko
Katedra slovanských filológií
Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre

Language Personality vs Speech or Communicative Personality?

Litikon, 2024, Vol. 9, No. 2, pp. 170-177

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-6036-3845>

Consideration of the phenomenon of personality manifestation in language is one of the central directions of modern philosophy, cultural studies, sociology, psychology and linguistics. Despite the considerable amount of research conducted, the issue of semantic definiteness and correlation of the concepts of linguistic personality, communicative personality and speech personality remains debatable. Are these terms synonymous or is one of them conceptually broader than the other? This article aims to analyze the existing theoretical approaches in order to clarify the boundaries and interrelation of these concepts.

Keywords: language personality, speech personality, communicative personality, model of linguistic personality, model of communicative personality

Введение

Понятие *языковая личность* является относительно новым в лингвистической терминологии и не имеет четко определенных границ. В настоящее время оно рассматривается с различных позиций. В русской лингвистике значительный вклад в развитие понятия языковой личности внесли такие ученые, как: Г. И. Богин (1984), Ю. Н. Караулов (2010), В. И. Карасик (2002), В. П. Конецкая (1997), В. В. Красных (2003), В. А. Маслова (2001), Т. В. Кочеткова (1999) и другие.

Теоретической основой работы служат положения лингвистики, посвященные изучению языковой, коммуникативной и речевой личности, позволяющие рассматривать язык как инструмент социального взаимодействия и средство выражения индивидуальности.

В предложенной статье запланировано систематизировать существующие теоретические концепции языковой, коммуникативной и речевой личности и выявить общие

и отличительные черты этих понятий. Объектом исследования, таким образом, является система теоретических концепций, описывающих языковую, коммуникативную и речевую личность. Предметом исследования выступают свойства, характеристики и взаимосвязи понятий языковой, коммуникативной и речевой личности в рамках существующих теоретических подходов. Современная наука все чаще обращается к междисциплинарным подходам. Исследования языковой личности на стыке лингвистики, психологии, социологии и других наук позволяют говорить об актуальности и новизне предлагаемого исследования.

Автор использует несколько методов исследования: описательный, сравнительный и концептуальный анализ.

Определение понятия языковая личность

На стыке лингвистики и других смежных дисциплин стоит вопрос о необходимости более глубокого исследования языковой личности, которая остается «скрытым, незаявленным, а иногда и неосознанным предметом исследовательского интереса» (Караулов, 2010, с. 48).

Обратимся к понятию языковая личность. В. И. Карасик уделяет пристальное внимание термину языковая личность. Лингвист считает, что языковая личность – это «человек, существующий в языковом пространстве – в общении, в стереотипах поведения, зафиксированных в языке, в значениях языковых единиц и смыслах текстов» (Карасик, 2002, с. 8). Отметим, что языковая личность – это многоаспектное образование, выходящее за рамки языковых знаний, являющееся динамической системой, которая постоянно развивается и меняется в процессе общения.

Г. И. Богин полагает, что языковая личность – это «человек, рассматриваемый с точки зрения его готовности производить речевые поступки, создавать и принимать произведения речи» (Богин, 1984, с. 1). Вышеназванный учёный подчеркивает, что языковая личность проявляется в процессе общения, акцентирует внимание на том, что язык не просто инструмент для передачи информации, но и средство взаимодействия, выражения личности, создания смыслов.

Г. И. Богин является одним из первых ученых, сформулировавших концепцию языковой личности и предложивших модель ее функционирования, что позволило систематизировать существующие знания. Ученый выделяет пять уровней языковой личности, представляющих собой иерархическую структуру, демонстрирующую прогресс в овладении языком (табл. 1).

	Название	Краткая характеристика
1	Уровень правильности	На данном этапе осуществляется овладение элементарными грамматическими конструкциями и пополнение базового лексического запаса.
2	Уровень интериоризации	На втором уровне раскрывается способность владения внутренней речью.
3	Уровень насыщенности	На третьем этапе человек способен демонстрировать богатый арсенал языковых выразительных средств.
4	Уровень адекватного выбора	На четвертом уровне проявляется способность адекватно подбирать языковые средства в зависимости от коммуникативного контекста.
5	Уровень адекватного синтеза	Пятый уровень подтверждает принцип системности языка человека, проявляющийся в единстве и взаимосвязи всех языковых функций в процессе общения.

Табл. 1: Модель языковой личности Г. И. Богина (Там же, 1984)

Как видим, развитие языковой личности сопровождается расширением коммуникативных возможностей, позволяющим ей передавать и интерпретировать субъективные переживания и смыслы, не ограничиваясь прямыми номинативными значениями.

По мнению Юрия Николаевича Караулова, языковая личность представляет собой *«выраженную в языке (текстах) и через язык, личность, реконструированную в основных своих чертах на базе языковых средств»* (Караулов, 2010, с. 38). Следовательно, языковая личность реализуется в коммуникативной ситуации и зависит от когнитивных способностей человека, обеспечивающих речемыслительную деятельность. Ученый предлагает многоуровневую модель языковой личности, которая включает в себя вербально-семантический, тезаурусный и мотивационный (прагматикон) уровни. Каждый уровень выполняет специфические функции: вербально-семантический обеспечивает языковое выражение, тезаурусный отражает когнитивную основу, а мотивационный определяет прагматические аспекты коммуникации. Ю. Н. Караулов подчеркивает, что в модели языковой личности *«уровни зависят один от другого, но эта зависимость далеко не прямая и не однозначная»* (Там же, 2010, с. 43). Рассмотрим структуру и функционирование предложенной модели более детально.

На нулевом, вербально-семантическом, уровне минимальной единицей языкового сознания человека является слово. Множество связей (грамматико-парадигматических, семантико-синтаксических и ассоциативных) между словами образует сложную структуру, которую можно представить как единую вербальную сеть. Характерными признаками данного уровня являются устойчивые, часто употребляемые словосочетания и простые синтаксические конструкции (Там же, 2010).

На первом, лингво-когнитивном (тезаурусном) уровне единицами языкового сознания человека выступают обобщенные концепты, обладающие определенной степенью абстрактности и отражающие как теоретические, так и повседневные понятия. Эти

концепты находят свое выражение в языковых единицах, функционирующих в качестве дескрипторов и позволяющих оперировать более широким спектром значений. Ключевыми признаками, определяющими данный уровень, служат определения, афоризмы, крылатые выражения, пословицы и поговорки. Каждая языковая личность осуществляет сознательный или бессознательный выбор языковых единиц, *«отражающих, а значит, и определяющих ее жизненное кредо, ее жизненную доминанту»* (Там же, 2010, с. 52). Существует мнение, что формирование языковой личности начинается именно с лингво-когнитивного уровня, потому что появляется возможность проявления индивидуальных языковых предпочтений.

Второй, мотивационный уровень обладает более выраженными индивидуальными отличиями. На данном уровне языковой личности следует обратить внимание на коммуникативно-деятельностные потребности, а это *«необходимость высказаться, стремление воздействовать на реципиента письменным текстом, потребность в дополнительной аргументации, желание получить информацию (от коммуниканта или из текста)»* (Там же, 2010, с. 54). Возникающие потребности являются отличительными единицами рассматриваемого уровня.

Следует подчеркнуть, что каждый из трех уровней характеризуется изоморфной структурой, состоящей из специфических типовых элементов: *«а) единиц соответствующего уровня, б) отношений между ними и в) стереотипных их объединений, особых, свойственных каждому уровню комплексов»* (Там же, 2010, с. 52). Исходя из вышеизложенных рассуждений, языковую личность можно определить как совокупность когнитивных и коммуникативных способностей, реализуемых в процессе речевой деятельности.

По мнению Валентины Авраамовны Масловой, языковая личность функционирует в культурном пространстве и проявляется в языковых нормах, общественных ценностях, поведенческих стереотипах и предметах материальной культуры (Маслова, 2001). Вышеназванный ученый считает, что *«языковая личность формируется на основе присвоения конкретным человеком всего языкового богатства, созданного предшественниками»* (Там же, 2001, с. 120). В. А. Маслова убеждена, что каждая языковая личность имеет свой индивидуальный аспект. Уникальные особенности языковой личности обусловлены субъективным отношением к языку и интерпретацией языковых смыслов. Однако лингвист считает, что в языковой личности в большей степени преобладают общие языковые особенности народа, нежели индивидуальные (Там же, 2001).

В. П. Конецкая вслед за Л. П. Крысиным выделяет индивидуальную языковую личность и коллективную языковую личность в две отдельные категории и противопоставляет их. Она подчеркивает, что социальная среда выступает детерминантой вариативности уникальных особенностей человека, *«поэтому при ее описании необходимо учитывать не только индивидуальные характеристики, но и нормы речевой деятельности той или иной социальной группы»* (Конецкая, 1997, с. 105).

Ю. Н. Караулов дифференцирует языковую личность по национальному признаку и утверждает, что *«национальное пронизывает все уровни организации языковой личности, на каждом из них приобретая своеобразную форму воплощения»* (Караулов, 2010, с. 42). Считаем, что национально-специфические черты языковой личности являются

результатом длительного исторического развития языка и отражают культурные, социальные и исторические особенности нации.

Сопоставление вышеуказанных определений понятия *языковая личность* позволяет выделить ряд положений, общих для всех дефиниций. Ученые сходятся во мнении, что языковая личность – это человек (индивид), рассматриваемый в контексте его языковой деятельности, то есть создания, восприятия и использования речевых поступков (текстов). Языковая личность является уникальным феноменом, отражающим как общественные, так и индивидуальные характеристики человека, причем национальная принадлежность играет в этом процессе существенную роль. Рассмотренные модели языковой личности способствуют пониманию того, как люди используют язык для общения, мышления и взаимодействия с окружающим миром.

Определение понятия *коммуникативная личность*

Владимир Ильич Карасик отмечает, что в процессе общения языковая личность проявляет себя как коммуникативная личность. Иными словами, языковая личность, будучи носителем языка и обладая определенными знаниями, ценностями и моделями поведения, в процессе коммуникации трансформируется в коммуникативную личность для достижения своих коммуникативных целей (Карасик, 2002). В. И. Карасик определяет коммуникативную личность как *«обобщенный образ носителя культурно-языковых и коммуникативно-деятельностных ценностей, знаний, установок и поведенческих реакций»* (Там же, 2002, с. 29).

Ученый считает, что понятие *коммуникативная личность* включает в себя три составляющие: ценностный, познавательный и поведенческий планы.

Предложенная модель коммуникативной личности демонстрирует сопоставимость (но не идентичность) с трехуровневой моделью языковой личности Ю. Н. Караулова (Там же, 2002). В модели Ю. Н. Караулова языковая личность изучается путем выделения иерархически организованных уровней, в то время как ценностный, познавательный и поведенческий аспекты коммуникативной личности находятся в отношениях взаимодополняемости. Мы убеждены, что обе эти модели комплементарны. Модель языковой личности описывает базовые характеристики человека как носителя языка, его внутренний мир. Коммуникативная личность раскрывает эти характеристики в действии, показывает, как именно человек использует язык в контексте конкретной коммуникативной ситуации.

В. П. Конецкая считает, что понятие *языковая личность* является родовым, в то время как *коммуникативная личность* – видовым. По ее мнению, коммуникативная личность – это *«одно из проявлений личности, обусловленное совокупностью ее индивидуальных свойств и характеристик, которые определяются степенью ее коммуникативных потребностей, когнитивным диапазоном, сформировавшимся в процессе познавательного опыта, и собственно коммуникативной компетенцией»* (Конецкая, 1997, с. 106). В отличие от языковой личности, коммуникативная личность рассматривается здесь в более широком контексте межличностного взаимодействия, охватывающем невербальные средства общения. Коммуникативная личность демонстрирует разнообразие своих проявлений в различных коммуникативных ситуациях.

Среди существующих моделей коммуникативной личности модель В. П. Конецкой, на наш взгляд, является наиболее разработанной. Основопологающими характеристиками коммуникативной личности в данной концепции являются мотивационный, когнитивный и функциональный параметры (Там же, 1997).

Центральное место в структуре коммуникативной личности занимает мотивационный параметр, обусловленный совокупностью коммуникативных потребностей индивида. Стремление к коммуникации, выраженное потребностью сообщить или получить информацию, является ключевым мотиватором коммуникативной личности. Мотивированность выступает инициативным компонентом коммуникативной личности, обеспечивающим успешность ее коммуникативной деятельности уже на начальном этапе (Там же, 1997).

Когнитивный параметр обеспечивает связь между мотивационным и функциональным параметрами. Он определяет интенсивность коммуникативной потребности и позволяет эффективно использовать имеющиеся знания и навыки в коммуникативной деятельности. Для коммуникативной личности весомым является *«знание коммуникативных систем (кодов), обеспечивающих адекватное восприятие смысловой и оценочной информации, и воздействие на партнера в соответствии с коммуникативной установкой»* (Там же, 1997, с. 107). Отметим, что способность к оценке когнитивных ресурсов коммуникативного партнера является важной характеристикой коммуникативной личности, определяющей эффективность межличностного взаимодействия.

Функциональный параметр, состоящий из трех ключевых характеристик, считается основополагающим компонентом коммуникативной компетентности личности. Ключевыми характеристиками являются:

- индивидуальный набор вербальных и невербальных средств, используемых для реализации коммуникативных функций в различных ситуациях общения;
- способность динамически адаптировать коммуникативные стратегии в зависимости от меняющихся условий коммуникативного взаимодействия;
- адаптация речевого поведения к конкретной коммуникативной ситуации, выражающаяся в выборе языковых средств, соответствующих нормам избранного коммуникативного кода и требованиям речевого этикета (Там же, 1997).

Выявление и систематизация типовых параметров коммуникативного поведения индивида позволяют создать обобщенную модель коммуникативной личности.

Отметим, что В. И. Карасик рассматривает коммуникативную личность как развитие языковой личности, в то время как В. П. Конецкая считает, что коммуникативная личность является лишь одним из ее проявлений. В. И. Карасик акцентирует внимание на трех взаимосвязанных планах коммуникативной личности – ценностном, познавательном и поведенческом. Он рассматривает коммуникативную личность как результат взаимодействия этих трех планов и подчеркивает, что они не могут существовать друг без друга. В. П. Конецкая уделяет больше внимания индивидуальным характеристикам человека, которые определяют его коммуникативное поведение. При этом ученый признает важность социальных и культурных факторов, влияющих на формирование коммуникативной личности. В. И. Карасик и В. П. Конецкая сходятся во мнении, что коммуникативная личность – это сложный феномен, который отражает как внутренний

мир человека (его ценности, знания), так и его внешнее поведение в коммуникативных ситуациях.

Определение понятия *речевая личность*

Несмотря на то, что в концепции языковой личности существует тенденция к дифференциации понятий *языковая личность* и *речевая личность* (В. В. Красных, В. А. Маслова), вопрос о четкой границе между этими понятиями остается открытым для научной дискуссии.

Концепция языковой личности, разработанная Викторией Владимировной Красных, представляет собой одну из наиболее детально проработанных моделей в современной лингвистике. Она позволяет рассматривать человека не только как простого пользователя языка, но и как активного субъекта коммуникации, чья индивидуальность проявляется в речи.

В. В. Красных выделяет несколько типов личности.

1. Человек говорящий – это самый общий уровень, подразумевающий, что человек обладает способностью к речи и использует ее в различных жизненных ситуациях.

2. Языковая личность – этот уровень характеризуется совокупностью знаний и представлений о языке, которые человек использует в своей речи. Включает в себя знание грамматики, лексики, стилистических норм и т.д.

3. Речевая личность – здесь акцент делается на индивидуальные особенности речи, выбор языковых средств в зависимости от ситуации общения. Речевая личность проявляется в предпочтениях определенных стилей, жанров, речевых актов.

4. Коммуникативная личность – это самый конкретный уровень, связанный с непосредственным участием в коммуникативном акте. Коммуникативная личность учитывает не только языковые, но и экстралингвистические факторы: социальный статус, культурные особенности, психологические характеристики говорящего (Красных, 2003).

Если языковая личность отражает общее знание языка и его правил, то речевая личность фокусируется на том, как именно человек использует язык в конкретных ситуациях.

Валентина Авраамовна Маслова считает, что *«языковая личность – это многослойная и многокомпонентная парадигма речевых личностей, при этом речевая личность – это языковая личность в парадигме реального общения, в деятельности»* (Маслова, 2001, с. 119). В. А. Маслова полагает, что языковая личность представляет собой обобщенный тип личности, состоящий из парадигм речевой личности. Если языковая личность отражает общие культурные паттерны, то речевая личность демонстрирует их конкретизацию в индивидуальном речевом поведении, что позволяет выявить как национально-культурные особенности личности, так и особенности коммуникации (Маслова, 2001).

Считаем, что языковая личность – более широкое понятие. Оно отражает общие знания человека о языке, его грамматические и лексические навыки. В отличие от нее речевая личность – более конкретное понятие, показывающее, как человек использует язык в реальном общении. При рассмотрении речевой личности учитываются не только знания о языке, но и индивидуальные особенности речи.

Заключение

Понятие *языковая личность* в лингвистике рассматривается с различных позиций, что приводит к разнообразию определений и моделей. Отметим, что не существует однозначного и общепринятого определения понятий *языковая личность*, *речевая личность* и *коммуникативная личность*. Границы между этими понятиями размыты и зависят от теоретической позиции исследователя. Несмотря на различия, эти понятия тесно взаимосвязаны. Языковая личность проявляется в речи, а коммуникация является основным способом ее реализации. Понятие *языковая личность* не является статичным, оно постоянно развивается и изменяется под влиянием социальных, культурных и технологических факторов.

На основании анализа научных исследований можно предположить, что речевая личность проявляется в индивидуальных особенностях речи человека и является составляющей языковой личности. Коммуникативная личность, в свою очередь, рассматривается как более комплексное явление, включающее в себя как вербальные, так и невербальные средства коммуникации.

ЛИТЕРАТУРА

- БОГИН, Георгий Исаевич. 1984. *Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текстов*. Автореферат диссертации. Калинин: КГУ, 1984.
- КАРАСИК, Владимир Ильич. 2002. *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*. Волгоград: Перемена, 2002. ISBN 5-88234-552-2.
- КАРАУЛОВ, Юрий Николаевич. 2010. *Русский язык и языковая личность*. 7-е изд. Москва: Издательство ЛКИ, 2010. ISBN 978-5-382-01071-7.
- КОНЕЦКАЯ, Вера Павловна. 1997. *Социология коммуникаций*. Москва: Международный университет бизнеса и управления, 1997.
- КОЧЕТКОВА, Татьяна Васильевна. 1999. *Языковая личность носителя элитарной речевой культуры*. Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук. Саратов: СГУ, 1999.
- КРАСНЫХ, Виктория Владимировна. 2003. *«Свой» среди «чужих»: миф или реальность?* Москва: Гнозис, 2003. ISBN 5-94244-004-2.
- МАСЛОВА, Валентина Авраамовна. 2001. *Лингвокультурология*. Москва: «Академия», 2001. ISBN 5-7695-0745-4.

.....

Mgr. Bohdana Kravchenko
Katedra slovanských filológií
Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre
Štefánikova 67
949 01 Nitra
Slovenská republika
bohdana.kravchenko@ukf.sk

Иноязычные слова с удвоенными согласными и их графическая адаптация в русском, чешском и польском языках

Лукаш Маршик

Lukáš Maršík

Katedra slavistiky

Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě

Foreign Language Words with Double Consonants and Their Graphic Adaptation in Russian, Czech and Polish Languages

Litikon, 2024, Vol. 9, No. 2, pp. 178-185

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7819-6566>

This article is dedicated to foreign language expressions with double consonants in current Russian, Czech and Polish, and describes their graphic adaptation in given languages. Special attention is given to the graphic variants and modifications of written foreign language expressions with double consonants. As part of a comparative analysis, the focus is also on the similarities and differences in the transcriptions of these expressions in Russian, Czech and Polish.

Keywords: foreign language expressions, borrowing, gemination, double consonants, graphic adaptation, Russian-Czech-Polish comparative analysis

Одной из важных орфографических проблем настоящего времени во всех славянских языках является употребление удвоенных согласных в рамках графического оформления заимствованных слов. Изучение данной проблематики является неизменно актуальным, поскольку в словарный состав славянских языков постоянно заимствуются новые выражения из других языков, причем графическая запись заимствований с удвоенными согласными в корне слова демонстрирует значительные колебания.

Процесс заимствования выражений из других языков очень сложен. Его завершением становится стабильное функционирование заимствованного выражения в принимающем языке, которое определяется разными фонетическими, графическими, семантическими изменениями и грамматической оформленностью по законам системы принимающего языка (Габдреева – Агеева – Тимиргалеева, 2013, с. 22). В рамках данного процесса необходимо учитывать, что фонетическая, графическая и грамматическая системы любого языка-реципиента имеют свои особенности. Каждый принимающий

язык старается адаптировать заимствованное выражение к своей фонетической, акцентологической, графической и грамматической системам (в рамках русского языка можно говорить о так называемой русификации, в рамках чешского языка – о богемизации, а в рамках польского языка – о полонизации лексики иноязычного происхождения). Этот процесс называется в научной и учебной литературе формальной адаптацией и протекает параллельно с семантическим освоением заимствованного выражения. В языке-реципиенте он обычно зависит от способа заимствования иноязычного выражения (письменного или устного) и от степени различий систем языка-источника и языка-реципиента (Казкенова, 2014, с. 52, 53). В процессе адаптации заимствованного слова к системе принимающего языка можно часто встретиться на разных языковых уровнях с так называемыми формальными модификациями и вариантами одного и того же выражения (Маринова, 2008, с. 74). Данная проблематика подробно рассмотрена в монографии Яны Соколовой *Variantnost' v jazyku a variantnost' jazyka* (Sokolová, 2004). Исследовательница относит акцентные, фонетические, фонематические, графические и морфологические варианты вместе со словообразовательными и лексическими к структурным вариантам (Sokolová, 2004, с. 23).

Выражения с удвоенными согласными (иначе геминированными согласными или консонантными геминатами) в корне слова традиционно встречаются во многих западноевропейских языках – английском, французском, итальянском и т. п. Необходимо отметить, что для русского, чешского и польского языков выражения с геминированными согласными в корне слова являются нетипичными, и немалое количество таких выражений появляется в исследуемых языках именно посредством заимствования (в русском, чешском и польском языках удвоенные согласные традиционно встречаются преимущественно на стыке морфем – например, рус. *каменный* – чеш. *kamenný* – пол. *kamienny*).¹

Итак, предметом нашего исследования являются заимствованные выражения с удвоенными согласными в корне слова в русском, чешском и польском языках и варианты их написания. Как отмечает Ия В. Нечаева, в русском языке «[у]потребление удвоенных согласных в корнях заимствованных слов в целом не подчиняется каким-либо закономерностям и регулируется словарем» (Нечаева, 2011, с. 27). Для их написания в заимствованных словах нет никаких общих правил ни в чешском, ни в польском языках. По наблюдениям Дианы Свободовой, в чешском языке традиционно проявляется тенденция к упрощению написания геминированных согласных в корне заимствованных слов, однако в лексическом составе чешского языка существует также значительное

¹ В русском языке удвоенные согласные в корне слова (за исключением слов с чередованием *жг/жж*) являются нехарактерными для исконно русских слов (Бешенкова – Иванова, 2018, с. 42). Галина С. Журавлева в связи с этим отмечает следующее: «В современном русском языке удвоенные согласные на письме в славянских словах употребляются лишь на стыке морфем, а произносятся как один согласный звук, слегка удлинённый» (Журавлева, 2004, с. 53). Наличие консонантных геминат в корне слова – формальный показатель того, что выражение имеет в русском языке иноязычное, неславянское происхождение. В чешском и польском языках удвоенные согласные в исконных словах в исключительных случаях могут встречаться в корне слова, однако в гораздо большей степени с ними можно встретиться, как и в русском языке, на стыке морфем, хотя в определенных случаях граница между двумя морфемами в слове уже не является очевидной (например, чеш. *měkkýš*, *panna*; пол. *panna*).

множество слов интернационального характера, которые в целом воспринимаются как иноязычные, в связи с чем удвоенная согласная в их написании сохраняется (Svobodová, 2007, с. 34 – 35). В польском языке также проявляется тенденция к упрощению написания удвоенных согласных в заимствованных выражениях (Luciński, 2000, с. 55), хотя консонантные геминаты сохраняются в написании определенного количества интернациональных выражений (Kwiatkowska, 2015, с. 101 – 107), о чем речь пойдет ниже. Источниками фактического материала для нашего исследования стали актуальные авторитетные словари иностранных слов и неологизмов русского, чешского и польского языков, из которых были методом сплошной выборки отобраны анализируемые нами единицы.²

В связи с настоящей проблематикой следует обратить внимание также на фонетическую картину произношения двойных согласных, которая в исследуемых языках очень разнообразна. В русском языке проблематика произношения геминированных согласных достаточно сложна, она до сих пор является предметом дискуссий среди лингвистов. В связи с этим следует подчеркнуть, что прямой взаимосвязи между произношением и написанием удвоенных согласных в заимствованных выражениях нет. Общеизвестно, что в русском языке буквенное удвоение является традиционным способом для обозначения долготы звука (например, рус. *ванна* [-нн-], *касса* [-сс-], *сумма* [-мм-]). Однако в словарном составе русского языка встречаются словоформы, в которых геминированные согласные произносятся с согласным звуком нормальной длительности (например, рус. *аппетит*, *аппликация*, *суббота*, *территория*, *класс*). Кроме того, в определенных случаях возможно вариантное произношение как с долгим согласным, так и с согласным нормальной длительности (например, рус. *группа*, *дилемма*, *эффект*). Долгое произношение согласного зависит именно от его фонетической позиции в слове – выделяются сильная фонетическая позиция (т.е. интервокальное положение удвоенных согласных после ударного гласного) и слабая фонетическая позиция (т.е. абсолютный конец слова или положение удвоенных согласных рядом с другими согласными) (Нечаева, 2011, с. 30 – 31). Кроме того, по наблюдениям некоторых ученых, в современном русском языке сильно проявляется тенденция к сокращению долготы согласного даже в сильных фонетических позициях,

² Основной базой для сбора анализируемого нами материала заимствованных слов с удвоенными согласными стали следующие словари: 1. КРЫСИИ, Леонид П. 2014. *Современный словарь иностранных слов*. Москва: Аст-Пресс, 2014. ISBN 978-5-462-01308-9; 2. ШАГАЛОВА, Екатерина Н. 2010. *Словарь новейших иностранных слов (конец XX – начало XXI вв.)*. Москва: Астрель, 2010. ISBN 978-5-271-24961-7; 3. DRABIK, Lidia i kol. 2009. *Słownik wyrazów obcych PWN*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009. ISBN 978-83-01-15900-9; 4. KRAUS, Jiří a kol. 2007. *Nový akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia, 2007. ISBN 978-80-200-1351-4; 5. MARTINCOVÁ, Olga a kol. 2004. *Nová slova v češtině – Slovník neologismů 2*. Praha: Academia, 2004. ISBN 978-80-200-1168-4. Для получения актуальной информации и с целью свести к минимуму возможные ошибки анализируемые лексические единицы были подвергнуты проверке в Интернете: русские – на справочно-информационном портале Грамота (gramota.ru), чешские – в интернет-справочнике по чешскому языку Института чешского языка Академии наук Чешской Республики (<https://prirucka.ujc.cas.cz/>), польские – в электронной версии Большого словаря польского языка Института польского языка Польской академии наук (www.wsjp.pl).

причем произношение долгих согласных в заимствованных словах становится скорее всего факультативным (Нечаева, 2011, с. 29 – 32). Елена В. Маринова в связи с этим отмечает, что «[...] однозначного правила произношения двойных согласных в иноязычных словах нет» (Маринова, 2008, с. 96). В чешском языке, как правило, удвоенные согласные в иноязычных словах почти не произносятся (например, чеш. *pizza* [*pica*]). Данный факт находит свое отражение также в тенденции к упрощению написания удвоенных согласных в чешском языке. В отличие от этого в польском языке написание удвоенных согласных часто находит свое отражение в произношении этих выражений (например, пол. *pizza* [*picca*], *risotto* [*rizotto*], *spaghetti* [*spagetti*], *terroryzm* [*terroryzm*])³. Таким образом, по сравнению с чешским языком в польском языке написание консонантных удвоений сохраняется в гораздо большей мере, на чем ниже мы остановимся более подробно.

Среди слов иноязычного происхождения в словарном составе русского, чешского и польского языков можно встретиться с выражениями со следующими консонантными удвоениями:

рус. **бб** – чеш. и пол. **bb** (например, рус. *г**и**ббон*, *каббалистика*, *хобб**и***; чеш. *hobby market*, *lobbing*, *mobbing*; пол. *clubbing* [*klabing*], *dubbing* [*dabing*], *lobby*);

рус. **гг** – чеш. и пол. **gg** (например, рус. *джогг**и**нг*, исследователь подземных коммуникаций *дигг**е**р*, *леггинс**ы***; чеш. *jogging* [*džogink*]; пол. *jogging* [*džoging*], *legginsy* [*leginsy*], *loggia* [*lodździa*]);

рус. **дд** – чеш. и пол. **dd** (например, рус. варианты для обозначения участника священной войны в защиту ислама *моджахе**д**дин* – *муджахе**д**дин* – *муджахи**д**дин*; пол. наименование сорта твердого сыра *cheddar* [*czedar*] или сладкого десерта *pudding*);

рус. **зз**⁴ – чеш. и пол. **zz** (например, чеш. *jazz* [*džez*], *pizza* [*pica*], *puzzle* – [*pazl*] или [*pucle*]; пол. *grizzly* [*grizli*], *intermezzo* [*intermecco*], *jazz* [*džez*], *mozzarella* [*moccarella*], *parapazzi* [*parapacci*], *pizza* [*picca*]);

рус. **кк** – чеш. и пол. **kk** (например, рус. *акк**о**рд*, *трекк**и**нг*, *цукк**и**ни*; пол. кофейный напиток *mokka*, *trekking*);

рус. **лл** – чеш. и пол. **ll** (например, рус. *алл**е**ргик*, ученый-богослов у иранских шиитов *аятол**л**а*, *бац**и**лла*, *галл**ю**цинация*, *горил**л**а*, *колл**и**зия*, *репеллент*, *ролл**е**ты*, *торт**е**ллини*, *трилл**е**р*, *целл**ю**фан*, *шиниш**и**лла*; чеш. *billboard*, *call centrum* [*kól centrum*], *wellness*; пол. *grill*, собака *pitbull*, *thriller* [*triler*] и [*triller*], наименование для человека, который провоцирует конфликты на форумах в Интернете *troll*);

рус. **мм** – чеш. и пол. **mm** (например, рус. *имм**и**грация*, *комм**и**воязжёр*, *самм**и**т*, *спам**и**нг*; чеш. *spamming*, *summit* [*samit*]; пол. *hummus*, *immunologia*);

³ Следует отметить, что в настоящей статье в квадратных скобках не применяются для обозначения произношения специальные знаки фонетической транскрипции (как, например, *ø*, *ɥ*, *ʒ*, *ɲ*, *ɣ*, *χ*). Для записи звуковой реализации в данной статье мы придерживаемся орфографического написания, с которым можно встретиться в анализируемых словарях исследуемых языков.

⁴ Двойные согласные **зз** в русском языке встречаются лишь исключительно – например, рус. *джакуз**з**и*. Однако данное выражение имеет свои графические варианты без указанных выше двойных согласных (рус. варианты *джакуз**и*** или *жакуз**и***).

рус. **нн** – чеш. и пол. **nn** (например, рус. варианты *биеннале* и *бьеннале*, *инновация*⁵, *каннибал*, макароны *пенне*, *саванна*, варианты *туннель* [нэ] и *тоннель* [нэ]; чеш. *banner* с произношением [benr] и [baner], *spinning* [ny]; пол. *biennale*, *innovator*, *spinning*);

рус. **пп** – чеш. и пол. **pp** (например, рус. *аппаратура*, *групп*, центральный защитник в футболе *стоппер*, *хепенинг* [хэ]; чеш. *happening* [hepenynk], *zapping* [zepink]; пол. водка *grappa*, *happening* [hepening], *pepperoni*);

рус. **рр** – чеш. и пол. **rr** (например, рус. *баррель* [рэ], *коррозия*, *коррупционер*, *террапиум* [тэ], *терроризм*, *феррари*, *хоррор*; пол. *horror*, *terrarium*, *terrorysta*);

рус. **сс** – чеш. и пол. **ss** (например, рус. *ассертивность*, *босс*, *депрессия*, *дресс-код*, *конгресс*, *писсуар*, *пресс-релиз*, *пресс-секретарь*, *ски-пасс*, *стюардесса* [дэ], *эспрессо*; чеш. *bossing*, *wellness*; пол. *boss*, *croissant* [kruasq], *dressing* [dres-ing], *espresso*, *fitness*, *hostessa*, *skipass*);

рус. **тм** – чеш. и пол. **tt** (например, рус. стиль плавания *баттерфляй*, обжаренный хлеб *брускетте* – *брускемма*, *вендемма* [дэ], *геммо*, *прошутто*, *ризотто*, *спажетти*, *фромте*; чеш. *hattrick* [hetrik], *newsletter* [njúsletr], *tattoo* [tetú]; пол. *attache* [atasze], *ciabatta* [cziaбата], *motto*, *risotto* [rizotto], собака *rottweiler* [rotwajler]);

рус. **фф** – чеш. и пол. **ff** (например, рус. *граффити*, *коэффициент*, *маффин*, *плей-офф*, *эффekt*; чеш. *off-line*, *home office* [houm ofis]; пол. *bluff* [blef], *graffiti*, варианты уменьшительные формы *muffinka* [mafinka] – *muffinek* [mafinek], *offside* [ofsajd], *play off* [plej of], конфетка *toffi*);

рус. **цц** – чеш. и пол. **cc** (например, рус. *интермеццо* [тэ], *папарацци*, *пиццерия*, *фриццанте*; чеш. *stracciatella* [stračatela]; пол. *stracciatella* [straczcziatella]).

В отличие от чешского и польского языков, в русском языке можно встретить также с геминированными согласными **чч** (например, рус. *капуччино*,⁶ *карпаччо*, *личчи*⁷) и в исключительных случаях также с удвоенными согласными **вв** (например, рус. *раввин*).

Разница в консонантных удвоениях в русском языке с одной стороны и в чешском и польском языках с другой стороны заключается также в том, что русский язык в процессе заимствования опирается преимущественно на фонетический облик заимствованного слова в языке-источнике. В отличие от этого чешский и польский языки в гораздо большей степени опираются на графическое оформление иноязычного выражения в языке-источнике, что является причиной определенного количества различий в графическом оформлении данных выражений в исследуемых языках (например, рус. *карпаччо* vs чеш. *carpaccio* [karpáčo] – пол. *carpaccio* [karpaczczzo]; рус. *интермеццо* [тэ] vs чеш. *intermezzo* [intermeco]/[intermedzo] – пол. *intermezzo* [intermecco]; рус. *моццарелла* и графический вариант *моцарелла* vs чеш. *mozzarella* [mocarela] – пол. *mozzarella*

⁵ В слове *инновация* (ср. пол. *innowacja* vs чеш. *inovace*) выделяется приставка *ин-*, чем в русском языке обусловлена необходимость соблюдать правило написания удвоенной согласной на стыке морфем (Бешенкова – Иванова, 2018, с. 183 – 184).

⁶ По наблюдениям Ии В. Нечаевой, в русском языке у графических вариантов *капуччино* – *капучино* в настоящее время уже преобладает написание этого выражения без удвоения (Нечаева, 2011, с. 39).

⁷ С графическим вариантом *личчи* в русском языке можно встретить очень редко, чаще употребляется графический вариант *личи* (Шагалова, 2010, с. 365 – 366).

[*moccarella*]; рус. *напарацци* vs чеш. *pararazzi* [*pararaci*] – пол. *pararazzi* [*pararacc-i*]; рус. *пицца* vs чеш. *pizza* [*pica*] – пол. *pizza* [*picca*]; рус. *фриццанте*⁸ vs чеш. *frizzante* – пол. *frizzante*). Результатом упомянутого выше явления является также тот факт, что в чешском и польском языках произношение и написание таких выражений очень часто разнится (например, чеш. *carpaccio* [*karpačo*] – пол. *carpaccio* [*karpaczczco*]; чеш. *happening* [*hepenynk*] – пол. *happening* [*hepening*]; чеш. *intermezzo* [*intermeco*]/[*intermedzo*] – пол. *intermezzo* [*intermecco*]; чеш. *pararazzi* [*pararaci*] – пол. *pararazzi* [*pararacc-i*]).

Во всех трех исследуемых языках в определенной мере наблюдаются также колебания в написании двойных согласных. В связи с этим можно в русском, чешском и польском языках встретиться с определенным количеством графических модификаций таких слов (например, рус. графические варианты *бриллиант* – *брильянт*, *капучино* – *капутино*, *круассан* – *круасан*, *леггинсы* – *легинсы*, *личчи* – *личи*, *моццарелла* – *моцарелла*, *фитнесс* – *фитнес*, *хаккер* – *хакер*, *цуккини* – *цукини*; чеш. *blogger* – *bloger*, *сарписино* – *карицино*, *muffin* [*mafin*] – *mufin* [*mafin*], *trekking* – *treking*; пол. *banner* – *baner*, обезьяна *gibbon* – *gibon*, *pitta* – *pita*, *rattan* – *ratan*, *stracciatella* [*stracczciatella*] – *straciattella* [*stracziatella*], *torreador* – *toreador*). Одной из возможных причин упомянутой выше поливариантности в написании консонантных удвоений можно считать использование разных способов передачи иноязычного слова в принимающий язык – транслитерацию с одной стороны (варианты написания с удвоенными согласными) и транскрипцию с другой (графические варианты с одним согласным). Кроме того, указанная вариантность бесспорно вызвана также различиями между языком-донором и языком-реципиентом. Можно предполагать, что она является свидетельством постепенной адаптации иноязычной лексики в принимающем языке.

Сопоставляя анализируемый материал, можно отметить, что во всех трех исследуемых языках наблюдается определенная параллельность в написании удвоенных согласных в заимствованных словах (ср. рус. *граффити* – чеш. *graffiti* – пол. *graffiti*; рус. *джоггинг* – чеш. *jogging* [*džogink*] – пол. *jogging* [*džoging*]; рус. *триллер* – чеш. *thriller* [*triler*] и [*triller*]; интернационализм итальянского происхождения для обозначения мороженого со стружками шоколада – рус. *страчателла* – чеш. *stracciatella* [*stračatela*] – пол. *stracciatella* [*stracczciatella*]; рус. *хепенинг* [хэ] – чеш. *happening* [*hepenynk*] – пол. *happening* [*hepening*]). Однако в процессе постепенной графической адаптации иноязычных заимствований в чешском и отчасти в польском языках проявляется тенденция к упрощению написания иноязычных слов с удвоенными согласными. По сравнению с чешским и польским языками русский язык сохраняет написание консонантных геминат в заимствованных выражениях в гораздо большей степени (например, рус. *аллергия* vs чеш. *alergie*, пол. *alergia*; рус. *аллигатор* vs чеш. *aligátor*, пол. *aligator*; рус. *баллистика* vs чеш. *balistika*, пол. *balistyka*; рус. *бацилла* vs чеш. *bacil*, пол. *bakcyl*; рус. *горилла* vs чеш. *gorila*, пол. *goryl*; рус. *компромисс* vs чеш. *kompromis*, пол. *kompromis*; рус. *коррозия* vs чеш. *korozе*, пол. *korozja*; рус. *коррупция* vs чеш. *korupce*, пол. *korupcja*; рус. *коэффициент* vs чеш. *koeficient*, пол. *koeficjent*; рус. *миллениум* vs чеш. *milénium* [-ну-], пол. *milenium*; рус. *массаж* vs чеш. *pasáž*, пол. *pasaż*; рус. *пенициллин* vs чеш. *penicilin* – [*penycilin*] и [*penycilín*], пол. *penicylina*; рус. *программа* vs чеш. *program*, пол.

⁸ Пример заимствован из (Нечаева, 2011, с. 42).

program; рус. *пепеллент* vs чеш. *repelent*, пол. *repelent*; рус. *стресс* vs чеш. *stres*, пол. *stres*; рус. *целлофан* vs чеш. *celofán*, пол. *celofan*; рус. *шинишлла* vs чеш. *čínčila*, пол. *szynszyla*). В чешском языке удвоенные согласные упрощаются в значительно большей мере, чем в польском (ср. чеш. *bienále* vs пол. *biennale*, рус. варианты *биеннале* – *бьеннале*; чеш. *čedar* vs пол. *cheddar* [czedar], рус. *чеддер*; чеш. *dabing* vs пол. *dubbing* [dabing] vs рус. *дублирование*; чеш. *horor* vs пол. *horror*, рус. *хоррор*; чеш. *inovace* vs пол. *innowacja*, рус. *инновация*; чеш. *kolie* vs пол. *collie* [koli], рус. *колли*; чеш. *legíny* vs пол. *legginsy* [leginsy], рус. варианты *леггинсы* и *легинсы*; чеш. *terárium* vs пол. *terrarium*, рус. *террариум* [тэ] или *террарий* [тэ]).

В связи с вышеупомянутым следует подчеркнуть, что в русском языке можно также в определенной мере наблюдать тенденцию к упрощению написания двойных согласных. С ней традиционно можно столкнуться именно в тех ситуациях, когда в языке-источнике в слове встречаются две пары удвоенных согласных. Как правило, в русском языке в заимствованных словах с двумя парами двойных согласных по крайней мере одна такая пара устраняется и в написании данного выражения сохраняется преимущественно лишь то удвоение согласных, которое находится в сильной фонетической позиции (например, итальянское наименование сыра *mozzarella*: рус. графические варианты *моццарелла* и *моцарелла*; интернационализм итальянского происхождения, обозначающий мороженое со стружками шоколада – ит. *stracciatella*: рус. *страчателла*; интернационализм итальянского происхождения для наименования специального горячего кофейного напитка – ит. *sarppuccino*: рус. *капучино* и его графический вариант *канучино*).

Обобщая сказанное, можно подтвердить, что во всех трех исследуемых языках встречается немало количество иноязычных выражений с удвоенными согласными в корне слова, причем ни в русском, ни в чешском, ни в польском языках нет общих закономерностей написания консонантных геминат в корне заимствованных слов. В рамках сопоставления исследуемых языков можно отметить, что в русском языке таких выражений гораздо больше, чем в польском и чешском. Тенденция к упрощению написания удвоенных согласных проявляется в наибольшей степени в чешском языке. Кроме того, в исследуемых языках появляются графические модификации в написании подобных слов. Их взаимная конкуренция является свидетельством постепенной адаптации такой лексики в принимающих языках и становится неотъемлемой составной частью процесса их освоения.

ЛИТЕРАТУРА

- БЕШЕНКОВА, Елена Виленовна – ИВАНОВА, Ольга Евгеньевна. 2018. *Аспектное описание русской орфографии. Очерки теории. Правила. Словарь*. Москва: ЛЕКСПУС, 2018. ISBN 978-5-905532-51-1.
- ГАБДРЕЕВА, Наталия Викторовна – АГЕЕВА, Анастасия Владимировна – ТИМИРГАЛЕЕВА, Айгюль Ренатовна. 2013. *Иноязычная лексика в русском языке новейшего периода*. Москва: Флинта – Наука, 2013. ISBN 978-5-9765-1677-9.
- ЖУРАВЛЕВА, Галина Сергеевна. 2004. *Историческая фонетика русского языка*. Елец: Елецкий государственный университет им. И.А. Бунина, 2004. ISBN 5-94809-086-8.
- КАЗКЕНОВА, Аимгуль Каирбековна. 2014. *Онтология заимствованного слова*. 3-е изд. Москва: Флинта – Наука, 2014. ISBN 978-5-9765-1554-3.

- МАРИНОВА, Елена Вячеславовна. 2008. *Иноязычные слова в русской речи конца XX – начала XXI в.: проблемы освоения и функционирования*. Москва: Элпис, 2008. ISBN 978-5-902872-23-8.
- НЕЧАЕВА, Ия Вениаминовна. 2011. *Актуальные проблемы орфографии иноязычных заимствований*. Москва: Азбуковник, 2011. ISBN 978-5-91172-051-3.
- KWIATKOWSKA, Tatiana. 2015. *Obcy w systemie. Studium konfrontatywne wyrazów obcego pochodzenia w języku polskim i rosyjskim*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2015. ISBN 978-83-8012-457-8.
- LUCIŃSKI, Kazimierz. 2000. *Anglicyzmy w języku polskim i rosyjskim*. Kielce: Akademia Świętokrzyska im. Jana Kochanowskiego, 2000. ISBN 978-83-7133-133-6.
- MARŠÍK, Lukáš. 2021. *Динамика интернациональной лексики и ее адаптация в современных славянских языках (чешско-русско-польский сопоставительный анализ): disertační práce*. Škol. doc. PaedDr. Blažena Rudincová, CSc. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2021.
- SOKOLOVÁ, Jana. 2004. *Variantnosť v jazyku a variantnosť jazyka*. Nitra: Garmond, 2004. ISBN 80-89148-05-0.
- SVOBODOVÁ, Diana. 2007. *Internacionalizace současné české slovní zásoby*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta, 2007. ISBN 978-80-7368-308-5.

СЛОВАРИ

- КРЫСИН, Леонид Петрович. 2014. *Современный словарь иностранных слов*. Москва: Аст-Пресс, 2014. ISBN 978-5-462-01308-9.
- ШАГАЛОВА, Екатерина Николаевна. 2010. *Словарь новейших иностранных слов (конец XX – начало XXI вв.)*. Москва: Астрель, 2010. ISBN 978-5-271-24961-7.
- DRABIK, Lidia i kol. 2009. *Słownik wyrazów obcych PWN*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009. ISBN 978-83-01-15900-9.
- KRAUS, Jiří a kol. 2007. *Nový akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia, 2007. ISBN 978-80-200-1351-4.
- MARTINCOVÁ, Olga a kol. 2004. *Nová slova v češtině – Slovník neologismů 2*. Praha: Academia, 2004. ISBN 978-80-200-1168-4.

.....
Mgr. Ing. Lukáš Maršík, Ph.D.

Katedra slavistiky

Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě / budova XH

Havlíčkovo nábřeží 3120

701 03 Ostrava

Česká republika

lukas.marsik@osu.cz

Лексико-семантическая группа «близкие родственники» в современном медиатексте (на примере российских молодежных журналов начала XXI века)

Екатерина Евгеньевна Матюшенко

Jekaterina Jevgenievna Maťušenko

Katedra jazykovedy Volgogradskej štátnej sociálno-pedagogickej univerzity

Lexico-Semantic Group 'Close Relatives' in Contemporary Media Texts (in Russian Youth Magazines Published in the 2000s)

Litikon, 2024, Vol. 9, No. 2, pp. 186-190

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7701-9090>

The article is devoted to a lexico-semantic group 'close relatives' in media texts in Russian mass-circulation youth magazines published in the 2000s (Молоток, Ровесник). The paper singles out usage peculiarities of codified and non-codified lexical units denoting close relatives in two types of magazines – the ones aimed at adolescent audience and the ones which are so called proper youth periodicals.

Keywords: kinship terminology, youth magazines, media texts, dialogization

Одной из ключевых тем, освещаемых в молодежных средствах массовой информации, в том числе журналах,¹ являются отношения подростков или молодых людей с родителями и другими членами семьи, которые, помимо этого, могут также упоминаться в различных материалах, напрямую не затрагивающих тему семьи. Спектр номинаций близких родственников на страницах рассматриваемых нами СМИ достаточно обширен, что дает возможность проанализировать данные лексические единицы, функционирующие в молодежных печатных изданиях.

Так как в данной статье рассматривается терминология родства, в частности, номинации близких родственников, в крупнотиражных молодежных журналах начала

¹ Под молодежными журналами мы понимаем «специализированные, иллюстрированные периодические универсально-тематические и монотематические печатные издания, предназначенные для подростков (14–17 лет) или молодых людей (18–24 лет), выполняющие общие для всех СМИ коммуникативную, познавательную и ценностно-ориентирующую функции, а также особую – социализаторскую функцию, характеризующиеся особой манерой изложения (диалогизированность, снижение стиля) и способом подачи информации (использование различных средств креолизации текста)» (Матюшенко, 2013, с. 70 – 71).

XXI века «Молоток», «Ровесник» (в отдельном случае приводится также пример из молодежной газеты «Молодой»), прежде всего необходимо определить понятие «близкий родственник».

В «Большом юридическом словаре» под близкими родственниками понимаются «родственники по прямой восходящей и нисходящей линии – родители и дети, дедушка, бабушка и внуки» (Борисов, 2010, с. 774). В статье 14 Семейного кодекса Российской Федерации находим идентичное определение, однако к данному типу родственников также добавлены «полнородные и неполнородные (имеющие общих отца или мать) братья и сестры» (Семейный кодекс..., 1995). В словарях общего типа находим дефиниции только лексической единицы «родственник»: «Лицо мужского пола, которое находится в родстве с кем-либо (форма множественного числа употребляется для обозначения лиц обоего пола; «родство» – связь между людьми, основанная либо на происхождении одного лица от другого, либо на происхождении разных лиц от общего предка, либо на брачных семейных отношениях)» (Морковкин, 2018). Похожее определение встречаем в Большом толковом словаре русского языка под редакцией С.А. Кузнецова: «Тот, кто находится в родстве (1 значение) с кем-либо», где под «родством» понимаются «отношения между людьми, создаваемые наличием общих предков, а также брачными связями» (Кузнецов, 1998, с. 1126). Однако в Толковом словаре русского языка С.И. Ожегова из дефиниции *близкий родственник* («человек, который находится в родстве с кем-нибудь» (Ожегов, 2019, с. 1021), где *родство* – «отношение между людьми, создаваемое наличием общих ближайших предков» (Там же), исключается разновидность родственных отношений, которые основаны на брачных связях. Ю.В. Железнова, изучая концепт «семья» в русском и французском языках, приходит к выводу о том, что если во французской лингвокультуре к близким родственникам относят членов нуклеарной семьи (отца, мать и их детей), то в русской лингвокультуре к ним добавляют представителей старшего поколения, т.е. дедушку и бабушку (Железнова, 2009). Для нашего исследования данное определение представляется наиболее удачным, так как в молодежных журналах чаще всего речь идет о родителях, братьях, сестрах, бабушках и дедушках, а упоминания других родственников достаточно редки (например, «Молодой человек из маленького городка получает в наследство от **дядюшки** контрольный пакет акций огромной медийной корпорации и начинает внедрять в работу корпорации свои “проvincиальные” ценности» (Ровесник, № 6, 2002, с. 62-63).

В ходе анализа нами были отобраны из медиатекстов молодежных журналов 24 наиболее часто встречающиеся лексические единицы, характеризующие близкородственные отношения:

‘мать’ – *мать, мама, матушка, маменька, мамаша, муттер*;

‘отец’ – *отец, папа, папочка, фазер*;

‘родители’ – *родители, предки, родоки*;

‘дочь’ – *дочь, дочка*;

‘сын’ – *сын, сынуля*;

‘дети’ – *дети, деточки*;

‘бабушка’ – *бабушка, баба, бабуля*;

‘дедушка’ – *дедушка, дед*.

Стоит отметить, что в одном медиатексте могут использоваться одновременно несколько лексических единиц из данного списка. Например, «Верховный суд Италии отклонил иск Джузеппе А., требующего, чтобы его двадцатидевятилетний **сын** Марко, юрист по образованию, наконец-то слез с папиной шеи. **Папа**, профессор Неаполитанского университета, купил **сынуле** квартиру и выплачивал ему ежемесячно 700 евро, потому как Марко никак не мог найти себе работу – точнее, работу ему неоднократно предлагали, но Марко от нее отказывался, мотивируя тем, что она не соответствует его представлениям о прекрасном. <...> Суд также постановил, что **отец** должен поддерживать **сына** материально, пока тот не обретет “финансовой самостоятельности”. <...> Эта история иллюстрирует тенденцию, характерную для нынешнего итальянского общества: **родители** никакими силами не могут выпихнуть в самостоятельную жизнь великовозрастных **деточек**. Лучшие всего описал свое отношение к вопросу один двадцативосьмилетний переросток, получивший инженерное образование: “Работать я не буду никогда! Буду обретаться у **предков**, пока они живы, – что у них, тарелки спагетти для **сына** не найдется? А когда они умрут, стану бродягой”» (Ровесник №6, 2002, с. 2).² В данном медиатексте употреблены как стилистически нейтральные (*сын, отец, родители*), так и стилистически окрашенные лексические единицы (*папа, сынуля, деточки, предки*), что доказывает особенности речевой практики, принятой на страницах молодежных журналов: авторами материалов данных СМИ используется большое количество единиц периферии общенационального языка.³ Помимо этого, достаточно показательным является факт словоупотребления кодифицированной лексики *родители* и жаргонизма *предки*, представляющего собой средство стилизации разговорной речи молодых людей. Таким образом, журналист имитирует речь своей целевой аудитории, при этом в непрямой речи используется кодифицированная лексема *родители*.

В то же время в журнале «Молоток» на одной полосе нами было отмечено четыре словоупотребления жаргонизма *предки* и ни одного – *родители*: «И тогда твои отношения даже с **предками** наладятся, а враги вообще начнут любить и уважать»; «В субботу будь спокойнее с **предками**: они должны отпустить тебя на тусу с друзьями»; «С **предками** в четверг лучше не скандалить»; «Так что потряси **предков**» (Молоток, №27, 2004, с. 44). Для автора медиатекста, рассчитанного на подростков, важно постоянно поддерживать интерес читателей и быть «своим» для них. Одним из способов сокращения дистанции между СМИ и целевой аудиторией можно считать использование жаргонных единиц вместо кодифицированных: это побуждает читателя идентифицировать, отождествлять себя с журналистами. В данных примерах находит отражение одна из ключевых категорий современного медиатекста, рассчитанного на подростков, – диалогизация, ярким проявлением которой является общение журналистов

² Данное СМИ позиционирует себя как издание, читателями которого являются молодые люди в возрасте до 25 лет, в отличие от таких журналов, как «Молоток», «Bravo», рассчитанных на подростков. Ранее нами было доказано, что целевая аудитория не только определяет тематическое наполнение журналов, но и обуславливает речевую политику конкретного издания (см. Матюшенко, 2013).

³ Более подробно об использовании единиц периферии общенационального языка см. в диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук Е.Е. Матюшенко (2013).

с аудиторией на «ты» (*твои отношения, отпустить тебя*) и использование повелительного наклонения глагола (*будь, потряси*).

Обращает на себя внимание предложение из издания «Молодой»: «*Мои и ее родоки (предки) дружат семьями*» [2001, № 18-19], где одна жаргонная единица *родоки* поясняется с помощью другой некодифицированной единицы *предки*. Данный случай употребления двух жаргонизмов может быть истолкован следующим образом. Во-первых, это свидетельствует о том, что такая лексическая единица, как *предки*, постепенно вытесняется жаргонизмом *родоки*, хотя в «Большом словаре молодежного сленга» дефиниции жаргонизмов *предки* и *родоки* совпадают – ‘родители’ (Левикова, 2003, с. 67, 401). Во-вторых, данный пример означает, что лексема *предки* не воспринимается журналистом в качестве жаргонизма, поэтому с помощью этой уже ставшей привычной лексической единицы объясняется относительно новое жаргонное слово *родоки*.

Кроме жаргонизмов, ЛСГ «близкие родственники» включает традиционно-народную единицу *матушка* и разговорную устаревшую *маменька*, употребляющуюся как почтительно-ласковое обращение к матери. Примечательно, что употребление обеих лексем обнаруживается в одном медиатексте, где также использована нейтральная единица *мать*: «Здесь же Баллок играет дочь Джадд. Правда, они никогда не показываются вместе: Эшли Джадд играет *мать* Сандры Баллок в юности, а затем эта роль переходит к Эллен Берстин. <...> Героиня Сандры Баллок – драматург, женщина, измученная собственными невротами и полоумной *маменькой*. <...> Но *матушку* приглашать на свадьбу побаивается: никому не известно, что та может выкинуть. И вот накануне свадьбы она получает бандероль: дневник походов молодой *матери* и ее подружек (их компания называла себя “Сестрами Я-Я”). <...> “Сестры Я-Я” решили объяснить молодой женщине, какой на самом деле замечательный человек эта ее эксцентричная *матушка*» (Ровесник, № 6, 2002, с. 62). С помощью подобного чередования традиционно-народной (*матушка*), разговорной (*маменька*) и нейтральной (*мать*) лексических единиц отражаются изменения в отношении героини фильма к своей матери.

В другом издании находим употребление просторечной единицы *мамаша*: «Глазам не верю! Он же к маме уехал. А ничего у него *мамаша*, на Барби похожа» (Молоток, № 27, 2004, с. 39). Данная лексема также обладает коннотативным значением и использована для выражения пренебрежения.

Для достижения определенного эффекта журналисты в молодежных изданиях чередуют нейтральные единицы ЛСГ «близкие родственники» со стилистически и эмоционально окрашенными. Несмотря на то, что в журналах, рассчитанных на подростков и молодых людей в возрасте до 24 лет, используется большое количество лексики сниженного регистра, речевая практика данных СМИ свидетельствует об употреблении как кодифицированных, так и некодифицированных номинаций близких родственников. Выбор той или иной единицы обусловлен прежде всего ее стилистическим и прагматическим потенциалом, а также коммуникативным намерением автора медиатекста.

ЛИТЕРАТУРА

- БОРИСОВ, Алексей Борисович. 2010. *Большой юридический словарь*. Москва: Книжный мир, 2010. ISBN 978-5-8041-0462-8.
- ЖЕЛЕЗНОВА, Юлия Владимировна. 2009. *Лингвокогнитивное и лингвокультурное исследование концепта «Семья»*: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Научный руководитель – Альфия Х. Мерзлякова. Ижевск: Удмуртский государственный университет, 2009.
- КУЗНЕЦОВ, Сергей Александрович. 2000. *Большой толковый словарь русского языка*. Санкт-Петербург: «Норинт», 2000. ISBN 5-7711-0015-3.
- ЛЕВИКОВА, Светлана Игоревна. 2003. *Большой словарь молодежного сленга*. Москва: ФАИР-ПРЕСС, 2003. ISBN 5-8183-0673-9.
- МАТЮШЕНКО, Екатерина Евгеньевна. 2013. *Динамические процессы в языке молодежного журнала*: диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Научный руководитель – Ирина В. Крюкова. Волгоград: Волгоградский государственный социально-педагогический университет, 2013.
- МОРКОВКИН, Валерий Вениаминович. 2018. *Большой универсальный словарь русского языка* [online]. Москва: Словари XXI века: АСТ-ПРЕСС Школа, 2018. [цит. 30.08.2024]. ISBN 978-5-9907385-0-8. Доступно онлайн: <https://gramota.ru/biblioteka/slovari/bolshoj-universalnyj-slovar-russkogo-yazyka>
- ОЖЕГОВ, Сергей Иванович. 2019. *Толковый словарь русского языка: Ок. 100 000 слов, терминов и фразеологических выражений*. Москва: Мир и Образование, 2019. ISBN 978-5- 94666-657-2.
- Семейный кодекс Российской Федерации от 29.12.1995 N 223-ФЗ.

ИСТОЧНИКИ

- РОВЕСНИК. 2002. № 6. 64 с.
- МОЛОТОК. 2004. № 27. 47 с.
- МОЛОДОЙ. 2001. № 18-19. 16 с.

.....

Jekaterina Jevgenievna Maťušenko
 docent, kandidát filologických vied
 Katedra jazykovedy
 Volgogradská štátna sociálno-pedagogická univerzita
 Prospekt Lenina 27
 400066 Volgograd
 Rusko
 kate16051987@ya.ru